

Suur Sotsialistlik
Oktoobrirevolutsioon
Eestis

A-21712 VI

TARTU RIIKLIK ULIKOOL

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis

(artiklite kogumik)

3
Eesti Riiklik Kirjastus
843.64

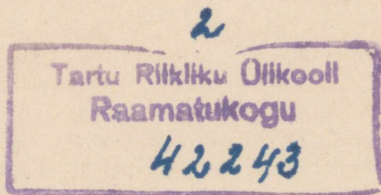
EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

Toimetuse kolleegium:

H. Moosberg (vastutav toimetaja), K. Siilivask, I. Paul

Kaane kujundanud

V. Tomassov

EESSÕNA

Käesoleval aastal tähistab paljumiljoniline NSV Liidu rahvaste pere pöördelise tähtsusega ajaloolist suursündmust — Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva. Oktoobrirevolutsioon avas uue ajastu inimkonna ajaloos — kapitalismi kokkuvarisemise ja sotsialistliku ühiskonna loomise ajastu.

Sotsialistliku revolutsiooni paratamatus tulenes Venemaa ühiskonna sotsiaal-poliitilise arengu vajadusest. Ta läbiviimiseks olid kujunenud vajalikud tingimused. Lähitudes neist objektiivsetest tingimustest, kommunistlik partei, eesotsas V. I. Leniniga, juhtis töörahva võitlust ning tagas Oktoobrirevolutsiooni võidu. NLKP Keskkomitee otsuses „Ettevalmistustest Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva tähistamiseks“ rõhutatatakse: „Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon viidi läbi marksismi-leninismi kõikevõitva lipu all. Ta andis väga ränga löögi kodanlikule ideoloogiale, oportunisti ja reformismi ideoloogiale töölisliikumises, sotsiaalšoviniismile ja reaktsioonilisele natsionalismile; ta viis ellu proletarise internatsionalismi suured printsiibid, avaldas revolutsioneerivat mõju töötajatele kõigis maades, tõstis töölisliikumise ja rahvusliku vabadusliikumise maailmas uuele astmele.“¹

Oktoobrirevolutsioon pani aluse uue, nõukogude ühiskonna ülesehitamisele, mis toimus äärmiselt rasketes tingimustes. Tööliklass oli võtnud võimu enda kätte mahaäänud, imperialistlikus sõjas laastatud agrarsel maal. Revolutsiooniga kukutatud ekspluataatorlikud klassid,

¹ „Rahva Hääl“ nr. 65, 17. märtsil 1957.

päästes valla kodusõja, avaldasid visa vastupanu tööraha riigile. Nad said suurt toetust rahvusvahelistelt kapitalistidelt, kes püüdsid meie maad anastada.

Ka pärast kodusõja võidukat lõppu ei saanud nõukogude rahvas kuigi kaua rahulikult töötada ja elada. Imperialistide kallaletungioht varitses meid pidevalt. Nõukogude korra 40-aastase olemasolu jooksul on meie rahvas vähemalt 18 aastat olnud sunnitud imperialistide kallaletunge tagasi tõrjuma.

Vaatamata sellele rajas nõukogude rahvas esmaklassilise suurtööstuse tunduvalt lühema ajaga kui ükski kapitalistlik maa. 1957. aastaks oli NSV Liidu tööstus, võrreldes revolutsioonieelse ajaga, kasvanud enam kui 30-kordseks. See oli vajalik tingimus põllumajanduse ümberkorraldamisel, kolhoosikorra võiduks.

Koos sotsialistliku majanduse ülesehitamisega viidi meie maal läbi võimas kultuurirevolutsioon, ehitati üles uus, sotsialistlik kultuur.

Meenutades kõiki neid suuri ümberkorraldusi, mida rahvas kommunistliku partei juhtimisel NSV Liidus on teostanud, tahab kaasaegne põlvkond, aga samuti ka tulevased nõukogude rahvaste põlvkonnad teada, kuidas Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni tegelikult ette valmistati ja teostati, kuidas kõikjal proletariaadi ja kehvataluraha jõud kujunesid teadlikeks võitlejateks sotsialistliku revolutsiooni võidu eest, missugust iseloomu kandis valitsevate klasside vastupanupoliitika jne.

Nõukogude Eesti võib uhke olla selle üle, et ta tööliklass on andnud väärrika panuse võitluses sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu eest.

Nõukogude Eestis on ilmunud rida uurimusi seltsimeestelt J. Saadilt, V. Reimanilt jt., mis kõnelevad Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise, läbiviimise ja sellele järgnenud nõukogude võimu kindlustamise perioodist Eestis.² Kuid silmas pidades selle ajajärgu pöördelist tähtsust eesti rahva ajaloos ja toimunud sündmuste komplitseeritust, ei ole nimetatud autorid veel kaugeltki ammendavalt suutnud kõiki selle perioodi sündmusi ja

² V. Reiman, Eesti bolševikud võitluses nõukogude võimu eest, Tallinn, 1957.

J. Saati, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul, Tallinn, 1956.

probleeme valgustada. Palju väärtuslikku selle perioodi mõistmiseks annab sündmuste uurimine ja konkreetne analüüs maakondades, mille kohta aga senini on ilmunud väga vähe materjali. Samuti on vähe uuritud revolutsiooni üksikküsimusi.

TRÜ Nõukogude Liidu ajaloo kateeder pidas seepärast vajalikuks suunata noori ajaloolasi nende väheuuritud küsimuste läbitöötamisele. On uuritud ulatuslikult uusi allikmaterjale, mis võimaldas käsitledavaid küsimusi sügavamalt valgustada. Selle töö tulemusena ongi valminud käesolev artiklite kogumik.

Esimeses artiklis näitab H. Moosberg, kuidas eesti kodanlus, kasutades oma mõju rahvahulkadele ning Aju-tise Valitsuse toetust, hakkas kohe pärast Veebruarirevolutsiooni kohalikku võimu enda kätte kiskuma. Kuna töörahva ja eesti bolševike võitlust sotsialistliku revolutsiooni eest on põhjalikumalt näidatud V. Reimani ja J. Saadi töödes, siis on asetatud artiklis pearõhk just kodanluse kontrrevolutsioonilisele tegevusele, mida on seni väga puudulikult uuritud.

Agraarse ja märksa väikekodanlikuma iseloomuga Lõuna-Eestis kulgesid sündmused Oktoobrirevolutsiooni perioodil tunduvalt keerukamat teed kui Põhja-Eestis, kus olid sellised tugevad proletaarsed keskused nagu Tallinn ja Narva. Palju uut materjali ja konkreetse ülevaate selle perioodi sündmustest Lõuna-Eesti keskustes Tartus ja Viljandis ning samanimelistes maakondades annavad käesolevas kogumikus avaldatud K. Siilivaski ja S. Endriksoni artiklid.

Ülevaate proletariaadi tähtsa relvastatud jõu — Puna-kaardi loomisest Eestis, selle organisatsiooni omapärasest ja võitlustest mitmesuguste kontrrevolutsiooniliste jõudude vastu Oktoobrirevolutsiooni teostamisel ning sellele järgnenud võitlustes annab I. Pauli artikkel. Uue, kodanlikust kohtust printsiipiaalselt erineva nõukogude kohtu organiseerimisest ja selle osast nõukogude võimu kindlustamisel Eestis kirjutatakse E. Kuke töös.

Kogumiku viimane artikkel I. Raidilt käsitleb Oktoobrirevolutsiooni võidu ja nõukogude võimu kindlustamise perioodile järgnenud Saksa okupatsiooni perioodi 1918. aastal ja eesti töörahva võitlust okupantide vastu. Seda võitlust nõukogude võimu kehtestamise eest okupatsiooni ajal Eestis juhtis Eestimaa Kommunistlik Partei, kes

käsitletaval perioodil reorganiseeriti Eesti tööliklassi ise-
seisvaks parteiks.

Loodame, et käesolev kogumik annab lugejaile uut
materjali Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni sünd-
muste ja nende omapära mõistmiseks Eestis.

EESTI KODANLUSE KONTRREVOLUTSIOONILISEST TEGEVUSEST
JA TÖÖRAHVA VÕITLUSEST SELLE VASTU SOTSIALISTLIKU
REVOLUTSIOONI RAHULIKU ARENGU PERIOODIL

(märts — juuli algus 1917)

H. MOOSBERG

Ajalooteaduste doktor

Töölisliikumise tõus Esimese maailmasõja eelseil aastail Venemaal oli uue revolutsioonilise kriisi lähenemise tundemärgiks. Talurahva hulgad ootasid samuti uut 1905. aastat.

Sõda süvendas vastuolusid ning kiirendas revolutsioonilise kriisi küpsemist. Kui sõja algul tsaarivalitsuse poliitseilisel survele ja šovinismi uima mõjul revolutsiooniline liikumine mõnevõrra vaibus, siis 1915. aastal, eriti aga 1916. aastal kasvas töölisliikumine kõikjal kiiresti. Leninlik loosung, muuta imperialistlik sõda kodusõjaks tsaarivalitsuse vastu, tungis järjest sügavamale rahvahulka-desse. 1917. aasta algul toimunud massilised streigid, eriti suuremates tööstuskeskustes, näitasid, et revolutsioon lähenes.

Nii oli ka Eestis, kus töölisliikumine ei lakanud pärast 1905.—1907. aasta revolutsiooni, kuigi reaktsiooni-aastail ta lained olid madalamad kui revolutsiooni ajal. Revolutsioonilise liikumise tõusu aastail oli Eestis rohkesti streike ja muid tööliste väljaastumisi. Sõja algul nõrgenenud töölisliikumine hakkas järjest elavnema. Eriti intensiivseks muutus eesti töörahva võitlus 1916. aastal, mil sõjaraskused järjest tugevamini rõhusid rahvast. Bolševistlikud organisatsioonid, mis olid sõja algul võimude poolt alaliste rüüstamistega nõrgestatud, taastati ja nad intensiivistasid revolutsioonilist selgitustööd rahvahulka-des, sõjaväes ja laevastikus.

See võitlus valmistas Eesti proletariaati ette revolutsiooniks, mistõttu Petrogradis alanud Veebruarirevolutsioon oli eesti töötavale rahvale väljaastumise signaaliks. Niipea kui esimesed teated revolutsiooni võidust Petro-

gradis jõudsid Narva, Tallinna ja mujale, hakkasid eesti töölisel koos soldatite ja madrustega teostama revolutsiooni kohtadel. Töötav rahvas näitas suurt revolutsioonilist aktiivsust ja teadlikkust, eriti Tallinnas ja Narvas. Samuti kui 1905.—1907. aasta revolutsioonis, nii oli ka Veebruarirevolutsiooni hegemooniks Eestis proletariaat. Tema ühendas rahva demokraatlikud jõud ning kukutas tsaarivõimu kohtadel, tema moodustas demokraatliku diktatuuri organid — tööliste ja soldatite saadikute nõukogud, millede kaudu oleks pidanud toimuma revolutsiooni edasiarenemine sotsialistlikuks. Kahjuks pääses nõukogudesse väikekodanlike parteide — menševike ja esseeride enamus, kes olid võitnud rahva usalduse kõlavate revolutsiooniliste fraasidega. Tegelikult aga lähtusid nad oma tegevuses kodanluse huvidest, olles objektiivselt kodanluse agenduuriks töölisliikumises. Eesti töörahva intensiivne võitlus Veebruarirevolutsiooni päevil tõestab, et see ei tulnud talle ootamatult, nagu ei olnud see ootamatu kogu Venemaa töötavale rahvale. „Ilma 1905.—1907. aasta revolutsioonita, ilma 1907.—1914. aasta kontrrevolutsioonita,“ kirjutas Lenin, „oleks olnud võimatu vene rahva ja Venemaal elavate rahvaste kõigi klasside selline täpne „enesemääramine“, nende klasside üksteisesse ja tsaarimonarhiasse suhtumise kindlaksmääramine, mis ilmnis 1917. aasta veebruari-märtsirevolutsiooni 8 päeva kestel.“³ Eesti kodanlusele tuli see aga täiesti ootamatult. Eesti kodanlus oli saanud oma olukorda tsaarivalitsuse tiiva all mõnevõrra parandada. Esimesele revolutsioonile järgnenud aastail, eriti tööstusliku tõusu aastail, püüdis eesti kodanlus suure agarusega tugevdada peamiselt oma majanduslikke positsioone ning saada suuremaid võimalusi töörahva ekspluateerimiseks. Eesti kodanlikud ajalehed arendasid ulatuslikku propagandat, nad aina kubesid mitmesugustest ettepanekutest ühendada eestlaste kapitalid selleks, et rajada ärisid ning tööstuslikke ettevõtteid, eelkõige niisuguseid, mis töötaksid ümber põllumajanduslikke saadusi. Rööbiti linavabrikutega soovitati asutada näiteks Tartu suurem nahatööstus, mis pidi andma eestlastele suuri kasumeid.⁴ Ulatuslikku kampaaniat tehti kartulitärklise vabriku asutamise küsimuses.⁵

³ V. I. L e n i n, Teosed, 23. kd., Tallinn, 1953, lk. 286.

⁴ „Postimees“ nr. 58, 13. märtsil 1911.

⁵ „Virulane“ nr. 1, 3. jaan. 1911.

Rohkesti kirjutati vajadusest alustada Võrtsjärve—Emajõe—Peipsi—Narva jõe veetee ehitamist, mis pidi tagama vajalikud tingimused Lõuna-Eesti talurahva põllumajanduslike saaduste turustamiseks ning oma tööstuse ja kaubanduse arendamiseks.⁶

Tolleks ajaks oli eesti kodanlus jõudnud koguda juba mõningad suuremad summad kapitali ning asus nüüd senisest ulatuslikumalt tegutsema. Nii asutati 1912. a. aktsiaselts põhikapitaliga 150 tuhat rubla, mis ehitas Viljandi linavabriku, kus töötas kuni 300 töolist. Pärnus ehitati linavabrik ja nahavabrik „Balti“ (1911). Põllutööriistade tehased ehitati Viljandis, Paides ja Kärus. 1912 asutas J. Ugur Tartus saapavabriku ja Ivask leivavabriku.⁷

Järgmisel aastal asutati aktsiaselts Balti Spordi- ja Võimlemisriistade Vabrik, laiendati Tartu telefonivabrikut (1907) jne.⁸ 1914. aastal säarased eesti soost kapitalistid nagu J. Puhk jt. suurendasid oma ettevõtteid, mille tulemusena mitmekordistusid nende kasumid. Ehitati mööbli ja telliste vabrikuid ning rida väiksemaid ettevõtteid. Kui möödunud sajandi lõppkümneil esimene Eesti laevaselts „Linda“ oli sunnitud hingusele minema, sest ta ei suutnud saksa kodanlusega konkureerida, siis 1912. aastal asutatud „Tallinna Laevaühing“ sai jalad alla ja ta 180 tuhande rublanepõhikapital hakkas suuri kasumeid tooma. Rohkesti asutati laenu- ja hoiuühinguid, mis, koostades rahasummasid, soodustasid kaubanduse ja tööstuse arenemist. Veel enam soodustasid tööstuse ja kaubanduse arenemist vastastikused krediitühingud, mida hakati asutama Eestis 1905. aastast alates.

Püüti asutada mitmesuguseid käsitöölise ja kaupmeeste seltse, et nende kaudu ühendada äärmiselt väikseid ärisid ja töökodasid.

Tehti ulatuslikku propagandat ka mitmesuguste töökoolide asutamiseks. Rööbiti Raudtee-Tehnikakooliga ning mõne tütarlaste käsitöökooliga asutati 1912. aastal Eesti Kunsti Seltsi poolt esimene kunsttööstuskool, milline, nagu näib kirjeldustest, majanduslike raskuste tõttu oli sunnitud kiratsema.⁹ On huvitav märkida, et 1915.

⁶ „Postimees“. nr. 166, 28. juulil 1910.

⁷ Koguteos „Eesti Maa-Rahvas-Kultuur“, Tallinn, 1926, lk. 595, 618, 620.

⁸ Sealsamas, lk. 582.

⁹ „Päevaleht“ nr. 147, 2. juulil 1915.

aasta Tallinna linna eelarves üldisele haridusele ettenähtud 336 046 rublast oli tööstuslikule haridusele eraldatud kõigest 3350 rubla, s. o. ainult üks protsent.¹⁰

Samasugune asutamispalavik oli haaranud ka eesti hallparuneid, sest turul suurenes nõudmine põllumajandussaaduste, eriti aga loomakasvatussaaduste järele. Et tõsta põldude saagikust, hakati järjest rohkem kasutama kunstväetist ja põllutöomasinaid, asutati nn. masinaühinguid, milliseid 1914. aastal oli juba üle 150. Hakati asutama ühismeiereisid ehk nn. piimaühinguid, mis osutusid niivõrd tulukaiks, et 1914. aastal toimus nende tegevuse tsentraliseerimine piimaühingute liiduks „Estonia“. Põllumeeste seltsid ei olnud kaugeltki enam ainult eesrindlikemate põlluharimise ja karjakasvatamise meetodite propageerijad, vaid nad tegelesid ulatuslikult kaubandusega, arendades nn. ühistegevust. Kapitalistliku põllumajanduse arenemise huvides korraldati mitmesuguseid kursusi. Põllumeeste seltsid taotlesid Aleksandri nimelise alam-põllutöökooli asutamist. 1912. aasta sügiseks saadi valitsuselt vastav luba ning 10 000 rubla toetuseks. Kool asutati Tartu lähedale H. Laasi tallu, kus ka varem olid toimunud põllumajanduslikud kursused.¹¹

Korraldatavad põllumajanduslikud näitused aitasid levitada uusimaid saavutusi põllumajanduse ja karjakasvatuse alal.

Lähtudes oma klassi huvidest, osutasid eesti kodanlikud haritlased teatud tähelepanu ka mitmetele teistele kultuurialastele üritustele, näiteks Eesti Rahva Muuseumi asutamisele, arhiivimaterjali korrastamisele, haridus- ja teiste seltside tegevusele. Selleks, et keskendada hariduseltside tegevust, asutati näiteks „Eesti Hariduse Ühendus“. Asutamise ajal, s. o. 1909. aastal, tekkis terav võitlus kahe suurema Eesti linna kodanlike tegelaste vahel küsimuses — kuhu jääks selle „Ühenduse“ keskus, kas Tallinna või Tartu. Vaidlus lõppes siiski sellega, et „Ühenduse“ juhatus asus Tallinna.¹²

Säärase organisatsiooni kaudu esines eesti kodanlus võimude ees kogu eesti rahva nimel, taotles laiendada koolide võrku, parandada mõnevõrra koolide olukorda

¹⁰ „Päevaleht“ nr. 147, 2. juulil 1915.

¹¹ „Sakala“ nr. 94, 26. nov. 1912. Hiljem asutati selle kooli baasil Vahi aianduskool.

¹² „Virulane“ nr. 123, 5. juunil 1909.

jne. Tsaarivalitsus, hoolimata oma reaktsioonilisest hariduspoliitikast ja madalast koolihariduse tasemest, oli sunnitud laiendama vähemalt alghariduslike koolide võrku, sest Balti kubermangudes toimuv kiirem kapitalismi arenemine kui mõnes muus Venemaa piirkonnas nõudis tungivalt hariduse laiendamist. See tuli objektiivselt kasuks laiadele rahvahulkadele, kes neid koole kasutades said likvideerida kirjaoskamatused ning omandasid samuti piiratud kutsehariduse.

Eesti kodanluse tegevus kultuuri ja hariduse alal oli lahutamata seotud tema sotsiaal-majanduslike taotlustega. Esiteks, eesti kodanlusel oli vaja töölisi, nii tööstuses kui põllumajanduses, kellel oleks minimaalnegi oskus rakendada uut tehnikat ja uusi töömeetodeid, samadel eesmärkidel oli tal vaja ka oma haritlasi, kelle abil võis organiseerida üha kasvavat tootmist. Teiseks, nimelt oma haritlaste kaudu sai eesti kodanlus rahvale peale suruda oma natsionalistlikku ideoloogiat, varjata klassivastuolusid eesti rahvuses eneses ning kasvatada töörahva hulki sõnakuulelikkuses valitsevale korrale ja eesti kodanlusele.

Sõja-aastail eesti kodanluse äritsemine hoogustus. Eriti kiiresti suurenesid eesti hallparunite sissetulekud, kes oma saaduste realiseerimisel kasutasid röövellikult ära toiduainete hindade kiiret tõusu.

Tööstuskaupade ja põllumajandussaaduste puuduse kasutasid ära kaupmehed ja väike-ettevõtete omanikud, kelle sissetulekud suurenesid seoses spekulatsiooniga ja mitmesuguste tehingutega.

„Postimees“, tehes 1916. aasta suvel mõningaid kokkuvõtteid eesti kodanluse majanduslikust „õitsengust“, hõiskas: „Meie rahva jõukus (loomulikult kodanluse jõukus — H. M.) on paari aasta jooksul enam kasvanud kui tervel kümnel aastal enne sõda. Kahel sõja aastal aeti ilusat äri.“ Edasi näitab „Postimees“, et kui enne sõda oli mõni eesti soost kaupmees, kellel oli 5—10 tuhande rubla eest varandust, siis nüüd olla nende kapitalid tõusnud 100 tuhande rublani.¹³ Sellest hõõgub suurt rahulolu oma olukorraga, sellega, et on sõda, tänu millele kodanluse kasumid kasvavad.

Kui 1915. aasta suvel asutati Tallinna Sõjatööstuse Komitee,¹⁴ siis lootis ka eesti kodanlus selle kaudu saada

¹³ „Postimees“ nr. 167, 26. juulil 1916.

¹⁴ „Päevaleht“ nr. 155, 11. juulil 1915.

mõningaid tellimusi. Komitees, mis koosnes algul 17 liikmest, pidi saama mõne koha ka Tallinna linnavalitsus. Viimane oli juba 1904. aastast eesti-vene kodanluse bloki käes. Kuid vene kodanlus, haarates Tallinna Sõjatööstuse Komitee enda kätte, ei mõelnudki jagada selle kaudu saadavaid kasumeid eesti kodanlusega. Seda pidi eesti kodanlus kahetsusega märkima siis, kui Tallinna Sõjatööstuse Komitee pühitsetes pidulikult oma esimest aastapäeva. „Tallinna Teataja“ fikseeris kibestunult, et isegi Tallinna linnaisad polnud kutsutud pidustustest osa võtma.¹⁵

Sõja ajal kokku kraabitud kapital võimaldas eesti kodanlusel laiendada oma majanduslikku tegevust. Nii ostis 1917. aasta algul advokaat M. Pung Tallinnas korraga mitu maja koos vorstivabrikuga 60 tuhande rubla eest.¹⁶ Samuti ostis uusi maju ning laiendas oma äritegevust ka J. Raamot.¹⁷ H. Korits ostis ära Rõika ja Meleski peegli- ja klaasivabrikud umbes poole miljoni rubla eest ning kavatses teostada neis suuremaid muudatusi.¹⁸ Laenu- ja hoiuühisused koondasid järjest rohkem summasid.¹⁹

Poliitilistes küsimustes oli eesti kodanlus äärmiselt ettevaatlik ja passiivne. Mõningat agarust ilmutas Tartu kodanluse partei „eduerakond“, eesotsas J. Tõnissoniga. Kui ta nägi, et kohalikud sõjatööstuse komiteed läksid vene kodanluse kätte, siis hakkas ta kohe taotlema luba nn. Põhja-Balti Komitee asutamiseks. Komitee moodustati 1915. aastal Tartus ning ta ametlikuks ülesandeks oli „rahva omaabi korraldamine sõjaohu puhul“,²⁰ tegelikult püüdis „eduerakond“ võimalikult tihedamini ühendada eesti kodanlust ta majanduslike huvide lahendamiseks.

Sõja ajal asutatud Venemaa Linnade Liidu Komiteed olid moodustatud ka Eesti ala linnades, kuid faktiliselt ei tegutsenud nad kuni Veebruarirevolutsioonini.

Harva kõneldi omavalitsuste (semstvote) sisseseadmise vajadusest. Näiteks seoses sellega, et tsaarivalitsus lubas

¹⁵ „Tallinna Teataja“ nr. 147, 4. juulil; nr. 149, 6. juulil 1916.

¹⁶ „Päevaleht“ nr. 48, 28. veebr. 1917.

¹⁷ Sealsamas.

¹⁸ „Päevaleht“ nr. 55, 9. märtsil 1917.

¹⁹ „Päevaleht“ nr. 58, 14. märtsil 1917.

²⁰ „Päevaleht“ nr. 209, 12. sept. 1915. Samal ajal asutati Põhja-Balti Komitee Rakveres, Paides ja teistes linnades.

1915. aastal sisse seada Poolamaa kubermangudes semstvod, ilmus „Päevalehes“ artikkel „Semstvo sisseseadmisest piirimaadel“. Selles avaldati lootust, et ka Baltimaal „uuendusi ükskõik missugusel kujul oodata on“.²¹

Kui Eestimaa rüütelkond avaldas oma, s. o. rüütelkonna ehk nn. maakassa 1917. aasta eelarve, siis tegi eesti kodanlus sellest huvitava kokkuvõtte. Näidati, et Eestimaa kubermangus on talupoegade käes 12 900 adramaad. Iga adramaa pealt makstakse maakassale 30 rubla, mis teeb kokku 387 000 rubla. Kogu maakassa eelarve on aga 492 015 rubla, s. o. talurahvas maksab maakassale kuni 78,50% eelarvest, mõisnikud aga kõigest 21,50%, hoolimata sellest, et neil on palju rohkem maad kui talurahval. Suurem osa eelarvest kulutatakse mõisnike nõuete rahuldamiseks. Rahvakoolidele lubati abi ainult 2300 rubla ulatuses, samal ajal Saksa Toomkooli ülalpidamiseks oli määratud 46 000 rbl. Arstiabile oli määratud naeruväärt väike summa, veterinaaridele veel vähem. Kirjeldus lõpeb ettevaatliku järeldusega: „niikaugel peaksime vististi küll olema, et selle alandava eestkostmise alt vabaneda“.²²

Kõik see näitab, et eesti kodanlus ootas rahulikult tsaarivalitsuse armuandi, et ta ei mõtelnudki esineda resolutsimate nõudmistega, kõnelemata mingisugustest revolutsioonilistest ümberkorraldustest. Já kui telegraaf tõi Tallinna teate, et tsaar Nikolai II on loobunud troonist oma venna Mihhaili kasuks, hõiskas „Päevaleht“ — „Meil on nüüd esimene konstitutsiooniline keiser ja esimene konstitutsiooniline ministeerium“.²³ Tsaarivalitsuse kukutamine, s. o. Veebruarirevolutsioon, tuli eesti kodanlusele täiesti ootamatult. Seda tunnistas ka kodanlus ise, kirjutades Veebruarirevolutsioonist: „Ta kasvas nagu muinasloo taim üle öö pilvedeni. Meie peale, kes meie tema keskkohast (s. o. Petrogradist — H. M.) eemal, pidi ta alles kui välk selgest taevast mõjuma“.²⁴

Aga selle „välgu“ järele, mis ei olnud töörahvale sugugi ootamatult tulnud, sest tema oli pidanud revolutsiooni võidu eest järjekindlat võitlust ja oli viinud ta oma jõududega võidule, hakkas eesti kodanlus, samuti kui

²¹ „Päevaleht“ nr. 151, 7. juulil 1915.

²² „Päevaleht“ nr. 49, 1. märtsil 1917.

²³ „Päevaleht“ nr. 51, 3. märtsil 1917.

²⁴ „Päevaleht“ nr. 72, 11. apr. 1917 ja H. Pöogelmann, Mis vaheajal sündis, Petrograd, 1918, lk. 19.

vene kodanluski, võimu rahva käest ära kiskuma ja kindlustama Venemaa kodanliku Ajutise Valitsuse võimu. Riigiduumaa saatis 2. märtsil Tallinna kaks oma saadikut — Mankovi ja Jevsejevi, kes esinesid rahva ees üldiste revolutsiooniliste fraasidega, taotledes kodanlikule Ajutisele Valitsusele toetust. Eesti kodanlikud tegelased võtsid neid tervitusega vastu.²⁵ Eesti kodanlikes ajalehtedes ilmusid Riigiduumat, tema Ajutist Komiteed ja Ajutist Valitsust kiitvad kirjutised.²⁶ Kodanlikud tegelased hakkasid kohe organiseerima toetustelegrammide saatmist Riigiduumaa esimehele — oktoobristide partei liidrile M. Rodzjankole, kes oli üheks aktiivsemaks tsaarivalitsuse poliitika toetajaks ja Venemaa kontrrevolutsiooniliste jõudude organisaatoriks.²⁷ Veelgi ulatuslikumaks muutus toetuse organiseerimine Venemaa kodanlikule Ajutisele Valitsusele. Side vene kodanlike organisatsioonidega tugevnes. Näiteks, kui Venemaa Linnade Liidu Petrogradi Komitee saatis Tallinna Komiteele telegrammi üleskutsega toetada Ajutist Valitsust, siis Tallinna Komitee esimees M. Pung teatas, et Tallinna Komitee ühineb Petrogradi Komitee üleskutsega ning saatis samasugused üleskutsed teistele Eesti linnadele.²⁸

Samal ajal kui Tallinna, Narva, Tartu ja teiste linnade töörahvas asutas revolutsioonilisi komiteesid, tööliste ja sõjaväelaste saadikute nõukogusid, rahvamiiltsat ning teisi revolutsioonilisi organeid selliste revolutsioonilises võitluses karastatud bolševike juhtimisel, nagu I. Rabtšinski, J. Anvelt, A. Blaufelt, A. Sisask, R. Rimša jt.²⁹, hakkas eesti kodanlus kohe Ajutise Valitsuse poolt lubatud kohalike võimuorganite etteotsa tüürima, lootes, et selle toetuse eest, millist ta osutas vene kodanlusele, loovutab viimane temale kohalikud haldusasutused.

2. märtsil, kui eesti töörahvas võitles veel tsaarivalitsuse kukutamise eest, tuli Tallinna linna volikogu kokku ja otsustas „korra alalhoidmiseks“ moodustada ka Eestis Ajutine Komitee. Linnapea I. Poska märkis, et sellesse komiteesse kutsutakse ka töölised ja teiste elanikkonna

²⁵ „Päevaleht“ nr. 51, 3. märtsil 1917.

²⁶ „Päevaleht“ nr. 49, 1. märtsil; nr. 50, 2. märtsil; nr. 54, 8. märtsil; nr. 58, 14. märtsil 1917.

²⁷ „Päevaleht“ nr. 54, 8. märtsil; nr. 58, 14. märtsil 1917.

²⁸ „Päevaleht“ nr. 52, 6. märtsil 1917.

²⁹ J. Sa a t, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul, Tallinn, 1956, lk. 22—28.

kihtide esindajad.³⁰ Viimane lause oli mõeldud rahva petmiseks, kuna püüti näidata, et kodanlus oma tegevuses lähtub üldrahvalikkudest huvidest.

Oma jõudude koondamise huvides andsid Tallinna kodanlikud tegelased 5. märtsil välja „Päevalehe“ ja „Tallinna Teataja“ ühise eralisa, milles kutsuti eesti seltse võitlema rahu ja korra säilitamise eest.³¹

Rida Petrogradis töötavaid eesti kodanlikke haritlasi aktiveeris samuti oma tegevust eesti rahvusliku kodanluse huvides, eriti agaraks osutus Riigiduuma saadik J. Raamot. Nende ettepanekul määras Ajutine Valitsus 5. märtsil Tallinna linnapea I. Poska ajutiseks Eestimaa kubermangu komissariks. Töölise ajaleht „Kiir“, mis hakkas ilmuma Tallinnas, iseloomustas väga tabavalt seda määramist. Ajaleht näitas, et Venemaa kodanlik valitsus „... määras oma kohalikeks võimuesindajateks isikuid, kes nii ehk teisiti isevalitsuse päevil poliitilise ustavuse sõelast läbi lastud, kellel minevikus mingit revolutsioonilisust ei olnud“.³² Niisugused kodanlusele vastuvõetavad isikud olid ka endised linnapead ja teised semstvotetegelased. Ajutisele Valitsusele vastuvõetavaks isikuks oli ka Tallinna linnapea I. Poska, kelle määramist võttis eesti kodanlus suure võiduna. Selles võidujoovastuses hakkasid kodanlikud tegelased organiseerima I. Poskale õnnitlus- ja usaldustelegrammide saatmist, et näidata seda kui üldrahvalikku võitu.³³

Oma kontrrevolutsioonilisi jõude organiseeris eesti kodanlus revolutsiooni nimel ja et tal oli võrdlemisi suur võrk oma ajalehti nii Tallinnas kui ka teistes linnades ning ühiskondlikke tegelasi, siis oli kodanluse mõju rahvahulkadele Veebruarirevolutsiooni-järgseil kuudel võrdlemisi suur, eriti maal ja väikestes linnades, kus organiseeritud töölisi oli suhteliselt vähe. Eesti bolševikel tuli seega organiseerida töörahva hulki võitluseks revolutsiooni edasiarendamise eest võrdlemisi rasketes tingimustes. „Kiir“ oli sunnitud tihti märkima, et rahva teadlikkus on puudulik, et „... hulkades valitseb arusaamatus silmapilgu

³⁰ „Päevaleht“, nr. 51, 3. märtsil 1917.

³¹ „Tallinna Teataja“, lisa, 5. märtsil 1917.

³² J. S a a t, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul, Tallinn, 1956, lk. 31 ja „Kiir“ nr. 4, 24. märtsil 1917.

³³ „Päevaleht“ nr. 55, 9. märtsil; nr. 58, 14. märtsil; nr. 59, 15. märtsil 1917 jt.

tähtsuse kohta. Paljud koguni peavad revolutsiooni juba lõpetatuks ja usaldavad oma huvide kaitsmise mõisnike ja suurkapitalistide asemike kätte".³⁴ Ajalehes väideti, et on vaja tugevdada selgitustööd ning paljastada eesti kodanluse poliitikat.³⁵ Seda tehti järjest rohkem ning rahva revolutsiooniline aktiivsus kasvas kiiresti. Kuid revolutsiooni keerises oli raske kohe tunnetada klassijõude vahekordi.

Seda, kuidas Veebruarirevolutsiooni võidu järel oli raske orienteeruda kujunenud olukorras ka mõnel teadlikumal revolutsionääril, näitab tuntud 1905. aasta revolutsiooni tegelase bolševik Jaan Sihveri telegramm, mille ta saatis Venemaalt, peale asumiselt vabanemist I. Poskale. Ta kirjutas: „Avanenud on vangikoja ukсед! Välja tulid need, kes vabaduse eest aastakümneid on kannatanud. Meid võttis vastu lahke vene rahvas. Venemaa ja kõik tema rahvad on vabad. Teie isikus tervitan meie väikest rahvast. Elagu vabadus! Hurra!“³⁶ „Päevaleht“, trükkides ära rööbiti teiste telegrammidega J. Sihveri telegrammi, püüdis näidata, et I. Poska pälvib kogu eesti rahva usaldust. Tegelikult kaitses Poska ainult kodanluse huve, organiseeris tema jõude töötava rahva vastu võitlemiseks. Jaan Sihver aga viibis rahva huvide eest võitlemise pärast tsaarivalitsuse vanglas ja seejärel sunnitööl. Vabanes Veebruarirevolutsiooni päevil jätkas ta võitlust suurema energiaga, algul vene rahva hulgas, 1917. aasta suvest alates aga Eestis.³⁷ I. Poska avaldas Ajutise Valitsuse suhtes täielikku kuulekust ja püüdis ette aimata selle soove. Nii määrati Poska korraldusel ametlikuks keeleks vene keel. Eesti bolševikud aga nõudsid, et „emakeel kõigis kohalikes ühiskondlikes ja riigiasutustes maksev oleks“.³⁸

Samuti kui Ajutine Valitsus, nii jättis ka Eestimaa kubermangu komissar paljud endised tsaariaegsed ametnikud kohtadele. Näiteks jäeti endine tsaar Frants oma kohale ainult selle muudatusega, et kui tsaari ajal ta kirjutas alla „luban“, siis Ajutise Valitsuse ajal — „läbi vaadatud“.³⁹

³⁴ „Kiir“ nr. 1, 18. märtsil 1917.

³⁵ „Kiir“ nr. 4, 24. märtsil; nr. 5, 25. märtsil 1917 jt.

³⁶ „Päevaleht“ nr. 55, 9. märtsil 1917.

³⁷ „Klassivõitlus“ nr. 3/4, Petrograd, 1919, lk. 10.

³⁸ „Kiir“ nr. 4, 24. märtsil 1917.

³⁹ „Kiir“ nr. 2, 22. märtsil 1917.

Selleks, et petta rahvast ning näidata, et kubermangu komissar toetub rahva esindusele, moodustati tema juurde „komitee“, mis koosnes 6-st Tallinna kodanlike organisatsioonide ja 7-st Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu esindajast (edaspidi TSS Nõukogu).⁴⁰ Et mõned TSS Nõukogu esindajad olid kodanlusele täiesti vastuvõetavad, kuna kodanlus oli saatnud sinna ka oma esindajad, siis muutus komissari juures olev „komitee“ temale täiesti kuulekaks organiks.

Nii kujunes tööliste ja talupoegade võimu, s. o. nõukogude võimu kõrval, eesti kodanluse võim. Sellise kaksivõimu tingimustes oli rahvahulkadel võrdlemisi raske orienteeruda, seda enam, et kodanlus püüdis suure agarusega oma positsioone kindlustada, eriti Tartus ja Tallinnas, kus nad kasutasid selleks varem eksisteerinud organisatsioone.

Tartu kodanlus avaldas Ajutisele Valitsusele usaldust ja kutsus rahvast „... rahulikuses meeles oma tööd tegema ja ära ootama, kui uus valitsusvõim kõik asjad riigi keskkohas kui ka eemal kindlasti oma kätte saab võetud“.⁴¹ Sellist tagatist oli eesti kodanlusel vaja töörahva revolutsioonilise aktiivsuse vastu võitlemiseks. Tartu kodanlus aga eesotsas J. Tõnissoniga hakkas Põhja-Balti Komitee kaudu kiiresti tegutsema. J. Tõnisson lootis selle organisatsiooni kaudu pääseda juhtivatele positsioonidele Eestis. Juba 3. märtsil kutsus Põhja-Balti Komitee kokku Tartu seltside esindajate nõupidamise, kus otsustati avaldada toetust Ajutisele Valitsusele ning kokku kutsuda suurem koosolek, millest pidid osa võtma ka teiste Eesti linnade ja maakondade esindajad. Sellised koosolekud toimusid Tartus alates 4. märtsist, s. o. samal ajal, kui Tartu töörahvas bolševike juhtimisel moodustas Revolutsioonilise Komitee ja valis TSS Nõukogu.

Neil kodanluse koosolekuil arutati küsimust, kuidas teostada Eesti ala ühendamist üheks administratiivseks üksuseks „vaba Venemaa lahutamata osana“.⁴² Tõnisson püüdis seda ühendamise asja enda kätte haarata ja muuta Tartu ühendamise keskuseks. Tallinna kodanluse esindajad

⁴⁰ „Päevaleht“ nr. 58, 14. märtsil 1917.

⁴¹ „Postimees“ nr. 50, 2. märtsil 1917.

⁴² „Postimees“ nr. 52, 5. märtsil, vt. kodanluse koosolekute kohta ka nr. 53, 6. märtsil, nr. 56, 9. märtsil, nr. 60, 14. märtsil 1917.

vaidlesid resoluutselt selle vastu. Võeti vastu otsus saata oma saatkond eesotsas Tõnissoniga Petrogradi, kus kutsuti kokku samuti eesti seltside esindajad ning otsustati taotleda uut administratiivset korraldust Eestile.⁴³ Petrogradis ilmuva eesti väikekodanliku ajalehe „Pealinna Teataja“ iga numbri esiküljel hakkas 7. märtsist alates ilmuma suure rasvase kirjaga hüüdlause: „Elagu vabariikline Venemaa ja autonoomiline Eesti“. Ka Tartus hakkas „Postimees“ kõnelema autonoomiast, eriti pärast seda, kui J. Tõnisson oli Petrogradis käies kõnelnud Ajutise Valitsuse peaministri vürst Lvoviga.⁴⁴

Petrogradis töötavad eesti kodanlikud haritlased muutusid eriti aktiivseks. Peale seltside esindajate nõupidamiste korraldasid nad pealinna eestlaste koosolekuid, kus üldsõnaliselt kõneldi „rahva vabadusest“.⁴⁵ Uhel säärasel koosolekul, mis toimus 12. märtsil, asutati „Eesti Vabariiklaste Liit“,⁴⁶ mis hakkas pealinna eestlasi organiseerima võitluseks „Eesti autonoomia“ eest. „Pealinna Teataja“ oma veergudel kirjutas tihti autonoomiast ning soovitas rutata vajalike eeltöödega.⁴⁷ Ahvatledes kasutama sõna-, koosolekute- ja trükivabadust, kirjutati: „Tähtsamate vabaduste hulgas, mis meil kui väikerahval on loota, on Eesti autonoomia. Eestimaa, s. o. kõigi eestlaste maa oma valitsus kõiges tema laiuses“.⁴⁸

Tallinna kodanlus oli palju ettevaatlikum, talle ei meeldinud jutud „autonoomiast“ ning „Päevalehe“ ja „Tallinna Teataja“ veergudel mõisteti hukka säärane käremeelsus, millega esines „Pealinna Teataja“.⁴⁹

Tallinna kogenud kodanlikud tegelased, nagu I. Poska, M. Pung, O. Strandmann, J. Raamot jt., kes pidasid end Ajutise Valitsuse poolt Eestimaa juhtideks valituks, ei mõelnudki leppida J. Tõnissoni taotlustega. Nad otsustasid nn. maa asja korraldamise enda kätte haarata. Selleks oli Tallinna kodanlusel vaja luua oma organisatsioon, mille kaudu avaneks võimalus avaramaks tegutsemiseks.

⁴³ „Pealinna Teataja“ nr. 4, 10. märtsil 1917.

⁴⁴ „Postimees“ nr. 53, 6. märtsil; nr. 56, 9. märtsil; nr. 60, 14. märtsil 1917.

⁴⁵ „Pealinna Teataja“ nr. 7, 14. märtsil 1917.

⁴⁶ „Pealinna Teataja“ nr. 7, 14. märtsil 1917.

⁴⁷ „Pealinna Teataja“ nr. 2, 8. märtsil 1917.

⁴⁸ „Pealinna Teataja“ nr. 3, 9. märtsil 1917.

⁴⁹ „Päevaleht“ nr. 58, 14. märtsil 1917.

Selline organisatsioon moodustatigi 9. märtsil Tallinna seltside esindajate koosolekul „Tallinna Eesti Liidu“ näol. Liidu täidesaatvasse komiteesse valiti eesti kodanluse tuusad Poska, Pung, Teemant, Veiler, Luiga, Jaakson, Strandmann jt. Liidu täiskogu nõukogu võttis vastu otsuse asutada kohe „Ülemaaline Eesti Liit“, ning Tallinna tegelased hakkasid mööda maad ringi reisima, selleks et organiseerida „Eesti Liidu“ osakondi, kes hakkaksidki juhtima kodanluse tegevust kohtadel.

Vastsündinud „Eesti Liit“ arutas Eestimaa administratiivse korralduse küsimust ning soovitas taotleda kõikide Eesti alade ühendamist üheks administratiivseks üksuseks, mingisugusest „eesti autonoomiast“ siin ei kõneldud; sellega kardeti ärritada vene kodanlust ja ta Ajutist Valitsust. Paluti J. Raamotit kui Riigiduuma saadikut täita Eesti esindaja ülesannet Ajutise Valitsuse juures.⁵⁰

Samal ajal püüdsid eesti kodanlikud tegelased ära kasutada kõiki võimalusi, et mõjutada rahvahulki kodanluse huvides.

Kui Petrogradist teatati, et 10. märtsil toimub pealinna revolutsiooni päevil langenute matmine ning leinamiiting, mõistis eesti töörahvas seda kui oma südameasja ja otsustas sel päeval korraldada leinarongkäike ja miitinguid. Tallinnas korraldati bolševike juhtimisel suur rongkäik Rahumäele — 1905. aasta 16. oktoobri ohvrite haudadele.⁵¹ Eesti kodanlus püüdis seda üritust üle ujutada kodanlike loosungitega.

Samal päeval linnavolikogu koosolekul tuletas M. Pung meelde 1905. aasta sündmusi. Ta nimetas neid „eelmänguks ja tee rajajaiks nüüdsele täielikule vabaduse võidule“ ning lubas linna volikogu nimel abistada revolutsiooni ohvrite perekondi toetusrahaga 10 tuhande rubla ümber, püstitada mälestussamba langenutele, asetada nende haudadele pärg jne.⁵² Tegelikult oli see tavaline kodanluse pettepoliitika, et veenda rahvahulki selles, nagu oleks ta hoolitsenud rahva huvide eest.

Sindis, Viljandis, Põltsamaal ja mujal osutusid

⁵⁰ „Päevaleht“ nr. 57, 13. märtsil 1917.

⁵¹ Hiljem tuli küll teade, et Petrogradis revolutsiooni ohvrite matmine on edasi lükatud esiteks 17. märtsile, siis 23. märtsile, kuid Eestis ei jõutud muuta seda tähtaega, ning paljudes kohtades toimusid miitingud ja rongkäigud nimelt 10. märtsil.

⁵² „Päevaleht“ nr. 56, 11. märtsil 1917.

10. märtsi leinamiitingute ja rongkäikude korraldajateks peamiselt kodanlikud tegelased.⁵³ Nad nimetasid seda revolutsiooni-pühaks, kuid sisuliselt püüdis kodanlus neid miitinguid ära kasutada agitatsiooniks Ajutise Valitsuse kasuks. „Kiir“ näitas, et Sindis võeti seda revolutsiooni-püha vastu kui jaanipäeva. Käidi kirikus, koguneti ja lauldi „Kui vägev Issand Siionis“, saadeti tervitustelegramm Ajutisele Valitsusele ning koguti tema toetuseks 5000 rubla. Töölised ei esitanud mingisuguseid omapoolseid nõudmisi.⁵⁴

Eesti bolševike juhtimisel töörahva hulgad aktiveerusid kiiresti, eriti Tallinnas, Narvas ja Tartus. Nende poolt valitud tööliste ja soldatite saadikute nõukogud võtsid vastu otsuseid, mis näitavad revolutsiooni edasiarenemise vajaduse mõistmist.

Juhtivad eesti bolševikud mõistsid, et „... sotsiaaldemokraatlik partei peab vastutama selle eest, et sotsialistlik revolutsioon saaks lõpule viidud“.⁵⁵ Kuid kuidas konkreetselt organiseerida võitlust sotsialistliku revolutsiooni võidu eest, see küsimus polnud neile küllalt selge. Paljastades eesti kodanluse taotlusi kindlustada oma võimu kohtadel Ajutise Valitsuse abil, kirjutasid nad samal ajal: „Meie seletame avalikult, et me Ajutist Valitsust igapidi toetame, niikaua kui ta tõesti Venemaal uut demokraatlikku korda aitab teostada ning Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu otsuseid täidab“.⁵⁶

Tallinna, Narva ja Tartu TSS Nõukogud püüdsid teostada kontrolli Ajutise Valitsuse esindajate tegevuse üle. Nii esitati 16. märtsil Tallinna TSS Nõukogu koosolekul kubermangukomissar I. Poskale järelepärimine tema tegevuse kohta. I. Poska jutustas üldsõnaliselt sotsiaalsete probleemide lahendamise vajadustest — tööliste olukorra parandamisest linnade ja aedade ehitamisega, talupoegade maksude vähendamisest jne. Ta avaldas arvamust, et tema koos komissari juures asuva erikomiteega, mis, nagu eespool märgitud, koosneb TSS Nõukogu ja kodanlike organisatsioonide esindajatest, lahendab need probleemid tulevikus, s. o. ilma TSS Nõukoguta.

⁵³ „Päevaleht“ nr. 57, 12. märtsil; nr. 58, 14. märtsil; nr. 60, 16. märtsil 1917.

⁵⁴ „Kiir“ nr. 2, 22. märtsil 1917.

⁵⁵ „Kiir“ nr. 1, 18. märtsil 1917.

⁵⁶ Sealsamas.

Tallinna Nõukogu saadikud — bolševikud esitasid resoluutse nõudmise, et komissari tegevust peab kontrollima rahva esindus, s. o. TSS Nõukogu. I. Poska vastus oli laveeriv. Ta ütles, et ta tunnistab TSS Nõukogu kui rahva tahte organit, kuid kui Ajutise Valitsuse esindaja peab ta tegutsema nende juhendite järgi, mida on talle antud ülaltpoolt.⁵⁷ I. Poska võttis ka hiljem osa Tallinna TSS Nõukogu koosolekutest.

Kõik see näitab, et eesti bolševikud juhtisid 1917. aasta märtsis rahva võitlust lähtudes veel partei programmimüünilisusest, mis nägi ette kehtestada demokraatlik vabariik, 8-tunniline tööpäev jne. Demokraatliku vabariigi all mõistsid nad peale nõukogude ka Ajutist Valitsust, mis pidi tegutsema nõukogude kontrolli all. Ajutine Valitsus ja ta esindajad kohtadel, kasutades ära töörahva revolutsioonilise teadlikkuse puudulikkust, ruttasid oma võimu kindlustamisega.

Eesti kodanlus, kartes miilitsa minekut lõplikult töörahva kätte (sest mitmel pool olid töölised revolutsioonipäevil juba asutanud rahvamiilitsa), hakkas seda kõigjal ise organiseerima. I. Poska määras ajutisteks maakondade miilitsakomissarideks kodanlikud tegelased — Harjumaale J. Remthali, Järvamaale A. Veileri, Virumaale T. Kalbuse ja Läänemaale A. Eldingi.⁵⁸ Forsseeriti ka nn. kaitseväge loomist, mis pidi koosnema nii mõisnikest kui vallaelanikest.⁵⁹ Tartus, Pärnus, Viljandis ja mujal asendati vanad linnavalitsused, kus sakslased olid enamuses, uute, eesti kodanluse poolt moodustatud ajutiste linnavalitsustega.⁶⁰

Samal ajal toimus intensiivne „autonoomia“ projekti ettevalmistamine. Vaidlused Tallinna ja Tartu kodanlike ringkondade vahel kestsid seni, kuni lõpuks kokku lepitati, et „Eestlaste maa, s. o. Tallinna kubermangu ühes Narva linnaga ja Liivimaa põhjapoolse osa eesotsas seisab Ajutise Valitsuse peakomissar, kellel erakordsed volitused.“⁶¹

⁵⁷ Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv (edaspidi Eesti NSV ORKA), fond R-1216, nim. 1, 1917, sü. 4, leht 10.

⁵⁸ „Päevaleht“ nr. 58, 14. märtsil 1917.

⁵⁹ Sealsamas.

⁶⁰ „Päevaleht“ nr. 58, 14. märtsil 1917 ja „Postimees“ nr. 62, 16. märtsil 1917.

⁶¹ „Postimees“ nr. 66, 22. märtsil 1917.

Tema juures pidi töötama maakondade ja linnade esindajate nõukogu, kuhu 15 000 elaniku kohta tuli valida üks esindaja.

Algul kavatseti moodustada peale Eestimaa kubermangu veel Lõuna-Eesti omaette administratiivne üksus, eesotsas oma komissari ja maanõukoguga, mis pidi koosnema maakondade ja linna volikogude asemikest.

Maakondade komissaride juurde taheti luua maakonna maanõukogud, mis pidi valitama vastava maakonna valdade esindajate koosolekul, iga 1000 elaniku kohta üks esindaja. Valimised olid ette nähtud kaheastmelised.

Kubermangu maanõukogu liikmed valiti linnavolikogude poolt, ja samuti maakonna valdade esindajate koosolekuil. Valimisõigus oli kodanikel, kes olid saanud 21 aastat vanaks. Riigikeeleks pidi jääma vene keel, ainult siseaste asjade ajamiseks võis kasutada eesti keelt.

Kubermangu komissarile ja maanõukogule jäeti õigus koostada kubermangu administratiivse korra ja kohaliku omavalitsuse seaduse eelnõu.⁶²

See projekt näitab, et kodanlus koostas selle nii, et saada kubermangu ja maakonna maanõukogusse täielikku enamust, sest linnavolikogud olid kodanluse käes, maakonna maanõukogudesse lootis ta saada samuti maakodanluse enamuse. Analüüsides seda dokumenti näeme, et tegelikult selles ei olnudki mingisugust autonoomia nõudmist. Autonoomia nimetust kasutas eesti kodanlus selleks, et rahva ees üles puhuda oma üritust. See oli umbes samasuguse omavalitsuse institutsiooni taotlus nagu Venemaa semstvod, mida eesti talurahvas nõudis juba oma 1881. aasta märgukirjas.⁶³

Vahe seisis selles, et kui semstvod olid tegelikult seisislikud asutused, kus aadel oli enamuses, siis eesti kodanluse omavalitsuse projekt omas „üldrahvalikku“ vormi, millega püüti varjata kodanluse võimutsemist. Niisugust omavalitsust nõudis eesti kodanlus 1905. aasta 27.—29. novembril toimunud Tartu Rahvaasemike Bürgermüsse koosolekul, mille otsuses on öeldud: „Meie kodumaal tuleb laialine omavalitsus sisse seada. Meil peab õigus olema kodumaa asjade üle ise otsustada, kuna välimine poliitika, sõjavägi, rahaasjandus, raudtee, post ja

⁶² „Postimees“ nr. 66, 22. märtsil 1917.

⁶³ H. K r u u s, Eesti ajaloo lugemik III, 1929, lk. 283.

telegraaf ja üleriiklised maksud kogu riigiga ühised oleksid.⁶⁴ Selles otsuses nõuti kogu Eesti ala ühendamist üheks administratiivseks üksuseks ning kohaliku keele lubamist maaomavalitsuse asjaajamisel.⁶⁵ Uues omavalitsuse projektis jäeti need nõudmised ära, kuna Ajutiselt Valitsuselt ei juletud nii palju taotleda kui 1905. aastal võimsa rahvaliidumise survele. Kubermangu maanõukogu ja maakonna maanõukogusid oli eesti kodanlusel vaja selleks, et nende kaudu tööliste ja soldatite saadikute nõukogude käest võim ära kiskuda. Kui projekt sai valmis, läks delegatsioon, kuhu kuulusid J. Tõnisson, P. Põld (Tartu), O. Strandmann ja J. Vilms (Tallinn), 18. märtsil seda vürst Lvovile esitama.⁶⁶ Ajutine Valitsus tegi siseministri abile Štšepkinile ülesandeks arutada seda küsimust. Nõupidamine määrati 23. märtsile. Samal päeval toimus Petrogradis revolutsiooni ajal langenute matmine ja leinarongkäik. Eesti kodanlikud tegelased otsustasid organiseerida selleks rongkäiguks oma rahvusliku kolonni. Tehti suurt ettevalmistustööd. Kogunemise kohaks oli määratud Jaani kirik. Kokku tuli rohkesti eestlasi — kooliõpilasi, haritlasi, töölisi ja soldateid. Kolonn kaunistati punaste ja ka kodanlike rahvuslippudega ning lauldi rahvuslikke laule.⁶⁷ See mõnetuhandeline kolonn pidi näitama vene kodanlusele ning Ajutisele Valitsusele, et eesti kodanlus on suuteline viima töörahvast välja oma kodanlike loosungite all. Võib oletada, et see rongkäik avaldas Ajutisele Valitsusele soovitavat mõju. Štšepkini juures toimunud nõupidamisel selgus, et esitatud omavalitsuse projekti mõningate punktidega ei olnud Ajutine Valitsus rahul. Lepiti kokku, et kõik Eesti alad tuleb ühendada üheks administratiivseks üksuseks, s. o. et projekti tuleb parandada.⁶⁸

Juba varem olid kodanlikud organisatsioonid omavahel kokku leppinud, et organiseerida 26. märtsil Petrogradis ja Eestis demonstratsioonid esitatud omavalitsuse projekti toetamiseks, sest mainitud dokument oli koostatud kitsastes kodanlikes ringkondades ning kodanlus ei tund-

⁶⁴ Punased aastad, Mälestisi ja dokumente 1905. aasta liikumisest Eestis I, 1932, lk. 223.

⁶⁵ Sealsamas, lk. 224.

⁶⁶ „Postimees“ nr. 66, 22. märtsil 1917.

⁶⁷ „Pealinna Teataja“ nr. 16, 25. märtsil 1917.

⁶⁸ „Päevaleht“ nr. 68, 27. märtsil 1917.

nud end kuigi kindlana. Oli tarvis otsida ja leida rahva toetust oma üritusele. Nad nimetasid 26. märtsi kõlavate sõnadega „revolutsioonilise vabaduse ja autonoomia pühaks“.

Bolševike organisatsioonid ja nõukogud, saanud teada sellest plaanist, hakkasid kohe rahvale selgitama, et mainitud projekt on koostatud käputäie kodanlaste poolt. „Kiir“ nimetas seda projekti eduérakonna programmi täienduseks, „millest teine eksemplar Eesti Rahvamuuseumi alalhoidmiseks antagu“. VSDT(b)P Peterburi eesti organisatsioon ja Tallinna, Tartu ning Narva TSS Nõukogud võtsid vastu otsuse mitte osa võtta nendest demonstratsioonidest ning mitte toetada projekti.⁶⁹ J. Tõnisson, saades teada, et Tartu TSS Nõukogu keeldus osa võtmast 26. märtsi demonstratsioonist, jooksis ise nõukogusse, et veenda töölisi demonstratsioonist osa võtma, kuid nõukogu ei muutnud oma otsust.⁷⁰

Kodanlusel õnnestus organiseerida „autonoomia“ kihutuspäeva ainult mõnes väiksemas linnas või alevis, näiteks Viljandis, Pärnus, Türil ja mujal, nimelt seal, kus olid kodanluse mõju tugevam.⁷¹ Tartus nägi „autonoomia“ püha väga viletsana välja⁷², ehkki Tõnissoni mehed püüdsid sellele suurejoonelist ilmet anda.⁷³

Petrogradis püüdsid eesti kodanlikud tegelased ajada demonstratsiooniks võimalikult suuremat rahvahulka kokku. Selle kordaminekuks tehti suurt kihutustööd. Ei peatutud mingisuguse laimu ees nende tööliste ja bolševike vastu, kes suhtusid sellesse kodanluse üritusse eitavalt.⁷⁴ Suure agarusega kutsuti 26. märtsiks pealinna eestlasi Gatšinast, Oranienbaumist, Krasnoje Selost jm. Samuti nagu 23. märtsil toodi välja eesti sõjaväelased orkestritega. Jälle olid rahvuslikud lipud ja kodanlikud loosungid platsis, nende hulgas esikohal oli kodanluse põhiloosung: „Elagu demokraatlik Venemaa vabariik ja autonoomiline Eestil!“ Kui rongkäi-

⁶⁹ „Известия Петроградского Совета Рабочих и Солдатских Депутатов“, nr. 24, 25. märtsil 1917. Eesti NSV ORKA, fond R-1233, nimistu 1. 1917—1918, sü. 9 leht 10 ja „Изв. Нарв. Совета Рабоч. и Солд. Депутатов“, nr. 5, 18. märtsil 1917.

⁷⁰ „Kiir“ nr. 8, 1. apr. 1917.

⁷¹ „Kiir“ nr. 7, 30. märtsil 1917.

⁷² „Kiir“ nr. 8, 1. apr. 1917.

⁷³ „Postimees“ nr. 69, 27. märtsil 1917.

⁷⁴ „Pealinna Teataja“ nr. 15, 23. märtsil 1917.

guga jõuti Tauria palee juurde, siis andsid eesti kodanlikud tegelased Ajutisele Valitsusele ja Petrogradi TSS Nõukogule üle oma deklaratsioonid „autonoomia“ nõudmisega.⁷⁵

Selleks ajaks mõnes osas ümbertöötatud omavalitsuse projekt esitati uuesti Ajutisele Valitsusele. Loodeti, et pealinna eestlaste demonstratsioon ja teated samasugustest demonstratsioonidest Eestis avaldavad soovivat mõju nii Ajutisele Valitsusele kui ka Petrogradi TSS Nõukogule, ning et valitsus kinnitab kiiremini projekti. 30. märtsil ilmuski Ajutise Valitsuse määrus „Eestimaa kubermangu administratiivse juhtimise ja kohaliku omavalitsuse ajutise korra kohta“⁷⁶, mis sisaldas, võrreldes projektiga, mõningaid täiendusi ja parandusi kodanluse huvides.

Määruse kohaselt ühendati kõik Eesti alad üheks Eestimaa kubermanguks eesotsas kubermangu komissariga, kellel olid abilised maakondades ning eriliste volitustega abi Lõuna-Eestis, asukohaga Tartus.⁷⁷ Selleks kubermangu komissari abiks määras Ajutine Valitsus Tartu kodanluse taotluse alusel tsaariaegse reaktsioonilise tegelase K. Patsi, kes hakkas seal tegutsema kodanluse huvides, töörahva huvide vastu.⁷⁸

Määrusega kinnitati kubermangu komissari juures asuva nõuandva organi — maanõukogu⁷⁹ ja maakonna nõukogude valimiskord, mis oli täiesti antidemokraatlik, sest töötav rahvas ei saanud tegelikult valimistest osa võtta. Valimised maal pidid toimuma kahes astmes. Valimisõigus oli ainult neil, kes vähemalt aasta olid elanud ühes kohas ja kes olid saanud 21 aastat vanaks. Seega jäeti valimisõiguseta suur osa põllutöölisi, kes olid sunnitud tihti oma töökohta muutma. Valimised algasid valdades valijatemeeste valimisega (iga 1000 elaniku kohta valiti üks valijamees), kes omakorda kokku tulid maakondades ning valisid 11—15-liikmelised maakonna nõukogud ja kubermangu maanõukogu saadikud (iga 20 000 elaniku kohta ühe). Linnades ei saanud elanikud

⁷⁵ „Pealinna Teataja“ nr. 18, 28. märtsil; nr. 19, 29. märtsil 1917.

⁷⁶ „Päevaleht“ nr. 72, 1. apr. 1917.

⁷⁷ Sealsamas.

⁷⁸ „Postimees“ nr. 71, 30. märtsil 1917.

⁷⁹ Määrus fikseerib, et kubermangu maanõukogul on õigus välja töötada kohaliku omavalitsuse valitsemise korra eelnõusid.

valimistest üldse osa võtta, sest maanõukogu saadikud määrati kodanluse linnavolikogude poolt (samuti iga 20 000 elaniku kohta üks saadik). Kuid väiksema elanike arvuga linnad saatsid ikkagi ühe saadiku. Nii võis mõni väike linn 4—5 tuhande elanikuga saata oma saadiku samuti kui suur tööstuslik linn, kus oli 4—5 korda rohkem elanikke.

Nagu näha, ei antud selle määrusega mingisugust autonoomiat, ehkki kodanlus hõiskas, et nüüdsest peale võib Eesti ise oma elu korraldada.⁸⁰ Et Ajutine Valitsus ei mõelnud Eestile autonoomiat anda, see selgub siseministri asetäitja Štšepkini seletusest I. Poskale, et Ajutine Valitsus on vajalikuks tunnistanud määrata Balti kubermangu komissarideks ainult venelasi.⁸¹ Kuna Ajutine Valitsus aga kartis rahva revolutsioonilise aktiivsuse tõusu, siis jättis ta oma ähvarduse teostamata ning vältides konflikti, jätkasid Ajutine Valitsus ja eesti kodanlus ühist kontr-revolutsioonilist poliitikat.

Eesti bolševikud olid juba enne „määruse“ kinnitamist paljastanud selle „Eesti omavalitsuse“ kodanliku iseloomu ja protesteerisid tema kinnitamise vastu.⁸² Nüüd, kui kinnitati määrus, tõusis tööliste protestilaine kõikjal. Lutheri, Kreenholmi ja paljude teiste ettevõtete tööliised nõudsid määruse tühistamist, kuna lubatud omavalitsus ei vasta demokraatia nõuetele, proletariaadi ja talurahva nõuetele. Sääraseid otsuseid võeti vastu ka valdades.⁸³

Nähes, kuidas eesti proletariaat läks oma ajalooliste ülesannete tunnetamiselt järjest ulatuslikumalt üle nende täitmisele, organiseerides rööbiti nõukogudega ametiühinguid, asutades kõikjal vabrikute ja tehaste komiteesid, valides tööliste vanemaid jne., kes hakkasid kohe energiliselt tegutsemä sotsialistliku revolutsiooni suunas, ruttas eesti kodanlus temale alluva relvastatud jõu organiseerimisega, et seda ära kasutada oma poliitilise võimu kindlustamiseks. Kodanluse taotlused sel alal leidsid samuti ägedat vastupanu tööliste poolt. Niipea kui töö-

⁸⁰ „Postimees“ nr. 73, 1. apr. 1917.

⁸¹ „Päevaleht“ nr. 74, 6. apr. 1917.

⁸² „Kiir“ nr. 5, 27. märtsil 1917 ja „Правда“ nr. 24, 5. apr. 1917.

⁸³ „Kiir“ nr. 24, 24. apr.; nr. 25, 25. apr.; nr. 28, 29. apr. 1917 ja „Известия Нарвского Совета Рабочих и Солдатских Депутатов“, nr. 5 18. apr. 1917.

lised nägid, et kodanlus hakkas miilitsat enda kätte haarama, esinesid nad resoluutse protestiga. Nii näiteks võttis Tallinna Vabrikuvanemate Keskkomitee 15. aprillil vastu otsuse, milles nõuti, et miilits peab olema rahva poolt valitud, aga mitte linnavolikogu poolt määratud.⁸⁴ Tööliste surve võttis ka Tallinna TSS Nõukogu vastu otsuse, milles nõuti miilitsa allumist nõukogule. Kodanluse poolt esitatud K. Pätsi ei kinnitatud miilitsa ülemaks.⁸⁵ Kuid kinnitades selleks väikekodanlike parteide poolt esitatud Hellati, ei teostanud Tallinna Nõukogu miilitsa üle tööliste poolt nõutavat kontrolli.⁸⁶

Eesti kodanlus ei piirdunud miilitsaga, ta hakkas taotlema õigust rahvuslike sõjaväeosade moodustamiseks Vene armees viibivatest eesti sõjaväelastest. Seda oma klassihuvide kaitsmist ja oma võimu kindlustavat tegevust püüdis kodanlus näidata kogu eesti rahva huvide eest võitlemisena. Ta püüdis endiselt spekuloida „rahvastervikluse“ ideega ning seletas, et need, keda „Kiire“ mehed nimetavad kodanlasteks, ei ole ju kapitalistid, nad on haritlased-proletaarlased, kelle huvid ühtivad kogu rahva huvidega.⁸⁷ On pikema seletusega selge, missugused „proletaarlased“ olid I. Poska, M. Pung, J. Raamot jt. Käesoleva artikli algul me nägime, kuidas nad rikastusid oma rahva kurnamise arvel.

Oma huvides tugevdas eesti kodanlus, samuti kui vene kodanluski, laimukampaaniat töörahva ja ta organisatsioonide, eriti nõukogude vastu. Ta õhutas rahvuslikku vaenu, lootes sellega takistada kogu Venemaa proletariaadi ühiste ülesannete täitmist. Eesti bolševike mustamisel ei valitud vahendeid. Eesti kodanlikud ajalehed tõid tihti ära vene reaktsiooniliste ajalehtede veergudelt bolševike parteid mustavaid kirjutisi.⁸⁸ Kodanlus organiseeris mitmesuguseid nõupidamisi ja koosolekuid, lootes nende kaudu mõjutada rahvast, et see toetaks Aju-tise Valitsuse poliitikat ja eesti kodanlust. Sel otstarbel sõitsid 9. aprillil Petrogradist Tallinna kohtuminister

⁸⁴ „Kiir“ nr. 21, 24. apr. 1917.

⁸⁵ „Известия Ревельского Совета Рабочих и Солдатских Депутатов“ nr. 38, 24. apr. 1917.

⁸⁶ Sealsamas.

⁸⁷ „Tallinna Teataja“, nr. 96, 2. mail 1917.

⁸⁸ „Päevaleht“ nr. 77, 10. apr. 1917.

Kerenski koos Breško-Breškovskajaga, kellele eesti kodanlus korraldas piduliku vastuvõtu. Neid esseeride partei tegelasi ülistas eesti kodanlus, nimetas neid „sümpaatsemateks riigipöörde tegelasteks“. Breško-Breškovskajast kirjutati, et ta ligi 50 aastat ohverdas oma elust rahvavabastamistööle, Kerenski aga olevat 10 aasta eest kaitsnud eesti talupoegi kohtu protsessidel.⁸⁹

Kerenski pidas pateetilisi kõnesid Ajutise Valitsuse ja eesti kodanluse kaitseks. Ta hüüdis: „Nüüdsest peale tunnistab Venemaa ainult vaba Eestit!“ Jagati lubadusi toetada Poskat Eesti kubermangu komissarina, anda õigus eesti polkude asutamiseks jne. Kerenski nimetas kohe O. Strandmanni Tallinna ringkonna kohtu prokuröriks.⁹⁰

Kõik see oli demagoogiliseks lavastuseks, millega taheti rahvast petta ning õhutada sõja jätkamise meelevolu. Seda tõestab asjaolu, et Kerenskiga kaasas oli „liitlaste“ tuntud sõjaõhutaja sotsialist Dumas, kes aga juba esimesel õhtul Petrogradi tagasi sõitis.⁹¹

Kodanlus püüdis takistada eesti töörahval 1. mai, kui töörahva tõelise rahvusvahelise solidaarsuse püha tähistamist sellega, et kutsus rahvast lihtsalt lõbutsema. See aga ei õnnestunud tal. 1. mai⁹² võimas demonstratsioon Tallinnas ja mujal toimus bolševike loosungite all „Kogu võim nõukogudele!“, „Lõpetada sõda!“⁹³

20. aprillil ilmus Miljukovi noot, milles anti lubadus jätkata imperialistlikku sõda. Eesti kodanlus ruttas seda toetama. Töötavatele hulkadele avaldas see aga vastupidist mõju, sest nad olid oodanud sõja lõpetamist. Algas tõeline murrang töörahva suhtumises Ajutisse Valitsusse, sellega ka eesti kodanluse poliitikasse.

Lenini Aprilliteesid ja VSDT(b)P aprillikonverentsi otsused näitasid Venemaa töörahvale õige tee võitluseks sotsialistliku revolutsiooni eest. Seda tegid eesti bolševikud ka oma aprillikonverentsil.⁹⁴

Toetudes Ajutise Valitsuse lubadustele hakkas eesti kodanlus kiirustama 30. märtsi määrusega lubatud maa-

⁸⁹ „Päevaleht“ nr. 77, 10. apr. 1917.

⁹⁰ Sealsamas, nr. 78, 11. apr. 1917.

⁹¹ „Kiir“ nr. 12, 10. apr. 1917.

⁹² Tollal tähistati seda vana kalendri järgi 18. aprillil.

⁹³ „Kiir“ nr. 21, 20. apr. 1917.

⁹⁴ J. S a a t, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul, lk. 47 jt.

konna maanõukogude ja kubermangu maanõukogu valimistega. I. Poska määras maakonna nõukogude valijameeste valimised 23. maiks, ning kodanlikud tegelased hakkasid kõikjal koostama oma nimekirju ja valimiskomisjone. Kodanlikud ajalehed kirjutasid igas numbris neist valimistest kui üldrahvalikust üritusest.

Eesti revolutsioonilised töölised nägid, et hoolimata bolševike suurest selgitustööst on kodanlusel veel tunduv mõju rahvahulkadele — eriti talurahvale. Kuna maanõukogu valimisi ei saanud vältida, siis nõudsid nad, et valimised edasi lükataks. Tallinna Tööliste ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu võttiski bolševike nõudel 19. mail vastu otsuse lükata valimised edasi 25. juunile ja nõuda, et I. Poska selle otsuse viivitamatult täidaks. Kuna I. Poska ei täitnud aga seda nõudmist, siis võttis nõukogu vastu uue otsuse tagandada ta kubermangu komissari ametist.⁹⁵ Tallinna, Narva jt. linnade töölised toetasid üksmeelselt nõukogu otsust.⁹⁶

Eesti kodanlus vastas sellele suure hädakisaga. Tallinna Nõukogu otsust nimetati ebaseaduslikuks, kuna nõukogu olevat ainult kontrolliv asutus, aga mitte täidesaatev, mistõttu puuduvat tal õigus Poska tagandamiseks.⁹⁷ „Eesti Liit“ organiseeris koosolekuid I. Poskale usalduse avaldamiseks ning otsis abi mitte ainult Ajutiselt Valitsuselt, vaid ka Peterburi Nõukogult.⁹⁸ Viimase menševistlikesseerlik juhtkond teatas, et ta ei pea I. Poska tagandamist ilma Ajutise Valitsuse sanktsioonita õigeks.⁹⁹ Ka Tallinna TSS Nõukogus hakkasid väikekodanlikud saadikud taganema tehtud otsusest.

Ajutine Valitsus teatas seejärel, et ta jätab I. Poska Eestimaa kubermangu komissariks. I. Poska pooldajad organiseerisid jälle õnnitlustelegrammide saatmist.

Selleks ajaks olid asutatud juba uued kodanlikud parteid. 22. aprillil toimus Tallinnas Talurahvaliidu asutamine. Selle eesti maakodanluse partei asutajateks olid T. Jürine, A. Birk, J. Kalm jt.¹⁰⁰ 23. aprillil asutasid J. Vilms, Ed. Laamann ja E. Peterson nn. Eesti Radikaal-

⁹⁵ „Kiir“ nr. 46, 20. mail; nr. 48, 25. mail; nr. 50, 27. mail 1917.

⁹⁶ „Kiir“ nr. 51, 29. mail 1917.

⁹⁷ „Päevaleht“ nr. 114, 27. mail 1917.

⁹⁸ „Päevaleht“ nr. 116, 30. mail; nr. 117, 31. mail 1917.

⁹⁹ „Päevaleht“ nr. 117, 31. mail 1917.

¹⁰⁰ „Päevaleht“ nr. 89, 25. apr. 1917.

sotsialistide Partei.¹⁰¹ Samal ajal muutis J. Tõnisson oma partei nimetuse. Endist Eduerakonda hakati nüüd nimetama Eesti Demokraatlikuks Erakonnaks. Hoolimata mõningatest erihuvideist ja omavahelistest tülidest, astusid need parteid ühiselt välja töörahva vastu, kodanluse võimu kindlustamise eest. Nad tekkisid pärast Veebruarirevolutsiooni ja olid kodanluse diktatuuri kehtestamise eest võitlemise parteid.

Juba aprillis, saades ergutust Kerenskilt, hakkas eesti kodanlus agitatsioonilt üle minema tegelikule rahvuslike väeosade moodustamisele, tuginedes sealjuures eestlastest ohvitseridele, kes olid tavaliselt pärit kodanlikest perekondadest ning lootsid pääseda rahvuslikes polkudes kõrgematele juhtivatele kohtadele. Eesti kodanlus mõistis, et luues rahvuslikke väeüksusi, saab ta isoleerida eesti soldatid revolutsiooniliselt meelestatud väeosadest ning tal on kergem mürgitada nende teadvust natsionalismimürgiga. Vene kodanlus aga nägi rahvuslike väeüksuste loomises teatavat võimalust vältida sõjaväe laostumist, mis järjest kasvas. Kodanluse huvides kavatses Ajutine Valitsus jätkata imperialistlikku sõda, sellepärast toetaski ta rahvuslike väeüksuste moodustamist.

Eesti bolševikud paljastasid seda kodanluse kontrrevolutsioonilist taotlust ja näitasid töörahvale, et kodanlus kavatseb neid rahvuslikke väeüksusi kasutada tulevikus eesti töörahva vastu võitlemiseks, tema revolutsioonilise liikumise mahasurumiseks. Bolševike juhtimisel nõudsid töölisel nõukogudelt, et nad keelaksid ära nende rahvuslike väeosade asutamise. 29. aprillil arutati Tallinna TSS Nõukogu seda küsimust ja tunnistas eesti polkude asutamise mittesobivaks ning nõudis koondatud sõjaväelaste laialisaatmist.¹⁰² Samal päeval võttis samasuguse otsuse vastu ka Narva TSS Nõukogu.¹⁰³ Narva Nõukogu koosolekul valitud delegatsioon, käinud ära Tallinnas, märkis oma aruandes, millega ta esines Narva TSS Nõukogu koosolekul 4. mail, et eesti polgu moodustamine Tallinnas on varjatud kontrrevolutsiooniline katse, sest armee jaotamine rahvuslikeks osadeks kutsub paratamatult esile vae-

¹⁰¹ „Päevaleht“ nr. 88, 24. apr. 1917. Sama aasta suvel nimetati see partei ümber tööerakonnaks.

¹⁰² „Kiir“ nr. 30, 1. mail 1917 ja „Päevaleht“ nr. 94, 1. mail 1917.

¹⁰³ Eesti NSV ORKA, fond R-1233, nimistu 1, sü. 9, leht 22.

nulikud suhted, kuna eesti väeosad oleksid sel juhul võrreldes teiste väeosadega privilegeeritud olukorras.¹⁰⁴

Petrogradi TSS Nõukogu eestlastest saadikud madrus A. Laas ja soldat N. Härm esinesid üleskutsega eesti soldatitele mitte astuda eesti kodanluse poolt organiseeritavasse rahvuslikesse väeosadesse.¹⁰⁵ Samasugust protesti avaldasid ka Kroonlinna eesti madrused jt.

Neile proletaarse internatsionalismi huvides tehtud ainuõigetele nõukogu otsustele ja rahva protestile vastas eesti kodanlus järjekordse laimu ja rahvuslike väeosade kaitseks toetuse kampaania organiseerimisega. Ka kodanlikud ajalehed ei säästnud artikleid niisugustelt tegelaselt nagu J. Vilms jt. Et aga töölised kõikjal oma koosolekutel TSS Nõukogu otsused heaks kiitsid ning neile sel puhul toetust avaldasid, siis kartis eesti kodanlus viia oma otsuseid ellu. Ta ruttas Petrogradi TSS Nõukogult ja Ajutiselt Valitsuselt abi otsima. Selle peale andiski sõjaminister I. Poskale ja kindluse komandandile range korralduse — juhul, kui peaks esinema korrariikumisi, tuleb need mistahes vahenditega ära hoida.¹⁰⁶ See tähendas, et oldi valmis ka relvadega rahvale kallale tungima.

Petrogradi TSS Nõukogu otsustas toetada seda eesti kodanluse üritust. Ta saatis 6. mail Tallinna TSS Nõukogule telegrammi, milles nimetas rahvuslike polkude asutamist üleriikliku tähtsusega ürituseks ning soovitas Tallinna TSS Nõukogul selles asjas mitte vahele segada.¹⁰⁷ Kui Kerenski, pärast valitsuse kriisi, sai uues koalitsioonilises Ajutises Valitsuses sõjaministriks, siis saatis ta 8. mail Tallinna TSS Nõukogule telegrammi, milles teatas ametlikult, et valitsus lubab asutada Tallinna ühe eesti jalaväepolgu.¹⁰⁸ Kuid Eesti Sõjaväelaste Keskbüroo ei piirdunud ainult sellega. Ta jätkas agitatsiooni eesti rahvuslike väeosade moodustamise eest ning otsustas kokku kutsuda ülevenemaalise Eesti sõjaväelaste kongressi. Ajutine Valitsus toetas seda, kuna kongress toimus ajal, mil Venemaa alustas taas sõjategevust rindel. Ta oli veendunud, et eesti kodanlus toetab selle kongressiga

¹⁰⁴ Eesti NSV ORKA, fond R-1233, nimistu 1, sü. 9, leht 23.

¹⁰⁵ „Kiir“ nr. 33, 4. mail 1917.

¹⁰⁶ „Päevaleht“ nr. 100, 8. mail 1917.

¹⁰⁷ „Tallinna Teataja“ nr. 106, 16. mail 1917.

¹⁰⁸ „Päevaleht“ nr. 100, 8. mail 1917.

Ajutise Valitsuse sõja jätkamise poliitikat. Ja ta ei eksinud. 18.—19. juunil kokkutulnud kongressil esinesid eesti kodanlikud tegelased kui sõja jätkamise pooldajad. Samuti ei unustatud ka rahvusliku šovinismi õhutamist.¹⁰⁹

Seda kongressi organiseerides arvestas eesti kodanlus, et rahvuslike relvastatud jõudude demonstreerimine on talle suureks toetuseks kubermangu maanõukogu saadikute ja maakonna nõukogude valimistel, mis olid määratud 24.—25. juunile.¹¹⁰

Nii pani eesti kodanlus kõik rattad käima selleks, et haarata Eestimaa omavalitsused enda kätte. Selle aluseks pidi olema ebademokraatlik valimiskord, Ajutise Valitsuse toetus ja asjaolu, et eesti kodanlusel läks korda veel avaldada oma mõju mõningatele maa töörahva kihtidele. Kodanlusele osutasid toetust ka väikekodanlikud parteid, eriti esseeride partei, kelle liikmed, pääsenud nõukogudesse ja teistesse töölisorganisatsioonidesse, etendasid neis objektiivselt kodanluse agentuuri osa.

Neis tingimustes revolutsioonilistel töölistel eesotsas bolševikega ei läinud korda vältida kodanliku maanõukogu valimisi, ehkki nende selgitustöö avas paljudele silmad eesti kodanluse kontrrevolutsioonilise tegevuse suhtes.

Selleks, et rõhutada kubermangu maanõukogu tähtsust, ning näidata seda üldrahvaliku üritusena, otsustas Tallinna „Eesti Liit“ kokku kutsuda 18. juunil nn. kubermangu rahvaesindajate kongressi. See otsus oli kooskõlastatud Petrogradi TSS Nõukogu esimehe asetäitja Sokoloviga.¹¹¹ Viimane asjaolu pidi sellele üritusele kaalu juurde lisama. Hiljem otsustati kongressi tähtaeg edasi lükata juuli esimestele päevadele, s. o. ajaks, mil pidi toimuma ka kubermangu maanõukogu esimene kokkutulek.

Kongressi delegaatide valimise korra määras kodanlus, lähtudes korduvalt tema poolt kasutatud põhimõttest saata sinna eelkõige kodanlike seltside esindajad, siis kubermangu maanõukogu ja maakonna nõukogude valijamehed ja linnavolikogude esindajad. Et kuidagi varjata kongressi kodanlikku iseloomu, lubati ka tööliste ja sol-

¹⁰⁹ „Päevaleht“ nr. 125, 9. juunil; nr. 133, 19. juunil; nr. 134, 20. juunil 1917.

¹¹⁰ „Päevaleht“ nr. 129, 14. juunil 1917.

¹¹¹ „Päevaleht“ nr. 121, 5. juunil 1917.

datite saadikute nõukogude esindajail sellest osa võtta, lootes, et nende väikekodanlike parteide enamus saadab sinna kodanlusele vastuvõetavad esindajad. Tööliste massilised organisatsioonid, nagu ametiühingud jt., ei olnud esindatud kongressil.¹¹²

Kongress viidi läbi kahes osas: nn. „maa-aseemike kongress“, millest võtsid osa kõik esindajad, sõltumata nende rahvusest, ja „rahvuskongress“, millest võtsid osa ainult eesti rahvusest saadikud, s. o. peamiselt kodanluse esindajad.

Eesti bolševikud paljastasid seda järjekordset kodanluse kontrrevolutsioonilist üritust, mida ta vastandas tööliste ja soldatite saadikute nõukogudele. Selleks, et selgitada neile töötava talurahva esindajatele, kes maanõukogu valijameestena kongressist osa võtsid, kodanluse kontrrevolutsioonilist poliitikat, otsustasid bolševikud võtta osa „maa-aseemike kongressist“. „Rahvuskongressist“ otsustati mitte osa võtta ja näidati, et viimane külvab ainult rahvuslikku vaenu rahva hulka.

Eesti kubermangu maanõukogu, millist hakati nüüdsest peale nimetama maapäevaks, tuli kokku 1. juulil. Tema liikmeteks olid valdavas enamuses tuntud kodanlike parteide tegelased. Ta otsustas kaks küsimust: asjaajamise keeleks kinnitati eesti keel ning maapäeva esimeheks valiti A. Vallner. Ajutisele Valitsusele saadeti tervitustelegramm. Järgmine maapäeva koosolek pidi toimuma juba pärast kodanlikke kongresse.¹¹³

Nii oli eesti kodanlus saanud endale „seadusliku“ võimuorgani, millele ta võis toetuda võitluses tööliste ja soldatite saadikute nõukogude ja teiste tööliste organisatsioonide vastu, just selleks ajaks, mil Venemaa kodanlik Ajutine Valitsus asus avalikule ja otsesele pealetungile töörahvale, tema käest revolutsiooni võitude ärakiskumisele.

Maapäeval ei olnud mingisugust rahva toetust, see pärast tuli ta kokku „vaiksel“, nagu vargsel viisil, „... ei olnud teda rahvahulgas tervitamas ega huvitanudki ta kedagi töötavate masside hulgast.“¹¹⁴

Suurema käraga avati järgmisel päeval, s. o. 2. juulil

¹¹² „Kiir“ nr. 71, 21. juunil; nr. 72, 22. juunil; nr. 76, 28. juunil 1917.

¹¹³ „Päevaleht“ nr. 144, 3. juulil 1917.

¹¹⁴ „Kiir“ nr. 81, 4. juulil 1917.

„maa-asemike kongress“. J. Vilms, avades kongressi Tallinna „Eesti Liidu“ nimel, teatas hooplevalt, et „Estonia“ saali on kogunenud 700 saadikut ning neid oodatakse veel juurde.¹¹⁵

Kongressi algul tegid bolševikud, lähtudes demokraatlikest printsiipidest, rea ettepanekuid, nagu näiteks, et kongress kuulutaks end eraviisiliseks nõupidamiseks, et hääletamine toimuks proportsionaalselt esindatud valijate arvule, et volituste kontrollimiseks valitaks mandaatkomisjon jne. Kongressi enamus lükkas need tagasi. Oli ilmne, et kodanlike tegelaste poolt teostatav ulatuslik laimukampaania bolševike vastu oli pimestanud paljude töötavate talupoegade teadvuse. Pärast seda, kui Vöölmann luges ette Tallinna TSS Nõukogu poolt vastuvõetud bolševike fraktsiooni deklaratsiooni, milles selgitati töötavatele hulkadele kongressi rahvavaenulikkude ja spekulatiivset iseloomu, lahkusid bolševikud kongressilt.¹¹⁶ Nende järgi lahkusid ka esseeride ja menševike esindajad, lootes näilise opositsiooniga säilitada oma mõju rahvale. Opositsiooni mängisid ka radikaal-sotsialistid ja tööerakondlased eesotsas J. Vilmsiga, kes lahkusid kongressilt. Kuna suur osa kongressi saadikutest lahkus, siis ei olnud ta enam võimeline otsuste vastuvõtmiseks ning kavatses I. Poska valimine kubermangu komissariks luhtus. „Ülemaaline“ kodanluse poolt organiseeritud kongress nurjus. Kohalejäänud kongressi kodanlusest saadikud võtsid vastu resolutsioonid, millede avaldati I. Poskale usaldust ning protesteeriti Tallinna TSS Nõukogu „omavoli“ vastu, avaldati protesti ka Tartu TSS Nõukogu vastu, kes areteeris kubermangu abikomissari K. Partsi ja linnapea Luhti.¹¹⁷

3. juulil alustas „rahvuskongress“ oma tööd sellega, et ta kuulab ära suure hulga tervitusi, mida kodanlus nii hooliga ette valmistas.¹¹⁸

Revolutsioonilised töölisid sellest osa ei võtnud. Menševikud ja esseerid aga tulid „rahvuskongressile“ ja hakkasid seda sammu õigustama. H. Kruus ütles oma kõnes, et esseerid ei pea kongressi kõige demokraatlikumaks, kuid peavad võimalikuks kongressist osa võtta, sest klassi-

¹¹⁵ „Päevaleht“ nr. 144, 3. juulil 1917.

¹¹⁶ „Kiir“ nr. 82, 5. juulil 1917.

¹¹⁷ Vt. käesolevas kogumikus lk. 54—55.

¹¹⁸ „Päevaleht“ nr. 145, 4. juulil 1917.

huvide kõrval on veel üldrahvalikud huvid.¹¹⁹ Seda esseeride kahepalgelist poliitikat iseloomustas H. Pöögemann väga tabavalt, ta kirjutas: „Otse hale oli näha, kuidas need erakonnad „kongressi“ ümber tuulelipu tant-sul keerlesid. Uhelt poolt ei võinud nad mingil kombel „kongressi“ rahva esinduseks pidada, teisest küljest aga kiskus „kongress“ neid nagu magneedi vael oma poole. Tundus otse haiglast tungi kodanlusega „koos töötada“.¹²⁰

Töötava talurahva saadikud, kes ei läinud enam „rahvuskongressile“, võtsid osa bolševike poolt 3.—4. juulil korraldatud nõupidamistest, kus arutati läbi rida tähtsaid elulisi küsimusi ning võeti vastu otsused, milles paljastati kodanluse kontrerevolutsioonilist poliitikat. „Rahvuskongress“, hoolimata sellest, et rahvas protesteeris tema vastu, jätkas ka 4. juulil oma tegevust, arutades seal nn. autonoomia küsimust. Tallinna töölised otsustasid korraldada demonstratsiooni, millega sundisid „rahvuskongressi“ laiali minema. 4. juulil tuli „Estonia“ ette mitmetuhandeline rahva demonstratsioon loosungitega: „Maha kodanlaste rahvuskogu!“, „Elagu rahvaste enesemääramise õigus!“, „Maha I. Poska!“ jt. Rida tööliste esindajaid tungisid saali ja esinesid oma protestiavaldustega. J. Rossfeldt luges ette 900 Lutheri vabriku tööliste nimel saadetud kirja, milles nõuti „rahvuskongressi“ laialimineku.¹²¹

Selle demonstratsiooniga kaitsesid Tallinna töölised tegelikult tööliste ja soldatite saadikute nõukogusid eesti kodanluse pealetungi eest, samuti nagu Petrogradi tööli-sed oma suurte juulidemonstratsioonidega, nõudes kogu võimu nõukogudele.

Petrogradis 4. juulil alanud kodanluse relvastatud kallaletung töörahvale tähendas seda, et kaksikvõimu periood oli jõudnud lõpule.

Tööliste ja soldatite saadikute nõukogude menševistlik-esseerlik enamus, hoolimata tööliste protestist, andis järk-järgult võimu üle kodanlusele. Seega oli lõppenud ka sotsialistliku revolutsiooni rahuliku arenemise periood.

Sel perioodil, mis kestis märtsist juuli alguseni, toimus kaksikvõimu tingimustes võitlus võimu pärast kodanluse ja töörahva vahel enam-vähem rahulikes vormides. Eesti

¹¹⁹ „Päevaleht“ nr. 145, 4. juulil 1917.

¹²⁰ „Kiir“ nr. 84, 7. juulil 1917.

¹²¹ „Kiir“ nr. 83, 6. juulil ja „Päevaleht“ nr. 146, 5. juulil 1917.

bolševikud kasvasid töörahvast veenmise meetodiga tunnetama sotsialistliku revolutsiooni paratamatust, et üleminek sotsialistliku revolutsiooni võidule on võimalik ka rahulikul teel, s. o. siis, kui tööliste ja soldatite saadikute nõukogud võtavad kogu võimu enda kätte. Nad paljastasid nii vene kodanliku Ajutise Valitsuse kui ka eesti kodanluse kontrrevolutsioonilist poliitikat. On aga tõsi, et eesti kodanlus, samuti nagu kogu Venemaa kodanlus, osutus tollal veel võimeliseks petma rahvahulki mitmesuguste lubaduste ja revolutsioonilise fraseoloogiaga, millega ta varjas oma kurnajalikku olemust. Ja kasutades ära väikekodanlike parteide mõju töörahva hulkadele, pääses ta võimule.

Kuid ajaloo ratast ei saanud tagasi pöörata. Töölisklass ja laiad talurahva hulgad ei mõelnudki alistuda kodanlusele. See suur rahva revolutsiooniliste jõudude mobiliseerimine, mis oli toimunud sotsialistliku revolutsiooni rahulikul arenemise perioodil, oli vajalikuks ettevalmistuseks revolutsiooni võiduleviimisel relvastatud jõuga — Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni teostamisel, mis kukutas kodanliku diktatuuri kogu Venemaal ja pani aluse sotsialistliku ühiskonna ülesehitamisele.

VÕITLUS OKTOOBRIREVOLUTSIOONI TEOSTAMISE JA
NÕUKOGUDE VÕIMU KINDLUSTAMISE EEST TARTU LINNAS
JA MAAKONNAS (MÄRTS 1917 — VEEBR. 1918)

K. SIILIVASK

Ajalooteaduste kandidaat

Tartule kuulub Tallinna ja Narva järel tähtis koht Oktoobrirevolutsiooni sündmustes Eestis. Tartu oli Lõuna-Eesti tähtsaim majanduslik-kultuuriline ja poliitiline keskus, pärast Veebruarirevolutsiooni aga ajutiselt kogu Lõuna-Eesti administratiivkeskus.

Oktoobrirevolutsiooni senistes käsitlustes on peamist tähelepanu pööratud Põhja-Eestile, eesotsas tema proletaarsete keskuste Tallinna ja Narvaga, agraarne Lõuna-Eesti aga on jäänud tagaplaanile. Seda lünka püüab osaliselt täita käesolev artikkel.

Tartus oli tööstusproletariaat sel ajal väikesearvuline, ulatudes vaevalt poolteisele tuhandele. Linna töörahva enamiku moodustasid proletariaadi vähemteadlikud kihid ehitus- ja transporditöölise, äri- ja majateenijate, väikeametnike jne. näol. Samuti arvukas oli siin väikekodanlus vürtspoodnike, käsitöökodade jne. omanike näol. See lõi muidugi soodsa pinna väikekodanlike parteide tegevuseks. Arvukas oli ka eesti kodanlus ja kodanlik intelligents. Uhtlasi asus siin eesti kodanluse vanima poliitilise partei — Eesti Rahvameelse Eduerakonna keskus. Linna suurbodanluse koorekihi aga moodustasid sakslased ja mõned vene suurkaupmehed. Kõigi nende asjaolude tõttu oli revolutsiooniliste sündmuste areng siin märksa keerukam kui sellises proletaarses keskuses nagu Tallinn.

Veebruarirevolutsioon ning kaksikvõimu periood Tartus ja maakonnas

Revolutsiooniliste meeleolude kasv ja bolševike parteitöö elavnemine ilmnes 1916. aastal ka Tartus. Imperialistliku maailmasõja algul rüüstamiste all kannatanud bol-

ševike parteiorganisatsiooni tegevus hoogustus. Loodi VSDT(b)P Tartu Komitee. Organisatsiooni aktiivsemaid liikmeid oli vene bolševik K. Jereimejev, leedu üliõpilased K. Rimša ja K. Požela, töölised A. Lukin, A. Sisask ja mõned teised. Organisatsiooni kuulus ligi poolsada inimest, neist pooled üliõpilased ja pooled töölised. Organisatsiooni tegevuse aktiveerimisele aitas 1916. aastal kaasa Vladas Rekašius (hüüdnimega Volodja), Leedu Kommunistliku Partei ühe looja asumine Tartu. Viimane lõi tihedad sidemed Petrogradiga, kust saadi kirjandust ja juhendeid tegevuseks. Organiseeriti illegaalne trükikoda ja lasti välja lendlehti ning tehti ettevalmistusi üle-eestilise parteikonverentsi kokkukutsumiseks. Kuid politseil õnnestus trükikoda avastada ning areteerida osa üliõpilasi-bolševikke. Rekašius aga pidi areteerimisohu tõttu lahkuma. Organisatsiooni töölisrühm jäi siiski terveks ning laskis Veebruarirevolutsiooni eel välja uue sõjavastase lendlehe.¹

Tsaarivalitsuse elupäevad aga olid juba loetud. Petrogradis alanud kodanlik-demokraatlik Veebruarirevolutsioon pühkis ta minema. Teated revolutsioonist Petrogradis jõudsid kohale hilinemisega, sest post ja telegraaf ei töötanud. Kuid juba 26.—27. veebruari Petrogradi ajalehete saabumata jäämine kutsus linnas esile tõsise ärevuse. Saanud mõningaid andmeid, asusid Tartu bolševikud koostöös kohalike esseeridega looma ajutist revolutsioonilist komiteed väljaastumise organiseerimiseks.

3. märtsil saabusid lõpuks Tartusse post ja Petrogradi ajalehed. Neile „... joosti tormi. Lehti loetakse uulitsal salkade kaupa...“² kirjutas „Postimees“. Revolutsiooniline meeolelu tõsisis ja sandarmid kadusid tänavatelt peagi.

Asus tegevusse Tartu Revolutsiooniline Komitee, kuhu kuulusid nii bolševike, esseeride kui ka menševike parteiorganisatsioonide esindajad. Tartus ilmuma hakanud Eesti esseeride häälekandja „Töö Lipp“ teatest selgub, et „See revolutsiooniline komitee ühines parteita, kuid siiski revolutsiooniliste kalduvustega üliõpilaskonna

¹ J. Sa a t, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul, Tallinn, 1956, lk. 18 jj. ja „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 5, 1928, lk. 10 jj.

² „Postimees“ nr. 51, 3. märtsil 1917.

esindajate koguga. Ühisel nõul ja jõul korraldati ajutine üliõpilaste miilits, kelle esimeseks ülesandeks oli politsei ja sandarmivõimude kõrvaldamine ning linnas korra hoidmine. Üliõpilaskonna saadikud valisid eneste keskelt täidesaatva büroo, kes pärast Tartu Revolutsioonilise Komiteega ühines ja sünnitas Täidesaatva Komitee.³ Nii kujunes revolutsiooniline keskus, mis sai esialgseks kondikavaks ka Tartu Nõukogule. Ta asus organiseerima revolutsioonilist miilitsat. Üliõpilaste ettepanekul moodustati see peamiselt revolutsioonilistest üliõpilastest, kuid siia astus ka rida töölisi.

Massilised revolutsioonilised sündmused linnas algasid Tartu Kõrgemate Koolide Üliõpilaskonna Esindajate Kogu poolt 3. märtsi keskpäeval organiseeritud koosolekuga. Koosolekut hakati pidama Toomel ühes kliiniku loenguruumis. Kuna see määratu rahvahulga kogunedes jäi kitsaks, mindi tenniseväljakutele Toomeorus, kus tervituste ja hurraahüüetega võeti vastu teated revolutsiooni võidust Petrogradis. Kõnelejad, peamiselt üliõpilased, kutsusid üles Tartus samuti revolutsiooni teostama „... nagu seda Peterburis seltsimehed töölised ja soldatid on teinud“⁴. Miitingule ilmusid ka üliõpilased-bolševikud, kes varem olid sandarmipolkovnik Bojakovitši käsul areteeritud. Miiting otsustas nüüd Bojakovitši omakorda areteerida.

Miitinguga liitusid rongkäigus lippude ja loosungitega saabunud Tartu eraülikooli naisüliõpilased. Koos suunduti demonstratsiooni korras läbi linna teatrisse „Vane muine“, kus toimus suur revolutsiooniline rahvamiiting. Siin kutsus koosolijate üldise vaimustuse esile teade Bojakovitši areteerimisest ning garnisoni soldatite esindajate sõnavõtt, milles teatati garnisoni ületulekust revolutsiooni poole.

Miitingul esinesid peamiselt üliõpilased ja professorid (Tarle, Grabar, Taranovski), kes nõudsid kodanlik-demokraatliku korra kehtestamist. Ainult üks üliõpilane püstitas bolševistliku loosungi „Maha sõda!“, mis aga ei leidnud üldist poolehoidu ega arusaamist. Kõnedes domineerisid hoopis kaitsesõjaluse seisukohad. Koosoleku reso-

³ „Töö Lipp“ nr. 1, 24. märtsil 1917 ja „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 5, 1928, lk. 12.

⁴ „Kiir“ nr. 20, 18. apr. 1917.

lutsioonis nõuti täielikku poliitilist amnestiat ja Asutava Kogu kokkukutsumist.⁵

3. märtsi õhtul võeti garnisoni soldatite poolt valve alla raudteejaam ja postiasutused. Kogu järgmine päev, s. o. 4. märts, „... pühendati ägedale puhastustööle“⁶. Vangistati garnisoni ülem kindral Petrov, 2. brigaadi kindral Talkovski, Tartu maakonna ülem Soltkevitš, tähtsamad sandarmi- ja politseivalitsuse ametnikud. Üliõpilasmiihits, kelle ülemaks oli üliõpilane Strauss, võttis ära relvad sandarmeilt ja politseinikelt, samuti läksid miilitsa kätte politseijaoskonnad. Asjaajamine ja paberid siin säilitati, „et pärast vana valitsuse kuritegusid järele uurida“.⁷

Tallinnas, olgu paralleelina märgitud, politseiasutused rüüstati ja paberid põletati, et neid ei saadaks reaktsiooni korral uuesti rahva vastu kasutada.

4. märtsil toimus „... Tartu Tööliste, Soldatite ja Üliõpilaste Saadikute Nõukogu valimine“⁸. See ajaleheteade ei ole aga täpne ega ammendav. Esialgne Tartu Nõukogu moodustati peamiselt bolševike, esseeride, menševike parteide ja üliõpilasorganisatsioonide esindajatest. Peale nende valiti veel esindajad organiseeritud tööliste, s. o. ametiühingute poolt. Saadikute valimine väeosadest ja tööstusettevõtetest toimus hiljem. Nii korraldas Tartu Nõukogu 5. märtsil töölistekoosoleku, kus kutsuti „... kõiki kohalikke töölisi ja ametiühisusi endid ühiseks koguks korraldama, mille tarvis iga töökoja ja ametiühisuse poolt tööliste, soldatite ja üliõpilaste saadikute nõukogusse asemikud tuleb valida“⁹.

3.—4. märtsi revolutsiooniliste sündmuste käigus kujunenud Tartu Nõukogu kätte koondus nüüd faktiliselt kogu võim linnas, kuna teda toetasid töölised, kohalik garnison ja revolutsiooniline üliõpilasmiihits. Vana tsaarivõim kohapeal oli põhiliselt purustatud. Kuid nõukogus said enamuse esseerid ja menševikud, kes toetusid üliõpilastele, intelligentsile ja garnisonile. Bolševikud aga olid juba sellal nõukogu töölissektsioonis ülekaalus. Seda nimetati ka Tartu Tööliste Nõukoguks. Ometi oli Tartu Nõukogus esseeridel ja menševikel suur ülekaal. Nende

⁵ „Postimees“ nr. 53, 6. märtsil 1917 ja „Kiir“ nr. 20, 18. apr. 1917.

⁶ „Kiir“ nr. 20, 18. apr. 1917.

⁷ Sealsamas, ja „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 5, 1928, lk. 12.

⁸ „Рижский Вестник“ nr. 33, 7. märtsil 1917.

⁹ „Postimees“ nr. 54, 7. märtsil 1917.

ja bolševike vahel algas juba sellal küllaltki terav võitlus. Näiteks nõudis töölisseksioon 8-tunnilise tööpäeva kehtestamist Tartus, ent üldnõukogus astus rida kokkuleplasi selle vastu ja kutsus töölisi arvestama sõjaolukorda ning „isamaa kaitsmise“ huvides rohkem tööd tegema. Tööliste survega võeti siiski vastu otsus kehtestada 8-tunniline tööpäev.¹⁰

Esseerid ja menševikud püüdsid ka edaspidi oma ülekaalu Tartu Nõukogus kõigiti säilitada. 19. märtsil võeti laiendatud nõukogu poolt vastu Tartu Soldatite ja Tööliste Saadikute Nõukogu põhikirj. Selles märgiti, et Tartu Nõukogus on esindatud sõjaväeosad, tööstusettevõtted, ametiühingud, üliõpilasorganisatsioonid ja revolutsioonilised parteid. Kuid põhikirja eriparagrahv nägi ette, et sõjaväelaste arv nõukogu täitevkomitees peab olema vähemalt üks üle poole liikmete arvust. See kindlustas ülekaalu esseeridele, kes Tartu garnisonis domineerisid. Üliõpilaste osatähtsus aga oli nüüd langenud ja neid nõukogu nimeuses enam ei märgitud.¹¹

Vastavalt uuele põhikirjale langes 24-st kohast Tartu Nõukogu Täitevkomitees 13 soldatite, 2 ohvitseride, 4 poliitiliste parteide ja ainult 5 kohta tööliste esindajatele. Pealegi koopteeriti täitevkomiteesse veel 8 „kohaliku seltskonnategelast“¹², s. o. kohalike kodanlike ringkondade esindajat. See ei tulnud muidugi kasuks töörahva huvide kaitsmisele.

Tartu Soldatite ja Tööliste Saadikute Nõukogu sündis revolutsiooni käigus kui revolutsioonilise rahvavõimu organ, mis ei toetunud mitte tsentraliseeritud korras antud seadusele, vaid rahvahulkade revolutsioonilisele võimuhaaramisele alt. Kuid nõukogus enamuse saanud väikekodanlikud kokkuleppeparteid — menševikud ja esseerid — ei taotlenud revolutsiooni edasiarendamist ega kogu võimu võtmist nõukogude kätte.

Tartus ilmuma hakanud eesti esseeride häälekandja „Töö Lipp“ iseloomustas nõukogude ülesandeid järgmiselt: „Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu peab kodanlastele tõeliseks vastukaaluks olema, peab nii kaua, kui töörahvas maal ja linnas veel ennast organisee-

¹⁰ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“, nr. 6, 1928, lk. 15.

¹¹ „Töö Lipp“ nr. 1, 24. märtsil 1917.

¹² Sealsamas.

rinud pole, temale toeks olema, peab kõige jõuga täielist organiseerimistööd tegema."¹³ Ulaltoodust selgub, et võimu ei mõeldudki võtta nõukogudele, vaid neid peeti ajutisteks organisatsioonideks. Panid ju menševikud ja esseerid oma pealootuse Asutavale Kogule, mis „üldrahvaliku“ esindusena pidi otsustama kõik riigielu küsimused.

Väikekodanlike parteide ülekaalu Tartu Nõukogus soodustas nii linna klassikoostis kui ka masside tolleaegne poliitiline ebateadlikkus, mis lõi soodsa pinna väikekodanlike parteide tegevuseks. Nende parteide domineerimine aga tingis ka Tartu Nõukogu kokkulepliku poliitika nii Ajutise Valitsuse kui ka eesti kodanluse suhtes. See võimaldas Tartu eesti kodanlusel alustada Ajutise Valitsuse kohapealse riigiaparaadi koondamist enda kätte. Viimane oli revolutsiooni esimestest päevadest asunud toimivate sündmuste suhtes äraootavale seisukohale ja kutsus ka töörahvast rahulikult ootama, kuni uus keskvoim Petrogradis kõik asjad korraldab. Pärast revolutsiooni võitu aga kiirustas ta võiduvilja endale haarama, võimu enda kätte koondama.

Kodanlus, kelle eraomandi truuks kaitsjaks seni oli olnud tsaaripolitsei, tundis end uues olukorras väga ebakindlana. Tartus tekkinud revolutsioonilist üliõpilasmiihitsat, mis pealegi allus Tartu Nõukogule, ei saanud kodanlus usaldada. Seepärast asus ta kohe organiseerima uut, kodanlikku miilitsat. Selleks valis 4. märtsi õhtul toimunud Tartu eesti kodanlike organisatsioonide esindajate koosolek organiseerimiskomitee.¹⁴ Ajutise Valitsuse poolt Liivimaa kubermangu komissariks nimetatud Riia linna-
pea lätlane Krastkaln tegi telegrammi teel J. Tõnissonile ülesandeks „rahvamiilitsa“ organiseerimise Tartus.¹⁵ Kodanlus organiseeris uue „rahvamiilitsa“ enda esindajatest. Miilitsasse võeti isikuid ainult kohalike kodanlike seltside kirjaliku soovitusel. Ja nii saigi Tartu miilitsaülemaks tuntud kohalik eduerakondlane Hans Luht (hiljem Saarepere), sekretäriks endine tsaaripolitsei pristav, jaoskondade ülemateks raamatukaupmees Raudsepp, advokaat Ostrat jt. kodanlikud tegelased. Mitmel juhtival

¹³ „Töö Lipp“ nr. 2, 29. märtsil 1917.

¹⁴ „Postimees“ nr. 53, 6. märtsil 1917.

¹⁵ „Postimees“ nr. 55, 8. märtsil 1917.

kõhal aga kasutati endisi politseiametnikke.¹⁶ Seega ilmes eesti kodanluse juures sama tendents mis vene kodanluse tegevuseski: revolutsiooniliste fraaside varjul määras Ajutine Valitsus „... juhtivaile kohtadele vana korra pooldajaid. Kogu riigiaparaati (sõjaväge, politseid ja ametnikkonda) püüab see valitsus võimalikult vähe reformida, andes selle kodanluse kätte“.¹⁷

Uue kodanliku miilitsa loomise kõrval kerkis üles linna omavalitsuse küsimus. Venemaal oli Ajutine Valitsus kõikjal andnud endiselt tsaaribürokraatialt võetud võimu semstvoasutustesse koondunud kodanluse kätte. Baltimail need asutused puudusid ja siin kasutati tähtsamatesse linnavalitsustesse koondunud rahvusliku kodanluse esindajaid. Nii määrati Ajutise Valitsuse poolt Eestimaa kubermangu komissariks, s. o. Ajutise Valitsuse kõrgemaks võimukandjaks kohapeal, Tallinna linnapea I. Poska, Liivimaa kubermangu komissariks Riia linnapea lätlane Krastkahn.

Tartu linnavalitsuses aga olid suutnud võimu säilitada saksa linnakodanluse ja mõisnikkonna esindajad, eesotsas senise linnapea Victor von Grenwingk'iga. Selle purureaktsioonilise linnavalitsusega ei saanud leppida Tartu töörahvas ega ka kohalik eesti kodanlus, kes linna omavalitsusest oli eemale tõrjutud. Kuid kodanlus ei julgenud asuda linnavalitsuse revolutsioonilisele likvideerimisele, piirdudes vaid rahulolematuse avaldustega.

Hoopis resoluutselt aga tegutsesid Tartu töörahva esindajad. 11. märtsil toimus Tartu Vabatöölise Ametiühingu koosolek (esimeheks valiti bolševik Edur), kus võeti vastu otsus senise linnavalitsuse suhtes. Nõuti, et Tartu Nõukogu Täitevkomitee vana linnavalitsuse tagandaks ja senise linnapea areteeriks. Otsuses teatati, et koosolek ei lähe enne laiali, kuni ta nõue täidetakse. Täitevkomitee panigi linnapea kodusesse aresti ja mõne päeva pärast avaldas vana linnavalitsus teadaande enda ametist tagasiastumise kohta.¹⁸

Nii tegi Tartu töörahvas lõpu sakslaste sajanditepikkusele võimutsemisele Tartu raekojas. Vana linnavalitsuse lahkumine võimaldas eesti kodanlusel haarata

¹⁶ „Postimees“ nr. 59, 13. märtsil 1917.

¹⁷ V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., Tallinn, 1954, lk. 39.

¹⁸ „Postimees“ nr. 60, 14. märtsil 1917.

linna omavalitsus enda kätte. Uue linnavalitsuse moodustamine lahendati jälle „Tartu Eesti Seltside ja ühiskondlike korralduste kogu“ koosolekul üsna omapärasel viisil. Siin otsustati mitte läbi viia linna omavalitsuse valimisi, kuna selleks puudus Ajutise Valitsuse korraldus, vaid moodustada ühiskondlike organisatsioonide poolt ajutine dubleeriv linnavolikogu, mis pidi valima uue linnavalitsuse. Vanale linnavolikogule aga jäeti formaalne kinnitamise õigus. Uude linnavolikogusse pidid eestlased kui enamurahvus saatma 70 protsenti esindajatest, kusjuures $\frac{1}{3}$ neist pidi saatma Tartu Nõukogu, mis pidi tagama töörahva esindatuse.¹⁹ Tartu Nõukogu kokkuleplik enamus nõustuski sellega. Nende manöövrite tulemusel läks Tartu linnavalitsus eesti-vene kodanluse bloki kätte. Linnapeaks valiti H. Luht ja abiks õigusteadlane eradotsent Štšukin.²⁰

Kohapealse Ajutise Valitsuse riigiaparaadi koondumine eesti kodanluse kätte Tartus on tihedalt seotud nn. Eesti autonoomia küsimusega.²¹ Kohaliku omavalitsuse ja riigiaparaadi koondamiseks enda kätte töötas eesti kodanlus välja vastava seadusprojekti, mis esitati Ajutisele Valitsusele kinnitamiseks.

Oma taotluste läbisurumiseks organiseeris eesti kodanlus 26. märtsil nn. Eesti autonoomia püha ja poliitilised demonstratsioonid. Ka Tartu töörahvast püüti sellisele demonstratsioonile kaasa tõmmata. Jaan Tõnisson palus isegi Tartu Nõukogu, et see demonstratsioonist osa võtaks. Ent Tartu Nõukogu võttis selles küsimuses siiski õige seisukoha. Vastuvõetud otsuses märgiti: „Meie ei ole rahvaste enesemääramise õiguse vastu, kuid seda autonoomia eelnõu, mis kodanlaste poolt ilma tööliste osavõtmata välja on töötatud, meie ei toeta, ja et meie ainult üks osa Eesti tööliste klassist oleme ja iseseisvalt välja astuda ei või, sellepärast meie pühast osa ei võta.“²² Nii asus Tartu töörahvas kodanliku rahvuspoliitika suhtes kohe eitavale seisukohale.

Siiski kinnitas Ajutine Valitsus 30. märtsil eesti kodanluse esindajate poolt esitatud seadusprojekti. Vastavalt sellele kehtestati Eestis uus omavalitsuse süsteem ees-

¹⁹ „Postimees“ nr. 64, 20. märtsil 1917.

²⁰ „Postimees“ nr. 95, 29. apr. 1917.

²¹ Vt. käesolevas kogumikus lk. 18—26.

²² „Kiir“ nr. 8, 1. apr. 1917.

otsas kohaliku kubermangu maanõukoguga. Maakondades tuli omavalitsusasutustena moodustada maakonnatõukogud. Sama määrusega ühendati Lõuna-Eesti Eestimaa kubermanguga ühtseks rahvuskubermanguks. Lõuna-Eesti haldamiseks üleminekuperioodil loodi eri halduslik institutsioon kubermangu komissari abi ameti ja tema kantselei näol. Selle asukohaks määrati Tartu. Kubermangu komissari abi pidi olema „seadusliku“ võimu, s. o. Ajutise Valitsuse, kõrgemaks võimukandjaks Lõuna-Eestis.

Kodanlus omistas kubermangu komissari abi valimisele ülisuurt tähtsust ja otsustas kõigi abinõudega kindlustada, et sellele kohale saaks ustav kodanluse huvide kaitsja. Algul saavutas Tartu kodanlus Tartu Nõukogu esindajatega kokkuleppe, et Ajutisele Valitsusele esitataks kinnitamiseks Lui Oleski kandidatuur. Kuid 28. märtsil toimunud kodanlike seltside esindajate koosolekul, millest töölisesindajad osa ei võtnud, seati veel üles ka J. Tõnissoni ja K. Partsi kandidatuurid. Olesk ja Tõnisson aga võtsid oma kandidatuurid maha „... ja nii viisid kodanlased perekondlikel viisil oma kandidaadi läbi“.²³ K. Parts aga oli juba 1905. aastast peale tuntud reaktsioonilise tsaarikohtu tegelasena. Tartu Nõukogu avaldas küll protesti Partsi valimise vastu, ent midagi otsustavat ette ei võtnud. Ja 12. aprillil kinnitas Ajutine Valitsus K. Partsi kubermangu komissari abi kohale.²⁴

Tartu töölised võtsid sel puhul vastu resolutsiooni, milles öeldi: „Tööliste miiting esimesel mail Tartus protesteerib kindlalt adv. Partsi Eesti kub. abikomissariks nimetamise vastu, kuna adv. Partsil kohaliku demokraatia ja laialiste tööraha kihtide usaldus puudub ja valimised mitte õiglaselt korraldatud ei olnud.“²⁵ Ka see protest ei andnud mingeid reaalseid tulemusi.

14. aprillil toimus ka Tartu maakonnakomissari valimine, mille teostasid tsaariaegsete vallavalitsuste esindajad. Maakonnakomissariks valiti advokaat Ostrat. Komisari juurde valiti ühtlasi ajutine 6-liikmeline nõukogu, kuhu kõrvuti teiste kodanlike tuusadega kuulus ka J. Tõnisson.²⁶

²³ „Töö Lipp“ nr. 10, 29. apr. 1917.

²⁴ „Töö Lipp“ nr. 3, 13. apr. 1917.

²⁵ „Töö Lipp“ nr. 9, 26. apr. 1917.

²⁶ „Postimees“ nr. 82, 14. apr. 1917.

Nii kujunes Tartu linnas ja maakonnas välja koha-
pealne kaksikvõim, mille ühel poolel asus valitsusapa-
raati, riigivõimu omav eesti kodanlus, teisel poolel aga
Tartu Soldatite ja Tööliste Saadikute Nõukogu. Viimane
aga, kuna temas olid ülekaalus kokkuleppeparteid, loo-
vutas kohaliku riigivõimu positsioonid ilma mainimis-
väärse vastupanuta eesti kodanlusele. Endist tsaari-
bürokraatiat hakkas nüüd asendada eesti kodanlik amet-
nikkond, jätkates ekspluataatorlikku poliitikat töörahva
suhtes. Saavutatud võimupositsiooni lootis ta kasutada
oma ainuvõimu kehtestamiseks kohapeal.

Kuid Tartu Nõukogul oli sel ajal olemas reaalne jõu-
dude ülekaal, kuna teda toetasid laiad töörahva hulgad
ja Tartu garnisoni relvastatud jõud. Seepärast oli kodan-
luse võimupositsioon Tartus nagu kogu riigiski väga eba-
kindel ja ta pidi nõukogusid tõsiselt arvestama. Taotle-
des küll oma ainuvõimu kehtestamist, ei saanud kodanlus
seda teha kohe, kuigi väikekodanlike parteide kokku-
leppepoliitika seda kõigiti soodustas.

Pärast Veebruarirevolutsiooni hakkasid revolutsiooni-
lised meeled üha enam kanduma Tartu maakonda.
Sellal aga levis siin peamiselt esseeride partei mõju, kelle
väliselt revolutsioonilised nõuded ja fraasid leidsid maal
poolehoidu. Nende initsiatiivil toimus maaproletariaadi
ühinemine maatöölise seltsidesse, millede arv Tartumaa
valdades maikuus tõusis 30-le, kusjuures igas ühingus oli
keskmiselt 150 liiget.²⁷ Maatöölised püstitasid juba sel-
lal nõude, et maa kuulutataks riigi omandiks ja jaga-
taks välja individuaalseks harimiseks nendele, kes seda
soovivad.²⁸

Maal kerkis päevakorda ka rida teravaid poliitilise elu
küsimusi, eelkõige küsimused rahvamiilitsa organiseeri-
misest ja vanade vallavalitsuste ümberkorraldamisest.
Uue „rahvamiilitsa“ komplekteerisid vallavalitsused ja
peremehed tavaliselt omadest poolehoidjatest. Raadi val-
las valiti „rahvamiilitsa“ ülemaks endine kordnik, tema
abilisteks aga 5 mõisavalitsejat. Raadi maatameeste pro-
testid jäeti tähele panemata.²⁹

Kuna maakodanlus toetus just endistele tsaariaegsetele

²⁷ „Töö Lipp“ nr. 20, 3. juunil 1917.

²⁸ „Töö Lipp“ nr. 18, 26. mail 1917.

²⁹ „Töö Lipp“ nr. 3, 7. apr. 1917.

vallavalitsustele, siis kehvtalurahvahulkade algatusel võeti päevakorda küsimus vanade vallavalitsuste ümbervalimisest. Tsaariaegse valimisseaduse alusel said valimistest osa võtta kõik peremehed, maatameestest aga ainult üks valijamees 10 maatamehe kohta. Mõningates valdades viisid maatamehed, ootamata Ajutise Valitsuse korraldusi, ise üldise ja võrdse valimisõiguse alusel läbi vallavolikogude valimised. Kuna oli karta hallparunlike vallavalitsuste likvideerimist, andis nüüd K. Parts kubermangu komissari abina 25. aprillil välja määruse, millega keelas tsaariaegse kaelakohtu (s. o. kriminaalkohtu) karistuse ähvardusel igasugused vallavalitsuste ümbervalimised ja tühistas kõik senised ümbervalimised.³⁰

See reaktsiooniline korraldus äratas laialdase protestitormi ja viis esimesele suurele konfliktile Tartu Nõukogu ning Partsi vahel. Laiade töörahva hulkade surve võttis Tartu Nõukogu vastu otsuse, milles Partsi tegevus loeti kontrrevolutsiooniliseks ja nõuti Ajutiselt Valitsuselt Partsi kõrvaldamist kubermangukomissari abi kohalt, kuna:

1. Partsi valimised toimusid ebademokraatlikult,
2. Partsi tunti reaktsioonilise mehena,
3. Parts takistas valla omavalitsuste ümbervalimist, kus vallavanemaiks ja ametnikeks olid reaktsioonilised isikud, keda rahvas kahjulikeks pidas.³¹

Selle Tartu Nõukogu otsusega ühines ka Tartu maakonna maatöölise konverents.³²

Kodanlikud seltsid — piimaühisused, vanad vallavalitsused jne. — aga protesteerisid omakorda „rahva“ nimel Tartu Nõukogu otsuse vastu. Näiteks avaldas paarkümmend Kaarepera valla peremeest, tulnud vallamajja koosolekule, Partsile poolehoidu, sest „... paljud koosolijaist jäid K. Partsi käskkirja põhjal veel tükiks ajaks kaunis rasvast vallapiirakut nosima. Eks siis oma „häätegijale“ ikkagi tänu avaldama pea“.³³

Ajutine Valitsus, olles kodanluse tööriistaks, asus eesti kodanluse ja K. Partsi poolele. Siseministerium

³⁰ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (edaspidi Eesti NSV RAKA), fond R-1, nim. 1, 20, leht 8.

³¹ „Töö Lipp“ nr. 11, 3. mail 1917.

³² Eesti NSV RAKA, fond R-1, nim. 1, sü. 20, leht 15.

³³ „Töö Lipp“ nr. 15, 17. mail 1917.

lückas lõpuks Tartu Nõukogu nõude kui „vähe põhjendatu“ tagasi ja jättis Partsi ametisse.³⁴

See konflikt oli kohapealse kaksikvõimu kriisi esimeks tõsiseks väljenduseks. Nagu võimukriis Petrogradiski 20.—21. aprillil, näitas ta, et kaksikvõim ei saa olla püsiv nähtus. Ühtlasi sai Tartu ja maakonna töörahvale selgemaks see, et Ajutine Valitsus ei kaitse mitte töörahva, vaid kodanluse huve.

Tartu bolševike tegevus märtsis-aprillis oli kulgenud võrdlemisi ebakindlalt, kuna partei taktika revolutsiooni edasiarendamiseks polnud veel välja kujunenud. Kuni V. I. Lenini Aprilliteeside vastuvõtmiseni, mis olid parteitöö arendamise taktikaliseks aluseks, kõikusid ka Tartu bolševike seisukohad. Nad olid küll tegutsenud energiliselt tsaarivõimu hävitamisel kohapeal, kuid oma järgnevas tegevuses ei suutnud nad täiesti õiget joont leida. 23. märtsil ilmus organisatsioonil üks number oma häälekan djat „Jurjevskaja Pravda“. Selle sisust ilmneb üsna selgesti partei Aprilliteeside-eelne orientatsioon. Siin nõuti demokraatliku vabariigi kehtestamist, sõjaväe asendamist rahva relvastamisega ja rahvaste enesemääramise õigust, kuid ei räägitud veel sõnagi nõukogude võimu kehtestamisest, töölistkontrolli sisseseadmisest jms.³⁵

Alles pärast Lenini Aprilliteeside tunnistamist parteitöö aluseks hakkas tunduvalt paranema ka Tartu bolševike tegevus. Teatavasti kiitsid eesti bolševikud Lenini Aprilliteesid heaks oma 16.—17. aprillil toimunud parteikonverentsil, millest võtsid osa ka Tartu parteiorganisatsiooni 2 esindajat. Pärast seda algas bolševike mõju järjekindel kasv Tartu linnas ja maakonnas, intensiivsem võitlus nõukogude ainuvõimu kehtestamise eest.

Lenini Aprilliteeside mõju ilmn es juba aprilli keskpaiku vastuvõetud Tartu Nõukogu teadaandes Ajutisele Valitsusele. Selles nõuti: 1) salalepingute avaldamist; 2) rahu tingimuste kohest väljatöötamist ja avaldamist rahvale; 3) kindlate hindade määramist toiduainetele; 4) söödisolevate mõisamaade andmist talupoegade komiteede käsutusse; 5) kontrolli sisseseadmist vabrikute ja tehaste üle vabrikukomiteede kaudu; 6) vaba selgitustöö kindlustamist kõigile parteidele sõjaväes.³⁶

³⁴ Eesti NSV RAKA, fond R-1, nim. 1, sü. 20, leht 34.

³⁵ Юрьевская Правда, nr. 1, 23. märtsil 1917.

³⁶ „Töö Lipp“ nr. 7, 17. apr. 1917.

Need nõudmised olid sellal mõnevõrra kaugemale ulatuvamad Petrogradi Nõukogu seisukohtadest. Viimane asus kindlalt kaitsesõjaluse positsioonidel ja kutsus soldateid üles sõda jätkama.

Veebruarirevolutsiooniga saavutatud vabadusi kasutas ka Tartu töörahvas oma majanduslike huvide kaitsmiseks. Kuigi Tartu Nõukogu oli võtnud vastu otsuse kehtestada 8-tunniline tööpäev, tuli töölistel selle kehtestamise eest pidada ägedat võitlust. Selle võitluse etteotsa asusid Tartu Nõukogu töölisseksioon ja ametiühingud. Viimastest tähtsamaid juhtisid juba sellal Tartu bolševikud. Näiteks vanimad ja tugevamad Tartu ametiühingud — trüki-, raua- ja puutöölise ametiühingud olid algusest peale bolševike juhtimise all.³⁷ 13. märtsil asutatud Tartu Vabatöölise ametiühing (ühendas päevatöölisi, ehitustöölisi jne.) kujunes üheks tugevamaks bolševike bastioniks. Aprillis loodi veel rätsepa-, sadama- ja kivitöölise ning rida teisi ametiühinguid.

Märtsis saavutasid trükitöölised streigiähvardusel 8-tunnilise tööpäeva ja aprillis palgakõrgenduse.³⁸ Kuid kõikjal polnud tööliste võitlus kaugeltki nii edukas. Tartu vildivabrikus puhkes streik, mille ettevõtjad otsustasid maha suruda lokaudiga, s. o. kõigi tööliste vallandamisega. Seoses sellega saatis Tartu Nõukogu kohale komisjoni, mida aga ettevõtjad ei tunnustanud. Nüüd pidi Tartu Nõukogu Täitevkomitee vastu võtma otsuse: 1) kõrvaldada vabrikuvalitsusest kodanik Erik, kes uut korda ei tunnustanud ja rikkus streigivabadust; 2) võtta tagasi kõik töölised ja kehtestada 8-tunniline tööpäev; 3) luua töölistekomisjon järelevalveks vabrikuvalitsuse tegevuse üle.³⁹ Samasugune resolootne otsus võeti vastu streigi puhul Faure rauavabrikus, kus Tartu Nõukogu otsusega kohustati vabrikante tööliste palku tõstma, keelati tööliste omavoliline vallandamine ja nõuti, et vabrikant esitaks tööliste nõudel igal ajal kontrollimiseks oma kulude ja tulude raamatu. Otsuses märgiti: „Sel määrusel on kindel kohustusline jõud mõlematele pooltele.“⁴⁰

³⁷ „Kiir“ nr. 21, 20. apr. 1917.

³⁸ „Töö Lipp“ nr. 6, 15. apr. 1917.

³⁹ „Töö Lipp“ nr. 9, 26. apr. 1917.

⁴⁰ „Tartu Töölise ja Soldatite Saadikute Nõukogu Teataja“ (edaspidi „Tartu TSS Nõukogu Teataja“) nr. 1, 29. juunil 1917. Nimetatud ajaleht ilmus eesti keeles. Selle peamisteks toimetajateks olid A. Lukin ja J. Silk.

Nendest faktidest ilmneb, et Tartu Nõukogu real juhtude astus kindlalt välja töörahva huvide kaitseks. Töölise keskseks organiks kujunes Tartu Nõukogu töölissektsioon (põhikirja järgi nimetati seda töölisosakonnaks Tartu Nõukogu juures). Tema ettepanekute alusel võeti üldnõukogu ja täitevkomitee poolt tavaliselt vastu otsused töölise vajadusi ja olukorda käsitlevates küsimustes. Just siin oli bolševike mõju kõige suurem, kuna nad otseselt juhtisid töölise igapäevast võitlust. Tartu töölise hulgas ei olnud kokkuleppeparteidel üldse mainimisväärset mõju. Seda tõendab Tartu bolševike täielik võit Tartu Nõukogu töölissektsiooni ümbervalimistel mai lõpul. Töölissektsiooni esimeheks valiti bolševik A. Lukin, tema abideks aga bolševikud V. Rättsepp ja J. Silk.⁴¹ Sellest järeldub, et bolševikud olid juba mai lõpul täielikult enda poole võitnud Tartu töölisklassi enamuse. See oli suur võit.

Bolševike mõju kasvu töölisklassi hulgas näitab ka partei ridade kasv. Kui aprillis oli parteiorganisatsioonis umbes 50 liiget, siis mai keskpaiku oli neid juba 111, juulis aga 125.⁴²

Kuid tänu esseeride ja menševike mõju domineerimisele garnisonis ja nende amorfsete parteide liikmeskonna arvukusele oli viimastel Tartu Nõukogus veel suur ülekaal. Juulis, kui toimusid Tartu Nõukogu Täitevkomitee ümbervalimised, said bolševikud 28-st kohast 9, esseerid 8, menševikud 8 ja parteituid 3 kohta.⁴³

Aprillis algas bolševike mõju levik ka Tartu maakonnas. 16. aprillil loodi Laiuse vallas bolševike parteiorganisatsioon, kuhu mais kuulus 80 liiget. Organisatsiooni tööd Laiusel käisid abistamas Tallinnast sm. Käspert ja Tartust Blaufeldt.⁴⁴ Bolševike poolt organiseeritud maatameeste ja maatöölise konverentsil Tallinnas 21.—22. mail oli esindatud juba 6 Tartumaa valda.⁴⁵

Bolševike sõjavastane propaganda hakkas üha suuremat vastukõla leidma ka Tartus asuvate soldatite hulgas. Aprillis näiteks panid Tartu garnisoni soldatid toime sõja-

⁴¹ „Töö Lipp“ nr. 19, 31. mail 1917 ja „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 2, 7. juulil 1917.

⁴² „Kiir“ nr. 42, 16. mail 1917 ja „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 6, 1928, lk. 46.

⁴³ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 6, 1928, lk. 40.

⁴⁴ „Kiir“ nr. 43, 17. mail 1917.

⁴⁵ „Kiir“ nr. 49, 26. mail 1917.

vastase meeleavalduse oma polguülevõtmise ees.⁴⁶ 22. aprillil organiseerisid Tartu bolševikud ka suure Aju-tise Valitsuse vastase demonstratsiooni raekoja platsil.⁴⁷

Revolutsiooniliste meeleolude ja eriti bolševike mõju kasv hakkas eesti kodanlust tõsiselt häirima. Kõigi vahenditega püüdis ta oma mõju rahvahulkadele säilitada ja tugevdada. Selleks püüti oma programme ning propagandat võimalikult demokraatlikuks ja isegi „revolutsiooniliseks“ muuta. 1. mail toimus Tartus Eduerakonna ümbersünd Eesti Demokraatlikuks Erakonnaks ja selle uue programmi vastuvõtmine. Vanas programmis nõuti veel konstitutsioonilist monarhiat. Monarhia aga oli juba kukutatud. Uues programmis nõuti juba vabariiki, kodanlik-demokraatlikke vabadusi, lubati isegi lahendada töölisningi maaküsimus jne. Kuid maad lubati mõisnikelt võõrandada ainult „seaduslikus korras“ ja „õiglase tasu“ eest.⁴⁸ Seega tähendas uue nime ja programmi vastuvõtmine tegelikult ainult välise fassaadi kohandamist uutele oludele. Seepärast öeldi kaasaegses poliitilises pilkelaulus Eduerakonna ja ta juhi kohta:

Asi polegi nij paha,
paneme kõik kokku raha,
uue erakonna loome,
Tõnissonile siis koome
kena uue ülikonna...⁴⁹

Suurt tähtsust töörahvavastases võitluses omistas Tartu ja kogu eesti kodanlus oma autonoomiaplaanide elluviimisele. Kodanlus tahtis kubermangu maanõukogu ja maakondade nõukogud vastu seada töörahva nõukogudele ning viimased lõpuks likvideerida. Selleks tuli aga toimuvatel omavalitsusvalimistel maksu mis maksab võita. Kodanlus kiirustas maanõukogu valimistega, et töötava talurahva revolutsioneerumisest ette jõuda, ning töötas välja äärmiselt ebademokraatliku valimisseaduse (vt. käesolevas kogumikus lk. 25—26). Selle valimismäärustiku vastu avaldasid energilist protesti Tartu linna ja maakonna töörahva esindajad, näiteks rätsepate ametiühing⁵⁰

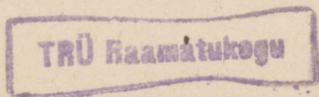
⁴⁶ „Kiir“ nr. 42, 16. mail 1917.

⁴⁷ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 5, 1928, lk. 17.

⁴⁸ „Postimees“ nr. 89, 22. apr. 1917.

⁴⁹ „Töö Lipp“ nr. 11, 3. mail 1917.

⁵⁰ „Töö Lipp“ nr. 5, 12. apr. 1917.

ja Tartu maakonna maatöölise konverents.⁵¹ Kuid Poska ja eesti kodanlus viisid Ajutise Valitsuse toetusel valimised siiski 23. mail läbi. Tartu Nõukogu püüdis valimistel maakonnas kodanlusele vastasrinnet organiseerida. Paljudes valdades esitasidki maatamehed oma iseisivad valimisnimekirjad peremeestest eraldi. Mõnedes valdades aga ei lastud seda teha. Nii ei kinnitatud Ropka vallas, kus kandideeris ka J. Tõnisson, maatameeste valimisnimekirja üldse.⁵² Sellisel „demokraatlikul“ viisil viis kodanlus maanõukogu valimised läbi.

Valimistel Tartu maakonnas ei saavutanud eesti kodanlus siiski otsest võitu. Ule poole häältest sai Tartu Nõukogu poolt organiseeritud nn. sotsialistlik blokk, milles täielikult domineerisid esseerid. Selle tõttu oli Tartu maakonnanõukogu valimistel ülekaal nn. sotsialistliku bloki käes ja maakonnavalitsuse esimeheks valiti esseer Jans. Kuid esseeridel ei olnud eesti kodanlusega põhilisi vastuolusid ja Jans ning tema kaaslased asusid oma järgnevas tegevuses koostööle teiste kodanlike parteidega.

Valimiste tulemused näitasid, et maakonna töörahva enamus oli küll selja pööranud eesti kodanlusele, ent uskus veel väikekodanlike parteide, eelkõige esseeride lubadusi. Just mais-juunis näiski esseeride mõju maakonnas saavutavat oma haripunkti. 1917. aasta suvel, eriti aga sügisel, hakkas maakonnas üha enam levima bolševike partei mõju. Juba 23. mai valimistel ilmnis Tartu bolševike hulgas ekslik kallak leppida kokku ja moodustada ühtne valimisblokk esseeride ning menševikega (nn. sotsialistliku valimisbloki näol), mis takistas töörahva kiiremat vabanemist nende parteide mõju alt.

Sellest hoolimata süvenes revolutsiooniline kriis juunis-juulis veelgi. Klassivõitlus haaras üha laiemaid rahvakihte, mis viis uuele võimukriisile nii keskuses kui ka kohapeal. Majanduslik laos ja toitluskriis teravnes iga päevaga ka Tartus. Kodanlus aga asus üha jultunumalt oma ainuvõimu kehtestamise teele. Väljendades Tartu eesti kodanluse vaateid, nõudis „Postimees“ koalitsioonilise Ajutise Valitsuse loomise puhul mais, et nõukogud nüüd igasuguse vahelesegamise „valitsuse korraldustesse kindlasti jätaksid ja täiesti seadusliku võimu nõudmistele

⁵¹ „Töö Lipp“ nr. 12, 6. mail 1917.

⁵² „Töö Lipp“ nr. 16, 27. mail 1917.

alla heidaksid".⁵³ Eesti kodanluse sõjakäik nõukogude vastu juunis-juulis moodustas osa vene kodanluse kontr-revolutsioonilisest pealetungist nõukogudele.

Tartu kodanluse üheks kontr-revolutsiooniliseks eesmärgiks oli asendada Tartus asuv 174. polk, mis täielikult toetas Tartu Nõukogu, natsionalistliku eesti rahvuspolguga. See oleks andnud reaalse jõudude ülekaalu Tartus eesti kodanlusele ja ühtlasi sisemiselt nõrgestanud Tartu Nõukogu. Juba mais taotles Tartu linnapea H. Luht Pihkvas 12. armee staabis käies 174. polgu asendamist eesti rahvusväeosadega. Ent Tartu Nõukogu kategoorilise vastuseisu tõttu see taotlus ei teostunud.

Juunis püüdis kodanlus, seoses Tartus toimunud toitusrahatustega, uuesti oma plaani teostada. Sellal halvenes toitusolukord järsult. Teravnes leivapuudus ja mõnikord jäi rahvas hoopis leivata. Suhkrunormi vähendati poole võrra. Samal ajal ajasid kaupmehed ja spekulandid, varjates toiduainetetagavarasid, kokku muinasjutulisi kasumeid. Spekulatsiooni ja toiduainete väljavedu aga soosisid kõigiti kodanlikud toituskomiteed. Rahva hulgas levisid visad kuuldused toiduainete varjamisest ja väljavedamisest. 15. juunil kogunes suur rahvahulk Tartu Nõukogusse, kus nõuti kaupmeeste kohest läbiotsimist toituskomitee liikmete juuresolekul. Kui keegi naiskodanik julges sellele vastu vaielda, „... käis ta käsi halvasti, teda visati pritsimajast (s. o. Tartu Tuletõrjajate maja, Tartu Nõukogu asukoht — K. S.) välja“.⁵⁴

Tööraha surve oli ka Tartu Nõukogu kokkuleplik enamus sunnitud järele andma ja valis otseste rahutuste ärahoidmise eesmärgil 12-liikmelise komisjoni läbiotsimiste teostamiseks⁵⁵. Ühtlasi paluti 174. polgu soldateid leitud toiduainete-tagavarasid valvama. Läbiotsimiste tulemusena leiti 15.—16. juunil suurkaupmeeste Koslovi, Maslovi, Kroppmani, toituskomiteede liikmete Sermi, Puiati jt. juurest suurel hulgal jahu, vilja, suhkrut jne., kokku umbes 2000 puuda suhkrut, 8000 puuda jahu ja palju muid toiduaineid.⁵⁶

⁵³ „Postimees“ nr. 101, 6. mail 1917.

⁵⁴ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 2, 7. juulil 1917.

⁵⁵ „Kiir“ nr. 70, 20. juunil 1917.

⁵⁶ Sealsamas.

Seoses läbiotsimiste tulemustega toimus 15. juuni õhtul suur rahvakoosolek, mis otsustas avastatud toiduainete laod valve alla võtta, need toitluskomiteede liikmed aga, kes spekulatsiooni soodustasid, tagandada, ühtlasi kutsuda toitluskomiteed Tartu Nõukogusse aru andma, nende mitteilumise korral aga nad samuti tagandada.⁵⁷

Rahvahulkade survele olid toitluskomiteed sunnitud leitud toiduained arvele võtma ja rahvale välja jagama. Kuid kodanlus tõstis sel puhul suurt hädakisa, ristides läbiotsimised lubamatuks ja seadusevastaseks „mässuks“. Kodanlike seltside esindajad nõudsid linna miilitsaülemalt sellisele „omavolile“ kohese lõpu tegemist.⁵⁸

Kodanlus püüdis toimunud sündmuse ära kasutada provokatsioonilistel eesmärkidel. Partsi, Luhti ja linna miilitsaülema Saarepere allkirjadega saadeti 12. armee staapi telegramm, et 174. polgu soldatid koos kriminaalkurjategijatega teostavad Tartus omavolilisi läbiotsimisi ja rüüstamisi. Staabist järgnes kohe telegramm 174. polgu komandörile käsuga korratused linnas lõpetada; peale selle teatati, et kohale saadetakse ratsaväeosa.⁵⁹

Tegelikult oli see alatu laim ja provokatsioon. Kui 174. polgu soldatid sellest teada said, ilmusid nad maruvihastena Tartu Nõukogusse. Otsiti üles saadetud provokatsioonilise telegrammi koopia ja Tartu Nõukogu Täitevkomitee võttis vastu otsuse „tagandada selle telegrammi kokkuseadjad ametikohtadelt ja asi anda prokuröri valvuse alla kaelakohtu karistuse seaduse 302. paragrahvi põhjal“. ⁶⁰ Ühtlasi areteeriti kohe K. Parts, kuna H. Luhti ärasõidu tõttu kätte ei saadud.

Kodanlus sattus paanikasse. „Postimees“ küsis: misugune õigus on nõukogul areteerida Ajutise Valitsuse kõrgemat esindajat kohapeal? Kodanlikus ajakirjanduses algas uskumatu protestide ja laimukampaania Tartu Nõukogu vastu, mis on võrreldav vaid Poska areteerimise puhul teostatud kampaaniaga mais. Tekkinud konflikt omandas üle-eestilise ulatuse. Kodanluse protestide kohta, mis esitati „rahva“ nimel, kirjutas Tartu Nõukogu Teataja: „Tartus... ei näinud me Partsi kinnivõtmise puhul kõige vähemat protestimeeleavaldust rahva poolt. Protes-

⁵⁷ „Kiir“ nr. 70, 20. juunil 1917.

⁵⁸ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 1, 29. juunil 1917.

⁵⁹ Sealsamas.

⁶⁰ Sealsamas.

tid tehti kantseleides ja seltsimajades valmis, kus herrad neid ise rahva nimel alla kirjutasid.”⁶¹

Tartu töörahvas oma koosolekutel kiitis Tartu Nõukogu tegevuse heaks. Näiteks Tartu telefoni- ja mööblivabriku töölised, metallistide, puutöölise, rätsepate, vabatöölise jt. ametiühingud tunnistasid Tartu Nõukogu tegevuse töörahva huvidele vastavaks ning nõudsid Aju-tiselt Valitsuselt K. Partsi kõrvaldamist.⁶² Ka Tartu maa-konna töörahvas toetas otsustavalt Tartu Nõukogu tege-vust. Nii näiteks kiitsid Ropka maatamehed nõukogu tegevuse heaks ja avaldasid tänu K. Partsi tagandamise puhul.⁶³ Tallinna, Narva ja teised eesti nõukogud toeta-sid tekkinud konfliktis samuti Tartu Nõukogu. Eriti aktiiv-selt ästus Tartu töörahva kaitseks välja bolševike ajaleht „Kiir“, valgustades üksikasjaliselt Tartu sündmusi ja pal-jastades kodanluse tegevust.

Eesti kodanlus I. Poska ning Ajutine Valitsus vürst Lvovi näol astusid välja K. Partsi kaitseks ja nõudsid tema are-teerijate karistamist. Poska moodustas isegi vastava uuri-miskomisjoni.⁶⁴ Kuid laiade töörahvahulkade meelepaha ja kindel vastuseis viisid selleni, et K. Parts ise 24. juunil kubermangu komissari abi kohast loobus,⁶⁵ millele 12. juu-lil järgnes lõpuks ka tema ametlik vallandamine Ajutise Valitsuse korraldusel.⁶⁶ Tema kohale aga määrati sama-sugune kodanluse huvide kaitsja — advokaat Ostrat.

Käsitletud konfliktis saavutas Tartu töörahvas suure poliitilise ja moraalse võidu eesti kodanluse üle. Ka 174. polk jäi esialgu Tartusse. Antud küsimuses tegutses Tartu Nõukogu revolutsioonilise rahvavõimu organina, täites töölise ja soldatite tahet. Ka nõukogu kokkuleplik ena-mus oli sunnitud rahvahulkade survele ja bolševistliku töö-lissektsiooni nõudmisel asuma seisukohale, mis Aju-tise Valitsuse kohapealseid võimumehi ei tunnusta-nud. Kuid nõukogu kokkuleplik enamus taotles pea-miselt vaid masside ärevuse vaigistamist. Nii on Tartu Nõukogu 24. juuni istungi protokollis otseselt märgitud, et ainult Partsi, Luhti ja Saarepere tagandamine tagab äre-

⁶¹ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 2, 7. juulil 1917.

⁶² Eesti NSV RAKA, fond R-60, nim. 1, sü. 1, lehed 1—11 ja 63—65.

⁶³ Sealsamas, leht 113.

⁶⁴ Sealsamas, lehed 47—48.

⁶⁵ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 2, 7. juulil 1917.

⁶⁶ Eesti NSV RAKA, fond R-1, nim. 1, sü. 20, leht 41.

vuse vaibumise ja hoiab ära "... vahekordade keerukaks muutumise tulevikus".⁶⁷

Juunis-juulis toimus ka Tartu maakonna mõisates arvukalt streike ja konflikte mõisnike ning mõisatööliste vahel. „Streigilaine,“ kirjutas „Tartu TSS Nõukogu Teataja“, „ähvardab kogu maakonda. Iga päev tuleb Täidesaatvasse Komiteesse kirju töölistelt kui ka tööandjatelt.“⁶⁸ Konfliktid toimusid Elistvere, Kabina, Kastre, Ülenurme jt. mõisates. Real juhtudel käisid neid lahendamas Tartu Nõukogude esindajad, astudes tavaliselt välja tööliste huvide kaitseks. Kastre mõisnikku von Essenit tuli sundida järeleandmisele, ähvardades mõisa sekvesteerimisega.⁶⁹ Tartu Nõukogu tegutses küll maatööliste huvides, taotles aga teiselt poolt streikide ärahoidmist, et vahekordi ja klassivõitlust mitte liialt teravdada.

Seega otsiti koostöö ja kokkuleppe teed vastastikuste järeleandmistele. Selline poliitika aga viis Tartu Nõukogu kokkulepliku enamuse kontrrevolutsiooni otsesele toetamisele juuli algul, mil Ajutine Valitsus esseerlik-menševistliku Ulevenemaalise Nõukogude Kesktäitevkomitee heakskiitmisel laskis käiku jõu ja ajas veriselt laiali töörahva demonstratsiooni Petrogradis. Sel puhul võttis Tartu Nõukogu vastu otsuse, milles tunnistas kesktäitevkomitee tegevuse õigeks ja protesteeris „sõjariistus surve vastu, mis üks osa Petrogradi garnisoni ja tööliste ministrite kriisise küsimuste otsustamise juures Kesktäidesaatva Komitee peale avaldas“.⁷⁰ See tähendas Tartu Nõukogu kokkulepliku enamuse otsesest asumist kodanliku kontrrevolutsiooni poolele. Väikekodanlike parteide reeturliku tegevuse tõttu muutusid ka eesti nõukogud järgnevate kuude jooksul kodanliku riigivõimu ripatsiteks, kes hakkasid üha enam sörkima Ajutise Valitsuse ja eesti kodanluse poliitika sabas. Kaksikvõimu periood ja revolutsiooni rahuliku arengu etapp oli lõppenud. Bolševike partei võttis kursi relvastatud ülestõusule, et jõuga kukutada kodanlik Ajutine Valitsus ja keh-testada töörahva võim.

⁶⁷ Eesti NSV RAKA, fond R-60, nim. 1, sü. 1, leht 14.

⁶⁸ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 4, 22. juulil 1917.

⁶⁹ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 3, 13. juulil 1917.

⁷⁰ Sealsamas.

Relvastatud ülestõusu ettevalmistamine ja Oktoobrirevolutsiooni võit Tartus

VSDT(b)P VI kongress, arutanud läbi olukorra riigis, võttis kursi relvastatud ülestõusule. Relvastatud ülestõusu ettevalmistamisele asusid nüüd energiliselt ka eesti bolševikud. Kuid eduka relvastatud ülestõusu tähtsaimaks eeltingimuseks oli masside lõplik vabastamine esseeride ja menševike mõju alt ning nõukogude bolševiseerimine.

Masside eneste kogemused hakkasid üha selgemini näitama, et väikekodanlike parteide poliitika ei vasta tööraha huvidele. Ka Tartu linnas ja maakonnas algas nende parteide mõju langus. Kuid Tartu bolševike parteiorganisatsioonis ilmnes sellal üha selgemini oportunistlik kallak kokkuleppepoliitikale nende parteidega. Nii blokeerusid bolševikud nendega 20. augusti linnaomavalitsuse valimistel, moodustades ühise Tartu Nõukogu sotsialistliku bloki kodanliku nn. demokraatliku bloki vastu. Nende kahe põhilise grupeeringu kõrval esinesid veel vene, saksa ja juudi rahvuslikud ning „erapooletute“ ja „parteitute“ valimisnimekirjad.⁷¹ Viimased olid rahvuslikkuse- ja parteituseloosungite taha varjunud kodanlikud rühmitused.

Tartu bolševike blokeerumine esseeride ja menševikega oli tõsine viga, kuna see tähendas nende parteide tugevdamist bolševike autoriteediga ning aeglustas tööraha vabastamist kokkuleplaste mõju alt. Kuigi bolševikud suutsid nn. sotsialistlikule blokile anda teravalt kodanluse-vastase ilme, ei korvanud see kuidagi kahju, mida see taktika kaasa tõi.

Valimisvõitlus ise kujunes väga teravaks, kuna kodanlus püüdis kõigi vahenditega linnavalitsust enda käes hoida. Eesti kodanlus läks „Postimehe“ sõnade järgi valimistele „... kõige päält Eesti lipu all, aga mitte rahvusvahelise klassivõitluse alusel“.⁷² Ironiseerides kodanluse marurahvuslikku valimispropagandat, kirjutas „Tartu Nõukogu Teataja“: „Kadunud on vahed, ainult rahvus, rahvus ja veel kord rahvus: „Olgu must või punane, kui ta aga on eestlane.“⁷³

⁷¹ „Postimees“ nr. 191, 24. juulil 1917.

⁷² „Postimees“ nr. 116, 27. mail 1917.

⁷³ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 5, 29. juulil 1917.

Tartu bolševike enamus hakkas siiski mõistma sellal oma põhiülesandeid. Valimiseelses selgitustöös rõhutasid bolševikud korduvalt, et linnavalitsus, olgu ta kuitahes demokraatlik, ei suuda otsustada tööraha heaolu küsimust. A. Lukin kirjutab: „Meie ei tohi ära unustada, et meie rahva olukorda enne parandada ei suuda, kui kõik maa, pangad, raudteed on rahva kätte läinud ja riigioman-duseks saanud.“⁷⁴

Valimistel sai eesti kodanluse valimisnimekiri siiski lüüa. Niinimetatud demokraatlik blokk sai 5701 häält, kuna „sotsialistlik blokk“ kogus 11 701 häält. Saksa nationalistide nimekirja poolt anti 3042, vene kodanlik-rahvusliku nimekirja poolt 1409 ja „erapooletuile“ 1601 häält.⁷⁵ Kokku suutsid need kodanlikud rühmitused kindlustada endale 31 kohta linnavalikogu 60-st kohast. Ühiste jõududega säilitasid nad linnavalitsuse kodanlusele, demonstreerides veel kord, et kodanluse rahvustevahelised vastuolud taanduvad alati klassivastuolude ja klassivaenlase ees.

Kuid Tartu töörahas andis asjatult oma hääled ka menševike ja esseeride poolt, sest viimased asusid septembris-oktoobris linnavalikogus ja linnavalitsuses koostööle eesti kodanlusega ega kaitsenud tööraha huve.

Ajal, mil kokkuleplik enamus muutis Tartu Nõukogu Ajutise Valitsuse riigiaparaadi ripatsiks ja Tartu bolševikud jätkasid ekslikku, poolsallivat taktikat kokkuleppepartei-de suhtes, kasvas tööliste, soldatite ja külakehvistu revolutsioonilisus. Majanduslik laos süvenes, hinnad tõusid ja toituskriis üha teravnes.

Maakonnas aktiveerus mõisatööliste streigivõitlus. Ent juulisündmustele järgnenud perioodil Tartu Nõukogu tegevus maatööraha huvide kaitsmisel vähenes. Ta moodustas juuli lõpul lepituskomisjoni, mis pidi olema „... töö ja kapitali huvide vaba kaitse asutus, sest et ta kokkuseade põhjal saavad kaitset mõlemad pooled“.⁷⁶ Seega võttis Tartu Nõukogu kokkuleplik enamus oma kaitse alla ka kapitali (!) huvid. Selline poliitika tekitas otsustava lõhe maaproletariaadi ja väikekodanlike parteide vahel. Tartu maakonna töötava talurahva hulkades

⁷⁴ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 3, 15. juulil 1917.

⁷⁵ „Postimees“ nr. 191, 24. augustil 1917.

⁷⁶ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 4, 22. juulil 1917.

hakkas seepärast üha suuremat poolehoidu leidma bolševike partei ja massiliselt levima 30. juulil ilmuma hakanud bolševistlik ajaleht „Maatamees“.

Tartu linnas jätkus tööliste streigivõitlus. Suurt osa selle juhtimisel etendasid ametiühingud. Bolševike poolt juhitud ametiühingute algatusel loodi 4. augustil Tartu Ametiühingute Keskbüroo, mis ühendas ja juhtis 9 ametiühingut.⁷⁷ Ametiühingute abil võitlesid töölised ettevõtjate vastu, kes pärast juulisündmuse kasutasid tööliste allasurumiseks lokaute, vallandamisi jne. Linnas suurenes „... tööpuudus, see „nälja kondise käe“ eelkäija. Iga päev tõi uusi tööasutuste seismajäämisi“.⁷⁸ Streigid olid nüüd kauakestvad ega lõppenud alati tööliste võiduga. Tartu Nõukogu aga ei julgenud enam tööliste kaitseks otsustavate abinõudega välja astuda. Alles kestva streigi järel saavutasid palkade tõstmise juuli lõpul trükitöölised.⁷⁹ Tartu telefonivabriku töölised pidid leppima vaid osalise palgakõrgendusega,⁸⁰ augusti algul püüdsid raamatuköitmistöökodade omanikud rakendada streigi mahasurumiseks streigimurdjaid⁸¹ jne.

Augustis ja septembris halvenes järsult toitlusolukord. Linnas jõudsid lõpule leivavilja tagavarad. Augustis keeldusid eesti soost mõisnikud Munna, Simm jt., kes olid kokku ostnud Tartu ümbruskonna mõisate piima, Tartu piimaga varustamast.⁸² Kodanlikud toitluskomiteed aga ei suutnud ega tahtnud midagi ette võtta. Kaardisüsteemi sisseseadmine lükati edasi, lihahindade tõusu vastu aga otsustati võidelda „vaba võitluse teel“.⁸³ Esseerid-menševikud jätkasid ka selles küsimuses kodanluse toetamist. 1. oktoobri rahvakoosolekul nõudsid näiteks Tartu menševikud toitlusküsimuse lahendamise andmist kodanlike omavalitsuste kätte. Bolševikud aga nõudsid, et toitlusküsimuse lahendamine läheks tööraha enda ja nõukogude kätte.⁸⁴

Kõigi nende asjaolude tõttu hakkas lõhe tööraha ja

⁷⁷ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 7, 12. aug. 1917.

⁷⁸ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 10, 4. okt. 1917.

⁷⁹ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 6, 5. aug. 1917.

⁸⁰ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 8, 16. aug. 1917.

⁸¹ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 7, 12. aug. 1917.

⁸² „Postimees“ nr. 175, 5. aug. 1917.

⁸³ „Postimees“ nr. 222, 23. sept. 1917.

⁸⁴ „Maatamees“ nr. 33, 3. okt. 1917.

väikekodanlike parteide vahel sügisel iga päevaga suurenema, revolutsiooniliste meeleolude kasv aga jätkus.

Kontrrevolutsioon tegi Venemaal augustis uue meeleheitliku katse revolutsiooni veriselt maha suruda, organiseerides Kornilovi kontrrevolutsioonilise väljaastumise. Tartu kodanlus toetas Kornilovi väljaastumist. „Postimees“ oma 2. septembri numbris asus otseselt õigustama Kornilovi mässu, kirjutades, et see on tekkinud üldise rahulolematuse pinnal kasvava anarhia vastu ja et üldse ei võivat iga „... rahulolematuse avaldust (s. o. kontrrevolutsioonilist sõjariistus väljaastumist!? — K. S.) mässuks tembeldada“.⁸⁵

Kuid Kornilovi mässukatse pörkas bolševike poolt juhitud tööliste ja soldatite väeamatule vastupanule. Võitluses kontrrevolutsiooni vastu elustusid uuesti nõukogud. Eestimaa Nõukogude Kesktäitevkomitee saatis telegrammi Narva, Tartu, Haapsalu, Võru, Viljandi ja teistele kohalikele nõukogudele, milles nõudis kontrrevolutsiooni vastu võitlemiseks kontrolli kehtestamist telegraafi- ja telefoniühenduse, samuti sõjaväe ja kodanlike võimude üle ning kõigi kontrrevolutsionääride areteerimist.⁸⁶ Tartu töörahvas ja soldatid astusid otsustavalt välja Kornilovi katse vastu võimu haarata, nõudis mässu likvideerimist.⁸⁷ Neil päevil tugevnes Tartus bolševike relvastatud organisatsioon. Bolševike partei liikmetest koosnevas võitlussalgas oli juba juunis umbes 12—15 inimest. Pärast juulisündmuse aga, eriti Kornilovi mässu ajal, relvastati kõik partei liikmed. Samuti tõmmati võitlussalka kaasa ka osa parteituid töölisi. See võitlussalk kujuneski Tartu Punakaardi tuumikuks, mille laialdasele organiseerimisele asuti pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu.⁸⁸

Kornilovi mässu ettevalmistamise käigus oli loovutatud vaenlasele Riia linn. See tõi aga kaasa suuremad vägede ümberpaigutused. Augusti lõpul paigutati 174. jalaväepolk rindele, Tartusse aga toodi läti rahvusväeosa — Läti küttide tagavarapolk, kus domineeris täielikult bolševike mõju.

Kornilovi mässu mahasurumise järel kasvas bolševike

⁸⁵ „Postimees“ nr. 199, 2. sept. 1917.

⁸⁶ „Tööline“ nr. 39, 29. aug. 1917.

⁸⁷ „Рижский Вестник“ nr. 194, 31. aug. 1917.

⁸⁸ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 46 jj.

mõju massides enneolematult kiiresti ja algas nõukogude bolševiseerumise ajajärk. 31. augustil läks bolševike kätte Petrogradi ja 5. septembril Moskva Nõukogu. Algas nõukogude bolševiseerumine ka Eestis. Septembris saavutasid bolševikud pahempoolsete esseeride toetusel ülekaalu Tallinna Nõukogus. Tartu parteiorganisatsioonis ilmnes aga oportunistlik, väikekodanlik kallak. Relvastatud ülestõusu ettevalmistamine nõudis parteitöö otsustavat parandamist Tartus. Seda küsimust arutati ka VSĐT(b)P Põhja-Balti II konverentsil, kus võeti vastu otsus Tartu ja Viljandi parteiorganisatsioonide töö otsustava parandamise kohta. Vastavalt sellele otsusele saatis VSĐT(b)P Eestimaa Komitee Tartu alalisele parteitööle kogunud parteiorganisaatori H. Suuderi.⁸⁹

Algas otsustav võitlus kõigi oportunistlike elementide vastu Tartu parteiorganisatsioonis. Seni etendas siin suurt osa välismaalt emigratsioonist tagasi pöördunud sotsiaaldemokraat J. Lehmann. Tema vaated olid lähedased menševike omadele ja just tema kaitseski järjekindlalt koostööd ning blokke väikekodanlike parteidega. Parteiorganisatsiooni oli sisse pugunud isegi mõni kaupmees ja majaomanik. H. Suuderi juhtimisel puhastati VSĐT(b)P Tartu organisatsioon. Parteist heideti välja ka J. Lehmann ning tema poolehoidjad. Seoses kõige sellega paranes bolševike selgitustöö elanikkonna hulgas otsustavalt.⁹⁰ Kuna ka Tartu garnisonis oli toimunud muudatus — siia oli paigutatud bolševistlik lāti küttide väeosa, siis muutus bolševike organisatsioon Tartus erakordselt tugevaks ja saavutas ülekaalu teiste parteide üle ka Tartu Nõukogus.

Nende oluliste muutuste tagajärjel toimuski Tartu Nõukogu bolševiseerumine. Juba 14. septembril võeti nõukogu senine põhikiri revideerimisele. Endiseks jäeti vaid sõjaväelaste ja tööliste esindus nõukogus, kuna ametiühingute ja parteide ülepaisutatud esindust otsustavalt vähendati. See tabas valusalt just väikekodanlikke parteisid, kuna nad olid tööliste ja soldatite hulgas oma mõju juba kaotanud. Nad protesteerisid seepärast põhikirja muutmise vastu, kuna „vähemlastele ja esseeridele teeb peavalu, et

⁸⁹ J. S a a t, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul, Tallinn, 1956, lk. 179.

⁹⁰ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 6, 1928, lk. 47.

neil linnas rühmasid ei ole ja maal raske midagi korda saata on".⁹¹

Vastavalt uuele põhikirjale võeti vastu ka uus nõukogu nimetus — Tartu Töölise, Soldatite ja Maatameeste⁹² Nõukogu. Tegelikult oli talurahva esindus Tartu Nõukogus veel väga väike. Maatöölisi käis siin vaid linna lähedalt Raadilt ja Ropkast, ent needki ebaregulaarselt. Ka oli 30. juulil esseeride juhtimisel toimunud maakonna maatöölise kongress valinud Tartu Nõukogusse 3 esindajat.

Bolševikud hakkasid nüüd järjekindlalt oma poliitilist joont läbi viima. Septembri lõpul loodi Tartu Nõukogus ning samuti Tartu linnavolikogus iseseisvad bolševike fraktsioonid. Samal ajal toimusid ka Tartu Töölise, Soldatite ja Maatameeste Nõukogu⁹³ saadikute ümbervalimised. Siin saavutasid bolševikud otsustava ülekaalu. See avaldus ilmekalt Tartu Nõukogu Täitevkomitee ümbervalimistel. Täitevkomitees said bolševikud 16, esseerid 8 ja menševikud 2 kohta.⁹⁴ Peale nende valiti veel 1 saadik nõukogu töölissektsiooni ja teine soldatitesektsiooni poolt, mõlemad bolševikud. Maatameeste sektsioon saatis 7 esindajat, neist 5 bolševikku ja 2 esseeri. Lõppkokkuvõttes oli bolševikel täitevkomitees 35-st kohast 22 kohta.⁹⁵

Suurt tööd tegid Tartu bolševikud ka eesti kodanluse poolt 1917. aasta sügisel organiseeritud kohapealses eesti rahvusväeosas — Tartu Eesti tagavarapataljonis. Kodanlus lõi selle nagu teisedki eesti rahvusväeosad lootuses, et see kujuneb eesti kodanluse poliitiliseks tööriistaks. Kuid Tartu eesti soldatite hulgas ei saavutanud kodanluse mõju algusest peale ülekaalu. Tartu Nõukogu ja kohapealsed bolševikud alustasid tagavarapataljonis intensiivset selgitustööd, mis andis häid tulemusi. Kodanlik-natsio-

⁹¹ „Tööline“ nr. 59, 21. sept. 1917.

⁹² Nimetust „talupoegade“ ei peetud sobivaks, kuna see Baltimaadel tähendavat jõukaid, s. o. peremehi ja kulakuid.

⁹³ J. Saat on kirjutanud oma töös „Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul“ ebatäpselt, et toimusid „Tartumaa nõukogude“ ja „Tartumaa Nõukogude Täitevkomitee“ ümbervalimised (lk. 154). Tartumaal, s. o. Tartu maakonnas loodi nõukogud alles pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu, Tartu Maakonna Tööraha Nõukogu aga alles 14. dets. 1917.

⁹⁴ „Tööline“ nr. 71, 3. okt. 1917.

⁹⁵ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 6, 1928, lk. 46.

nalistlikud ohvitserid püüdsid bolševike mõju levikut pataljoni kõigiti takistada. Pataljoni ülem Kiiker lõi isegi ühe roodu soldatite komitee esimeest Johannes Pärna kaks korda näkku, kuna viimane organiseeris soldatite hulgas poliitilisi koosolekuid.⁹⁶ Seepärast areteeriti Kiiker Tartu Nõukogu poolt ja ta pidi kohalt lahkuma. Ka leitnant Laats, kes ähvardas soldateid poliitika eest vits- tega karistada, pidi Tartu Nõukogus „... tsaarilt päranda- tud ohvitserimeelsuse pärast...“⁹⁷ andeks paluma.

Tagavarapataljoni soldatid hakkasid üha arvukamalt bolševike parteisse astuma. Oktoobri algul loodi Tartus Tallinna eeskujul bolševike sõjaväeline organisatsioon, mille juhiks sai Tartu Eesti tagavarapataljoni soldat Eduard Otter. Sõjaväeorganisatsiooni juurde loodi ka ala- line komisjon miitingute ja koosolekute organiseerimi- seks soldatite hulgas.⁹⁸

Soldatite revolutsiooniliseks mobiliseerimiseks võttis Tartu Nõukogu 5. oktoobril vastu otsuse organiseerida suur imperialistliku sõja vastane demonstratsioon. Sõja jätkamise vastu olid sellal nii töölised, talupojad kui ka soldatid. Kodanlus, menševikud ja esseerid püüdsid aga sõda kõigi vahenditega jätkata. Tartu menševikud ja esseerid püüdsid sõjavastast demonstratsiooni kõigiti nurja ajada. Jäänud Tartu üldnõukogus vähemusse, püüdsid nad Tartu Nõukogu töölissektsioonis viia läbi demonstratsioonivastast otsust, et seada viimase otsus vastu üldnõukogu otsusele. Oma taotlust põhjendasid nad sellega, et demonstratsioon olevat bolševistlik, töölised aga peavad kõik oma lootused panema ainult Asutavale Kogule. Nende lõhestuslik tegevus aga vilja ei kandnud, endine otsus kinnitati ka Tartu Tööliste Nõukogu poolt.⁹⁹ Nii tõendasid Tartu töölised veelkordselt, et nad on kokkuleppepoliitikale selja pööranud.

Kuna kodanluse agentuuril väikekodanlike kontrrevo- lutsiooniliste kokkuleppeparteide näol ei õnnestunud demonstratsiooni organiseerimist ära hoida, siis võttis eesti kodanlus oma truude kannupoistega tarvitusele kõik abinõud, et demonstratsiooni nurja ajada või vähemalt

⁹⁶ „Tööline“ nr. 55, 16. sept. 1917.

⁹⁷ „Tööline“ nr. 61, 23. sept. 1917.

⁹⁸ J. S a a t, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul, Tal- linn, 1956, lk. 180.

⁹⁹ „Tööline“ nr. 82, 20. okt. 1917.

tema tähtsust vähendada. Demonstratsiooni vastu tehti kõige ägedamat kihutustööd, lasti isegi lendu kuuldused, nagu tuleksid 15. oktoobril linnas suured rüüstamised jne.

See võitlus võttis eriti terava iseloomu Tartu Eesti tagavarapataljonis. 13. oktoobril toimus pataljoni üldkoosolek, kuhu kodanlus oli koondanud oma parimad jõud, et veenda eesti soldateid demonstratsioonist eemale jääma. Ent soldatid ise paljastasid kodanlike ohvitseride kontrrevolutsioonilise tegevuse. See ilmnes eriti selgesti 6. roodu küsimuses. Kuna see oli kõige bolševistlikum, siis oli pataljoni ülema kohusetäitja Gross andnud käsu 6. rood laiali saata. Pataljoni üldkoosolek tunnistas selle otsuse kontrrevolutsiooniliseks ja nõudis Tartu Nõukogu Täitevkomiteelt Grossi tagandamist ning vastutusele võtmist.¹⁰⁰ Üksmeelselt otsustasid tagavarapataljoni soldatid meelevaaldusest osa võtta, kuigi ohvitserid esitasid resolutsiooni mitte osa võtta, seletades, et see on bolševike „ettevõtte ja Ajutise Valitsuse vastane“.¹⁰¹

Järgmisel päeval toimus samuti pataljoni üldkoosolek, kus arutati ohvitseride kontrrevolutsioonilist tegevust, kes hoolimata pataljoni üldkoosoleku otsusest keeldusid demonstratsioonist osa võtmast. Koosolek otsustas sisse seada järelevalve ohvitseride üle ja märgates nende juures vasturevolutsioonilist tegevust, teatada sellest Tartu Nõukogu Täitevkomiteele vastavate ohvitseride kohtulikule vastutusele võtmiseks.¹⁰²

Seega kukkus Tartu eesti kodanluse kontrrevolutsiooniline üritus soldatite revolutsioonilise meelsuse tõttu järjekordselt läbi.

15. oktoobril toimuski Tartus soldatite ja tööliste grandioosne sõjavastane demonstratsioon, mis kujunes Tartu revolutsiooniliste jõudude peaülevaatuseks Oktoobri-revolutsiooni teostamise eel. Demonstratsioonist võttis osa üle 8000 soldati, neist 5000 läti kütiti, 13 roodu eesti soldateid ja kohalikud vene väeosad. Eesti soldatitega ei olnud kaasas ühtegi ohvitseri, kes veel kord vandusid truudust imperialistliku sõja jätkamise poliitikale ja oma isade rahakotile, mis sõja ajal töörahva viletsuse tõttu paisus. Demonstratsioon toimus bolševistlike loosungite

¹⁰⁰ E. Meos, Eesti tagavarapataljon 1917—1918, Tartu, 1918, lk. 17.

¹⁰¹ Sealsamas, lk. 18.

¹⁰² Sealsamas.

all: „Kogu võim nõukogudele!“, „Maha sõda!“, „Elagu rahvusvaheline revolutsioon!“, „Sõda lossidele, rahu hurtsikutele!“ jne.¹⁰³ Miitingul Tartu raekoja ees esinesid seljal tuntud eesti juhtivad bolševikud Jaan Sihver ja Hendrik Suuder. Nende bolševistlikud seisukohad leidsid täielikku heakskiitu. Miitingul esinenud Tartu Eesti tagavarapataljoni soldatid rääkisid sellest, et tagavarapataljoni eesti ohvitseridel pole soldatitega midagi ühist, kuna „meie nõuded: võim nõukogude kätte ja rutuline rahu, ei meeldi neile“.¹⁰⁴ Miitingu lõppedes toimus rongkäik mööda linna, kõlas revolutsiooniline laul „Julgesti, vennad, nüüd tööle“. Mis puutub Tartu kodanlusse, siis, nagu kirjutab ajaleht „Maatamees“: „Kodanlased vaatasid aralt pealt — nad pidid pead longu laskma selle distsiplineeritud revolutsioonivõimu ees, ka Eesti polgud libisevad nende pimestava mõju alt ära.“¹⁰⁵

Nii olid Tartu sõjaväed asunud otsustavalt bolševike poolele. Kohalikul kodanlusel ja reeturlikel kokkuleppeparteidel puudus reaalne jõud revolutsioonilistele jõududele vastuseadmiseks. Demonstratsioon oli Tartu revolutsiooniliste jõudude ülevaatuse päevaks, bolševike ja bolševistliku Tartu Nõukogu triumfipäevaks.

15. oktoobri õhtul toimus „Vanemuise“ saalis suur tööliste miiting. Miiting lõppes bolševike täieliku võiduga. Kokkuleppeparteid said siin järjekordselt ranga lüüasaamise osaliseks. Tartu töölised avaldasid soovi „... et Tallinna enamlased nende pool sagedamini külas käiks, sest „Postimehe“ talus olevat nii lämbunud õhk, et hoiatada nina kinni. Enamlased aga toovad värskust, jõudu, julgust ja lootust tuleviku sisse kaasa“.¹⁰⁶ Kõik koosoleku otsused olid bolševistlikud.

15. oktoobri sündmused Tartus olid Tartu revolutsiooniliste jõudude koondamise, ülevaatuse ja võitlusvalmiduse demonstratsiooniks. Tartus asuvad sõjaväeosad ja tööliklass olid kindlalt koondunud bolševike poolt juhitava Tartu Nõukogu ümber, et teostada võimu ülevõtmist. Nõukogu võis toetuda Tartu sõjaväe relvastatud jõule, samuti bolševike poolt loodud Tartu Punakaardi võitlussalgale.

12.—14. oktoobril Tallinnas toimunud Eestimaa Nõuko-

¹⁰³ „Maatamees“ nr. 39, 19. okt. 1917.

¹⁰⁴ „Tööline“ nr. 85, 24. okt. 1917.

¹⁰⁵ „Maatamees“ nr. 39, 19. okt. 1917.

¹⁰⁶ Sealsamas.

gude II kongressile saadeti Tartu Nõukogust saadikutena ainult bolševikke. Need teatasid siin, et Tartu Nõukogu töö on suunatud loosungi — „Kogu võim nõukogudele!“ elluviimisele.¹⁰⁷ Kuna sellel kongressil olid 70 protsenti saadikutest bolševikud, siis läks ka Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee bolševike kätte. Sellel asjaolul oli ülisuur tähtsus relvastatud ülestõusu ettevalmistamise käigus Eestis.

Ka 10.—13. oktoobril toimunud Põhjapiirkonna Nõukogude Kongressi tööst võtsid osa Tartu Nõukogu esindajad. Kongress asus seisukohale, et võim peab üle minema nõukogude kätte, ja kutsus Venemaa põhjapiirkonna garnisone üles kindlustama selleks oma lahingulist valmisolekut.¹⁰⁸ Tartu Nõukogu esindajad, jõudnud kongressilt tagasi Tartusse, asusid vastavalt saadud konkreetsetele juhenditele relvastatud ülestõusu ette valmistama.

Eesti kodanlus oli püüdnud kõigi vahenditega luua jõude, mis suudaksid revolutsiooni maha suruda. Suuri lootusi pandi rahvusväeosadele, ent Tartu Eesti tagavara-pataljon ühines revolutsioonirindega. Kodanlik palgaline miilits aga oli võitlusjõuna liiga nõrk. Seepärast asus kodanlus septembris organiseerima nn. tagavaramiilitsat majaomanikest, äriteenijatest jne. 2. oktoobril kirjutas „Postimees“ — „Tuhandeid miilitsamehi on tarvis, sellepärast ärge viivitage silmapilkugi.“¹⁰⁹ Need miilitsamehed pidid rahutuste korral organiseerima majade sise-mist kaitset, „hulgaliste rahutuste“ puhul, s. o. revolutsiooni puhul, aga relvis kokku tulema. 8. oktoobril tegigi kodanlus katset mobiliseerida tagavaramiilits, kuhu arvestuse kohaselt pidi kuuluma kuni 1000 meest.¹¹⁰ Seega korraldas kodanlus oma jõude vastulöögiks. Kuid revolutsioon jõudis kontrrevolutsiooni kavatsustest ette.

1917. aasta oktoobriks oli bolševike partei võitnud mas-side poolehoidu ja loonud sotsialistliku revolutsiooni teostamiseks vajalikud jõud. 10. oktoobril võttis partei Kesk-komitee vastu otsuse relvastatud ülestõusu teostamise kohta ja 16. oktoobril loodi Parteikeskus relvastatud ülestõusu juhtimiseks. Ülestõusu plaani väljatöötamisel pöö-

¹⁰⁷ „Tööline“ nr. 85, 24. okt. 1917.

¹⁰⁸ История Гражданской Войны в СССР, 2. kd., Moskva, 1943, lk. 44.

¹⁰⁹ „Postimees“ nr. 223, 2. okt. 1917.

¹¹⁰ „Postimees“ nr. 232, 11. okt. 1917.

ras Lenin äärmiselt suurt tähelepanu Petrogradile ja selle lähemale ümbruskonnale, sealhulgas ka Eestile. Ta kirjutas:

„Ainult Balti laevastiku, Soomes asuvate vägede, Tallinna ja Kronlinna viivitamatu väljaastumine Piiteri all olevate korniilovlike vägede vastu suudab päästa Vene ja ülemaailmse revolutsiooni.“¹¹¹

Bolševikud olid loonud otsustavates punktides Eestis — Tallinnas, Tartus ja Narvas — revolutsiooniliste jõudude otsustava ülekaalu, mis oli vajalik relvastatud ülestõusu edukaks teostamiseks kohapeal ja vajaduse korral ka Petrogradi abistamiseks. Laevastiku, Tallinna kindlustatud piirkonna ja Eesti alal asuva 12. armee väeosad oma enamikus toetasid samuti bolševikke. See oli tähtsaks tagatiseks ülestõusu edukusele Petrogradis.

Tartus, nagu juba nägime, loodi samuti otsustav revolutsiooniliste jõudude ülekaal, millel oli suur tähtsus sündmuste arengule kogu Kagu-Eestis.

VSDT(b)P Keskkomitee poolt väljatöötatud ülestõusu plaani elluviimiseks saadeti tähtsamatesse keskustesse ja raudteesõlmedesse partei volinikud. Ülestõusu juhtimiseks loodi ka kohalike nõukogude juurde Petrogradi Nõukogu eeskujul sõjalised revolutsioonikomiteed. 12. armee Sõjaline Revolutsioonikomitee saatis Tartu oma esindajana komissar V. Liigeri. Tema saabumise järel moodustas Tartu Nõukogu Täitevkomitee Tartu Sõjalise Revolutsioonikomitee. Selle esimeheks määrati V. Liiger, asetäitjaks A. Jea, liikmeteks K. Rimša, H. Suuder, A. Vink jt. 24. oktoobril sai Tartu bolševike organisatsioon VSDT(b)P Keskkomiteelt salajase juhendi — võim kohapeal viibimata nõukogu kätte võtta. Kohe samal ööl kutsuti kokku Sõjalise Revolutsioonikomitee koosolek. Väeosadesse määrati komissarid: Eesti tagavarapataljoni — A. Jea, Läti polku — Ruhde, Tartu raudteejaama komissariks — V. Liiger, kubermangu komissari abi kohale — H. Suuder, miilitsakomissariks lipnik Strauss jne.¹¹² Hiljem määrati komissarid ka väiksematesse väeosadesse, asutustesse jne.

25. oktoobri hommikul hõivasid revolutsioonilised sõjaväed Tartu raudteejaama, postkontori ja teised tähtsamad

¹¹¹ V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., Tallinn, 1954, lk. 160.

¹¹² „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1928, lk. 5.

strateegilised punktid linnas. Seoses II ülevenemaalise nõukogude kongressi otsusega võimu üleminekust nõukogude kätte avaldas Tartu Nõukogu Täitevkomitee 26. oktoobril kõigile Tartu linna kodanikele üleskutsed,¹¹³ kus teatati Ajutise Valitsuse kukutamisest ja võimu minekust ülevenemaalise nõukogude kongressi kätte ning kohalike nõukogude kätte kohapeal. Üleskutses nõuti rangeima revolutsioonilise distsipliini säilitamist: „Igasugune organiseerimise katse üleüldise korra rikkumiseks ja vasturevolutsiooniliste segaduste sünnitamiseks saab halastamata maha lüüa.“¹¹⁴ Üleskutses lubati kõigile korteri- ja isikupuutumatus. 27.—29. oktoobri jooksul keelati omaalgatuslike miitingute korraldamine.¹¹⁵

25.—26. oktoobril korraldati Tartu Nõukogu Täitevkomitee poolt kõigis Tartu sõjaväeosades miitingud toimunud sündmuste selgitamiseks. Eesti tagavarapataljonis võeti bolševike Suuderi ja Janneli kõned vastu mürisevate kiiduavaldustega. Ühehäälselt võeti vastu järgmine resolutsioon: „Et Ajutise Valitsuse poliitika, mis kapitalistide ja mõisnike huvide järjekindlas kaitsemises ja teostamises esineb, Vene riigi hukatuse servale on viinud ja seda nagu nii kuristikku lükata ähvardab, näeme meie, teise Eesti tagavaraväe polgu soldatid, et ainuke pääsemise tee selles seisab, kui tööliste ja soldatite nõukogud viibimata võimu enese kätte võtavad. Meie, Eesti soldatid, saame ainult nõukogude käskusid täitma ja nõukogude kaitseks välja astuma.“¹¹⁶ Üksmeelselt tervitasid Tartu sõjaväed nõukogude võimu kehtestamist. Samale seisukohale asus ka Tartu töölisklass. Tartu Vabatöölise Ametiühingu Nõukogu avaldas 28. oktoobril oma täielikku usaldust nõukogude võimule.¹¹⁷ 3. novembril korraldatud tööliskoosolek,¹¹⁸ Tartu telefonivabriku töölised, rätsepate ametiühingu,¹¹⁹ Tartu rauatöölise ametiühingu koosolek¹²⁰ jne. kiitsid heaks bolševike tegevuse ja tervitasid võimu üleminekut nõukogude kätte. Seda tegi Tartu töötava rahva enamik.

¹¹³ „Postimees“ nr. 245, 27. okt. 1917.

¹¹⁴ „Tartu Nõukogu TSS Teataja“ nr. 14, 1. nov. 1917.

¹¹⁵ „Postimees“ nr. 245, 27. okt. 1917.

¹¹⁶ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 14, 1. nov. 1917.

¹¹⁷ Sealsamas.

¹¹⁸ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 16, 8. nov. 1917.

¹¹⁹ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 19, 17. nov. 1917.

¹²⁰ „Edasi“ nr. 2, 21. nov. 1919.

Pärast võimu ülevõtmist oli olukord Tartu linnas täiesti rahulik. Kohalik kodanlus ei omanud mainimisväärseid jõude revolutsiooni vastu võitlemiseks, kodanlik miilits ja tagavaramiilits ei teinud katsetki vastuhakuks. Linnas oli võim täielikult revolutsiooniliste sõjavägede ja tööliste Punakaardi käes. Nagu kõikjal, nii saboteerisid ka Tartu posti- ja telegraafiametnikud, ent neid sunniti revolutsioonilise käsu alusel oma töökohustusi täitma.

Hirmunud ja jõuetu kodanlus asus näiliselt neutraalsele positsioonile. J. Tõnisson artiklis „Mis nüüd?“ arvas, et Tartu kodanlusel polevat põhjust senise Ajutise Valitsuse eest tulle minna. „Nii tuleb meil praeguste sündmuste puhul üleüldlikult äraootlik seisukoht valida, ilma et meie kindlusega seiskorras ühe ehk teise sihi pärast võitlusesse tungiksime.“¹²¹ Nii asus eesti kodanlus esialgu äraootavale seisukohale. Sellise seisukoha tingis koha-pealse kodanluse võimetus revolutsiooni vastu midagi ette võtta. Peamise lootuse pani Tartu kodanlus Kerenski katsetele organiseerida kontrrevolutsioonilist pealetungi Petrogradi vastu, et kukutada nõukogude võim. Samal ajal aga asus eesti kodanlus võitlusse nõukogude võimu ja bolševike vastu vale ning laimu abil, tembeldades uue võimu mitteseaduslikuks, revolutsiooni „mässuks“ jne.

Kerenski ja Krasnovi taotlus saada 12. armeest väeosi kukkus haledasti läbi. 12. armee piirkonnas moodustatud 12. armee Sõjaline Revolutsioonikomitee, kuhu kuulusid VSDT(b)P Keskkomitee, 12. armee ja Läti VSDT(b)P organisatsioonide, Läti kütipolgu, Võnnu, Volmari ja Tartu Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogude esindajad,¹²² ajas nurja Kerenski katsed siit sõjavägesid saada. Kohapeal tegutsesid 12. armee Sõjalise Revolutsioonikomitee täievolviliste esindajatena komitees esindatud nõukogud.¹²³ Energilisust ilmutasid neil päevil ka Tartu bolševikud. Kontrrevolutsionäärid püüdsid rindelt Tartu-Tapa kaudu saata reaktsioonilisi väeosasid Petrogradi vastu. Nende kinnipidamiseks loodi agitaatorite rühmad, kes tegid saabunud väeosade hulgas selgitustööd. Enamik soldateid, saanud olukorrast aru, pöördus rindele tagasi. Ainult üks

¹²¹ „Postimees“ nr. 245, 27. okt. 1917.

¹²² „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 14, 1. nov. 1917.

¹²³ Sealsamas.

Doni kasakate polk suutis Tartust Tapani jõuda, kus ta aga Tallinna revolutsioonilise väesalga poolt kinni peeti. Eriti suurt selgitustööd Tartu raudteejaamas teostasid bolševikud K. Rimša, V. Liiger, A. Vink, Kantovski jt.¹²⁴

12. armee ja Tartu bolševikud täitsid auga neile leninlikus ülestõusu plaanis ettenähtud ülesanded.

Nagu Petrogradis, nii olid ka Tartus revolutsiooni streigimurdjateks parempoolsed sotsialistid-revolutsionärid ja menševikud. Petrogradis lahkusid nad II nõukogude kongressilt. Tartus avaldasid nad novembri algul lendlehti, milledes teatasid, et nad nõukogude valitsust ei tunnusta ja et nad Tartu Nõukogust lahkuvad. Samuti kutsuti rahvast „... nõukogude valitsust mittemaksvaks tunnistama ja tema käskusid mitte täitma“.¹²⁵ See oli ülestõusnud tööliklassi ja kehvtalurahva otsene reetmine, avalik ja tingimusteta üleminek imperialistide poole.

Kuid kohalikud kokkuleplased julgesid veelgi rohkem. Nii keeldus esseer Jans, kes ajutiselt kubermangukomisari abi Ostrati ärasõidu tõttu selle kohuseid täitis, Tartu Nõukogu poolt määratud komissarile (Suuder) võimu üle andmast. Veelgi enam, ta kuulutas „Postimehes“ kogu rahvale, et ainuvõimu omav seaduslik valitseja on tema ja et kohalikud vallavalitsused võivad toimida ainult tema eeskirjade järgi.¹²⁶ Seega kutsus Jans avalikult Nõukogude valitsuse korraldustele vastu hakkama. Ta püüdis end kujutada ainukese seadusliku võimuna kohapeal, kuigi Ajutine Valitsus, kelle komissar ta kohapeal oli, kukutati. Sellise kontrrevolutsioonilise tegevuse pärast Tartu Nõukogu areteeris Jansi, millega Jansi „võimuhääramiskatse“ Tartus lõppeski.¹²⁷ Samuti ei tunnustanud nõukogude võimu oma otsuses Tartu Maakonna Nõukogu, kus domineerisid esseerid.¹²⁸ Nii kujunes kohalikust kodanlusest ja väikekodanlikest kokkuleppeparteidest ühine kontrrevolutsiooniline rinne nõukogude võimu ja bolševike vastu. Nad algatasid meeletut laimu- ja valekampaaniat bolševike ning nõukogude vastu, süüdistades neid võimuhääramises, vägivallas jne. Esseerid ja menševikud püüdsid bolševikevastast kihutustööd teha tööliste

¹²⁴ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1928, lk. 6.

¹²⁵ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 16, 8. nov. 1917.

¹²⁶ „Tartu TSS Nõukogu Teataja“ nr. 19, 17. nov. 1917.

¹²⁷ Sealsamas.

¹²⁸ „Edasi“ nr. 2, 21. nov. 1917.

ja eesti soldatite hulgas, ent see ei õnnestunud. Tuntud esseeride tegelane Joonas pidi Tartu Eesti tagavarapataljoni soldatite koosolekult väljanaerduna lahkuma. Oma 31. oktoobri resolutsioonis asus pataljon bolševike seisukohtadele, nõudes rahu kiiret sõlmimist, maa viivitamatut andmist maatameestele ja tööliskontrolli kehtestamist tööstuses.¹²⁹

Ei õnnestunud kodanlusel ka üliõpilaste üldise protesti organiseerimine nõukogude võimu kehtestamise vastu. 1917. a. oktoobris moodustunud sotsialistide-internatsionalistide grupp ülikoolis, mis koosnes bolševikest ja neid reas küsimustes toetavatest menševikest-internatsionalistidest, suutis aulas neli päeva kestnud vaidluskoosolekul saavutada ülekaalu. Kuigi nendest osa bolševikke täielikult ei toetanud, kutsusid nad üliõpilasi koostööle nõukogude võimuga, sest vastupanu uuele võimule või sabotaaz tähendas kohutavat hädaohtu töörahvale Venemaal ning ähvardas aadellik-suurkodanliku reaktsiooniga.¹³⁰

Teatavasti teostasid bolševikud Oktoobrirevolutsiooni blokis pahempoolsete esseeridega. Nii toimus see üldjoontes ka Eestis. Kuid Lõuna-Eestis jäid eesti esseeride parteiorganisatsioonid Tartus, Viljandis ja Pärnus tervikuna kontrevolutsiooni poolele, ilma et nendest oleks eraldunud pahempoolne osa. Eesti esseeride lõhenemine toimus territoriaalselt — Põhja-Eesti esseeride enamik asus esialgu koostööle bolševikega, Lõuna-Eestis aga liitusid nad kodanlusega. Selline lõhenemine ilmnes selgesti Eesti Asutava Kogu valimiskampaania käigus, kus Tartu, Viljandi ja Pärnu esseerid seadsid üles oma iseseisva valimisnimekirja ning keeldusid koostööst bolševikega kohalikes nõukogudes.¹³¹ Nad vajusid kohe kontrerevolutsiooni rappa, seepärast algaski kiire töörahva eemaldumine neist.

Ideoloogiline võitlus teravnes eriti seoses 12.—14. novembril toimunud ülevenemaalise Asutava Kogu valimisega. Vaatamata kodanluse ja väikekodanlike parteide jõupingutustele saavutasid eesti bolševikud neil valimistel suure võidu. Bolševike partei sai valimistel Eestis ligi 40 protsenti antud häältest. Tartus, Tartu maakonnas

¹²⁹ „Maatamees“ nr. 49, 11. nov. 1917.

¹³⁰ „Молот“ nr. 7, 19. nov. 1917.

¹³¹ „Edasi“ nr. 15, 2. veebr. 1918.

ja kohalikes sõjavägedes oli bolševike partei kõige tugevamaks parteiks. Tartu linnas, kus kodanlik-väikekodanlikud elemendid ja kodanlik-natsionalistlikud ringkonnad olid tugevad, said Tartu bolševikud veidi üle 5400 hääle. Eesti kodanlus, kes blokeerus vene, saksa, juudi rahvusest kodanlastega, sai kokku 8382 häält, menševikud 926 häält, esseeride partei aga ainult 349 häält.¹³² Siinjuures tuleb arvestada, et valimised toimusid kodanluse ja väikekodanlike parteide ägedaima kallaletungi olukorras bolševikele, ent sellest hoolimata said bolševikud Tartus üle 33 protsendi antud häältest. Veelgi paremad tulemused ilmnisid Tartu maakonnas, kus bolševike valimise nimekiri sai 15 030 häält, seega 40 protsenti hääletanute arvust maakonnas. 1917. aasta kevadel Tartumaal domineerinud esseeride partei sai ainult 8193 häält.¹³³ Veelgi ülekaalukama võidu saavutasid bolševikud Tartu garnisonis¹³⁴ — siin võistlesid peamiselt esseerid ja bolševikud. Valimiste tulemuseks oli bolševike täielik võit, kes said üle 8000 hääle. Esseerid said 2000 häält.¹³⁵ Eriti tähtsad olid tulemused Tartu Eesti tagavarapataljonis. Siin võitlesid peamiselt bolševikud ja eesti kodanlus, kes 12. armee piirkonnas blokeerus koos nn. Ukraina rahvuslik-kodanliku rühmitusega.¹³⁶ Bolševikud said siin 1623 häält, eesti kodanlus aga 621 häält. Menševike nimekiri sai 9, esseeride nimekiri 28 ja rahvus-sotsialistide nimekiri 109 häält.¹³⁷ Seega said bolševikud üle 66 protsendi häältest Tartu Eesti tagavarapataljonis¹³⁸. Nende andmete valgusel on täiesti ilmne mõnede kodanlike ajaloolaste väidete valelikkus, nagu oleksid Oktoobrirevolutsiooni Eestis teostanud vaid vene soldatid, kuna eesti rahvas olevat sellest kõrvale jäänud. Tegelikult kasvas järgnevatel kuudel bolševike autoriteet Eestis veelgi.

Kuid eesti kodanlus püüdis kõigi vahenditega nõukogude võimu kehtestamise vastu võidelda. 15. novembril võttis kodanlik kubermangu nõukogu ehk nn. maapäev vastu otsuse; millega kuulutas enda „kõrgemaks võimuks“

¹³² „Maatamees“ nr. 57, 30. nov. 1917.

¹³³ Sealsamas.

¹³⁴ Armee välis tsiviilelanikkonnast lahus. Tartu garnison kuulus 12. armee koosseisu.

¹³⁵ „Молот“ nr. 10, 23. nov. 1917.

¹³⁶ „Postimees“ nr. 240, 21. okt. 1917.

¹³⁷ „Молот“ nr. 10, 23. nov. 1917.

¹³⁸ „Maatamees“ nr. 56, 28. nov. 1917.

Eestis, seades end otseselt vastu Nõukogude võimule. Kuid Tallinna töölisdemonstratsioon ajas maapäeva juba samal päeval laiali. Seoses nende sündmustega arendas Tartu kodanlus ägedat bolševikevastast natsionalistlikku, marurahvuslikku kihutustööd. Eriti püüti rahvuslikku vaenu õhutada lätlaste vastu, levitades kuulujutte, et läti sõjapõgenikud tahtvat kogu Lõuna-Eestit enda kätte haarata jne.¹³⁹ See laim suunati muidugi läti bolševike vastu. Kodanlusel oli isegi provokatsiooniline plaan — luua Tartus uus nõukogu, kuhu oleksid kuulunud ainult eestlased ja kus ka eesti kodanlus oleks tahtnud teiste rahvakihtidega „vennalikult koos töötada“.¹⁴⁰

Ägedat nõukogudevastast kihutustööd arendati Tartu Eesti tagavarapataljonis, et eesti soldatite abil organiseerida relvastatud väljaastumist ja demonstratsiooni nõukogude võimu vastu. See pidi toimuma protestina kodanliku maapäeva laialiajamise vastu.

18. novembril oli Tartu Nõukogu Täitevkomitee sunnitud konfiskeerima „Postimehe“ numbri, mis sisaldas üleskutseid kontrevolutsiooniliseks väljaastumiseks, ning areteerima toimetaja J. Tõnissoni. Kuid rühm kodanliknatsionalistlikke ohvitseri segas vahele ja vabastas J. Tõnissoni vägivaldselt.¹⁴¹ Esmaspäeval, 20. novembril, tegi isegi kaks roodu marurahvuslikust propagandast pimestatud eesti soldateid ohvitseride eestvedamisel katset Tartu Nõukogu ruume oma valve alla võtta. Seoses kodanluse poolt põhjustatud ärevusega ja kontrevolutsioonilise demonstratsiooni organiseerimisega kuulutas Tartu Nõukogu Täitevkomitee 20. novembri öösisel istungil linnas välja sõjaseisukorra ja keelas kokkupõrgete ärahoidmiseks igasugused meelevaldused.¹⁴² Analoogilise sisuga käskkirja andis välja ka Tartu Sõjaline Revolutsioonikomitee.¹⁴³

Siiski alustas kodanlus 21. novembril oma demonstratsiooni. Demonstratsioonist võtsid osa kodanlikud eesti seltsid ja Tartu Eesti tagavarapataljoni ohvitserid ning osa soldateid. Demonstrandid püstitasid raekoja torni sini-must-valge lipu ja kutsusid üles tunnustama maapäeva

¹³⁹ „Maatamees“ nr. 56, 28. nov. 1917.

¹⁴⁰ „Edasi“ nr. 2, 21. nov. 1917.

¹⁴¹ „Молот“ nr. 9, 22. nov. 1917.

¹⁴² Sealsamas.

¹⁴³ „Edasi“ nr. 3, 22. nov. 1917.

kõrgeimaks võimuks Eestis. Kuid Tartu Nõukogu revolutsioonilised jõud ajasid demonstratsiooni varsti, ilma erilise vaevata laiali.¹⁴⁴ Areteeriti Jaan Tõnisson, Tartus viibiv polkovnik A. Tõnisson ja umbes 40 eesti ohvitseri. Tartusse saabus varsti ka Tallinna Punakaardi salk, eesotsas V. Kingissepaga.¹⁴⁵

Kodanlus oli pannud demonstratsiooni teostamisel suuri lootusi just eesti soldatitele, kuid ei suutnud neid kaasa tõmmata. Ajalehe „Maatamees“ andmeil võttis demonstratsioonist osa vaid $\frac{1}{10}$ eesti pataljoni soldateid.¹⁴⁶ „Postimehe“ andmeil aga 800 soldatit.¹⁴⁷

22. novembril organiseeriti olukorra selgitamiseks Tartu Eesti tagavarapataljonis koosolek, kus esinesid V. Kingissepp ja E. Meister. Nende kõned võeti vastu kiiduavaldustega.¹⁴⁸

Kontrrevolutsioonilise väljaastumise algatajate karistamiseks organiseeris Tartu Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali istungi Tartu Nõukogu ja eesti revolutsiooniliste soldatite esindajatest. Tribunali tööd juhtis V. Kingissepp. Tribunali otsused kujunesid väga leebeteks. Enamik areteeritud ohvitseri vabastati, kuna nad olid olnud pimedateks tööriistadeks „tumedate jõudude“ käes.¹⁴⁹ Ainult mõlemate Tõnissonide süüasjad saadeti arutamiseks edasi Tallinna.

Tartu kodanlik-natsionalistlik demonstratsioon oli üks eesti kodanluse suuremaid Nõukogude-vastaseid väljaastumisi novembris 1917. Nagu nägime, kukkus see haledasti läbi, suutmata kaasa tõmmata laiemaid rahvahulki. Tartu Nõukogu ja teda toetavad revolutsioonilised jõud teostasid edukalt Oktoobrirevolutsiooni, löid tagasi kodanluse esimesed vasturünnakud ja asusid järgnevalt sotsialistlikule ülesehitustööle.

Tartu sündmused näitavad selgesti, et sotsialistliku revolutsiooni teostasid siin eesti, vene ja läti töörahva vennalikud jõud kohalike tööliste ja soldatite näol. Need jõud toetasid otsustavalt bolševike partei tegevust. Sotsialistliku revolutsiooni sündmused ja nõukogude võimu

¹⁴⁴ „Edasi“ nr. 3, 22. nov. 1917.

¹⁴⁵ Vt. käesolevas kogumikus lk. 151—152.

¹⁴⁶ „Maatamees“ nr. 56, 28. nov. 1917.

¹⁴⁷ „Postimees“ nr. 1, 6. dets. 1917.

¹⁴⁸ „Молот“ nr. 10, 23. nov. 1917.

¹⁴⁹ „Edasi“ nr. 5, 24. nov. 1917 ja „Молот“ nr. 11, 24. nov. 1917.

kehtestamine Tartus moodustavad endast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ühe lüli, ühe tema võõrandamatu osa.

Nõukogude võimu kindlustamine ja sotsialistlik ülesehitustöö

Pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu tuli asuda nõukogude võimu kindlustamisele, majanduse ja kultuuri sotsialistlikule ümberkorraldamisele. Üheks esmajärguliseks ülesandeks oli vana riigiaparaadi, mis teenis kodanluse huve, lammutamine ja asendamine nõukogude riigiaparaadiga.

Eesti keskuses Tallinnas, kus oli tugev töölisklass, toimus uue võimu korraldamine võrdlemisi kiiresti, hoopis raskem aga oli seda teostada maakondades ja valdades. Ka Tartu linnas ja maakonnas toimus see töö ägeda klassivõitluse tingimustes, kus kodanlus kasutas kõiki vastupanuvõimalusi, alates sabotaažist ja lõpetades terroristlike aktidega. Oma võitluses toetus ta eelkõige vanale kodanlikule riigiaparaadile ja oma teistele organisatsioonidele.

Vana kodanliku riigiaparaadi likvideerimist ei saadud teostada kohe, päevapealt. Enne oli vaja luua ja välja kujundada nõukogude riigivõimu-organid. Esimeseks sammuks kodanlike asutuste suhtes oli Tartu Nõukogu komissaride nimetamine nendesse, et võtta vastavate asutuste tegevus kindla kontrolli alla. Kuid komissarid pörkasid kohe vastupanule. Tartu linnavolikogu ja linnavalitsus,¹⁵⁰ Tartu Maakonna Nõukogu ja maakonna valitsus¹⁵¹, kodanlikud toitluskomiteed jt., käies maapäeva jälgedes, deklareerisid, et nad ei tunnusta nõukogude võimu ega selle dekreete.

Tartu Nõukogu asus kiiresti oma haldusaparaati laiendama. Toimusid Tartu Nõukogu osalised ümbervalimised. Detsembri algul valiti ümber ka Tartu Nõukogu Täitevkomitee. Sija valiti 32 liiget, neist 22 eestlast. Täitevkomitee uueks esimeheks sai eesti bolševik Plau.¹⁵² Seega ei pea eesti kodanluse laim, nagu oleksid Tartu Nõukogus valitsenud „umbkeelsed“, paika. Nõukogu koosnes eel-

¹⁵⁰ „Edasi“ nr. 23, 15. dets. 1917.

¹⁵¹ „Edasi“ nr. 1, 21. nov. 1917.

¹⁵² „Edasi“ nr. 18, 9. dets. 1917.

kõige eestlastest ja esindas Eesti kohaliku töörahva huve. Nõukogust aga heideti välja menševike ja parempoolsete esseeride parteide esindajad, kuna need olid reetnud töörahva huvid.¹⁵³

Novembris-detsembris laiendati Tartu Nõukogu aparati. Loodi juurde rida uusi osakondi. 1918. aasta alguses olid siin olemas juba töö-, majandus-, kultuurharidus-, administratiiv-, rahandus-, toitlus-, tervishoiu- ning sõja- ja demobiliseerimisosakonnad. Kitsama juhtimisorganina alustas tegevust ka Tartu Nõukogu Täitevkomitee Presiidium. Seega oli välja kujunenud uus, nõukogude valitsemisaparaat, mille töötajad valiti töörahva parimate esindajate hulgast. Uhtlasi hakkasid nõukogu alalised töötajad ka palka saama. Nõukogu rahaliste sissetulekute esialgseks kindlustamiseks määrati pankades hoiulolevatele rahasummadele ühekordne üheprotsendiline maks.¹⁵⁴

Vastavalt nõukogude keskvalitsuse korraldusele 24. detsembrist 1917, mis nägi ette endiste kohalike omavalitsuste tegevuse lõpetamise, asuti Tartu linnavalikogu ja linnavalitsuse likvideerimisele. Tartu linnavalitsus oli seni peaaegu kõiki Tartu Nõukogu korraldusi ignoreerinud. 27. detsembril võttis Tartu Nõukogu vastu otsuse et sellist töörahvale vaenulikku linnavalitsust pole tarvis, Tartu Nõukogu loeb kahe võimu olemasolu linnas kahjulikuks ning linnaomavalitsust tunnustatakse vaid Tartu Nõukogule alluva ajutise tehnilis-täidesaatva võimuna. Linnavalikogule esitati kaks ultimatiivset küsimust: kas ta tunnustab nõukogude võimu maksvaks ja asub koostööle Tartu Nõukogu kui kõrgema võimuga või mitte?¹⁵⁵ Vastamiseks anti aega 2 nädalat ja eitava vastuse korral kuulus omavalitsuse tegevus lõpetamisele. Kuna vastust ei järgnenud, kutsuti bolševike fraktsioon linnavalikogust ära ja 18. jaanuaril järgnes Tartu Nõukogu otsus linnavalikogu laialisaatmiseks ning linna majanduselu juhtimise enda kätte võtmiseks.¹⁵⁶ Otsus viidi kohe täide.

Tartu maakonnas kulges nõukogude võimu organiseerimine ja kindlustamine aga märksa raskemat rada, kuna valdades puudusid veel nõukogud ning kulakud avaldasid uuele võimule eriti raevukat vastupanu. Külakodanluse

¹⁵³ „Edasi“ nr. 18, 9. dets. 1917.

¹⁵⁴ „Edasi“ nr. 17, 23. jaan. 1918.

¹⁵⁵ „Edasi“ nr. 34, 30. dets. 1917.

¹⁵⁶ Eesti NSV RAKA, fond R-60, nim. 1, sü. 11, leht 1.

vastupanukeskuseks kujunes kodanlik Tartu maakonna-
nõukogu ja maakonnavalitsus, eesotsas esseer Jansiga.

1. novembril 1917 andis Eestimaa Nõukogude Täitev-
komitee välja määruse uute tööraha maakonna- ja valla-
nõukogude valimiste kohta. Valimisõigus anti ainult
neile, kes ei kasutanud võõrast tööjõudu. Valimiste teh-
niline läbiviimine tehti ülesandeks vanadele vallavalitsus-
tele, kusjuures tähtjaks määrati 19. november.¹⁵⁷ Samal
ajal pidi toimuma ka mõisate ülevõtmine mõisnikelt
mõisatööliste komiteede kätte. Vanad vallavalitsused ena-
masti ignoreerisid seda korraldust. Põhja-Eestis murti
kulakluse vastupanu Tallinnast maale suunatud relvasta-
tud Punakaardi salkade abil, kes aitasid maatöölistel nii
mõisaid üle võtta kui ka uusi vallanõukogusid luua.

Tartu maakonnas organiseeris vastupanu kodanlik
Tartu maakonnanõukogu, kes oma 18. novembri otsuses
tunnistas „kõrgemaks võimuks“ Eestis kodanliku maa-
päeva ja kohapeal vanad omavalitsused.¹⁵⁸ Vastavalt sel-
lele otsusele andis maakonnavalitsuse esimees Jans välja
ringkirjad vallavalitsustele, kus keelas igasugused ümber-
valimised maakonnavalitsuse loata.¹⁵⁹ Nii jäidki Tartu-
maal novembris valla tööraha nõukogud valimata ning
mõisad üle võtmata.

Tartu Nõukogu otsustas anda eelkõige hoobi reakt-
sioonilisele maakonnavalitsusele ja 27. novembril võeti
see 3-liikmelise komisjoni poolt, eesotsas H. Suuderiga,
üle.¹⁶⁰ Selle juhid ja ametnikud aga püüdsid ka pärast
seda vastupanu ning sabotaaži jätkata.

Tartu Nõukogu organiseeris veel Tartu Eesti tagavara-
pataljonist 4—5-liikmelisi salku mõisatesse, kus algas
mõisnike poolt varade mahasahkerdamine.¹⁶¹ Algas mõi-
sate massiline ülevõtmine, mis läksid loodavate valla töö-
raha nõukogude kontrolli alla. Võeti üle Konguta, Val-
guta, Aru, Luua¹⁶² ja palju teisi mõisaid. Võeti üle ka
eesti soost mõisniku Mihkel Munna (Tartu „piima-
kuninga“ Munna vend) omanduses olev Teedla mõis. Hall-
parunid ja mõisnikud avaldasid ülevõtmisel ägedat vastu-

¹⁵⁷ V. Reiman, „Eesti Bolševik“ nr. 10, 1950, lk. 48.

¹⁵⁸ „Edasi“ nr. 2, 21. nov. 1917.

¹⁵⁹ „Edasi“ nr. 19, 11. dets. 1917.

¹⁶⁰ „Edasi“ nr. 9, 29. nov. 1917.

¹⁶¹ „Edasi“ nr. 19, 11. dets. 1917.

¹⁶² „Edasi“ nr. 18, 9. dets. 1917.

panu. Vana-Kuustes hirmutasid mõisnikud ja hallparunid maatamehi Saksa vägede tulekuga.¹⁶³ Tartu Nõukogu abistas maatamehi pidevalt relvastatud salkadega. Vana-Kuustesse näiteks saadeti üks selline salk, kes siin kontr-revolutsionäärid areteeris.¹⁶⁴ Detsembri lõpuks suudetigi suurem osa mõisaid üle võtta ja enamikus valdades ka valla töörahva nõukogud luua. Reas valdades jätkus see töö veel jaanuaris 1918.

Detsembri keskpaigaks oli maatööraha organiseerimine jõudnud niikaugele, et 14. detsembril võis kokku tulla Tartu Maakonna Tööraha Nõukogu. Tema 47 saadikust oli 39 valdadest ja 8 Tartu Nõukogu poolt valitud. Nõukogu valis nüüd 3-liikmelise Tartu Maakonna Tööraha Nõukogu Täitevkomitee, eesotsas H. Suuderiga. Aruanded kohapealt näitasid, et maakonnas kulges äge klassivõitlus. Suur osa mõisaid ja vallavalitsusi oli töörahva nõukogude poolt üle võetud, kuid mõnede etteotsa olid pugenud ka kodanlikud elemendid. Nõukogu otsustas, et kogu võim peab kuuluma täielikult kohalikele nõukogudele. Punakaardi küsimuses otsustati, et „...igas vallas tuleb viibimata Punakaardi korraldamisele asuda...“¹⁶⁵

14. detsembril loodi seega Tartu Maakonna Tööraha Nõukogu. See asus kogu võimu maakonnas enda kätte koondama. 5. jaanuaril anti välja ringkiri, milles teatati, et maakonnakomissari amet kaotatakse ja kogu asjaajamine läheb Tartu Maakonna Tööraha Nõukogu Täitevkomitee kätte.¹⁶⁶ Maakonnaavalitsus likvideeriti nüüd täielikult. Maakonna töörahva nõukogu istungil 14. jaanuaril 1918 võis täitevkomitee teatada, et kuigi nõukogu kõik osakonnad pole veel välja kujunenud, kodanlus aga avaldab tugevat vastupanu, on nõukogu tegevus rajatud kindlale alusele.¹⁶⁷ Istungil oli esindatud juba 62 valda.

Jaanuaris toimus põhiliselt ka kodanliku võimuaparaadi viimase lüli — vanade vallavalitsuste likvideerimine, nende funktsioonide üleminek valla töörahva nõukogude kätte. Juba 31. detsembril 1917 võeti üle näiteks Luunja vallavalitsus, mida ajalehe kirjasaatja hindas „enam-

¹⁶³ „Edasi“ nr. 21, 13. dets. 1917.

¹⁶⁴ „Edasi“ nr. 19, 11. dets. 1917.

¹⁶⁵ „Edasi“ nr. 27, 20. dets. 1917.

¹⁶⁶ „Edasi“ nr. 4, 5. jaan. 1918.

¹⁶⁷ „Edasi“ nr. 17, 23. jaan. 1918.

vähem tähtsa päevana", mil „vana tsaariaegne valla-
vanem andis oma ametikohustused üle maatamehe
kätte”.¹⁶⁸ Võim läks nüüd kõikjal maakonna töörahva
kätte. See toimus muidugi ägedas klassivõitluses, sest
hallparunid ei tahtnud kuidagi oma võimu loovutada. Val-
guta vallas ähvardasid nad koguni valla töörahva nõu-
kogu liikmeid salaja maha lasta, „... mille järeltus oli,
et töörahvas neilt püssid ära võttis ja paar isikut aretee-
ris, kelle Tartu tribunal Eestimaalt välja elama mõistis.
Nii olid meie hallparunid täiesti proletariaadi diktatuuri
all...”.¹⁶⁹ Valgutas loodud bolševike parteiorganisatsiooni
kuulus sellal umbes 90 liiget. See fakt näitab kujukalt, kui
kõrgele oli maatööraha hulkade silmis sellal tõusnud
bolševike partei autoriteet.

Kõrvuti nõukogude riigiaparaadi ülesehitamisega toi-
mus ka nõukogude riigimäšina sunniorganite loomine,
millele muidugi eelnes vanade kodanlike sunnivõimu
organite — armee, miilitsa ja kohtu lammutamine.

Võitluses kodanliku kontrevolutsiooniga toetus nõu-
kogude võim Punakaardile ja revolutsioonilistele soldati-
tele. Jaanuari algul kuulus Tartu Punakaartj (linnas) üle
200 mehe.¹⁷⁰ Ta abistas maatöölisi mõisate ülevõtmisel,
hoidis linnas korda ja võitles spekulatsiooni vastu.
Novembris-detsembris täitis ta ka miilitsateenistuse funkt-
sioone, seni kui detsembris loodi Tartus nõukogude rahva-
miilits, millesse kuulus 162 meest ja 25-liikmeline kant-
selei.¹⁷¹ Punakaart muudeti jaanuaris Tartu Nõukogu Täi-
tevkomitee poolt „... sõjaliseks üksuseks ja talle antakse
sellega õigus intentandi valitsusest sõjariistade ja raha-
lise laenu saamiseks”.¹⁷²

Detsembris asuti ühtlasi Punakaardi loomisele valdades.
Seoses Punakaardi loomisega valdades kinnitas Tartu
maakonna nõukogu 14. jaanuaril „Punase kaardiväe
eelarve” 1918. aastaks 193 320 rubla suuruses summas.
Ühtlasi otsustati valdadele Tartu garnisoni ladudest 1000
vintpüssi anda.¹⁷³ Vana kodanlik miilits valdades likvi-

¹⁶⁸ „Edasi” nr. 6, 9. jaan. 1918.

¹⁶⁹ „Edasi” nr. 27, 3. veebr. 1918.

¹⁷⁰ „Edasi” nr. 6, 10. jaan. 1918.

¹⁷¹ Sealsamas.

¹⁷² „Edasi” nr. 5, 8. jaan. 1918.

¹⁷³ „Edasi” nr. 17, 23. jaan. 1918 ja Eesti Punakaart ja Punavägi
kodusõjas I, lk. 55.

deeriti, mis tähendas vana, politseilise iseloomuga töörahva mahasurumiseks kohandatud institutsiooni hävitamist.

Nõukogude võimu üheks suureks ülesandeks oli ka vana tsaariarmee lammutamine, mille juhtiv koosseis oma enamikus oli kontrrevolutsiooniline, ja selle asemele uue sotsialistliku armee organiseerimine. Kontrolli kehtestamine komissaride ja revolutsiooniliste soldatite organisatsioonide kaudu oli esimeseks sammuks vana armee lammutamise teel. Rahvakomissaride nõukogu andis 16. detsembril 1917 välja dekreedid juhtiva koosseisu valitavuse kohta armees. Nimelt tuli väeosade juhtkond ja ohvitserid valida soldatite poolt.

Tartu Nõukogu oli sellele seisukohale asunud juba 1917. a. novembris. Seda nõudsid eriti läti soldatid. 8. novembril võeti vastu otsus, et armee demokratiseerimiseks tuleb ohvitserid väeosades valida. Selliste valimiste teostamiseks kohalikes väeosades valiti 3-liikmeline komisjon.¹⁷⁴ Kohalikes läti ja vene väeosades viidi see otsus ellu ilma suuremate vahejuhtumiteta, ent Tartu Eesti tagavarapataljoni ohvitserid avaldasid sellele otsustavat ja visa vastupanu. Soldatite enamik aga toetas otsuse elluviimist. 16. novembril vastuvõetud tagavarapataljoni soldatite resolutsioonis öeldi: „Õige korra jaluleseadmiseks meie pataljonis ja töös ühinemiseks ülemustega, nõuame, et viibimata saaks ülemate valimine ette võetud.“¹⁷⁵

Tagavarapataljoni ohvitserid ja nende mõju all olev pataljonikomitee aga võtsid 17. novembril vastu otsuse, et ülemad peavad tingimata nimetatud olema.¹⁷⁶ Kodanlikud ohvitserid said väga hästi aru, et ohvitseride valitavus tähendas nende võimu nõrgenemist soldatite üle. Pärast 21. novembri ebaõnnestunud väljaastumist muutusid ohvitserid tagasihoidlikumaks ja allusid detsembri algul väljaantud garnisoni ülema korraldusele ohvitseride valimiste läbiviimise kohta.¹⁷⁷ Suur osa ohvitseride valiti siiski endistele kohtadele tagasi. Kuid vana juhtkonna senine mõjuvõim oli murtud. Pataljonis loodi

¹⁷⁴ „Молот“ nr. 4, 16. nov. 1917.

¹⁷⁵ E. M e o s, Eesti tagavarapataljon 1917—1918, Tartu, 1918, lk. 22.

¹⁷⁶ Sealsamas, lk. 24.

¹⁷⁷ „Edasi“ nr. 27, 20. dets. 1917.

komissaride nõukogu, mis soldatite abil kehtestas kontrolli ohvitseride tegevuse üle.

Tartu Eesti tagavarapataljoni soldatid revolutsioneerusid sellal üha enam, kujunedes nõukogude võimu kindlaks toeks. Tartu bolševike häälekandja „Edasi“ hindas kõrgelt nende teeneid. Ta kirjutas: „Tartu Eesti sõjaväelased lähevad iga päev salkadena välja, et ära võtta mõisnikkudelt oma esiisade varandust. Ilma Tartu Eesti sõjaväelasteta ei saaks kuidagi jagu Tartu mustasajalistest. Tartu Eesti sõjaväelased murdsid Tartu Eesti kodanluse võimu ja Tartu Eesti soldat valitseb praegu kui revolutsiooniline võim Tartus.“¹⁷⁸

Kodanlus selle eest muidugi ei kiitnud. Kodanlik autor E. Meos, kiites 1. Eesti polgus valitsenud natsionalismi vaimu, pidi tunnistama, et midagi säärast ei näinud ta Tartus, kus eesti soldatid „...aitavad eesti vanima häälekandja „Postimehe“ kallal vägivalda tarvitada, ajavad ohvitseride kogu laiali, võtavad ohvitseridel sõjariistad käest, ...vangistavad nad ühes seltskonnategelastega, mõistavad nende üle kohut, võtavad vastu äärmiselt alatuud ja häbematuid resolutsioone, ning teevad muid alatuud tempe, mis omased vahest mõnele Meksiko röövsõdurite bandele, aga mitte eesti rahvusväeosale...“¹⁷⁹ Paremat ülestunnistust ei ole vajagi! Kui töörahvas kiidab, siis kodanlus loomulikult sõimab! See näitab, kelle huvide eest Tartu eesti soldatid võitlesid.

Mis puutub uue armee, sotsialistliku armee loomisse Tartus, siis algas siin jaanuaris 1918 vabatahtlike üleskirjutamine, kuid võitlusvõimeliste väeosade tegeliku loomiseni enne Saksa okupatsiooni ei jõutud.

Ekspluataatorite mahasurumise huvid nõudsid ka uue revolutsioonilise kohtu loomist. Algul tegutsesid kohtuorganitena peamiselt revolutsioonilised tribunalid, mis moodustati töörahva nõukogude poolt. Tartu Revolutsiooniline Tribunal loodi relvastatud ülestõusu päevil oktoobris 1917. Kuna siin rahvakohtud ei jõudnud veel tegevusse astuda, jäi tribunal ainukeseks nõukogude kohtuorganiks Tartus, mis arutas nii poliitilisi kuritegusid kui ka kriminaal- ja tsiviilsüüasju, alates vargustest ja lõpetades abielulahutustega.

¹⁷⁸ „Edasi“ nr. 22, 14. dets. 1917.

¹⁷⁹ E. Meos, Eesti tagavarapataljon 1917—1918, Tartu, 1918, lk. 99.

Suurt tööd tegi nõukogude võim Tartus ka majanduselu ümberkorraldamisel. Ühe esimese sammuna kodanluse ja tema majanduslike positsioonide nõrgestamisel kehtestati kontroll pankade üle. Selleks määrati kõigepealt komissarid pankadesse. Uhtlasi hakati siin asuvaid summasid kohe kasutama nõukogude võimu vajadusteks. Eespool juba märkisime, et pankades asuvad summad maksustati Tartu Nõukogu kasuks. Pankade kaudu allutati Tartu Nõukogu kontrollile riigiasutuste ametnikkond ja neile lubati palka maksta ainuüksi Tartu Nõukogu Täitevkomitee korraldusel.¹⁸⁰ Tartu Nõukogu juurde loodi finantsküsimumste lahendamiseks rahandusnõukogu.

Tähtsaks sammuks kodanluse majandusliku võimu murdmisel oli tööliskontrolli kehtestamine tööstusettevõtetes, mis tähendas ettevalmistavat sammu tööstuse natsionaliseerimiseks. Tööliskontrolli kehtestamine Tartus algas novembris 1917. Juba 12. novembril otsustasid Tartu telefonivabriku töölised oma üldkoosolekul vabrikus tööliskontrolli sisse seada.¹⁸¹ Tööliskontrolli komisjoni ja vabrikukomitee loomiseni jõuti aga siiski alles detsembris.¹⁸² Mõnedes ettevõtetes kehtestati alles nüüd 8-tunniline tööpäev, näiteks Villmani hülsivabrikus, kus detsembrini kehtis 10,5-tunniline tööpäev.¹⁸³ Peamistes Tartu tööstusettevõtetes kehtestati tööliskontroll detsembris 1917, mõningates aga alles jaanuaris 1918.

Kuid tegelik elu ja ettevõtjate sabotaaž sundis astuma üha kaugemaleminevaid samme. Jaanuaris sekvesteeris Tartu Nõukogu rauatööstuse „Franzenschütten“, kuna omanik Faure tahtis toorainete puuduse ettekäändel ettevõtte sulgeda.¹⁸⁴ Sekvesteeriti ka rida teisi ettevõtteid. Sisuliselt tähendas see juba natsionaliseerimist, kuna sekvesteeritud ettevõtted läksid täielikult tööliste juhtida Tartu Nõukogu Täitevkomitee kontrolli all.

9. jaanuaril võttis Tartu Nõukogu tööosakond vastu otsuse natsionaliseerida kõik tehniliselt paremini korrasdatud vabrikud ja töökojad.¹⁸⁵ Seoses majanduselu üha suurema koondumisega Tartu Nõukogu kompetentsi tek-

¹⁸⁰ „Edasi“ nr. 24, 16. dets. 1917.

¹⁸¹ „Edasi“ nr. 23, 15. dets. 1917.

¹⁸² „Edasi“ nr. 29, 22. dets. 1917.

¹⁸³ „Edasi“ nr. 21, 13. dets. 1917.

¹⁸⁴ „Edasi“ nr. 14, 19. jaan. 1918.

¹⁸⁵ Eesti NSV RAKA, fond R-60, nim. 1, sü. 33, leht 1.

kis vajadus spetsiaalse majanduselu juhtiva organi järele. 21. jaanuaril 1918 toimunud Tartu ametiühingute ja vabrikukomiteede esindajate konverentsil otsustatigi valida 13-liikmeline Tartu Rahvamajanduse Nõukogu.¹⁸⁶ Hiljem lisandus neile veel kolm esindajat Tartu Nõukogu, 5 esindajat Tartu maakonna nõukogu ning üksikud esindajad teiste majandusorganisatsioonide poolt.¹⁸⁷

Rahvamajandusnõukogu asuski nüüd majanduselu juhtimisele. Tööliste aktiivsel kaasabil jätkus ka natsionaliseerimistegevus. 21. jaanuaril nõudis trükitööliste ametiühingu üldkoosolek kõigi trükikodade natsionaliseerimist.¹⁸⁸ Jaanuari lõpul teostati trükikodade natsionaliseerimine. Veebruari algul otsustati natsionaliseerida ka kõik aurulaevad, milleks tehti ettevalmistavaid töid.¹⁸⁹ Samuti asuti natsionaliseerima suuremaid maju.

Tööliste energilisel kaasabil alustas Tartu Rahvamajanduse Nõukogu ägedat võitlust majandusliku laose ja tekkinud tööpuuduse vastu. Otsustati uuesti tööle rakendada Ilmatsalu telliskivitehas.¹⁹⁰ Tartu puutöölised tegid Rahvamajandusnõukogule ettepaneku alustada kohe talvel puude saagimist metsas, et kindlustada materjalidega puutööstusi.¹⁹¹ Tööpuuduse likvideerimiseks tegi Tartu aiandusäri, mis annaks paljudele inimestele tööd, varustaks linna suurel hulgal juurvilja ja hiljem ka puuviljaga. Selle baasil aga pidi tulevikus rajatama konservitehas.¹⁹²

Võeti ette samme ka üha raskeneva toitlusolukorra parandamiseks. Võeti arvele kõik toiduainete tagavarad. Novembris seati sisse kaardisüsteem. Määrati kindlaks hinnad toiduainetele ja küttepuudele.¹⁹³

Peab rõhutama, et kogu majanduslik reorganiseerimistöö toimus tööliste eneste kõige aktiivsemal osavõtul, töölisorganisatsioonide eneste kaudu. Suurt osa etendas selles töös ametiühingud. Seepärast jätkus sellal uute ametiühingute loomine. Asutati majahoidjate (s. o. koja-

¹⁸⁶ „Edasi“ nr. 18, 24. jaan. 1918.

¹⁸⁷ „Edasi“ nr. 30, 20. veebr. 1918.

¹⁸⁸ „Edasi“ nr. 16, 22. jaan. 1918.

¹⁸⁹ „Edasi“ nr. 29, 19. veebr. 1918.

¹⁹⁰ Sealsamas.

¹⁹¹ Sealsamas.

¹⁹² Sealsamas.

¹⁹³ „Edasi“ nr. 34, 30. dets. 1917.

meeste), kelnerite ning kokkade jt. ametiühingud.¹⁹⁴ Kokkade ametiühingu kaudu kavatseti asuda ka sööklate, restoranide ja võõrastemajade natsionaliseerimisele. Ametiühingud andsid oma ridadest inimesed, kes hakkasid uusi, natsionaliseeritud ettevõtteid juhtima. Juba siis kujunesid ametiühingud tähtsateks riikliku ja majandusliku elu juhtimise koolideks, kommunismikooliks. Nõukogude võimu ümber hakkas koonduma ka Tartu kehvem ametnikkond. Jaanuari keskel otsustas Tartu ametnike ühing, milles oli umbes 200 liiget, liituda Tartu Nõukoguga ja valida sinna 6 esindajat.¹⁹⁵

Kogu see ülesehitustöö toimus Tartu bolševike juhtimisel, mille tõttu bolševike autoriteet tugevnes ja nende read Tartu linnas kasvasid. Nii võeti Tartu bolševike organisatsiooni eesti sektsioonis 15. novembrist 15. detsembrini vastu 36 uut liiget.¹⁹⁶ Kasvasid bolševike read ka Tartu Eesti tagavarapataljonis. Oktoobris loodud Tartu Sotsiaaldemokraatlikku Noorsoo Ühingusse kuulus aga detsembri algul umbes 200 liiget.¹⁹⁷

Vastavalt II ülevenemaalise nõukogude kongressi maa-dekreedile toimus Tartu maakonnas agraarsuhete ümberkorraldamine. Nagu juba eespool märkisime, toimus mõisate ülevõtmine Tartu maakonnas põhiliselt detsembris 1917. Kogu mõisate vara, elus ja eluta inventar, vili jne., läks mõisatööliste poolt valitud komiteede ehk maatöölaliste vanemate nõukogu kontrolli alla. Samuti läksid mõisnike elumajad mõisatööliste kätte. Otsustavalt likvideeriti seega mõisnike feodaalajast pärinev maavaldus. Esmakordselt ajaloos tundis eesti töörahvas end maa täieõigusliku peremehena. Sellest kirjutas kujukalt Roela endine teomees: „Iseäralik tundmus oli kõndida ilustutega ehitud endise mõisahärra saalis, sest mõned aastad tagasi vaatlesin seda lossi eemalt aukartusega. Selg, mis aastakümnete jooksul mõisa põllul orjates küüru on vajunud, on praegusel silmapilgul palju sirgem ja nägu rõõmsam. Veel mõned päevad ja siis ununevad endised piitsahoobid ja meie elame nagu uues ilmas.“¹⁹⁸

Ka kulakute suhtes hakati rakendama repressiivseid

¹⁹⁴ „Edasi“ nr. 12, 17. jaan. 1918.

¹⁹⁵ Sealsamas.

¹⁹⁶ „Edasi“ nr. 30, 23. det. 1917.

¹⁹⁷ „Edasi“ nr. 20, 12. det. 1917.

¹⁹⁸ „Edasi“ nr. 12, 17. jaan. 1918.

abinõusid. Vallamaksud reorganiseeriti progressiivse maksusüsteemi alusel, mis tabas valusalt just suurperemehi.¹⁹⁹ Samuti hakati arvele võtma viljatagavarasid. Ka vallavalitsuste üleminek maatörahva kätte tekitas hallparunite hulgas suurt meelepaha. Seepärast ühinesid eesti kulakud võitluseks nõukogude võimu vastu saksa mõisnikega ja ootasid koos nendega päästmist saksa imperiaalistidelt. Sellest kõnelevad kõik teated valdadest. Haaslavalt näiteks kirjutati, et sealsed hallparunid „... paluvad jumalat, et sakslane siia tuleks karistama enamlasi-töölisi. Nende arust oleks hää, kui va hirmuvalitsus Nikolai kujul pukil oleks“.²⁰⁰

Seoses mõisate ülevõtmisega ja kogu võimu koondumisega maa töörahva kätte kasvas määratult bolševike partei autoriteet maal. Bolševike organisatsioonid tekkisid paljudes Tartumaa valdades. 1918. aasta jaanuaris toimunud Eestimaa põllumajanduslikul konverentsil oli 88-st Tartumaa saadikust 80 bolševikku!²⁰¹ See näitab, et maaproletariaadi hulkades oli bolševike partei sellal absoluutselt valitsev, domineeriv partei.

Kuid oma järgnevas agraarpoliitikas ei arvestanud eesti bolševikud täiel määral maaproletariaadi soove ega asunud mõisate tükeldamisele, mida suurem osa kehvtalurahvast nõudis. Asuti seisukohale, et mõisates tuleb sisse seada eeskujulikud ühismajandid — kommuunid. Samuti ei leitud kohe õiget poliitilist joont keskmiku suhtes. Need vead hakkasid muidugi järgneval perioodil oma negatiivset mõju avaldama.

Lõpuks tuleb märkida, et nõukogude võim teostas juba sel ajal ka suurt rahvuslik-kultuurilist ülesehitustööd. Nõukogude valitsuse dekreetidega kaotati kõik seisuslikud privileegid, rahvuslikud kitsendused, kehtestati südametunnistusevabadus, viidi sisse emakeelne õpetus koolides jne. Juba novembris 1917 viidi sisse emakeelne asjaajamine kõigis Tartu maakonna miilitsaasutustes. 14. detsembril otsustas Tartu Maakonna Töörahva Nõukogu kogu maakonnas kehtestada emakeelse asjaajamise. Mustvees aga, kus oli segarahvastik, otsustati sisse seada asjaajamine kahes keeles — eesti ja vene keeles.²⁰²

¹⁹⁹ „Edasi“ nr. 17, 23. jaan. 1918.

²⁰⁰ „Edasi“ nr. 29, 19. veebr. 1918.

²⁰¹ „Maatamees“ nr. 4, 10. jaan. 1918.

²⁰² „Edasi“ nr. 27, 20. veebr. 1917.

Huvitav on märkida, et Tartu Eesti tagavarapataljoni juhatus läks üle eestikeelsele asjaajamisele (käskkirjad jne.) alles pärast pataljoni komissaride nõukogu poolt vastuvõetud otsust. Eesti kodanlik I rahvuspolk aga säilitas muide venekeelse asjaajamise Saksa okupatsioonini.²⁰³ Seega ei rutanud eesti kodanlikud ohvitserid sugugi truuduse murdmisega vanale tsaariarmeele.

14. detsembril võttis Tartu Maakonna Tööraha Nõukogu vastu otsuse ka kooli reorganiseerimise küsimuses. Otsuses mainiti, et kool tuleb vaimulike surve alt vabastada, algharidus peab olema kohustuslik, kuid kehvema-tele lastele tuleb osutada materiaalselt abi riiete, toidu ja õppeabinõude näol, et nad saaksid koolis käia.²⁰⁴

Haridus- ja kultuurielu juhtimiseks loodi Tartu Nõukogu Täitevkomitee juurde kultuur-haridusosakond. Tartu maakonnanõukogu juurde loodi haridusosakond, jaanuaris ka maakonna koolivalitsus, millesse pidid kuuluma nii maakonna tööraha nõukogu kui ka õpetajate esindajad.²⁰⁵

Tartus pühendati suurt tähelepanu ka koolivälise hariduse võrgule. Siin organiseeriti Tartu Revolutsiooniline Rahvaülikool, mis seadis oma ülesandeks majandus-, õigus-, loodus- ja ajalooeaduste ning kirjandus- ja eesti keele alaste teadmiste levitamise rahva hulgas.²⁰⁶ Rahvaülikool avati pidulikult 11. detsembril.²⁰⁷

Tartu Nõukogu kultuur-haridusosakond otsustas jaanuaris 1918 organiseerida laste varjupaiga nelja osakonnaga: lasteaed, lastesõim väikelastele, ettevalmistuskool ja laste klubi.²⁰⁸ Loodi vastav organiseerimiskomitee ja veebruari algul toimus juba laste registreerimine. Kuid selle ürituse nagu paljude teistegi teostamise katkestas saksa imperialistide kallaletung.

Mis puutub Tartu ülikooli, siis viimane jäi paljude pakiliste päevaprobleemide tõttu väljapoole Tartu Nõukogu tegevussfääri. Detsembris avaldas Tartu venekeelne bolševistlik ajaleht „Молот“ küll pikema kirjutise

²⁰³ E. M e o s, Eesti tagavarapataljon 1917—1918, Tartu, 1918, lk. 74.

²⁰⁴ „Edasi“ nr. 27, 20. dets. 1917.

²⁰⁵ „Edasi“ nr. 17, 23. jaan. 1918.

²⁰⁶ „Edasi“ nr. 21, 6. dets. 1917.

²⁰⁷ „Молот“ nr. 27, 13. veebr. 1918.

²⁰⁸ „Edasi“ nr. 13, 18. jaan. 1918.

„Vaba Eesti peab saama oma rahvusliku ülikooli“, milles nõuti sisult internatsionaalse ja demokraatliku rahvusülikooli loomist Tartus. Ent tegelikult ei suudetud konkreetseid samme ülikooli töö organiseerimiseks ette võtta enne Saksa okupatsiooni.

Sotsialistlik ülesehitustöö Tartu linnas ja maakonnas pärast Oktoobrirevolutsiooni võitu toimus üha ägeneva klassivõitluse tingimustes. Sel ajajärgul näitas Tartu töölisklass ja maakonna maaproletariaat üles tõelist revolutsioonilist vaimustust ja loomisindu, rajades alusmüüri sotsialismile ja nõukogude korrale Eestis. Töörahas tõendas ilmekalt, et ta on suuteline nii võimu enda kätte võtmiseks kui ka selle oskuslikult kasutamiseks. Nõukogude võim, toetudes laiade töörahasvahkade loominguilistele jõududele, demonstreeris erakordselt suurt elujõudu. Seotuna töörahas kõige mitmekesisemate kutsealade ja organisatsioonidega, suutis ta kiiresti purustada kodanliku võimuaparaadi ning viia lühikese ajaga läbi rea sügavaid sotsialistlikke ümberkorraldusi majandusalal.

Seega kujutab periood märts 1917 — veebruar 1918 endast Tartu linna ja maakonna töörahas kangelasliku võitluse perioodi sotsialistliku revolutsiooni teostamise ning nõukogude võimu kindlustamise eest. See oli ühtlasi bolševike partei mõju ja autoriteedi üha tugevneva kasvu periood. Tartu bolševikel, hoolimata nende esialgsetest vigadest, õnnestus võita nii kodanlikud kui ka väikekodanlikud parteid kohapeal. Oma ajaloolised võidud saavutas Tartu töörahas kindlas revolutsioonilises liidus kogu Venemaa töörahasaga, esmajoones kohalike vene ja läti revolutsiooniliste soldatitega. Tähtsaks teguriks nende võitude kindlustamisel oli bolševike partei, kes juhtis töörahas võitlust. Selle perioodi suuri ajaloolisi kogemusi ei unustanud eesti töörahas paremad pojad kunagi ja nad kergendasid nõukogude võimu lõplikku kehtestamist Eestis 1940. aastal.

SUUR SOTSIALISTLIK OKTOOBRIREVOLUTSIOON JA
NÕUKOGUDE VÕIMU ÜLESEHITAMINE VILJANDI LINNAS
NING MAAKONNAS
(nov. 1917 — veebr. 1918)

S. ENDRIKSON

Veebruarirevolutsiooni-järgsel perioodil toimus Viljandimaa töörahva ärkamine poliitilisele elule, milles tähtsat osa etendasid nõukogud. TSS Nõukogu loomisele asuti Viljandis suhteliselt hilja — 12. märtsil 1917. Nõukogu valimised toimusid 14. märtsil. Täidesaatva Komitee valimiseni jõuti aga alles kuu aega hiljem — 11. aprillil.¹ See on seletatav suuremate tööstusettevõtete ja järelkult ka klassiteadliku proletariaadi vähesusega. Kuna pealerevolutsiooni kiiresti poliitilisele elule tõusnud töörahva hulgad olid veel kodanliku ja väikekodanliku ideoloogiat kammitsais, said Viljandi Nõukogus enamuse kodanlusega kokkulepet sobitavad menševikud ja esseerid. Viljandi TSS Nõukogu Täidesaatva Komitee esimeheks valiti menševikust advokaat K. Grau.²

Väikekodanlike kokkuleplaste domineerimine Viljandi TSS Nõukogus määras selle kokkulepliku poliitika nii eesti kodanluse kui ka Ajutise Valitsuse suhtes. Selle näiteks on 22. aprillil avaldatud Viljandi TSS Nõukogu üleskutse, milles kutsutakse sõja jätkamisele kuni selle kuulsusrikka lõpuni ning Ajutise Valitsuse poliitika igakülgselt toetamisele.³

Aprillis hakkasid Viljandi TSS Nõukogu ümber koonsuma vabrikutöölised. Vabrikute saadikud ja töölisvanemad võtsid osa nõukogu istungeist ja pöördusid sageli vabrikantide poole nõudega — normeerida tööpalgad ja maksta need välja õigeaegselt. Vabrikandid püüdsid igati

¹ „Sakala“ nr. 41, 14. apr. 1917.

² Sealsamas.

³ „Sakala“ nr. 33, 22. märtsil 1917.

takistada tööliste organiseerumist. Nii vallandati Viljandi linavabriku töölissaadik Tammissaare ja suleti vabriku määramata ajaks remondi ettekäändel.⁴ Vabriku sulgemise tegelikuks põhjuseks oli rahulolematuse kasv tööliste hulgas, kuna vabriku valitsus lükkas tagasi tööliste palga kõrgendamise nõude. Vastuseks neile sündmustele toimus linavabrikus töölissaadikute algatusel miiting, kus nõuti Tammissaare tagasivõtmist tööle ja tööliste palga maksmise jätkamist ka remondi ajal.⁵ Kuid tööliselid olid alles nõrgalt organiseeritud ja vabrik suleti siiski juhtkonna poolt.

21. aprillil toimus Viljandi TSS Nõukogu koosolek, kus pöörduti Viljandi maakonna valdade maatööliste ja kodus viibivate soldatite kui maatööraha kõige teadlikuma osa poole üleskutsega — asuda nõukogude loomisele ka valdades.⁶ 28. mail toimunud koosolekust võtsid osa 27 valla esindajat⁷ (Viljandimaal oli üldse valdu 46).

Pärast Veebruarirevolutsiooni tekkis Viljandis kaksikvõim. 16. aprillil kutsuti kokku Viljandi maakonna valdade saadikud, et valida ajutist kodanlikku maakonnanõukogu ja -komissari. Igast vallast pidi olema üks maatameeste ja üks peremeeste esindaja, kuid koosolekul olid enamuses taluperemehed. Ajutine maakonnanõukogu valiti 15-liikmeline. Selle koosseisu sattus peamiselt maa- ja linna-intelligents. Maakonnakomissariks valiti esseer G. Talts. Koosolekul otsustati, et maakonnanõukogu hakkab viivitamatult astuma samme vallavalitsuste ümbervalimiseks.⁸ Vallavalitsustele tehti korraldus 30. aprilliks läbi viia ajutiste vallavalitsuste valimised. Võimu haarasid uutes vallavalitsustes peremehed.

Kodanlike maakonnanõukogude valimised toimusid 23. mail Viljandimaal peamiselt kahe — peremeeste ja maatameeste — nimekirja järgi. Vahepeal Viljandis loodud sotsiaaldemokraatliku partei osakond esines valimistel oma menševistliku iseloomu tõttu pigem töölissaadikute vastu kui poolt. Samuti ei aidanud Viljandi menševistlik tööraha nõukogu kaasa kehvtalurahva organiseerimisel ja maatameeste kandidaatide nimekirja koostamisel. Vali-

⁴ „Sakala“ nr. 64, 9. juunil 1917.

⁵ Sealsamas.

⁶ „Sakala“ nr. 45, 24. apr. 1917.

⁷ „Sakala“ nr. 60, 31. mail 1917.

⁸ „Sakala“ nr. 42, 17. apr. 1917.

miste tulemusel viisid töölised ja maatamehed kodanlikesse maakonnanõukogudesse küll 70 protsenti „oma“ saadikuist,⁹ kuid suurem osa neist olid hundina lambanahasse pugunud kodanlased, kes läksid kohe peale valimisi üle peremeeste ja maaliidu rühma. Maakonnanõukogusse jäi vaid 5 tööliste esindajat¹⁰. See tähendas Viljandis kohaliku riigiaparaadi üleminekut kodanluse kätte.

Kuni Veebruarirevolutsioonini puudus Viljandis kohalik sotsiaaldemokraatlik partei organisatsioon. See loodi 17. aprillil 1917.¹¹ Aprilli lõpul toimus parteiorganisatsiooni liikmete koosolek, kus valiti 9-liikmeline komitee järgmises koosseisus: Hunt, Koffer, Juhanson, Mooses, Grau, Takk, Ella Pöögemann, H. Raudsepp ja Allik.¹² Juuli algul kuulus parteisse 34, oktoobri alguseks umbes 100 liiget.¹³ Parteiorganisatsioonis juhtiva positsiooni haarasid peagi menševikud. Bolševikud Viljandis asusid alles ebakindlatel seisukohtadel, ka puudus seal suve esimesel poolel Tallinna VSDT(b)P organisatsiooni liikmete bolševistlik propaganda, mis oleks tutvustanud rahvale lähemalt bolševistlikke seisukohti.

Teatud osa Viljandimaa töörahva teadlikkuse tõstmisel etendasid proletaarsed ajalehed „Kiir“ ja „Maatamees“. Ajalehti tellisid paljud Viljandimaa töölised, kes saatsid ajalehele ka oma kaastööd.

Rahva revolutsioonilise aktiivsuse kasvu, ta usalduse pöördumist bolševike ja nõukogude poole, samuti murangu algust kesktalurahva meeolus iseloomustab kehttalurahva valimisnimekirjade võit vallavalitsuste ümbervalimistel augustis. Enamuses Viljandimaa valdades (80 protsenti valdadest) seadsid maatöölised üles oma nimekirjad ning hääletasid tööliste ja maatameeste kandidaatide poolt. Ainult $\frac{1}{5}$ valdadest, kus töörahvas oli nõrgalt organiseeritud, ei seatud üles maatameeste kandidaate. Valdades, kus kulakutel õnnestus välja tõrjuda maatameeste nimekirja, boikoteerisid valijad kulakute nimekirju. Nii näiteks võttis Päri vallas valimistest osa ainult 5 protsenti valijaist.¹⁴ Kuid tegelikkuses oli maatöö-

⁹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 26.

¹⁰ Sealsamas.

¹¹ „Sakala“ nr. 48, 1. mail 1917.

¹² Sealsamas.

¹³ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 27.

¹⁴ „Maatamees“ nr. 20, 21. ja 22. sept. 1917.

rahva võidust valimistel vähe kasu, kuna keskuses tegutsedas maakonnaõukogus istusid kodanluse esindajad.

Alates juunikuust muutus Viljandis raskeks toitlusolukord. Samal ajal kui töölised linnas kannatasid nälga, ostsid ülesostjad ja spekulandid kokku karja- ja põllusaadusi ning saatsid need maakonnast kõrgete hindadega välja. 18. juulil avastasid töölised spekulantide võilao ja konfiskeerisid selle.¹⁵ Või müüdi toitluskomitee poolt kohalikule puudustkannatavale elanikkonnale.

Samal ajal ajas maal meeolelu ärevaks maaküsimus. Paljud suurtalupidajad ja mõisnikud jätsid maa harimata. Väikemaapidajad ja maatamehed otsustasid maa nende käest ära võtta ja anda neile, kes tahavad maad harida. Kodanluse äge vastupanu takistas selle kavatsuse teostamist. Maatöörahva ja kodanluse vahekord teravnes päev-päevalt. Kodanlus ja parunid olid valmis omandi säilitamiseks isegi vägivalda tarvitama. See viis Põhja-Viljandimaal Kurista mõisas metsiku verevalamiseni, kus kohalik mõisnik Samson tahtis kandikohapidajat Kassi majast välja tõsta. Kui viimane protesteeris, tungis revolvrite ja püssidega varustatud salk eesotsas mõisnikuga Kassi elumajja ja ründas kandimehe perekonda. Kass ja ta vanem poeg said surma, naine ja noorem poeg raskesti haavata.¹⁶ See kodanluse otsene vägivallaakt oli üheks teguriks, mis lähendas ümbruskonna talurahvast bolševikele.

Augustis-septembris hakkasid Viljandimaa talupojad üha selgemini avaldama oma nõudmisi ja viima neid ellu. Nii saavutasid Kärstna mõisa moonakad, toetudes seal juhuslikult viibivatele soldatitele, mõisnikelt palgatõstmise. Varem said mehed tööpäeva eest 1 rbl. 70 kop., kuid moonakate nõudmisel oli mõisnik sunnitud alla kirjutama lepingule, mille järgi ta kohustus maksma meestele 2 rbl. 50 kop. ja naistele 1 rbl. 75 kop. päevas.¹⁷ See tähendas antud olukorras küllaltki suurt järeleandmist.

Alates augusti lõpust hakkasid nõukogud Venemaal üle minema bolševike kätte, neile järgnesid nõukogud ka Eestis. Selleks, et kiirendada rahvahulkade koondumist bolševike ümber, oli vaja teha lõpp Lõuna-Eesti parteiorganisatsioonide oportunistlikule taktikale. VSĐT(b)P II

¹⁵ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 27.

¹⁶ „Maatamees“ nr. 5, 29. juulil 1917.

¹⁷ „Maatamees“ nr. 25, 14. sept. 1917.

Põhja-Balti konverents, mis toimus Tallinnas augusti keskpaiku, otsustas muuta Tartu ja Viljandi parteiorganisatsioonid bolševistlikeks.¹⁸

Tallinna bolševikel ei olnud võimalik saata Viljandisse alalisele tööle kogunud parteitöötajat. Selgitustööd partei Viljandi organisatsiooni liikmete hulgas tegid sel perioodil VSDT(b)P Eestimaa organisatsiooni ringisõitvad agitaatorid.

Kuna bolševike mõju Viljandi sotsiaaldemokraatide hulgas pidevalt kasvas, siis VSDT(b)P Põhja-Balti Komitee ei nõudnud bolševike ja nende poolehoidjate lahkumist ühendatud parteiorganisatsioonist, vaid kavatses nende hulka organisatsioonis suurendada, isoleerida menševikud ning luua nii ülekaal ja haarata parteiorganisatsioon enda kätte.

1. oktoobril 1917 toimus Viljandi sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni koosolek. Koosolekul valiti bolševike poolt uus komitee, mille liikmed otsustasid astuda ühendusse VSDT(b)P Tallinna organisatsiooni komiteega.¹⁹ Koosolek tähistas endise menševistlikku tüüpi parteiorganisatsiooni lõppu Viljandis ja uue, bolševistliku parteiorganisatsiooni asutamist.

VSDT(b)P Viljandi organisatsiooni ees seisis ülesanne reorganiseerida uut, bolševistlikel alustel Viljandi Nõukogu. Kontrrevolutsioonilised jõud, alates mõisnikega ning lõpetades esseeride ja menševikega, astusid võitlusse bolševikega. Reorganiseerimistööd raskendas linnas ja maal levinud ärev meeleolu peale seda, kui sakslased võtsid ära Saaremaa ja 4. oktoobril pommitasid Viljandit.

Tallinnas 12.—14. oktoobril toimunud Eestimaa nõukogude II kongressile oli Viljandi, samuti kui Narva-Jõesuu, Rakvere ja Tartugi saatnud ainult bolševikke,²⁰ mis näitas bolševike mõju kasvu Viljandi Nõukogus.

Seega tegid bolševikud Viljandis enne Oktoobrirevolutsiooni ära suure töö rahvahulkade enda poole võitmiseks.

Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu Petrogradis algas nõukogude võimu võidukäik. Viljandi TSS Nõukogu sai Oktoobripöördest teada 26. oktoobril.

¹⁸ J. S a a t, Eesti bolševikud Oktoobrirevolutsiooni perioodil, „Eesti Bolševik“ nr. 21, 1949, lk. 17.

¹⁹ „Maatamees“ nr. 42, 26. okt. 1917.

²⁰ „Eesti Bolševik“ nr. 21, 1949, lk. 20.

Kutsuti kokku Viljandi TSS Nõukogu koosolek, kus tõseti üles bolševike poolt võimu võtmise küsimus. Esseerid ütlesid koosolekul lahti koostööst bolševikega ning menševikud jäid erapooletuiks.²¹ Senine Viljandi töörahva saadikute nõukogu esimees menševik K. Grau tagandati, tema asemele valiti bolševik Ella Pöögelmann. Koosolek tunnustas uue valitsuse kehtivaks ja võim läks üle nõukogule.

Koosolekul pandi alus Viljandi Sõjalisele Revolutsiooni-komiteele. Kuna menševikud ja esseerid jäid Viljandi Sõjalise Revolutsioonikomitee valimistest kõrvale, valiti sellesse tõelised töörahva huvide kaitsjad. Viljandi Sõjalise Revolutsioonikomitee esimeheks valiti V. Lombak.²² Koosolek saatis ringkirjad maale, mille järgi pidi hakatama ka valdades looma sõjalisi revolutsioonikomiteesid.

Seega oli Viljandis kehtestatud nõukogude võim. Kuid kõige raskem töö — proletaarse revolutsiooni võidu kindlustamine — seisis alles ees. Viljandi bolševike ja Viljandi nõukogu ees seisis ülesanne likvideerida kodanluse poliitiline ja majanduslik võim, endine kodanlik riigiparaat, mis oli kõlbmatu proletariaadi diktatuuri teostamiseks, riigiparaat, mida kodanlus oli kasutanud võitluses töörahva võimu vastu enne nõukogude võimu kehtestamist ja mida ta püüdis kasutada selleks ka nõukogude võimu ajal. Vana kodanlikku riigiparaati ei saanud aga likvideerida mõne päevaga, see eeldas nõukogude riigiparaadi ülesehitamist, tema haldus-, majandus- ja riigikaitseorganite väljakujundamist.

Viljandi Nõukogu 28.—29. oktoobri koosolekul ei teostatud veel kogu täitevkomitee koosseisu ümbervalimist. Viljandi Nõukogu Täitevkomitee ümbervalimine toimus 1918. aasta jaanuari algul, kusjuures täitevkomitee liikmete arvu suurendati 7-lt 15-le.²³ Täitevkomitee esimeheks valiti kooliõpetaja J. Meerits.

Detsembris-jaanuaris toimus Viljandi Nõukogu tegevuse laiendamine, korraldati ümber vanu ja loodi juurde uusi osakondi. Ajalehtedest saadud andmetel olid 1917.—1918. aasta vahetusel Viljandi Nõukogu Täitevkomitee juures olemas rahvahariduse, administratiiv-, rahandus-

²¹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 28.

²² „Maatamees“ nr. 48, 9. nov. 1917.

²³ „Maatamees“ nr. 2, 5. jaan. 1918.

kaubandus-, töökaitse-, hoolekande-, tervishoiu- ja toitlusosakonnad.

Paralleelselt Viljandi Nõukogu valitsusaparaadi väljakujunemisega asus viimane kodanliku riigiaparaadi otsustavale likvideerimisele. Tähtsamaks sammuks sellel teel oli Viljandi linnavolikogu likvideerimine vastavalt 24. detsembril laialisaadetud Nõukogude valitsuse ringkirjale kõigi endiste kohalike omavalitsusorganite asendamisest nõukogudega.²⁴

Viljandi linnavalitsuse suhtumine nõukogude võimusse oli otseselt vaenulik. 24. nov. 1917 toimus linnavolikogu koosolek, kus kutsuti elanikke üles mitte astuma punasesse kaardiväkke, mitte uskuma enamlaste lubadusi ja ootama „paremaid aegu“. Üleskutse avaldati ka kodanlikus ajalehes „Sakala“.²⁵

29. oktoobril valiti Viljandi Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu koosolekul uus toitluskomitee,²⁶ mille tegevus allus Viljandi Nõukogu kontrollile ja mis asus kohe valitsevat rasket toitlusolukorda korraldama rahva huvides.

Kui Viljandi linnas toimus vana riigiaparaadi purustamine ja uue loomine, võimu koondamine Viljandi Nõukogu kätte võrdlemisi kergesti, siis Viljandi maakonnas leidis see teravat vastupanu eesti külakodanluse ja baltisaksa mõisnike poolt. See on seda arusaadavam, et Viljandi maakonnas oli väga tugev külakodanluse ja mõisnike kiht, kes ei võinud leppida enda õiguste kärpimisega nõukogude võimu poolt. See võitlus oli seda raskem, et paljudes valdades puudusid veel töörahva nõukogud ja paljudes valdades olid need kodanlike, nõukogudevastaste elementide käes. Viljandi maakonna kodanlike elementide kontrrevolutsioonilise tegevuse legaalseks keskuseks oli esialgu endine Viljandi maakonna nõukogu ja kodanlik-esseerlik maakonna valitsus eesotsas maakonnakomissari G. Taltsiga.

Viljandi TSS Nõukogu koosolekul 28.—29. oktoobrini otsustati maakonnakomissar kohalt tagandada. Selleks saadeti 1. novembril täitevkomitee esindajad maakonna-

²⁴ V. Reiman, Eesti bolševikud võitluses nõukogude võimu eest, Tallinn, 1957, lk. 155.

²⁵ „Sakala“ nr. 138, 29. nov. 1917.

²⁶ „Maatamees“ nr. 48, 9. nov. 1917.

komissar G. Taltsi kantseleisse asjaajamist üle võtma. G. Talts lahkus kohalt vastupanuta.²⁷ Maakonnavalitsuse ja -nõukogu tegevus võeti TSS Nõukogu kontrolli alla, kes hakkas astuma samme nende täielikuks likvideerimiseks.

Viljandi maakonnavalitsus ja hallparunlikud vallavalitsused asusid organiseerima kontrrevolutsioonilist vastulööki. Novembri algul kutsuti kokku maakonnanõukogu ja selle juhatuse koosolek, koos maaliidu ja teiste kodanlike parteide juhtidega. Maakonnanõukogu otsustas ainaks kõrgemaks võimuks Eestis tunnistada kodanliku Eestimaa maanõukogu ja mitte katkestada tegevust Viljandi TSS Nõukogu nõudel. Valdade se saadeti juhtnõore, milles kästi saboteerida nõukogude valitsust, jätta tähelepanemata töörahva nõukogude korraldused.²⁸ Nõupidamisest osavõtnud kohalikud mõisnikud (parun Dellingshausen jt.) tegid ettepaneku otsida sakslastelt abi bolševike vastu.²⁹ Samuti võeti sellel kodanluse salanõupidamisel vastu otsus, et kuna nõukogude valitsus Viljandis on alles nõrk ja seetõttu kergesti kukutatav, tuleb seal uuesti kehtestada kodanlik kord. Selleks peeti vajalikuks asutada sõjavägi, mis täidaks kodanliku maakonnanõukogu käsku ja oleks alati valmis astuma välja bolševike vastu. Seega oli tõstetud üles valgekaartliku Viljandi ratsaväepolgu loomise idee, mis hiljem kujunes võitluses nõukogude võimuga „avalikult sahkerdajate ja parunite kaardiväeks“³⁰. Viljandi Nõukogul ja bolševikel seisis ees raske võitlus oma olemasolu ja nõukogude võimu kindlustamise eest.

14. novembril jõudis Viljandisse 200 mehest koosnev eesti sõjaväeosa³¹, mis pidi Viljandi kodanluse lootuste järgi saama aluseks kodanlikule valgekaartlikule Sakala polgule. Kodanlus eesotsas maakonnanõukoguga nägi selles oma kaardiväge. Kohe algas kodanluse kihutustöö selleks, et meelestada polku nõukogude võimu vastaselt. Kuid juhtus — seda polnud Viljandi kodanlus arvesta-

²⁷ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 28.

²⁸ „Sakala“ nr. 126, 1. nov. 1917; nr. 127, 3. nov. 1917; nr. 131, 13. nov. 1917.

²⁹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 29.

³⁰ Viktor Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike, Tallinn, 1946, lk. 18.

³¹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 29.

nud — et polgukomitee ei pööranud tähelepanu kodanluse propagandale, vaid pöördus Viljandi Nõukogu poole, kes varustas polku korteri ja toidumoonaga. Samuti hoidus nõukogu poole ka soldatite enamus.

Kuigi kodanluse plaan seekord nurjus, mõistis Viljandi Nõukogu, et ta vajab võimu kindlustamiseks oma — töörahva sõjalist jõudu.

Punakaardi loomise küsimus Viljandis tõusis esmakordselt päevakorrale mõned päevad enne Oktoobrirevolutsiooni. Kodanluse käsutuses oleva alalise sõjaväe kõrvaldamiseks otsustati kogu rahvas relvastada.³² Kuid Punakaardi loomisele veel siiski kohe ei asutud. Küsimus tõsteti uuesti üles 28. novembril Viljandi TSS Nõukogu koosolekul, kus otsustati, et iga valla töörahva nõukogu peab vallas viibimata looma Punakaardi. Töörahva vallanõukogudele tehti ülesandeks koostada Punakaardi liikmete nimekirjad ja esitada need Viljandi TSS Nõukogu Täitevkomiteele relvade saamiseks.³³ 23. jaanuaril avaldati Viljandi TSS Nõukogu üleskutse, et vallad, kus pole Punakaart veel loodud, asuksid viivitamata seda organiseerima.³⁴ 26. jaanuaril avaldas ajaleht „Töörahva Hää!“ J. Sihveri poolt Tallinna Punakaardi põhikirja alusel väljatöötatud valla töörahva Punakaardi põhikirja, milles öeldi: „Töölise Punane Kaardivägi on proletariaadi sõjariistus organisatsioon võitluses revolutsioonilise korra kaitseks . . . Töölise Punane Kaardivägi seisab koos mõisatöölisest, taluteenijatest, väikemaapidajatest, kes võõrast tööjõudu ei tarvita . . .“³⁵

15. veebruaril 1918 toimus Viljandimaa Punakaardi kongress, kus võeti vastu Punakaardi põhikirja. Kongressist võtsid osa 36 valla saadikud.³⁶

Pärast seda kui Viljandi kodanluse esialgne katse luua oma kontrrevolutsioonilist sõjalist jõudu ebaõnnestus, pöörasid kodanlus ja maakonnanõukogu oma pilgud kodanliku maapäeva poole, lootes, et see kukutab kodanlike polkude abil töörahva võimu Eestis. Kuid maapäeva laiali saatmine 15. novembril lõi segi ka need kodanluse plaanid. Teiselt poolt aga andis kodanliku maapäeva laiali-

³² „Maatamees“ nr. 44, 21. okt. 1917.

³³ „Maatamees“ nr. 61, 9. nov. 1917.

³⁴ „Töörahva Hää!“ nr. 7, 10. jaan. 1918.

³⁵ „Töörahva Hää!“ nr. 14, 26. jaan. 1918.

³⁶ „Töörahva Hää!“ nr. 18, 18. veebr. 1918.

ajamine Viljandi TSS Nõukogule tõuke kohaliku maakonnakoostööks.

28. novembril toimus Viljandi TSS Nõukogu kongress. Kongressil valiti uus 10-liikmeline Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomitee, mille esimeheks oli Ella Pöögelmann.³⁷ Kongressil otsustati saata viivitamata laiali Viljandi kodanlik maakonnakoostöö ja maakonnaavalitsus kui kontrrevolutsioonilised asutused. See tähendas otsese pealetungi algust kodanluse võimupositsioonidele. Kongressil otsustati veel sulgeda Viljandi kodanluse häälekandja „Sakala“, mille kaudu kodanlus teostas oma Nõukogude-vastast agitatsiooni. Selle asemel hakati detsembri lõpul välja andma kohalike nõukogude häälekandjat „Tööraha Hääl“, mille toimetamist juhtis J. Sihver, kes oli peale Oktoobrirevolutsiooni kogu Viljandi poliitilise elu hingeks. Nõukogu liikmetest koosnev viieliikmeline komisjon pidi võtma üle maakonnaavalitsuse asjaajamise ja areteerima valitsuse liikmed.³⁸

1. detsembril pöördus see komisjon maakonnaavalitsuse liikmete poole, et võtta asjaajamine enda kätte. Kuid vana maakonnaavalitsuse liikmed keeldusid ameti mahapanekust ja teatasid, et nad loevad end endiselt maakonnaavalitsuseks.

Nagu hiljem selgus, oli sellise vastupanu põhjuseks asjaolu, et maakonnaavalitsuse liikmele K. Baarsile oli laialisaadetud Eestimaa Maanõukogu Vanematekogu teinud kohustuseks organiseerida Viljandis maakonnaavalitsuse kas või formaalsegi sildi all Nõukogude-vastast tööd³⁹ ja andnud juhtnöörid organiseerida bolševike poole üleläänud Sakala polgu asemele balti sakslaste kaasabil kontrrevolutsiooniline jõud Viljandi ratsaväepolgu näol, mille abil Viljandi pidi uuesti muudetama kodanluse kantsiks.

3. detsembril ilmusid Tallinnast Viljandisse kodanluse käsilased Pitka ja Stolzen organiseerima ratsaväepolku. Seda ei saanud luua ilma hobusteta, endise maakonnaavalitsuse kassa aga oli tühi. Sellest takistusest saadi ülesel teel, et endine Viljandi kodanlik maakonnaavalitsus kuulutas maakonnas välja hobuste sundmobilisatsiooni. Talupoegadelt pettusega võetud hobuste eest ei antud

³⁷ „Maatamees“ nr. 61, 9. dets. 1917.

³⁸ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 30.

³⁹ Sealsamas.

raha, vaid kviitungid. Kogu afäär tuli avalikuks sel teel, et vaesemad talupojad, kellelt oli hobune sel viisil röövitud, läksid maakonnaavalitsusest tasu nõudma, mida nad muidugi ei saanud. Seejärel pöördusid talupojad kaebusega Viljandi Nõukogu Täitevkomitee poole, kes asus asja uurima. Uurimise käigus selgus, et kodanluse ninamehed olid nende nimekirjad, kellelt hobune võeti, oma kuriteo jälgedele peitmiseks ära hävitanud. Uurimisel tuli ilmsiks veel muudki, nimelt, et selle kontrrevolutsioonilise kamba poolt oli tühjendatud ka Viljandi maakonnaavalitsuse kassa.⁴⁰ Selleks, et Nõukogude-vastaseks võitluseks kulutatud summade suurus ei tuleks ilmsiks, hävitas maakonnaavalitsus osalt kassaraamatu ja dokumendid, osalt peitis ära. Täitevkomitee liikmetele selgus ka, millisel eesmärgil kodanlus asus ratsaväge looma. See sundis täitevkomiteed lõplikult asuma otsustavate sammude teele maakonnanõukogu likvideerimiseks.

6. detsembril läksid kohaliku nõukogu esindajad endise maakonnanõukogu ruumidesse ja panid ette lõpetada iga-sugune Nõukogude-vastane kihutustöö ja anda endisest maakonnaavalitsusest järelejäänud paberid üle täitevkomiteele. Maakonnanõukogu kohalolevad liikmed Sepp, Loo-rits ja Nõges tunnistati areteerituiks ja saadeti täitevkomiteesse andma seletust enda suhtumisest Nõukogude valitsusse. Kuulnud maakonnanõukogu liikmete areteerimisest, kogunesid Viljandi „mustasajalised“ nõukogu hoone juurde, nõudes maanõunike vabastamist.⁴¹ Lõpuks väitsid maakonnanõukogu liikmed end tunnustavat nõukogude võimu ja nad vabastati täitevkomitee poolt otsusega, et „... töörahva võim usub oma vastaste lubadust ja vabastab nad, lootes, et nad täidavad oma lubadust ja loobuvad töörahva valitsuse vastasest kihutustööst.“⁴² Kui aga nende kontrrevolutsiooniline tegevus peaks jätkuma, siis loeb täitevkomitee end kohustatuks neid maalt välja saatma või isoleerima.

Maanõunike vabastamine sellise tühja lubaduse peale oli Viljandi Nõukogu Täitevkomitee poolt kahtlemata väär sammuks, kuid teiselt poolt oli see ka täiesti põhjendatav. Maanõukogu liikmete kohene areteerimine ja

⁴⁰ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 30.

⁴¹ „Maatamees“ nr. 63, 14. dets. 1917.

⁴² „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 31.

kinnipidamine, mis kutsus esile kohalike kontrrevolutsiooniliste jõudude rahulolematuse, oleks võinud lõppeda mässukatsega nende poolt ja ohustada nõukogude võimu Viljandis. Nüüd aga avanes nõukogude võimul võimalus koguda jõude eelseisvaks vältimatuks kokkupõrkeks kodanlusega, mille saabumine oli vaid ajaküsimus. Ja see kokkupõrge, mis otsustas nõukogude võimu ja kodanluse vahekorra küsimuse Viljandis, saabuski.

Vaatamata oma täitevkomiteele antud lubadusele kontrrevolutsioonilise tegevuse lõpetamise kohta ei rutanud endine maakonnanõukogu selle lubaduse elluviimisega, vaid vastupidi — asus sepitsema uusi kontrrevolutsioonilisi plaane. Kavatseti kokku kutsuda kodanluse nõupidamine, millest võtaksid osa J. Laidoner, Soots jt.⁴³ Eesmärgiks oli luua Viljandis kodanluse kants ja kuulutada välja Eesti „vabariik“. Selle teostamiseks taheti haarata enda kätte kitsarööpmeline raudtee kuni Mõisaküla jaamani (sõlmjaam Viljandi—Pärnu raudteel, kust läheb raudtee Valka), panna seisma Vene sõjavägede edasiliikumine seda mööda ja kukutada ratsaväe abil nõukogude võim Viljandis. Oma jõududest kardeti mitte piisavat, seepärast saadeti üks ratsaväeohvitser Haapsallu ja Tallinna polkovnik A. Tõnissoni, Laidoneri ja Sootsiga nõu pidama abi suhtes.⁴⁴

Viljandi TSS Nõukogu Täitevkomitee sai kodanluse mässunõust teada ja nähes, et plaanis on ulatuslikum väljaastumine, millest omade jõududega raske on võitu saada, saatis teate olukorrast Valka 12. armee täitevkomiteesse — Iskosoli⁴⁵ ja Eestimaa Nõukogu Täitevkomiteele Tallinna. 19. detsembril ilmusid Viljandisse asja uurima Iskosoli liige Poljanski ja Eesti Sõjaväelaste Ulemkomitee liige Tuve.⁴⁶ Uurimisel selgusid kodanluse kavatsused. Toimus koosolek, kus rahvale ja sõduritele selgitati kodanluse mässuplaani olemust. Vandenõu ninamehed otsustati areteerida. Areteerimine teostati 21. detsembril, vahistatud paigutati endise politseijaoskonna arestimajja, kust nad järgmisel päeval pidi saadetama kohtumõistmiseks Iskosoli.⁴⁷

⁴³ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 31.

⁴⁴ Sealsamas, lk. 32.

⁴⁵ Исполнительный Комитет Солдатов.

⁴⁶ Sealsamas.

⁴⁷ Sealsamas.

Sama päeva õhtul algas kodanluse avalik väljaastumine. Arestimajja ilmus kodanluse õhutusel salk ratsaväelasi ja nõudis vangide vabastamist.⁴⁸ Kuna vange valvas ainult väike salk punakaartlasi, otsustati kokkupõrke vältimiseks vangid vabastada. Teine salk ratsaväelasi piiras sisse Viljandi raudteejaama,⁴⁹ et vangistatud maakonna-valitsuse liikmeid ei saaks õhtuse rongiga ära saata. Edasi ilmusid ratsaväelased koos endise linnavalitsuse liikmetega Viljandi Maakonna TSS Nõukogu istungile, kus teatasid, et nad on maakonnavalitsuse liikmed võtnud vahi alla, ja nõudsid, et vahialuste üle toimuks 22. detsembril avalik kohus,⁵⁰ kuhu kavatseti lasta ainult kodanluse esindajad. Asjade sellise seisukorra juures otsustasid maakonna nõukogu liikmed esitada omalt poolt vastunõude, et kui ratsaväelased ei toimeta vabastatuid tunni aja jooksul tagasi arestimajja, siis kuulutab Viljandi Maakonna TSS Nõukogu nad rahvavaenlasteks.⁵¹ Ratsaväelased lubasid selle nõude täita tingimusel, et maakonnavalitsuse liikmed saadetakse nende valve all Valka. Selline samm Viljandi Maakonna TSS Nõukogu poolt oleks aga võrdunud nende vabastamisega. Et olukord kujunes keeruliseks, oli nõukogu sunnitud enda nõude juurde kindlaks jäädes tegema väikese järeleandmise, nimelt, et pooled mehed relvastatud saatest on ratsaväelased, pooled Punakaardi poolt. Saatkond lubas tunni aja pärast tuua vastuse, kuid ei ilmunud üldse enam ega täitnud nõukogu nõuet. Seega olid vahialused vägivallega teel vabastatud.

22. detsembril pidasid kodanlus ja ratsaväelased maakonnavalitsuse liikmete üle „kohut“ ja mõistsid nad õigeks. Seega kinnitas Viljandi kodanlus veel kord, et ta ei arvesta töörahva valitsust ega selle nõudeid.

Kuna olukord muutus nõukogude võimule Viljandis üha komplitseeritumaks ja hädaohtlikumaks, siis pöördus Viljandi Nõukogu uuesti Iskosoli poole Valgas palvega, et sealt saadetakse abi sõjavägede näol.⁵² 24. detsembril jõudiski Viljandisse 200—300 mehest koosnev sõjaväesalk.⁵³

Samal ajal saabus Viljandi ratsaväepolgu saadik Haap-

⁴⁸ „Tööraha Hää!“ nr. 3, 22. dets. 1917.

⁴⁹ „Tööraha Hää!“ nr. 4, 29. dets. 1917.

⁵⁰ Sealsamas.

⁵¹ Sealsamas.

⁵² „Tööraha Hää!“ nr. 6, 5. jaan. 1918.

⁵³ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 23.

salust teatega, et bolševikud on hakanud kodanliku sõjaväestaabi tegevust silmas pidama ja osa ohvitseride juba kinni võtnud, ning Laidoner, Tõnisson ja Soots ei ole enam võimelised loodetud abi osutama. Samal ajal luhtus ka kodanluse lootus, et Viiratsi mõisas olev kasakapolk teda toetaks. Kontrrevolutsiooni ninamehed Pitka, Sepp jt., nähes oma olukorra väljapääsematuks muutumist, otsustasid Viljandist pageda.

3. jaanuaril korraldas Viljandi Maakonna TSS Nõukogu Täitevkomitee ratsaväepolgu koosoleku, kus tegi ettepaneku rahvavaenulikud elemendid välja anda. Soldatid olid nõus seda tegema, sest nad hoidsid bolševike poole, kuid J. Pitka ja teiste kihutustöö tõttu jäid kontrrevolutsioonilised elemendid välja andmata. Polgu kontrrevolutsiooniline ohvitserkond korjas soldatite käest relvad ära. Nüüd otsustas nõukogu saata oma punakaardisalga koos Valgast abiks saadetud Pihkva polgu soldatitega ning Viljandi Sakala polgu eesti soldatitega kontrrevolutsiooniliselt ratsaväepolgult relvi ära võtma. Osa ratsaväelasi, kes juba varem olid seisnud kahevahel, ühines punakaartlastega.⁵⁴ Sissepiiratud ratsaväelased ei saanud enam vastu hakata, relvad võeti ära ning nende juhtkond areteeriti.

Seega oli Viljandi kodanluse tugi — ratsaväepolk — muudetud ohutuks. Edasi järgnes kodanluse juhtide vangistamine, kes saadeti Valka 12. armee Iskosoli ülekuulamisele ja sealt edasi Tallinna Revolutsioonilisse Tribunali.

Kuid tribunali vabastati vangid uuesti allkirja ja lubaduse vastu, et nad kontrrevolutsioonilise tegevuse lõpetavad ja ilmuvad nõudmise peale tagasi Tallinna tribunali ette. Peagi saabus aga Viljandisse Tallinnast telegramm käsuga mainitud isikute uuesti vangistamiseks ja tagasi Tallinna toimetamiseks, kuna nad olid Revolutsioonilise Tribunali uurimiskomisjoni süü tõttu alusetult vabastatud.⁵⁵ Käsk täideti.

Seega nurjus katse taastada Viljandi kontrrevolutsioonilise ratsaväepolgu abil kodanluse võim. Viljandi kodanluse kontrrevolutsiooniline väljaastumine ja ratsaväepolgu organiseerimine ei olnud mitte üksiknähtuseks, vaid

⁵⁴ "Tööraha Hääl" nr. 6, 5. jaan. 1918.

⁵⁵ "Tööraha Hääl" nr. 13, 24. jaan. 1918.

see moodustas eesti kodanluse poolt ettevalmistatava vandenõu ühe osa. Nende kontrrevolutsiooniliste jõudude abil kavatses kodanlus teostada oma „iseseisvuse“ loosungit. „Tõnissonlaste „sõjariistus ülesastumine“ Tartus sini-must-valge lipu vinnamisega raatusetorni, Püssi mõrtsukatöö, Viljandi ratsaväepolk ja Märjamaa valgekaart — need on esimesed telliskivid, millest 1918. aasta veebruaris lapitakse kokku Eesti vabariigi savist jalad,“⁵⁶ kirjutas selle kohta Viktor Kingissepp. „Iseseisvuse“ loosungi püstitamine tähendas revolutsiooni äraandmist, kodanluse püüet haarata uuesti majanduslik ja poliitiline võim Eesti Venemaa revolutsioonist eraldamise ja Saksamaa mõju alla andmise teel. J. Sihver kirjutas sellise Eesti „iseseisvuse“ kohta, et: „Iseseisvat Eesti riiki ei või endale me kuidagi teisiti ette kujutada kui Saksa asumaana, kus poliitiline võim on balti parunite, majanduslik — Berliini pankade käes.“⁵⁷ Selle plaani teostamisel pididki oma osa mängima Viljandi kodanlus ja valgekaartlik ratsaväepolk.

Kuid ratsaväepolgul oli veel teistsugune ülesanne — takistada nõukogude võimu kehtestamist ja mõisate äravõtmist maal. Tabavalt kirjutas selle kohta Viljandi TSS Nõukogu häälekandja „Tööraha Hää!“: „Eesti kapitalistide ja endiste balti parunite poolt Viljandis asutatud ratsaväepolgu ülesanne ei olnud mitte ainult töörahva valitsust hävitada, vaid ka balti mõisnikkudele abiks olla rahva vastu, kui rahvas oma maad, mis temalt aastasadade eest ära röövitud, tagasi saama läheb.“⁵⁸

Ekspluataatorite mahasurumiseks oli vaja luua uus kohus, sest vana kodanlik kohus kaitses ainult kodanluse huve. Esimesteks nõukogude võimu kohtuorganiteks said revolutsioonilised tribunaliid, mis loodi kõigi tööliste ja soldatite saadikute maakonnanõukogude juurde. Viljandi maakonnas loodi revolutsiooniline tribunal 1918. aasta jaanuaris,⁵⁹ selle esimeheks valiti aga A. Koffer juba 21. detsembril toimunud TSS Nõukogu koosolekul.⁶⁰ Viljandi Revolutsioonilise Tribunali edasise tegevuse kohta puuduvad aga täpsemad andmed.

⁵⁶ Viktor Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike, Tallinn, 1946, lk. 18.

⁵⁷ „Tööraha Hää!“ nr. 8, 12. jaan. 1918.

⁵⁸ „Tööraha Hää!“ nr. 17, 10. jaan. 1918.

⁵⁹ „Tööraha Hää!“ nr. 12, 22. jaan. 1918.

⁶⁰ „Tööraha Hää!“ nr. 4, 29. dets. 1917.

Samaaegselt võitlusega kodanliku maakonnanõukogu ja -valitsuse kontrrevolutsioonilise tegevuse vastu asus Viljandi maakonnanõukogu organiseerima mõisate ülevõtmist ja valdade tööraha nõukogude valimisi, vastavalt Eestimaa Nõukogu Täitevkomitee 1. novembri määrusele. Paljudes valdades mindi ülevõtmisele järk-järgult — töölistkontrolli sisseadmise kaudu. Nii seati jaanuari lõpuks töölistkontroll sisse Öisu, Uusna, Taevere, Vana-Põltsamaa ja Puiatu mõisas. Veebruari keskpaigaks olid täielikult üle võetud Võisiku, Vana-Suislepa, Pajusi, Vastemõisa, Patküla, Taevere, Puiatu, Viljandi, Päri ja Pärsti mõis.⁶¹ Jaanuari keskpaigaks olid Viljandimaal valdade tööraha saadikute nõukogud valitud 25 vallas.⁶²

20. detsembril tuli kokku Viljandi TSS Nõukogu üldkoosolek, kus olid esindatud 19 valla saadikud. Koosolekul valiti uus TSS Nõukogu Täitevkomitee.⁶³ Aruanded kohapealt näitasid, et maal toimus äge klassivõitlus. Ilmnes, et esindatud 19 valla kohta oli üle võetud vaid 4 mõisat. Kõigis esindatud valdades olid tööraha nõukogud juba valitud, kuid osas valdades, näiteks Taageperas, olid kodanlikud elemendid osanud isegi nõukogude etteotsa pugeda. Esindatud valdades oli peaaegu kõikjal juba loodud Punakaart. Koosolekul otsustati, et ka nendes valdades, kus nõukogud on veel valimata ja mõisad üle võtmata, tuleb asuda viivitamatult selle teostamisele.

Mõisate ülevõtmine ja valla tööraha nõukogude valimine toimus teravas klassivõitluses saksa mõisnike, eriti aga hallparunitega, kes püüdsid maatöörahvast kõigiti pimestada ja hirmutada. Nii hirmutati töölisi Helmes,⁶⁴ Suure-Kõpus⁶⁵ ja Taageperas⁶⁶ 1905. aasta veriste päevade kordumisega, sakslaste tuleku ja sotsialistide tapmisega. Taagepera vallas öeldi mõisat üle võtma tulnud maatöölise esindajatele: „Teid pole rahvas valinud, vaid huli-gaanide kari... Juba on Pärnust ja Saaremaalt 40 tuhat sakslast tulemas, küll te ägate juba tuleval nädalal saks-

⁶¹ „Tööraha Hääl“ nr. 4, 29. dets. 1917; nr. 5, 3. jaan., nr. 11, 19. jaan. 1918 ja „Maatamees“ nr. 67, 23. dets. 1917; nr. 2, 18. jaan. 1918.

⁶² Eesti NSV RAKA, fond R-63, nim. 1, sü. 3, lehed 1—157.

⁶³ „Tööraha Hääl“ nr. 4, 29. dets. 1917; nr. 5, 3. jaan. 1918.

⁶⁴ „Maatamees“ nr. 2, 5. jaan. 1918.

⁶⁵ „Tööraha Hääl“ nr. 4, 29. dets. 1917.

⁶⁶ „Tööraha Hääl“ nr. 5, 3. jaan. 1918.

laste piitsa all.⁶⁷ Kuid hoolimata hirmutamisest valiti Suure-Kõpus töörahva nõukogu ja võeti mõis üle.

Aktiivselt võitles Viljandimaa kodanluse rahvaenuliku tegevuse vastu Punakaart, abistades maatörahvast nõukogude võimu kehtestamisel valdades. Kodanluse kihutuskoosolekutel Viljandis⁶⁸ ja Vana-Karistes,⁶⁹ kus kodanlased astusid välja bolševike ja nõukogude võimu vastu, segas Punakaart vahele, areteeris kontrrevolutsioonärid ja saatis Tallinna Revolutsioonilisse Tribunali. Vana-Kariste mõisas vältis Punakaart oma vahelesegamisega verevalamise, kuna seal koosolekul esinevat Viljandi instruktorit taheti reaktsiooniliste elementide poolt ära tappa.

Suurt osa etendas Punakaart ka mõisate ülevõtmisel, abistades selles valdades töörahva nõukogusid. Punakaardi otsesel abil võeti üle Patküla valla Holdre mõis.⁷⁰ Samuti abistas Punakaart Põltsamaa ja Pajusi mõisate ülevõtmisel kohalikke töörahva nõukogusid.⁷¹

Veel jaanuaris esines Viljandimaal rida valdu, kus mõisad olid üle võtmata. Sääraseid teateid on Tuhalaanest, Kaarlist, Patkülast, Voorust, Taageperast, Karulast, Tae-verest⁷² ja mujalt. Ülevõtmata mõisate suur arv on seletatav Viljandimaal tugeva ja arenenud külakodanluse olemasoluga, kes avaldas nõukogude võimule aktiivset vastupanu.

Kogu mõisate vara, elus ja eluta inventar — karja, tööloomade, vilja jne. näol — läks ülevõtmise tulemusel üksikasjalise akti alusel mõisatööliste poolt valitud maatööliste vanemate nõukogude ja valla töörahva nõukogude kontrolli alla. Mõisahäärberid läksid maatörahva käsutusse. Mõisate ülevõtmise ja igasuguste kohustuste likvideerimisega mõisnikele hävitati poolfeodaalse eksploateerimise alus Viljandimaal, likvideeriti mõisnike majandusliku võimutsemise alus.

Ka kulakute suhtes hakkas nõukogude võim kasutama repressiivseid abinõusid. Vallamaksud reorganiseeriti progressiivse maksusüsteemi alusel. Maks määrati sisse-

⁶⁷ „Töörahva Hääl“ nr. 5, 3. jaan. 1918.

⁶⁸ „Töörahva Hääl“ nr. 13, 24. jaan. 1918.

⁶⁹ „Töörahva Hääl“ nr. 20, 22. veebr. 1918.

⁷⁰ „Töörahva Hääl“ nr. 14, 26. jaan. 1918.

⁷¹ „Töörahva Hääl“ nr. 5, 3. jaan. 1918.

⁷² Sealsamas.

tuleku pealt. Kuna maal oli tulude arvestus ja selle kontroll raske, seati sisse maks liikide järgi.⁷³ Nii seati 1918. aasta veebruaris Viljandimaal sisse kümmet liiki sissetulekumaksud 50-st kopikast kuni 20 rublani kuus.⁷⁴

Kuna Viljandi maakonnas mõisate ülevõtmine toimus põhiliselt alles veebruarikuus ja Viljandi TSS Nõukogu koosolekul polnud arutatud küsimust, mil viisil edaspidi maaharimist korraldada, siis valdades ei jõutudki maaküsimuse lahendamisel kaugemale mõisate konfiskeerimisest. On andmeid, et ainult Karula vallas toimus rahva koosolek, kus arutati maaküsimust. Koosolekul otsustati üle minna suurpõllupidamisele.⁷⁵

Otsustavaks sammuks kodanluse majandusliku võimu murdmisel pärast Oktoobrirevolutsiooni oli tööliskontrolli sisseseadmine tootmise ja jaotamise üle, mis oli esimene tegelik samm sotsialismi poole ja tähendas tööliste ning eelkõige proletaarse riigi vahelesegamist kapitalistlikku majandusse. Tööliskontrolli abiga murti ettevõtjate sabotaaž, tema abil tutvusid töölised majanduselu praktilise juhtimisega. Ta valmistas ette kapitalistide täielikku eraldamist tootmise juhtimisest.

Vastavalt Ülevenemaalise Nõukogude Kesktäitevkomitee määrusele tööliskontrollist töötas Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee 21. novembril 1917 välja vastava instruksiooni, mis sai aluseks tööliskontrolli sisseviimisel kogu Eestis, samuti ka Viljandis.

Samuti nagu enamik nõukogude võimu ülesehitamise üritusi Viljandis toimus hiljem kui mujal, nii hakati siia ka tööliskontrolli sisse seadma alles 1918. aasta jaanuaris. Tööliskontrolli sisseseadmise selline viibimine oli tingitud Viljandi tööstuse vähesest arengust. Mainimisväärseist ettevõttest olid siin ainult linavabrik ja tikuvabrik. 30. detsembril valiti Viljandi linavabriku tööliste üldkoosolekul vabriku Töölisvanemate Komitee, kellele tehti ülesandeks kehtestada vabrikus tööliskontroll.⁷⁶ Jaanuaris seati tööliskontroll sisse ka tikuvabrikus, kus see leidis algul ägedat vastuseisu vabrikuomaniku poolt.⁷⁷ Kuna

⁷³ „Tööraha Hääl“ nr. 15, 29. jaan. 1918.

⁷⁴ „Tööraha Hääl“ nr. 20, 22. veebr. 1918.

⁷⁵ „Tööraha Hääl“ nr. 14, 26. jaan. 1918.

⁷⁶ „Tööraha Hääl“ nr. 5, 3. jaan. 1918.

⁷⁷ „Tööraha Hääl“ nr. 7, 10. jaan. 1918.

igasugused andmed mainitud vabrikute natsionaliseerimise kohta puuduvad, siis selleni tõenäoliselt ei jõutudki.

Viljandi trükikodades esinesid tööliste endi vahel lahkeliid. Osa töölisi, selle asemel, et kaitsta tööliste huve, läks otsesele koostööle peremeestega, takistades seega töölist kontrolli sisseseadmist. Vastuseks sellele kuulutasid klassiteadlikud töölisel jaanuaris 1918 nende suhtes välja boikoti⁷⁸ ja löid oma trükitöölise kommuuni, ühendades kõik kolm trükikoda.⁷⁹

Viljandi TSS Nõukogu Täitevkomitee astus samme ka Viljandi linaaitade küsimuses. Kodanlus oli jätnud linaaitade tegevuse seisma juba enne Oktoobrirevolutsiooni, ettekäändel, et ei ole enam turgu, kuhu linu saata. Varem olevat Baltimaade linu kasutanud Inglismaa, kuid sõja tõttu olevat linade sinna saatmine võimatu. Sise-Venemaa ettevõtted ei avaldavat aga kiutööstuse alal enam vähimatki tegevust.⁸⁰ Järeleuurimisel selgus aga, et Sise-Venemaa linatööstusettevõtted seisid toormaterjali puudumise tõttu. Teiselt poolt põhjustas Viljandi linaaitade seismajätmine seda, et paljudel maameestel jäid mitme aasta linad seisma, kuna nendega polnud midagi peale hakata. Linaaitade seismajätmine kodanluse poolt ettekäändel, et puudub turg, oli seega kodanluse otseseks sabotaažiks. Täitevkomitee astus samme, et linaaidad uuesti tegevust alustaksid.

Üheks võimsaks vahendiks võitluses kodanluse kontrerevolutsiooniga oli töölist kontrolli sisseseadmine pankades, mis võttis kodanluselt võimaluse kontrerevolutsioniliste ürituste finantseerimiseks ja seadis pankades oleva kapitali töörahva võimu — nõukogude võimu teenistusse.

3. jaanuaril 1918 otsustas Viljandi TSS Nõukogu Täitevkomitee asuda töölist kontrolli sisseseadmisele Viljandi pankades. Samas otsuses kohustati kõiki Viljandi panku ja rahaasutusi oma äriseisukorrast ja tegevusest aru andma.⁸¹

4. jaanuaril otsustas Viljandi TSS Nõukogu Täitevkomitee, et eraisikutele nende hoiusummadest pankades kuu aja jooksul üle 1000 rubla välja ei antaks, korraga mitte

⁷⁸ „Tööraha Hääl“ nr. 6, 5. jaan. 1918.

⁷⁹ A. Lombakult isiklikult saadud andmed.

⁸⁰ „Tööraha Hääl“ nr. 6, 5. jaan. 1918.

⁸¹ Sealsamas.

üle 100 rubla.⁸² Suuremate operatsioonide puhul, mis eelmainitud summased ületasid, oli vaja täitevkomitee rahandusosakonna luba. Nii võeti kohalikult kodanluselt võimalus kasutada suuremaid rahasummasid kontrevolutsiooni organiseerimiseks.

Viljandi TSS Nõukogu Täitevkomitee astus samme ka raskeks kujunenud toitlusolukorra lahendamiseks. Novembri keskpaigaks 1917. aastal oli leivanorm 2 naelalt langenud $\frac{3}{4}$ naelale inimese kohta, leivahind aga oli tõusnud 7,5 kopikalt 21 kopikale.⁸³ Selle asemel et müüa vilja rahvale, söötis külakodanlus seda sigadele. Muud toiduained olid aga turult peaaegu kadunud. Kindlad hinnad toiduainetele kehtisid ainult paberil. Lokkas kõige avalikum spekulatsioon.

Viljandi Linna TSS Nõukogu Täitevkomiteel seisis ees raske töö toitlusolukorra parandamisel. Toiduainete väljavedu pandi kindla kontrolli alla.⁸⁴ Et panna piiri spekulatsioonile, määrati kindlaks toiduainete hulk, mida võis raudteel välja vedada. Jahu ja tangude väljavedu keelati.⁸⁵ 14. veebruaril 1918 avaldati täitevkomitee toitlusosakonna ringkiri, millega kehtestati kontroll liha- ja lihasaaduste müügi üle, kohustati Viljandi maakonna või- ja piimavabrikuid toodangu ülejääke saatma Viljandi TSS Nõukogu Täitevkomitee Toitlusosakonnale.⁸⁶ Valdades, kus avastati peidetud vilja ja muid toiduaineid, rekvireeriti need töörahva nõukogude poolt.

Nii korraldati Suure-Kõpu vallas läbiotsimisi. Rekvireeritud sead müüdi rekvisitsioonihinnaga kehvemale elanikkonnale ja suunati osalt linna.⁸⁷ Kuu aega hiljem rekvireeriti samas Suure-Kõpu vallas 700 rubla eest vilja.⁸⁸ Kuigi Viljandi linna ja maakonna töörahvast ähvardas nälg, otsustati abistada veelgi raskemas seisukorras viibivaid Tallinna töölisi. Selleks otsustas Viljandi Maakonna TSS Nõukogu Täitevkomitee 12.—13. jaanuaril rekvireerida Tallinna abistamiseks maakonnas asuvatest taludest ja mõisatest 8000 puuda vilja.⁸⁹

⁸² "Tööraha Hääl" nr. 6, 5. jaan. 1918.

⁸³ "Maatamees" nr. 45, 2. nov. 1917.

⁸⁴ Eesti NSV RAKA, fond R-368, nim. 1, sü. 1, leht 11.

⁸⁵ "Tööraha Hääl" nr. 7, 10. jaan. 1918.

⁸⁶ "Tööraha Hääl" nr. 17, 15. veebr. 1918.

⁸⁷ "Tööraha Hääl" nr. 7, 10. jaan. 1918.

⁸⁸ "Tööraha Hääl" nr. 19, 20. veebr. 1918.

⁸⁹ "Tööraha Hääl" nr. 10, 17. jaan. 1918.

Et maatöörahva olukorda kergendada, otsustas Viljandi Maakonna TSS Nõukogu Täitevkomitee avada valdades rahvakauplused, kust rahvas saaks kaupu osta odavate ja kindlaksmääratud hindadega.⁹⁰ Selle otsuse ellurakendamist takistas peatselt algav Saksa okupatsioon Eestis.

Nõukogude võimu esimesel perioodil asuti Viljandimaa valdades reguleerima ka tööpäeva pikkust. Puiatu vallas arutati seda küsimust 11. veebruaril 1918, kusjuures tööpäeva pikkus määrati suvel 10, talvel 6 tunnile.⁹¹ Määrati kindlaks ka tööpäeva tasu alammäär.

Järjekindlalt teostas Viljandi Maakonna TSS Nõukogu marksistlik-leninlikku keelepoliitikat. Kõigis maakonna ametiasutustes kehtestati emakeelne asjaajamine.

Rahvuspoliitika raames oli äärmiselt oluline töötavate hulkade haridus- ja kasvatusüsteemi väljaarendamine. Vana haridussüsteem tuli purustada. Selles küsimuses kerkis teravalt üles õpetajate probleem, keda oli vaja võita nõukogude võimu poole.

Kooliküsimust arutati Viljandis juba 1917. aasta 22. oktoobril maatameeste konverentsil, kus otsustati, et koolides peab õppekeeleks olema eesti keel, vene keele õpetamine nähti ette viimastes klassides. Konverents otsustas nõuda õppeaja pikendamist 3-lt aastalt 6-le aastale. Samal koosolekul võeti ühtlasi vastu otsus, et õppekeeleküsimuses ei tarvitse valdadel ootama jääda keskvalitsuse eeskirja, vaid tuleb asuda kohe otsuse elluviimisele. Usuõpetus otsustati asendada loodusteaduse või eetikaga.⁹² Veebruaris arutati haridusküsimust uuesti TSS Nõukogu koosolekul, kusjuures kaotati koolide jaotus valla-, kihelkonna-, ministeeriumi- ja linnakoolideks. Nende asemel nähti ette üldiste rahvakoolide loomine, mis pidid andma kõiki tarvilikke teadmisi igapäevaseks eluks. Otsustati, et kool peab olema kättesaadav kõigile ja tasuta. Õpetuse ühtlustamiseks ja õpetajate kaadri paremaks kasutamiseks nähti ette väiksemate koolide ühendamine.⁹³ Hakati mõtlema ka täisealiste vallaelanike haridusliku ja kultuurilise taseme tõstmisele, milleks asutati lugemistube ja raamatukogusid. Maatöörahvale hakati

⁹⁰ „Töörahva Hää!“ nr. 17, 15. veebr. 1918.

⁹¹ Sealsamas.

⁹² „Maatamees“ nr. 44, 31. okt. 1917.

⁹³ „Töörahva Hää!“ nr. 14, 26. jaan. 1918.

pidama kõneõhtuid⁹⁴, et laiendada nende poliitilisi teadmisi ja silmaringi.

Samal ajal Nõukogude valitsuse haridusalaste ümberkorraldustega Viljandimaal ja hariduse muutmisega kättesaadavaks kõigile tegi sellele vastutööd kodanlus oma ideoloogide — pastorite kaudu, kuulutades rahvale, et "... kirik on olnud ja jääb ainukeseks hariduse andmise allikaks, kuna koolid on ebahariduse andmise kohad".⁹⁵

Võidelda tuli ka klassiteadvuselt mahajäänud ja otseselt kodanluse teenistusse astunud õpetajate vastu. Nii tegi Kase kooli õpetaja Jüri Nõmmik enne Eestimaa Asutava Kogu valimisi kihutustööd Pätsi, Poska, Tõnissoni jt. demokraatliku bloki kandidaatide heaks.⁹⁶ Sellised rahva-vaenuliku kihutustöö tegijad tagandati ja vangistati.

Suurt tööd alustati Viljandimaal ka rahva tervishoiu eest hoolitsemisel. Asuti looma tervishoiukohaseid töötüümusi ja organiseerima tasuta arstiabi. Kavatseti jaotada maakond jaoskondadeks ja ehitada igasse jaoskonda haigla, kus haigeid ravitaks tasuta. Kuid ka sel alal ei jõutud kaugemale esimestest sammudest. Kavatsatud hariduselu ja tervishoiusüsteemi ümberkorraldust ei suudetud sakslaste sissetungi tõttu teostada.

Peale Bresti rahuläbirääkimiste katkemise ja sakslaste ülemineku pealetungile otsustas Viljandi Maakonna TSS Nõukogu Täitevkomitee tugevdada valdade Punakaarti. Valdadesse saadeti sõjariistu. 22. veebruaril kutsuti valdadest Viljandisse kokku 200 punakaartlast⁹⁷, et saata neid appi, kui kuskil peaks toimuma valgekaartlik väljaastumine.

Sakslased lähenesid Viljandile. Ööl vastu 23. veebruari kutsuti kokku Viljandi Maakonna TSS Nõukogu Täitevkomitee koosolek, millest võtsid osa ka valdade Viljandis viibivate Punakaardi salkade esindajad. Koosolekul otsustati täitevkomitee evakueerida. Osa punakaartlasi pidi sõitma koos täitevkomitee liikmetega. 23. veebruari hommikul lahkus Viljandist 35 täitevkomitee liiget ja punakaartlast Rakvere suunas.⁹⁸

Peale täitevkomitee liikmete linnast lahkumise toimus

⁹⁴ "Tööraha Hääl" nr. 14, 26. jaan. 1918.

⁹⁵ "Tööraha Hääl" nr. 13, 24. jaan. 1918.

⁹⁶ "Tööraha Hääl" nr. 19, 20. veebr. 1918.

⁹⁷ "Proletaarne Revolutsioon Eestis" nr. 8, 1929, lk. 15.

⁹⁸ Sealsamas, lk. 36.

seal kodanluse ja valgekaartlike elementide ülestõus,⁹⁹ mille tulemusel Viljandis haaras jälle võimu kodanlus. Hakati areteerima kohalejäänud nõukogude tegelasi ja toimetama neid sakslaste kätte. Viljandi maakonnast viidi Saksamaale koonduslaagresse 486 nõukogude tegelast,¹⁰⁰ nende hulgas ka endine Viljandi Nõukogu Täitevkomitee esimees J. Meerits.

Nõukogude korra ülesehitamise Viljandis lõpetas sakslaste sissetung ja kodusõja algus. Viljandi töörahvas lan- ges uuesti kodanluse rõhumise alla, millest vabanes alles 1940. aastal.

⁹⁹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 36.

¹⁰⁰ Sealsamas, lk. 38.

(1917—1918)

I. P A U L

Punakaart astus ajaloo areenile Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni ajajärgul revolutsioonilise proletariaadi relvastatud jõudude ühe peamise organisatsioonina. Tema tekkelooga ja võitlusega tutvumine on hädavajalik eeltingimus revolutsiooni põhjalikuks tundmaõppimiseks.

Punakaardi ajaloo tundmine aitab paremini mõista nii revolutsioonilise vägivalla osa sotsialistlikus revolutsioonis üldse kui ka proletariaadi relvastatud jõu tähtsust proletariaadi diktatuuri kehtestamisel ja kindlustamisel. Tänapäeval on need probleemid aktuaalsed seoses nende suurte muudatustega ühiskondlike jõudude vahekorras, mis on aset leidnud Oktoobrirevolutsiooni-järgse nelja aastakümne jooksul ning võimalikuks teinud proletariaadi diktatuuri kehtestamise mitte ainult relvastatud vägivaldal rakendades, vaid ka rahulikult teel.

Eesti proletariaat organiseeris oma Punakaarti koos kogu Venemaa proletariaadiga, seejuures revolutsiooni hällilinna Petrogradi Punakaardi eeskujul, võitluses ühise vaenlase — kodanluse ja mõisnike vastu, revolutsiooni võiduks ja võitnud sotsialistliku revolutsiooni kaitseks. Missugust abi sealjuures Eesti proletariaat sai Vene töölisklassilt, keda vahetult juhtis kommunistlik partei, eesotsas revolutsiooni suure juhi V. I. Leniniga, ja missugune oli Eesti proletariaadi relvastatud jõudude omapoolne panus Venemaa proletariaadi võitlustes esimese nõukogude sotsialistliku riigi loomisel, see huvitab tänapäeval paljusid. Neil sangarlikel võitluspäevil sepistasid punakaartlased uusi vennalikke sõprussidemeid naaberrahvaste vahel.

Punakaardi ajaloo tutvustamine laiadele ringkondadele on ka parimaks abinõuks eesti kodanluse ja kodanlike aja-

loolaste poolt kommunistide aadressil levitatud laimu paljastamiseks „enamlaste verejanulisusest“.

Senini on ajaloolased omistanud lubamatult vähe tähelepanu Punakaardi tegevusele Eestis.

1927. aastast alates avaldati Nõukogude Liidus ilmuvas ajakirjas „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ endiste punakaartlaste mälestusi. Hiljem ilmus trükist ka mälestuste kogumik „Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas“. Need mälestused ei anna aga terviklikku pilti Punakaardi tegevusest Eestis. Neis esineb suuri vigu kronoloogia valdkonnas ja üksikuid teisi ebatäpsusi. Eesti laia lugejaskonnani need kirjutised ei jõudnud ja tänapäeval on nad hinnatavad kui täiendav allikmaterjal uurijaile.

Nõukogude eesti ajaloolastest on Punakaardi küsimust seoses Oktoobrirevolutsiooni muu temaatikaga mõnevõrra käsitletud V. Reiman, J. Saat ja K. Siilivask. Punakaardist kui Punaarmee eelkäijast kõneleb lühidalt ka J. Tipneri raamat „Eesti töörahva relvastatud võitlus nõukogude võimu eest kodusõja aastail“. Kui sellele lisada veel mõni üksik ajaleheartikkel, siis saamegi kogu kirjanduse loetelu Eesti Punakaardi teemal. Tervikuline uurimus Punakaardi kohta Eestis senini puudub.

Kogu eespoolöeldu ajendaski käesoleva artikli autorit uurima Punakaardi ajalugu, et jõukohaselt kaasa aidata vastava lünga likvideerimisele Eesti töörahva ajaloos.

Käesoleva artikli piiratud lehekülgede arv sunnib esitava Punakaardi loomist ja tegevust Oktoobrirevolutsiooni-eelsel perioodil väga lühidalt, et anda võimalikult ulatuslikumat ülevaadet tema võitlustest Eestis nõukogude võimu kindlustamise perioodil. Sama sunnib jätma edaspidiseks selliste tähtsate küsimuste valgustamise, nagu seda on Punakaardi võitlus Saksa okupantide vastu 1918. aastal veebruaris-märtsis ja punakaartlaste osa Punaarmee loomisel.

1. Punakaardi loomine ja tegevus Eestis Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise ja teostamise perioodil

Veebruarirevolutsiooni tulemusena tekkinud kaksikvõimu olukorras andis V. I. Lenin kuulsates Aprilliteesides konkreetse võitlusprogrammi üleminekuks kodanlik-demokraatlikult revolutsioonilt sotsialistlikule revolutsioonile. See oli revolutsiooni rahuliku arengu programm,

mis seadis bolševike ette ülesande võita kogu võim nõukogudele laialdase propaganda ja agitatsioonitöö kaudu.

Juba 1905.—1907. aasta revolutsiooni päevil rõhutas V. I. Lenin, et „Töölisklass eelistaks muidugi võtta võim enda kätte *rahulikult* teel“¹, kuid ühtlasi hoiatas ta, et „... on väga tõenäoline — isegi äärmiselt tõenäoline, — et kodanlus ei anna proletariaadile rahulikult järele, vaid asub otsustaval momendil kaitsma oma eesõigusi väevõimuga“.² Seda pidas revolutsiooni suur juht silmas ka 1917. aastal. Seepärast ei eitanud revolutsiooni rahuliku arengu programm revolutsiooniliste relvastatud jõudude vajadust. Aprilliteesides nõudis V. I. Lenin alalise sõjaväe asendamist „rahva üldise relvastamisega“.³ Bolševike partei näitas, et revolutsiooni rahulik areng võib muutuda tegelikkuseks proletariaadi ja kehvtalurahva relvastatud jõudude, revolutsioonilise armee olemasolu tingimustes. Ainult selline armee suudaks avaldada vastupanu kontr-revolutsioonilistele jõududele ja suruda maha viimaste katsed kahjustada revolutsiooni.

Pärast Veebruarirevolutsiooni nägi Venemaa proletariaat varsti, et kodanlus asub looma oma relvastatud jõude võitluseks revolutsiooniliste jõudude vastu. See avaldus eeskätt kodanluse püüdes muuta vana armee oma võimu toeks, mis tal väikekodanlike kokkuleppeparteide kaasabil ajutiseks osaliselt ka õnnestus, aga samuti politsei loomises „rahvamiilitsa“ nimetuse all. Eestis ja teistes ääremaades asus kodanlus lisaks sellele looma veel rahvuslikke väeosi.

Nendele kodanluse sepitsustele vastasid bolševikud proletariaadi revolutsiooniliste relvastatud jõudude loomisega. Ühelt poolt jätkati vana armee revolutsioneerimist, teiselt poolt aga asuti looma tööliste relvastatud võitlusorganisatsioone. Viimaseid ei organiseeritud kohe algusest peale Punakaardi nimetuse all. Punakaardile eelnesid proletariaadi lihtsamad relvastatud organisatsioonid, missuguste loomiseks oli kogemusi omandatud juba 1905.—1907. aasta revolutsiooni päevil.

Pärast Veebruarirevolutsiooni oli esimeseks proleta-

¹ V. I. Lenin, Teosed, 4. kd., Tallinn, 1950, lk. 241.

² Sealsamas.

³ V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., Tallinn, 1954, lk. 5.

riaadi relvastatud organisatsiooniks Tallinnas ja Narvas revolutsiooniline rahvamiilits,⁴ Tartus üliõpilasmiiilits.⁵

Kuid Tallinna ja Tartu miilitsaorganisatsioonid tegutsesid proletariaadi võitlusüksustena väga lühikest aega. Nõukogude esseerlik-menševistlik enamus andis miilitsa organiseerimise kodanluse esindajate kätte, kes asusid sellest kujundama politsei jõudu, vastavalt Ajutise Valitsuse juhistele.⁶

Narvas ei saanud kodanlus küll miilitsat oma võimusesse, kuid suutis seda siiski risustada miilitsaüleme kaudu, kelleks upitas esseeride kaasabil Ajutise Valitsuse komissari.⁷

Eesti väikekodanlikes maakonnalinnades aga, kus klassiteadlikku proletariaati oli vähe, oli miilitsa organiseerijaks algusest peale kodanlus.

Sellises olukorras asus proletariaat otsima uusi võimalusi oma relvastatud jõudude loomiseks. Tallinnas ja Narvas asutas ta vabrikumiilitsa. Vabrikumiilits, kes koosnes peamiselt töölistest, võttis suuremate tehaste ja vabrikute piirkonnas korralduse enda kätte. Uhtlasi tõsteti tööliste poolt üles Punakaardi loomise nõudmine. Hakati moodustama bolševike relvastatud võitlussalku.

Proletaarse kaardiväe moodustamisele kutsuti üles töölisi juba VSDT(b)P Keskkomitee 26. veebruari manifestis, millega tutvus Tallinna proletariaat. Punakaardi organiseerimise vajadust selgitasid tööliste korduvalt ka „Pravda“ ning Eestis ilmuvad bolševike häälekandjad „Kiir“ ja „Izvestija Narvskogo Soveta“.

26. märtsil 1917 võttis VSDT(b)P Tallinna organisatsiooni koosolek vastu otsuse organiseerida Punakaart (rahvakaardivägi) ning asutada partei juurde võitlussalgad.⁸

Seega püstitas Eesti proletariaat, jälgides Petrogradi tööliste eeskujul, juba märtsi teisel poolel Punakaardi asutamise nõude.

⁴ I. R a b t š i n s k i, Oktoobripäevad Eestis, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised nr. 3, Tallinn, 1956, lk. 207—208 ja „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 4, 1928, lk. 22.

⁵ Vt. käesolevas kogumikus, lk. 39.

⁶ Eesti NSV ORKA, fond 1687, nim. 1, sü. 3, leht 1 ja „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 6, 1928, lk. 18.

⁷ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 4, 1928, lk. 26—29.

⁸ „Известия Ревельского Совета“ nr. 15, 29. märtsil 1917.

10. aprillil 1917 võttis VSDT(b)P Tallinna organisatsiooni koosolek vastu otsuse bolševike partei liikmete relvastamiseks, et kujundada kindel tuum, mille ümber aja jooksul pidi kujunema Punakaart. Uhtlasi moodustati erikomitee, kellele tehti ülesandeks selle otsuse elluviimine, muuseas ka relvade hankimine.⁹

Punakaardi loomise ja partei liikmete relvastamise küsimus seisis ka 16.—17. aprillil 1917 Tallinnas toimunud VSDT(b)P Põhja-Balti organisatsioonide I konverentsi päevakorras. Sellel Eesti bolševike esimesel legaalsel konverentsil vastuvõetud otsuses, mis kiitis heaks Lenini Aprilliteesid ja seadis nad bolševike edasise töö aluseks, öeldi: „Et vasturevolutsioonilistele ja provokatsioonilistele püüetele vastukaalu luua, tunnistab konverents tingimata tarvilikuks punast gardeväge asutada ja kutsub organisatsioonide komiteesid üles viibimata partei liikmete sõjariistu panemiseks sammusid astuma.“¹⁰ Otsuse tähtsus seisis selles, et ta kohustas bolševikke organiseerima Punakaarti mitte ainult Tallinnas, vaid kogu Eestis.

Neil päevil jõudsid ajalehe „Kiir“ veergude kaudu Eesti töörahva laiade massideni ka V. I. Lenini Aprilliteesid ning eriti proletariaadi relvastumise vajadust selgitav kõne Izmailovski polgu soldatitele.¹¹ Viimases näitas V. I. Lenin, et mitte politsei ega alaline sõjavägi, kes on rahvast eraldatud, „vaid kogu relvastatud rahvas ise, keda ühendavad nõukogud, — just tema peab riiki valitsema... Äрге laske taastada politseid, ärge andke ei riigivõimu ega riigivalitsemist mittevalitavate, tagandamatute, kodanlikku palka saavate tšinovnikute kätte; ühinege, koonduge, organiseeruge ise, kedagi usaldamata, lootes ainult oma mõistusele, oma kogemustele...“¹² Revolutsiooni suure juhi sõnad innustasid proletariaadi laiul masse revolutsiooni edasiarendamisele ja uutele pingutustele oma relvastatud jõudude väljaarendamiseks.

Need pingutused oleksid võinud juba aprillis anda tõhusaid tulemusi, kui proletariaadi relvastamise ja Punakaardi loomise poolt oleksid olnud ka nõukogud. Kuid enamikus nõukogudes kuulus sellal enamus väikekodanlikele kokkuleppeparteiidele, kes nagu kodanluski pida-

⁹ „Kiir“ nr. 15, 12. apr. 1917.

¹⁰ „Kiir“ nr. 22, 21. apr. 1917.

¹¹ „Kiir“ nr. 18, 15. apr. 1917; nr. 20, 18. apr. 1917.

¹² V. I. Lenin, Teosed, 24. kd., Tallinn, 1954, lk. 86—87.

sid revolutsiooni lõppenuks, üleminekust sotsialistlikule revolutsioonile aga ei tahtnud kuuldagi. Esseerid, kelle positsioonid sõjaväes sellal olid veel küllalt tugevad, püüdsid bolševikele vastu töötades kõikjal rõhutada, et just sõjavägi ja laevastik on võitnud revolutsiooni relvastatud toed ja mingit kogu rahva relvastamist ja tööliste relvastatud jõudu pole vaja.

Missugust iseloomu kandis esseeride ja menševike vastutöötamine Punakaardi organiseerimisele Eestis, see nähtub Tallinna TSS Nõukogu istungite protokollidest.

Tallinna bolševikud võitlesid selle eest, et saavutada nõukogus Punakaardi organiseerimise otsuse vastuvõtmist. Selline otsus oleks soodustanud laiade töörahva masside mobiliseerimist. Soodus moment Punakaardi küsimuse ülestõstmiseks nõukogus tekkis 21. aprillil 1917, seoses kontrrevolutsioonilise kodanliku organisatsiooni „Eesti Liidu“ käsilaste katsega rüüstata ajalehe „Kiir“ toimetuse ruume. Teade rüüstamiskatses jõudis nõukogusse istungi ajal. Nõukogu liikmetest moodustatud 12-liikmeline komisjon saadeti viivitamatult sündmust kohapeal selgitama. Istungi jätkudes aga tõstsid bolševikud üles Punakaardi loomise küsimuse. Juhataja bolševik Urb selgitas, et „Kiire“ purustamisele võib järgneda ka teiste töölisajalehtede purustamine, et käesolev juhtum võib kujuneda üldise pogrommi alguseks. Tekkinud olukorras oli esseeridel ja menševikel raske bolševike nõudmistele vastu vaielda. Kontrrevolutsioonilise kodanluse samm tähendas väljaastumist töörahva poolt kättevõidetud vabaduste vastu, millest mõne tunni pärast oli teadlik kogu Tallinna proletariaat. Et mitte kaotada laiade töörahva hulkade usaldust, tuli sellele reageerida. Kuidas seda tehti? Menševik Lazarev „*imestas, miks miilits midagi ei tee*“, esseer Bogdanov aga kutsus üles „*demonstreerima nõukogude jõudu relvastatud sõjaväekomando väljakutsumisega*“, esseer Davõdov nõudis, et „*nõukogu ise peab olema jõud*... On vaja *anda käsk*, on vaja *öelda, et meie oleme jõud*, et mingeid ekstsesse ei luba“¹³ (minu kursiiv — I. P.). Ei ühtegi sõna tööliste relvastamise vajadusest. Selliselt alustasid kokkuleplased manööverdamist. Bolševik Kuzmini konkreetsele ettepanekule moodustada Punakaart ning relvastada nõukogu

¹³ Eesti NSV ORKA, fond R-1216, nim. 1, sü. 4, leht 42.

liikmed ei saanud aga kokkuleppeparteide esindajad tekinud olukorras vastu hääletada. Punakaardi organiseerimise küsimus võeti järgmise koosoleku päevakorda.¹⁴

22. aprillil 1917 võttiski Tallinna TSS Nõukogu bolševike ettepanekul vastu otsuse „teiste linnade eeskujul moodustada Tallinnas Punakaart“.¹⁵ Vastava määruse väljatöötamine tehti ülesandeks täitevkomiteele. Bolševikud, kes toetusid Punakaardi organiseerimise nõudmisel laiadele massidele, olid saavutanud võidu.

Kuid menševistlik-esseeerlik täitevkomitee ei mõelnudki asuda selle otsuse elluviimisele. Hankinud toetust Punakaardi organiseerimisele vastutöötamiseks Petrogradi Nõukogu Täitevkomiteelt, kus sellal peremehetsesid samuti väikekodanlike parteide esindajad, esitas ta Punakaardi asutamise küsimuse nõukogule ümberotsustamiseks. 27. aprillil 1917 tunnistas Tallinna Nõukogu Petrogradi Nõukogu eeskujul küllaldaseks armee ja laevastiku toetuse nõukogule, Punakaardi asutamise aga enneaegseks.¹⁶ See oli töörahva uus reetmine.

Nõukogu eitav otsus ei peatanud aga bolševike poolt alustatud Punakaardi organiseerimistööd. Just neil päevil moodustati Punakaardi võitlussalk bolševike partei liikmeist, kes võttis enda kaitse alla ajalehe „Kiir“ toimetuse ruumid ja Töölistmaja, kus toimusid partei ja teiste töölisorganisatsioonide koosolekud.¹⁷ Võitlussalga koosseisu kuulusid töölised Arrast, Kreekmann, R. Vakmann, Topp jt.¹⁸ Punakaart hakkas organiseeritult osa võtma ka töörahva demonstratsioonidest, kaitstes neid kontrevolutsiooniliste jõudude provokaatorlike kallaletungide eest. 1. mai demonstratsiooni kaitset organiseeris VSDD(b)P Tallinna Komitee, eesotsas I. V. Rabtšinskiga, paigutades selleks kolonni ligikaudu poolsada revolvritega varustatud bolševikku — punakaartlast.¹⁹ Paljud punakaartlased,

¹⁴ Eesti NSV ORKA, fond R-1216, nim. 1, sü. 4, leht 42.

¹⁵ Sealsamas, leht 44.

¹⁶ Sealsamas, leht 45.

¹⁷ Isiklikult endise Tallinna Punakaardi Keskkomitee esimehelt G. Sommer'ilt (end. Tederov) saadud andmeil. G. Sommer töötab praegu Tallinnas kaubanduspalatis; Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, Moskva-Leningrad, 1934, lk. 7.

¹⁸ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, Moskva-Leningrad, 1934, lk. 29.

¹⁹ Sealsamas, lk. 25.

kellel polnud tulirelva, relvastusid isevalmistatud naasklitega.²⁰

Suurel tööliste ja sõjaväelaste imperialistliku sõja jätkamise vastu suunatud demonstratsioonil 18. juunil samusid demonstrantide esiridades jällegi punakaartlased.²¹ Bolševikud kandsid loosungeid, mis nõudsid rahva üldist relvastamist ja üldrahvalikku miilitsat.²²

Sõjaväelise organisatsiooni loomine bolševike Tallinna Komitee juurde ning venekeelse häälekandja „Utro Pravdõ“ ilmuma hakkamine soodustas kontakti loomist punakaartlaste ja sõjaväelaste vahel. Sõjaväelased abistasid Punakaarti sõjaväelise väljaõppe osas, punakaartlased omakorda esinesid väeosades ja laevadel agitaatoritena ja propagandistidena. Bolševike partei lähendas oskuslikult töölistele sõjaväelasi, aidates viimastel kokkuleppepar-teide mõjust vabaneda.

Kui 4. juulil Tallinnas bolševike poolt organiseeritud suurel töörahva demonstratsioonil esseerid organiseerisid selle nurjaajamiseks provokatsioonilise väljaastumise, astusid nende vastu välja koos Punakaardi võitlussalgaga ka soomuslaeva „Respublika“ madrused.²³ Provokaatorid said vastulöögi.

Bolševike võitlussalk moodustati juba märtsis ka VSĐT(b)P Tartu organisatsiooni liikmeist. Salka kuulus 6—8 partei liiget, kellest pooled olid töölistes, pooled vene üliõpilased. Võitlussalga peamiseks ülesandeks oli koosolekute ajal valve korraldamine. Relvadeks olid revolvrõid. Juuni alguseks kasvas võitlussalk 15 inimeseni, juulis aga olid relvastatud juba kõik partei liikmed.²⁴

27. aprillil 1917 hakkas ka Narva TSS Nõukogu oma liikmeid relvastama.²⁵ Kuid relvastatud võitlusorganisatsioonide loomisele Punakaardi nimetuse all asuti Narvas alles pärast juulisündmusi.

Seega pandi juba aprillikuu lõpuks Eesti suuremates linnades Tallinnas, Narvas ja Tartus parteiliikmetest rel-

²⁰ Isiklikult endiselt punakaartlaselt Aleksander Neps'ilt (end. Saarniit) saadud andmeil. A. Neps on praegu pensionär, elab Tartus.

²¹ J. Saart, Eesti bolševike tegevus 1917. aasta juunis ja juulis, „Eesti Bolševik“ 1949, nr. 15, lk. 44.

²² „Utro Pravdy“ nr. 10, 3. juulil 1917.

²³ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 29.

²⁴ Sealsamas, lk. 46—47.

²⁵ „Известия Нарвского Совета“ nr. 8, 2. mail 1917.

vastatud võitlussalkade moodustamisega alus Punakaardi organiseerimisele. Küllaltki tugevate parteiorganisatsioonide tekkimine samal ajal Aseris, Laiusel, Lehtses, Kundas, Rakveres ja Sindis lubab oletada, et ka seal hakati bolševike relvastatud võitlussalku looma.²⁶

Punakaardi loomisele aitas kõigiti kaasa vabrikumiilits. Tallinnas oli agaramaid vabrikumiilitsa organiseerijaid „Dvigateli“ vabrikumiilitsa ülem bolševik R. Vakmann.²⁷ Vabrikumiilitsa juhtkond oli enamasti ka aktiivseid Punakaardi organiseerijaid. Vaatamata sellele, et vabrikumiilitsal oli vähe relvi, avanes paljudele töölistele, tulevastele punakaartlastele, võimalus õppida relvakäsitsemist just selle organisatsiooni baasil. Vabrikumiilitsast siirdus palju töölisi Punakaardi ridadesse.

*

Juulidemonstratsiooni tulistamisega Petrogradis andis kontrrevolutsioon signaali pealetungi alustamiseks revolutsioonilistele jõududele kogu maal. Eestis suleti bolševistlikud ajalehed „Kiir“ ja „Utro Pravdõ“, nende toimetused rüüstati. „Kiire“ toimetaja J. Anvelt areteeriti. Kuid bolševike parteiorganisatsiooni hävitada kontrrevolutsiooni jõud ei suutnud. Juulisündmused tähistasid otsustavat pööret poliitilises olukorras. Saabus lõpp kaksikvõimule. Nõukogud, kus enamuse moodustasid töörahva reeturid — esseerid ja menševikud, kaotasid võimu ja muutusid kontrrevolutsioonilise Ajutise Valitsuse ripatsiks. Kujunenud olukorrast tegi V. I. Lenin järelduse: „Igasugused lootused Vene revolutsiooni rahulikule arenemisele on lõplikult kadunud.“²⁸

Bolševike partei muutis oma taktikat. 26. juulist kuni 3. augustini Petrogradis illegaalselt toimunud VSĐT(b)P VI kongress, millest võtsid osa ka Eesti bolševike delegaadid, analüüsinud põhjalikult tekkinud olukorda, näitas kätte suuna relvastatud ülestõusu ettevalmistamisele, et selle kaudu teha lõpp kontrrevo-

²⁶ Oletus rajaneb VSĐT(b)P Põhja-Balti organisatsioonide I konverentsi vastavale otsusele. Rakveres organiseeriti sellal Punakaarti (A. Palgi, Enamlaste võimulolemine Rakveres ja Rakvere vabastamine, Rakvere, 1936, lk. 22).

²⁷ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 25.

²⁸ V. I. Lenin, Teosed, 25. kd., Tallinn, 1954, lk. 158.

lutsioonilise kodanluse võimule ja kehtestada proletaariaadi diktatuur. Kongressil vastuvõetud manifestis öeldi: „meie seltsimehed, valmistuge uuteks lahinguteks, kindlalt, mehiselt ja rahulikult, laskmata ennast kiskuda provokatsiooni ohvriks, koguge jõudusid, rivistuge võitluskolonnidesse!“²⁹ See tähendas proletariaadi relvastamise eest peetava võitluse astumist uude etappi.

13.—16. augustini Tallinnas toimunud VSDT(b)P Põhja-Balti organisatsioonide II konverents võttis omaks kõik partei VI kongressi seisukohad.

Asjaolu, et eesti bolševikud kontrrevolutsiooni peale tungi tingimustes suutsid kaitsta oma parteiorganisatsiooni hävitamise eest ja seda isegi laiendada ning luua tiheda kontakti Balti mere laevastiku, Põhjarinde 12. armee ja läti bolševike organisatsioonidega, lõi soodsa eeldused Punakaardi edasiseks organiseerimiseks.

Tallinna Töölismajas Suur-Karja tänavas töötas Punakaardi organiseerimise komisjon, mille koosseisu kuulus rida Tallinna töölisi-bolševikke — G. Sommer (end. Tederov), O. Rästas, Lepp jt.³⁰ Punakaarti komplekteeriti vabatahtlikkuse alusel. Komisjonis vastuvõetu registreeriti ja varustati liikmekaardiga. Augustis oli Punakaardis juba ligikaudu 300 inimest,³¹ kes organisatsiooniliselt jagunesid üksikute tehaste ja vabrikute salkadeks. Kuid relvi oli sellal Punakaardil vähe. 7—10 jahi- ja vintpüssi, mida Töölismajas hoiti, kasutati kordamööda valveteenistuseks. Osa punakaartlasi omas ka isiklikku revolvr.³² Organiseeriti ühtlasi relvade käsitlemise õppusi Töölismaja saalis sõjaväelastest instruktorite juhtimisel.

Juulikuust alates hoogustus Punakaardi organiseerimine ka Narvas, kuhu partei saatis tööle V. Kingissepa. 12. juulil 1917 organiseeriti Kreenholmi Manufaktuuris mitme tuhande töölise osavõtul miiting, kus selgitava kõnega Punakaardi organiseerimise vajadusest esines Viktor Kingissepp. Miitingu lõppedes algas punakaartlaste registreerimine.³³

²⁹ V. I. L e n i n, Teosed, 25. kd., Tallinn, 1954, lk. 158.

³⁰ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 1, 1927, lk. 28; nr. 10, 1931, lk. 39.

³¹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 10, 1931, lk. 39.

³² Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 30.

³³ J. T i p n e r, Eesti töörahva relvastatud võitlus nõukogude võimu eest kodusõja aastail, Tallinn, 1953, lk. 24.

Seega näeme, et eesti bolševikud suutsid Eesti peamistes tööstuskeskustes ka juulipäevadele järgnenud kontrrevolutsiooni aktiveerimise perioodil oma relvastatud jõudude ülesehitamist jätkata.

Uue tõuke sai Punakaardi ridade kasv Entente'i imperialistide ja vene kontrrevolutsionääride poolt organiseeritud Kornilovi mässu mahasurumise päevil. Kommunistliku partei juhtimisel võttis selle vandenõu purustamisest osa koos Venemaa proletariaadiga ka Eesti proletariaat.

Bolševikud kutsusid üles töölisi, soldateid ja madruseid valmistuma võitluseks korniilovlaste vastu. Töölised nõudsid relvi ja avaldasid soovi astuda Punakaardi ridadesse. Bolševike algatusel, kelle mõju Tallinna Nõukogus selleks ajaks oli tunduvalt kasvanud, moodustati Tallinnas erikomitee kontrrevolutsiooni vastu võitlemiseks. Komitee korraldusel nõudis Eestimaa Nõukogu Täitevkomitee Narva, Tartu, Haapsalu ja teiste Eesti linnade nõukogudelt telegraafi- ja telefonijaamade valve alla võtmist, kontrolli kehtestamist sõjaliste ja tsiviilvõimude tegevuse üle, ilmsete kontrrevolutsionääride areteerimist, revolutsioonilise sõjalise kaitse organiseerimist, kontrrevolutsiooniliste ajalehtede sulgemist ning korra ja rahu säilitamist.³⁴ See oli võitlusprogramm kontrrevolutsioonilise vandenõu likvideerimiseks.

30. augustil 1917 võttis Tallinna Nõukogu vastu otsuse relvastada saadikud ning kohustas täitevkomiteed koos Eestimaa Nõukogu Täitevkomiteega moodustama organiseeritud töölistest võitlussalku.³⁵ 1. sept. 1917 arutas mõlema täitevkomitee ühine istung Punakaardi organiseerimise küsimust. Otsustati luua tööliste relvastatud võitlussalk, nõutada Peeter Suure Merekindluse ladudest 1500 vintpüssi, 100 õppepüssi, 1000 revolvrit, üks kuulipilduja koos lahingu- ja õppepadrunitega. Relvade hankimine ja võitlussalga organiseerimine tehti ülesandeks kolmeliikmelisele komisjonile, eesotsas Jaan Anveldiga.³⁶

Ent merekindluse komandant keeldus relvi andmast. Oma kontrrevolutsioonilist otsust „põhjendas“ ta relvade vähesusega, nõudis eeltingimusena töölistesalkade alluta-

³⁴ Eesti NSV ORKA, fond 2997, nim. 1, sü. 2, lehed 36—37.

³⁵ Eesti NSV ORKA, fond R-1216, nim. 1, sü. 4, leht 139.

³⁶ Sealsamas, sü. 3, leht 63.

mist „sõjaasjanduses kogenud isikutele“ (s. t. ohvitseridele — I. P.), laskeasjanduse kursuse läbivõtmist jne.³⁷

Kontrrevolutsioonilise ohvitserkonna vastuseisust hoolimata hankisid punakaartlased endile relvi, kuigi mitte suurel arvul, just sõjaväelaste kaasabil. See oli võimalik selle tõttu, et septembris asusid esseeride mõjust vabanevad madrused ja soldatid tööliste relvastumist toetama. 11. septembril nõudis Tallinna merekindluse 1. ja 2. polgu soldatite üldkoosolek organiseeritud tööliste relvastumist.³⁸ Sama nõue tõsteti üles 13. septembril miitingul madruste klubis.³⁹ Relvi hankisid punakaartlased Tallinnast läbisõitvatelt ešelonidelt⁴⁰ ja vagunitest, mis olid unustatud raudteele järelevalveta.⁴¹ Kauplustest osteti revolvreid ja jahipüsse. Sellal kehtis Punakaardi relvastamisel vormel — „esialgu peab igaüks neid ise endale muretsema“⁴².

Tallinnas organiseeris Punakaart järelevalve kontrrevolutsiooniliste, eriti kasakaväeosade liikumise, ja paiknemise üle. Nii jutustab punakaartlane V. Seppam oma mälestustes luurekäigust Pelgulinnas. Talle oli antud ülesanne selgitada välja Kornilovit pooldavate kasakate arv, sõjaväeüksuste meeoleolu, lahingukäsud ja tegevus.⁴³ Selline süstemaatiline järelevalve kontrrevolutsiooniliste jõudude üle, mida punakaartlaste kõrval teostasid ka madrused, võimaldas paljastada ja areteerida Tallinnas vandenõu-osalise kindral vürst Dolgorukovi, kes nõupidamiselt Korniloviga oli teel Soome.⁴⁴ Rööbiti luurega arendasid punakaartlased ka agitatsiooni kontrrevolutsiooniliselt häälestatud sõdurite keskel nende vabastamiseks korniilovlaste mõjust.

Narvas võttis nõukogu enda kätte kõrgema võimu linnas, kaasa arvatud ka sõjaväeosad, keelates ära viimaste loata lahkumise linnast.⁴⁵ Ööl vastu 29. augustit võt-

³⁷ Sõja-Merelaevastiku Riiklik Keskarhiiv (edaspidi SMLRKA), fond 353, nim. 1, sü. 28, lehed 10 ja 68.

³⁸ „Звезда“ nr. 17, 13. sept. 1917.

³⁹ SMLRKA, fond 95, nim. 1, sü. 19, leht 72.

⁴⁰ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 10, 1931, lk. 40.

⁴¹ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 40.

⁴² „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 10, 1931, lk. 9.

⁴³ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 30.

⁴⁴ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1957 году, Москва, 1955, стр. 161.

⁴⁵ „Известия Нарвского Совета“ nr. 26, 31. aug. 1917.

sid relvastatud salgad Narva jaama valve alla ega lasknud Petrogradi suunas ühtegi rongi läbi.⁴⁶ On tõenäoline, et Kreenholmi Manufaktuuris organiseeritud Punakaardi relvastatud väesalka kasutati valve tugevdamiseks nii linnas kui jaamas, sest sõjaväeosi, kelle suhtes kehtestati linnast lahkumise keeld, usaldati vähem.

Kornilovi mässu päevil mobiliseerusid võitluseks ja suurendasid revolutsioonilist valvsust ka kõik teised proletariaadi võitlusüksused Eestis.

Kornilovi kontrrevolutsiooniline avantüür suruti maha. Petrogradi suunas ei pääsenud Eestist ükski mässajate väeosa läbi. Punakaart sooritas esimese tõelise lahingukatsumise ja sai rea kasulikke kogemusi.

Kornilovi mäss paljastas Ajutise Valitsuse lipitsemispoliitika tsaari endiste tuusade ümber ning esseerid ja menševikud kui selle poliitika toetajad. Tööraha massid veendusid ikka enam, et ainult bolševikud on nende huvide eest võitlejad. Algas nõukogude bolševiseerumine. See tähendas aga nende takistuste äralangemist, mis seni olid pidurdanud Punakaardi organiseerimistööd just nõukogude liinis. Uuesti ülestõstetud loosung „Kogu võim nõukogudele!“ tegi nõukogud kõige enam huvitundvaks organisatsiooniks relvastatud jõu suhtes, mis võinuks tagada ülestõusu edu. Et eelseisvas revolutsioonis tuli olla valmis relvastatud võitluseks, sellest sai proletariaat pidevalt uusi hoiatavaid signaale. Eestisse hakati koon-dama Ajutisele Valitsusele veel ustavaid väeosi (13. ja 15. Doni kasakapolk ja mõned teised). Uute rahvuslike väeosade loomine jätkus (Tallinna Üksikpolk, Tartu Tagavarapataljon). Tallinnas tugevdas kodanlus oma politsei jõude „Omakaitse“, Tartus tagavaramiilitsa asutamise-ga, maal aga lisaks kreisimiilitsale „enesekaitse-salkade“ ja „öövahide“ süsteemi loomisega.⁴⁷

Bolševikud vastasid sellele agitatsioonitöö arendamisega armee ja laevastiku üksustes, samuti ka kodanluse rahvuslikes väeosades, võites sellega soldatite poolehoiu. Samal ajal jätkasid nad ka Punakaardi organiseerimist. Kornilovi mässu mahasurumise päevil hoo-

⁴⁶ V. A. Zubov, Kreenholmi manufaktuuri ajaloolisest minevikust ja arengust, 1952, lk. 21, 22.

⁴⁷ Eesti NSV ORKA, fond R-1420, nim. 1, sü. 3, leht 11; sü. 4, leht 22; sü. 8, lehed 33, 34.

gustunud Punakaardi ridade kiire kasv ei nõrgenenud ka järgnevatel kuudel.

19. oktoobril 1917 toimus Tallinnas Töölismajas Punakaardi üldkoosolek.⁴⁸ See oli Punakaardi esimene koosolek, mis kutsuti kokku avaliku teatega ajalehe veergudel. Punakaart oli kasvanud juba selliseks jõuks, kes võis kartmata astuda avalikku võitlusse klassivaenlastega.

Selleks ajaks oli Tallinnas moodustatud Punakaardi Keskkomitee, kuhu valiti rida töölisi-bolševikke — G. Sommer (Tederov), „Wiegandi“ vabriku tööline Mühlberg, Sadamatehaste töölised Rosberg ning Vaikull jt.⁴⁹ Tallinna Punakaardi ridadesse kuulus Oktoobrirevolutsiooni alguseks ligikaudu 500 kuni 700 punakaartlast.⁵⁰ Kui võrrelda aga Oktoobri-eelset Tallinna Punakaarti revolutsiooni keskuse Petrogradi Punakaardiga, siis näeme, et selleni ta ei küündinud ei oma suurusega (vastavalt tööliste üldarvule) ega ka organisatsiooniliselt. Petrogradi Punakaardi ridadesse kuulus Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni alguseks üle 22 000 punakaartlase. Üksikute rajoonide Punakaardis oli üle mitme tuhande mehe. Punakaardil oli oma viimistletud organisatsioon, oma põhikiri.⁵¹ Petrogradi Punakaart oli sotsialistliku revolutsiooni peamiseks löögijõuks.

Tallinna Punakaardi ja üldse Eesti Punakaardi mahajäämus on seletatav mitme asjaoluga.

Kahtlemata kahjustas esialgu Punakaardi organiseerimist kokkuleppeparteide reetlikkus, kes eitasid Punakaardi loomise vajadust. Ka relvade puudus ja tõsised raskused nende hankimisel mõjusid organisatsiooni kasvule pidurdavalt. Nende takistuste kõrvaldamiseks arendasid bolševikud pidevalt võitlust.

Punakaardi organiseerimisele ei saanud jätta mõju avaldamata aga ka VSĐT(b)P Eestimaa organisatsioonides

⁴⁸ „Tööline“ nr. 81, 19. okt. 1917.

⁴⁹ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 13; F. Vaikull elab Tallinnas — pensionärina.

⁵⁰ Arv 500—700 on tuletatud ja küllaltki tagasihoidlik. Kui arvestada seda, et Põhja-Balti laevatehase töölised esitasid juba oktoobri lõpul nõudmise 150 püssi saamiseks, siis on võimalik, et kõigi Tallinna tehaste kohta kokku on 500—700 liiga vähe. Igatahes enamik neist oli sellal veel relvadeta.

⁵¹ Е. Ф. Ерыкалов, Красная Гвардия Петрограда в период подготовки Великой Октябрьской социалистической революции, «Исторические записки» 1954, № 47, стр. 82—85.

levinud vaade, et relva tohib usaldada ainult partei liikmele. Selline seisukoht andis küll kõrge klassiteadlikkusega relvastatud jõu, oli aga samas tõsiseks takistuseks Punakaardi muutmisel proletariaadi massiorganisatsiooniks. Oktoobrirevolutsioon põhjustas selle seisukoha muutumist, kuigi, nagu edaspidi näeme, mitte üheaegselt kõigis organisatsioonides. Oktoobrirevolutsiooni ettevalmistamise perioodil suhteliselt vähese tähelepanu omistamine Punakaardile tulenes nähtavasti ka sellest, et Balti mere laevastiku üksustes ja maavägedes hoogsalt arenev bolševiseerumisprotsess andis VSDT(b)P Eestimaa organisatsioonide kätte isegi küllalt võimsa revolutsioonilise relvastatud jõu, millele tuginedes võis sotsialistliku revolutsiooni võidus kindel olla. Mahajäämus Punakaardi organiseerimisel andis end hiljem tunda, eriti siis, kui vana armee lagunemisest tingitult peamiseks revolutsiooni relvastatud jõuks Eestis jäi Punakaart.

Kuid kõigest sellest hoolimata oli Punakaart Eestis kujunenud küllaltki tähtsaks proletariaadi võitlusorganisatsiooniks. Punakaardi ridades võtsid töölisel aktiivselt osa nõukogude võimu kehtestamisest Eestis.

Kui 22. oktoobril 1917 moodustati Eestimaa Sõjaline Revolutsioonikomitee⁵², eesotsas I. Rabtšinskiga, hakkas Punakaart selle käskusid täitma. Vahetult tegeles Punakaardi organiseerimise küsimustega ja andis temale võitlusülesandeid Eestimaa SRK aseesimees V. Kingisepp.

23. oktoobril asus Eestimaa SRK korraldama kogu võimu ülevõtmist nõukogude kätte. Laevadele, väeosa-desse, raudteejaamadesse, telefoni- ja telegraafikeskjaama ning postkontorisse määrati komissarid. Tsiiviilasutustesse määratud komissarid said vajaduse korral oma käsutusse sõjaväelastest või punakaartlastest võitlussalgad. Linnas hakkasid korda pidama Punakaart ja sõjaväelastest patrullid.

Eestimaa SRK kontrolli sisseseadmisel kõigis strateegiliselt tähtsais punktides oli suur tähtsus Petrogradi kaitsmisel eriti läänest ähvardavate kontrrevolutsiooniliste jõudude vastu. Nende punktide hõivamisest informeeriti Petrogradi SRK-d 24. oktoobril.

24. oktoobril algas relvastatud ülestõus Petrogradis, mis viis Ajutise Valitsuse kukutamisele.

⁵² edaspidi SRK.

25. oktoobri õhtul teatas II ülevenemaaline nõukogude kongress kogu võimu üleminekust nõukogude kätte. Moodustati esimene nõukogude valitsus, eesotsas revolutsiooni suure juhi V. I. Leniniga.

Kui 26. oktoobril saabus Tallinna teade revolutsiooni võidust Petrogradis, oli Punakaardi esimeseks ülesandeks Viktor Kingissepa juhtimisel kubermanguvalitsuse ülevõtmine. Eestimaa SRK üleskutse teatas nõukogude võimu kehtestamisest. Kogu tsiviil- ja sõjaline võim Eestis läks üle Eestimaa SRK kätte. Ajutise Valitsuse komissaride kohad likvideeriti. Eestis kehtestati nõukogude võim relvastatud kokkupõrketa, mille tagas revolutsiooniliste jõudude tunduv üleolek kontrrevolutsioonilistest jõududest.

Kuid see ei tähendanud kontrrevolutsiooniliste jõudude tegevusetust. Juba 25. oktoobril sai Eestimaa SRK Petrogradi Nõukogu telegrammi, milles teatati eelmisel ööl alanud Kerenski-Krasnovi kontrrevolutsiooniliste jõudude pealetungist. Kõiki garnisone Petrogradi lähistel kohustati olema lahinguvalmis. Telegramm anti veel samal päeval edasi Narva ja teistesse Eesti linnadesse.⁵³

Eestimaa SRK vastas kontrrevolutsiooniliste jõudude väljaastumisele oma lahingujõudude edasise organiseerimisega.

Punakaardi ja sõjaväelaste salkadega tugevdati valvet tänavail, raudteejaamades ja posti-, telefoni- ning telegraafikeskustes. Tallinnas laiendati Punakaardi valvet ka toitulsladudele.⁵⁴ Eriti tuli takistada 13. ja 15. Doni kasakapolgu, 49. korpuse ja mõningate teiste kontrrevolutsiooniliste väeosade siirdumist Eesti territooriumilt Petrogradi peale. Kasakapolkude suhtes seati sisse eriline järelevalve.

Seoses Tallinna posti-telegraafi juhtivate ametnikkude sabotaažiga, millega need kontrrevolutsionäärid vastasid revolutsioonilise kontrolli sisseseadmisele telegraafil, võttis komissari väljakutsel relvastatud punakaardi salk 28. oktoobril kell 18.00 telegraafikontori üle. Sellele reageerisid telegraafiteenistujad streigiga, teatades, et nad enne tööle ei tule, kui valve ja komissar on eemaldatud. Posti- ja telegraafitööliste kontrrevolutsiooniline väljaastumine suruti maha pärast seda, kui Punakaart selle õhutasid areteeris.⁵⁵ Eestimaa SRK kontroll Tallinna telegraafi-

⁵³ Eesti NSV ORKA, fond 2997, nim. 1, sü. 1, leht 6—8.

⁵⁴ Eesti NSV ORKA, fond 1688, nim. 1, sü. 1, lehed 1, 2.

⁵⁵ SMLRKA, fond 353, nim. 1, sü. 144, lehed 12—13.

jaamas võimaldas kinni pidada kõik mässujuhtide telegrammid.⁵⁶ Tallinnas asuvad kontrrevolutsioonilised väeosad neutraliseeriti.

Rakveres asuva 49. korpuse kontrrevolutsioonilise juhtkonnani jõudis aga Kerenski käskkiri siiski. Kontrrevolutsionärid võtsid väevõimuga enda kätte Rakvere jaama ja hakkasid valmistuma sõiduks Petrogradi alla. Et takistada korpuse väljumist, sõitis sinna kohale Eestimaa SRK esimehe asetäitja Viktor Kingissepp ühes grupi punakaartlastega. Kuid nad areteeriti kontrrevolutsionääride poolt. Seejärel saadeti Tallinnast täiendavalt kohale madruste grupp, kelle selgitustöö tagajärjel soldatid keeldusid välja astumast nõukogude korra vastu. Pärast V. Kingissepa vabastamist võeti Rakvere jaam punakaartlaste ja madruste valve alla.⁵⁷

Võitluseks Kerenski mässu vastu mobiliseeriti ka Narva ja Tartu Punakaart ning revolutsioonilised sõjaväeüksused. Narva SRK korraldusel võeti raudteejaam sõjaväesalkade ja punakaartlaste valve alla. Narva telegraafikontoris teostas valvet Narva SRK liige tööline-punakaartlane Jaan Tõnisson.⁵⁸

Tartu jaamas olid valvepostidel punakaartlased ja läti kütid.

Eesti bolševike, tööliste-punakaartlaste ja revolutsiooniliste sõjaväeosade valvsus ning aktiivne vastutegevus kontrrevolutsiooni sepitsustele tagas selle, et Eestist ei pääsenud ükski väeosa Petrogradi alla nõukogude võimu maha suruma.

Mõjuv löök anti kohalikele kontrrevolutsioonilistele jõududele ka nende häälekandjate sulgemisega. 31. oktoobril 1917 viis Punakaart täide Eestimaa SRK poolt vastuvõetud kodanlike ajalehtede „Päevaleht“, „Tallinna Teataja“, „Revelskoje Slovo“ jt. sulgemise otsuse.⁵⁹ Ajalehe „Päevaleht“ toimetaja keeldus toimetuse ruumide võtmeid andmast. Ta oli need sunnitud andma, kui punakaartlased ta areteerisid.⁶⁰

⁵⁶ Eesti NSV ORKA, fond 1688, nim. 1, sü. 1, leht 6.

⁵⁷ M. Petrov, Balti mere laevastik Suures Sotsialistlikus Oktoobri-revolutsioonis. „Eesti Kommunist“ nr. 10, 1955, lk. 33.

⁵⁸ Eesti NSV ORKA, fond 2997, nim. 1, sü. 10, lehed 24—25; sü. 35, leht 187.

⁵⁹ Eesti NSV ORKA, fond 1688, nim. 1, sü. 1, leht 2.

⁶⁰ Sealsamas, leht 8.

Järgnes kodanluse politsei jõudude likvideerimine. 2. novembril 1917 saadeti „Omakaitse“ laiali.⁶¹ Kodanliku miilitsa asemele hakati looma uut, töölismiilitsat. Kuni viimase kujundamiseni olid Tallinnas peamisteks korralvalve organiteks Punakaart ja sõjaväeosad.

Eespooltoodud üksikud momendid Punakaardi tegevusest Oktoobripäevil aitavad meil mõista seda osa, mida Punakaart etendas nõukogude võimu kehtestamise otsustaval perioodil Eestis.

Eesti proletariaadile tagas nõukogude võimu rahuliku kehtestamise revolutsiooniliste jõudude suur ülekaal kontrerevolutsiooniliste jõudude üle, mis tulenes eeskätt sellest, et Eesti proletariaati abistasid võitluses bolševike seisukohad omaksvõtnud Balti mere laevastiku madrused ja revolutsioonilised soldatite massid. Nendega võrdse aktiivsusega võtsid nõukogude võimu kehtestamisest osa Eesti Punakaardi noored võitlussalgad.

Oktoobripäevil sai Eesti Punakaart oma teise suure lahingulise karastuse.

2. Punakaardi kujunemine proletariaadi diktatuuri löögijõuks

Oktoobris saavutas töörahvas suure võidu. Ekspluataatorlikelt klassidelt võeti ära poliitiline võim ja kehtestati proletariaadi diktatuur. Kuid see fakt märkis ära ainult sotsialistliku revolutsiooni alguse. Tõsised võitlused seisisid alles ees. Ekspluataatorlikud klassid oli vaja lõplikult purustada, neilt tuli ära võtta ka majanduslik võim. Sellest tulenes proletariaadi vajadus omada ka edaspidi ekspluataatorlikest klassidest üle olevat jõudu, et sundida viimaseid oma tahtele alistuma.

Kerenski-Krasnovi kontrerevolutsiooniline väljaastumine, samuti Eesti kodanluse esimesed katsed mitte alistuda nõukogude võimu korraldustele, olid hoiatavateks signaalideks Eesti proletariaadile ja kohustasid teda viivitamata võtma tarvitusele abinõud kättevõidetud riigi võimu kaitseks.

Bolševikud olid veendunud, et nad suudavad kättevõidetud võimu kaitsta. Veel enne nõukogude võimu kehtestamist näitas V. I. Lenin oma artiklis „Kas bolševikud

⁶¹ Eesti NSV ORKA, fond 1688, nim. 1, sü. 1, leht 11.

suudavad riigivõimu enda käes hoida?", et nõukogud kui uus riigiaparaat annavad sellise relvastatud jõu, mis on tihedasti seotud rahvaga ja sõjaliselt võrratult võimsam vana alalise sõjaväe jõust, oma revolutsioonilisuselt aga asendamatu. „Kuid proletaarlaste ja kehvtalupoegade vastupanu jõudu ei ole me veel näinud,“ kirjutas V. I. Lenin, „sest see jõud ajab end oma täies pikkuses sirgu alles siis, kui võim on proletariaadi käes, kui kümned miljonid inimesed, keda rõhus viletsus ja kapitalistlik orjus, näevad kogemuste najal, *tunnevad*, et võim riigis on läinud rõhutud klasside kätte, et võim aitab kehvikuil yõidelda mõisnike ja kapitalistide vastu, *murrab* nende vastupanu. *Alles* siis võime näha, missugused kapitalistidele vastupanu avaldamise äraarvamatud jõud peituvad rahvas, . . . alles siis tõuseb iga kümne tuhande tööliklassi võimu avaliku või varjatud vaenlase kohta, kes avaldavad aktiivset või passiivset vastupanu, *miljon* uut võitlejat . . .“⁶²

Nende miljonite ridadesse astus ka Eesti proletariaat. Ilmekalt avaldus see Punakaardi ridade edasises kasvus, mis hoogustus Eestis eriti pärast oktoobrivõite.

Tallinna proletariaat, innustatuna oktoobrivõidust, esines üksmeelselt nõudmisega panna töölised sõjariistu.

„Oleme valmis sõjariistadega välja astuma, kui nõukogusid kuidagi vasturevolutsioon peaks ähvardama,“⁶³ teatasid Bekkeri tehase töölised. „Nõuame organiseeritud tööliste sõjariistu panemist kõige lähemal ajal!“ öeldi „Dvigateli“ tööliste koosoleku resolutsioonis.⁶⁴ Relvadega olid valmis kaitsma ülevenemaalist nõukogude kongressi ja sõjalist revolutsioonikomiteed ka Vene-Balti laevatehase töölised.⁶⁵ Nendes ja ka teiste tehaste analoogilistes otsustes kajastus Tallinna proletariaadi kõrge revolutsiooniline klassiteadvus ning valmisolek relvaga käes asuda revolutsiooni saavutuste kaitsele.

Tehastes ja vabrikutes algas intensiivne Punakaardi organiseerimine. 27. oktoobril arutas Punakaardi küsimust „Dvigateli“ tööliste koosolek.⁶⁶ Bekkeri laevatehase töölised pöördusid samal ajal Eestimaa SRK poole 150 püssi

⁶² V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., Tallinn, 1954, lk. 102.

⁶³ „Tööline“ nr. 92, 2. nov. 1917.

⁶⁴ „Tööline“ nr. 87, 26. okt. 1917.

⁶⁵ „Tööline“ nr. 90, 30. okt. 1917.

⁶⁶ Sealsamas.

saamiseks.⁶⁷ Krulli vabrikus hakati 2. novembril punakaartlasi varustama eriliste „usaldustunnistustega“.⁶⁸

Esimestel päevadel pärast oktoobrivõitu tekkis Eesti bolševikel palju vaieldavaid küsimusi seoses proletariaadi relvastatud jõudude loomisega. Ei olnud kaugeltki selge, missuguseks neid organisatsiooniliselt kujundada, mis nimetuse all neid edasi organiseerida. Sellest ebaselgusest annab tunnistust kas või see fakt, et Eestimaa SRK koos kodanliku „Omakaitsesega“ luges laialisaadetuks ka „Punase kaardiväe“, viimase asemele aga otsustas asutada „töörahvamiilitsa“.⁶⁹ Tegelikult jätkus Punakaardi tegevus ja SRK otsus põhjustas ainult tema nimetamise „töörahvamiilitsaks“, „tööliste miilitsaks“ ehk „rahvamiilitsaks“. Neid nimetusi tarvitati „Punase kaardiväe“ nimetuse kõrval peamiselt 1917. aasta novembris ja ka detsembris.⁷⁰ Ebaselgete küsimuste täpsustamiseks ning organisatsiooniliste kogemuste saamiseks komandeeriti novembris Petrogradi G. Sommer ja O. Rästas. Petrogradis, Smolnõis, tutvusid nad lähemalt sealse Punakaardi organisatsiooniga.⁷¹

Kahtlemata oli vahetu kontakti loomisel Petrogradi punakaartlastega suur tähtsus Punakaardi organiseerimise edasisele käigule Eestis.

Punakaardi esimesed ülelinnalised kogunemised toimusid 1917. aasta novembri esimestel päevadel Harjuvärava mäel (restorani ruumes). Samal ajal algasid seal ka esime-

⁶⁷ „Tööline“ nr. 91, 31. okt. 1917.

⁶⁸ „Tööline“ nr. 97, 7. nov. 1917.

⁶⁹ Eesti NSV ORKA, fond 1688, nim. 1, sü. 1, leht 11.

⁷⁰ Eesti NSV ORKA, fond 1687, nim. 1, sü. 16, leht 27; „Tööline“ nr. 129, 14. dets. 1917. Peale Punakaardi aga asuti Tallinnas organiseerima ka koosseisulist (palgalist) töölistamiilitsat (vastavalt Nõukogude valitsuse seadusele) endise kodanliku linnamiilitsa asemele; linnamiilits likvideeriti lõplikult 15. jaan. 1918 („Uus Päevaleht“ nr. 11, 16. jaan. 1918). Tallinna Punakaart eraldas töölistamiilitsale kaadrit (G. Sommerilt isiklikult saadud andmed).

Segadusttekitav on J. Saadi väide: „Edaspidi täitis töörahvamiilits ka punakaardi ülesandeid ning enamasti nimetatigi teda punakaardiks“ (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised nr. 3, 1956, lk. 191). Sellest võib teha järelduse, nagu polekski olnud muud Punakaarti kui ainult „Punakaardi“ nimetust kandev töörahvamiilits. Tegelikult, nagu edaspidi näeme, täitis Punakaart küll paljudel juhtudel koosseisulise miilitsa funktsioone, aga iialgi polnud koosseisuline miilits Punakaardi taoliseks proletaarse revolutsiooni eriliseks võitlusorganisatsiooniks.

⁷¹ G. Sommerilt isiklikult saadud andmed.

sed õppused.⁷² Need kogunemised aitasid suuresti kaasa tööliste organiseerimisele ja võitlusvaimu kasvatamisele, kuna neist koos punakaartlastega võtsid osa ka organiseerimata töölised. Kokkutulnuid tutvustati poliitilise olukorraga ning Punakaardi eesmärkide ja ülesannetega.

Punakaardi organisatsiooni pidev ja kiire kasv muutis ülelinnalised kokkutulekud varsti tülikaks, mis põhjustas Punakaardi organiseerimise linnajaoskondade (rajoonide) järgi. Näiteks kasvas „Dvigateli“ Punakaart R. Vennikase organiseerimisel lühikese aja vältel 200 mehe suuruseks.⁷³ Esimese jaoskonna (Kalamaja) Punakaardi kokkutulek toimus 6. nov. 1917 Lausmanni vabriku ruumes, Soo tänaval, kus valiti jaoskonnakomitee.⁷⁴ Üks aktiivsemaid Punakaardi organiseerijaid jaoskonnas oli K. Maier. Novembri teiseks pooleks viidi jaoskonnakomiteede valimised läbi kõigis kuues Tallinna linnajaoskonnas. Novembri keskel valiti uus Punakaardi keskkomitee, kes oma esimesele koosolekule kogunes 17. nov. 1917.⁷⁵ Keskkomitee esimeheks valiti edasi G. Sommer. Komitee koosseisu kuulusid: F. Vaikull, Mühlberg, K. Maier, Reimann, Rosberg, Miller jt.⁷⁶ Keskkomitee sai pidevalt organisatsioonilisi juhiseid ja oma peamised operatiivülesanded Eestimaa SRK aseesimehe V. Kingissepa käest, kes ka ise oli aktiivne punakaartlane.⁷⁷

Tähtsaks sammuks Punakaardi edasisel organisatsioonilisel tugevdamisel oli keskkomitee poolt Tallinna Punakaardi põhikirja väljatöötamine ja selle vastuvõtmine punakaartlaste üldkoosolekul 28. nov. 1917.⁷⁸ Põhikirja väljatöötamisel võeti aluseks 22. oktoobril 1917 kehtestatud Petrogradi Punakaardi põhikiri.⁷⁹

Enamik põhikirja punkte võeti üle muutmata kujul.

⁷² „Tööline“ nr. 91, 92, 1. ja 2. nov. 1917; 5. jaoskonna punakaartlaste õppus toimus 2. nov. 1917.

⁷³ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 64.

⁷⁴ „Tööline“ nr. 92, 2. nov. 1917.

⁷⁵ „Tööline“ nr. 105, 16. nov. 1917.

⁷⁶ G. Sommerilt ja F. Vaikullilt isiklikult saadud andmed. Eesti NSV ORKA, fond 1687, nim. 1, sü. 8, lehed 43—53; Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 13.

⁷⁷ G. Sommerilt ja F. Vaikullilt isiklikult saadud andmed.

⁷⁸ Eesti NSV ORKA, fond R-1365, nim. 1, sü. 1, lehed 136—139. Põhikirja täielik nimetus oli „Tallinna Tööliste Punase Kaardiväe Põhjuskiri“.

⁷⁹ Устав Рабочей Красной Гвардии города Петрограда, П. 1917.

Hind 10 kop.

Tallinna Töölise
Punase Kaardiväe
Põhjuskiri.

Keskbüroo väljaanne.

Ven. S.-D. T.-P. Tallinna Org. Osakõiguse trükkivõrk

Ainult organisatsioonilises osas kohandati põhikirja Tallinna tingimustele vastavaks. Seega võttis Eesti proletariaat põhikirja kaudu üle ja rakendas oma relvastatud jõu väljaarendamisel revolutsiooni avangardis sammuva Vene proletariaadi rikkalikke kogemusi.

Põhikirja esimene punkt formuleeris Punakaardi ülesande: „Töölise Punane kaardivägi on proletariaadi sõja-

riistus jõudude organisatsioon, võitluseks vasturevolutsiooniga ja revolutsiooni kaitseks.⁸⁰

Ülesannet konkretiseeris kaheksas punkt: „Revolutsioonilise korra hoidmiseks kaitseb tööliste kaardivägi ärevatel päevadel uulitsaid, riiklisi ja ühiskondlisi asutusi ja eraruumisid, hoiab ära rüüstamisi ja surub mustade jõudude provokatsioonilist tegevust maha.“⁸¹

Selle väga vastutava ülesande täitmise võis töölisklass usaldada ainult revolutsiooni praktikas läbiproovitud inimeste kätte. Seepärast püstitaski põhikirja teine punkt nõudmise, et Punakaart koosneks „revolutsiooniliste sotsialistlike parteide, vabriku ja tehaste komiteede poolt soovitatud“⁸² töölistest.

Väga suurt tähelepanu omistati põhikirjas distsipliiniküsimusele. See on ka täiesti arusaadav, sest ilma kindla distsipliinita ei ole võitlusvõimeline relvastatud organisatsioon mõeldav. Punakaartlane pidi alluma organisatsiooni distsipliinile, täitma kõik põhikirjas ettenähtud nõuded ning organisatsiooni poolt tema peale pandud kohustused. Nõuti korralikku osavõttu õppustest, harjutustest ja koosolekutest, relva hoidmist puhtana ja täielikus lahingukorras; samuti kehtis kord, et relva võis tarvitada ainult organisatsiooni loal.⁸³

Kõigil neil nõuetel oli suur kasvatuslik tähtsus.

Seejuures aga selgitas põhikiri, et „vali distsipliini täitmine ja valitud asutustele vastuvaidlemata allaheitmine ei põhine mitte pimedas sõnakuulmise jõu peale“, vaid Punakaardi „kui täiesti vaba ja iseseisva demokraatliku organisatsiooni iseäralisest tähtsusest ja vastutusest arusaamise . . . peale“.⁸⁴

Seega kujutas Punakaart endast täiesti uut tüüpi relvastatud jõudu, millel polnud midagi ühist vana armeega, kus valitses sunni- ja kepidistsipliin. Distsipliin Punakaardis oli rajatud iga liikme teadlikkusele organisatsiooni ees seisvatest revolutsioonilistest ülesannetest.

Põhikiri nägi ette ka karistused distsipliinirikujate suhtes. Punakaartlane, kes kolm korda järgemööda ilma tõsiste põhjusteta harjutustele või koosolekutele ei ilmu-

⁸⁰ Eesti NSV ORKA, fond R-1365, nim. 1, sü. 1, leht 137.

⁸¹ Sealsamas.

⁸² Sealsamas.

⁸³ Sealsamas.

⁸⁴ Sealsamas.

Põhikiri määras kindlaks Punakaardi koha Nõukogude riigiaparaadi struktuuris ja tema organisatsiooni. Punakaart allus Tallinna TSS Nõukogule. Viimase täitevkomitees tegeles Punakaardi küsimustega sõjaväeosakond. Punakaardi keskkomitee, kes ülelinnaliselt juhtis organisatsiooni tegevust, kuulus komplekteerimisele jaoskondade, Tallinna TSS Nõukogu Täitevkomitee, sama komitee sõjaväeosakonna ning Vabriku ja Tehaste Komiteede Nõukogu esindajaist. Temal lasus revolutsioonilise korra kaitse korraldamine, sõjaliste operatsioonide ettevalmistamine ja juhtimine, jaoskondade tegevuse suunamine ning nende tegevuse suhtes järelevalve korraldamine, samuti jaoskondade varustamine „sõjariistade ja tarvilikkude abinõudega“. Jooksva töö tegemiseks valis keskkomitee Täidesaatva Büroo, koosseisus: keskkomiteest kolm esindajat, Tallinna Nõukogu Täitevkomiteest ja selle sõjaväeosakonnast kummastki üks. Keskkomitee büroo juurde moodustati Punakaardi väljaõppe juhtimiseks ja teostamiseks jaoskondades instruktorite osakond, „kes komando koosseisu ja selle eriteadlaste ettevalmistamist toimetab“.⁸⁶

Põhikiri täpsustas ka jaoskonnakomiteede komplekteerimise korra. Üks kolmandik komitee koosseisust kuulus komplekteerimisele täitevkomitee sõjaväeosakonna esindajatest ja kaks kolmandikku vastava jaoskonna Punakaardi poolt valitud isikutest. „Jaoskonna komitee kohused on tööliste Punase Kaardiväe tegevuse järele üldist valvsust pidada, kui ka tööliste Punase Kaardiväe otsekohese praktilise töö tegemine ja igapäevase tegevuse juhatamine.“⁸⁷

Jaoskonna piires kuulus Punakaart organiseerimisele ettevõtete kaupa. Punakaardi ülema valisid ettevõtte punakaartlased. Väikeste ettevõtete töölised — punakaartlased kuulusid organiseerimisele vahetult jaoskonnakomitee poolt.⁸⁸

Määrati kindlaks punakaartlaste võitlusüksustesse jaotamise kord. Põhikirjas öeldi: „Tööliste Punane Kaardivägi jaguneb kütide osakondadeks (kümned, vsvoodud, roodud jne.) ja üksikuteks tehnilisteks komandodeks

⁸⁶ Eesti NSV ORKA, fond R-1361, nim. 1, sü. 1, leht 138.

⁸⁷ Sealsamas.

⁸⁸ Sealsamas, lehed 138—139.

(iseliikuvate telegraafi, kuulipildujate, suurtükiväe jne.)⁸⁹

Põhiliseks võitlusüksuseks loeti kümmet, mis koosnes 13-st punakaartlasest. Jaotamine kümnetesse põhines võitluskogemustel, eriti tänavavõitluste kogemustel, kus selline organisatsioon oli ennast kõigiti õigustanud. Neli kümmet moodustasid rühma (vswoodu), kuhu kuulus 53 punakaartlast; järgnes rood, mis koosnes kolmest rühmast, kokku 160 inimest. Edasi nägi põhikiri ette kolmest roodust koosnevate pataljonide moodustamise ja viimaste koondamise vajaduse korral polkudesse. Kõik jaoskonna pataljonid moodustasid jaoskonna salga. Võitlusüksustesse jaotamisel peeti silmas seda, et ühe töökoja, tsehhi või ettevõtte töölised jääksid kokku ka Punakaardi ridades. Kümnikud, rühma, roodu jne. ülemad, samuti ka jaoskonna ülemad olid valitavad. Samuti oli valitav instriktorite koosseis.⁹⁰ Põhikiri andis TSS Nõukogu Täitevkomiteele õiguse Punakaardi ülemat vajaduse korral tagandada.⁹¹

Põhikirja vastuvõtmisega kehtestati kogu Tallinna Punakaardi tsentraliseeritud juhtimise kord ülevalt kuni alla ja demokraatlik juhtide valitavuse printsiip.

Põhikirja vastuvõtmisel oli suur tähtsus Punakaardi väljakujundamisele võimsaks proletariaadi diktatuuri relvastatud jõuks.

Tallinna Punakaardi kohandamine põhikirja nõuetele algas juba enne viimase kehtestamist. Nii toimus 1. jaoskonna Punakaardi kui sellal ühe suurema jaotamine roodudesse juba 17. novembril 1917.⁹² Detsembri alguseks jõuti ümberkorraldustega lõpule ka teistes jaoskondades.⁹³ Väljakujunenud Tallinna Punakaardi organisatsioon jäi põhijoontes muutmatuks kuni organisatsiooni tegevuse lõpuni.

Organisatsiooni väljakujundamine oli otseselt seotud

⁸⁹ Eesti NSV ORKA, fond R-1361, nim. 1, sü. 1, leht 139. Petrogradi Punakaardi põhikirjas, kust vastav punkt on võetud, vastab terminile „küttide osakonnad“ venekeelne „стрелковые части“, mis tänapäeva tõlkes tähendab „laskurüksused“; samuti mõiste „vswood“ v. k. „взвод“ tänapäeva tõlkes „rühm“.

⁹⁰ Eesti NSV ORKA, fond R-1361, nim. 1, sü. 1, leht 139.

⁹¹ Sealsamas, leht 138.

⁹² „Tööline“ nr. 106, 17. nov. 1917.

⁹³ „Tööline“ nr. 114, 27. nov. 1917; nr. 116, 29. nov. 1917; nr. 117, 30. nov. 1917; nr. 119, 2. det. 1917.

Punakaardi liikmete arvu kasvuga. Tallinna Punakaardi read kasvasid novembris kiiresti. Detsembri alguseks oli juba organiseeritud üle 1300 punakaartlast, 1918. aasta jaanuari alguseks umbes 1650, veebruari alguseks aga ligikaudu 1750 punakaartlast.⁹⁴ Nagu nendest arvudest nähtub, oli Punakaardi ridade kasv Tallinnas kõige intensiivsem revolutsiooni esimesel kuul. See oli täiesti loomulik. Nõukogude võimu kehtestamine kõrvaldas need tõkked, mis seni takistasid töölishulki Punakaardi ridadesse astumast. Järsust vabanemisest tulenes ka esimene hoog. Detsembris normaliseerus Punakaarti astujate arv.

30. novembril 1917 võttis Eestimaa Nõukogu Täitevkomitee vastu otsuse, mis reguleeris tööliste Punakaardi teenistuse täitmise korra. Suurettevõtjaid kohustati vabastama iga päev üks protsent töölistest Punakaardi või miilitsa ülesannete täitmiseks. Neis ettevõttes aga, kus töötas vähem kui 100 töolist, pidi ettevõtja igale töölisle andma võimaluse täita kolm päeva aastas Punakaardi või miilitsa kohustusi. Punakaardi ülesannete täitmisel said punakaartlased ettevõtete omanikelt tavalist töötasu.⁹⁵ Peale selle kohustati ettevõtjaid maksma ettevõtte sissetulekutest üks protsent Punakaardi fondi.⁹⁶

Punakaardi ülalpidamise kulude panek ettevõtjate peale tegi võimalikuks iga tööliste astumise Punakaardi ridadesse ja kindlustas Punakaardi muutumise tõeliseks rahvaarmeeks. Sel kombel viidi ellu kogu rahva relvasutamise loosung.

Punakaardi ridadesse astus ka töötatöölisi. Nende arv oli sellal paljude vabrikute seismajäämise ja evakueerimiseks ettevalmistamise tõttu küllaltki suur. Need punakaartlased said teenistusülesannete täitmise eest tasu, 12 või 15,92 rubla päevas, mida maksis välja täitevkomitee administratiivosakond.⁹⁷ Neile, kes täitsid ülesandeid väl-

⁹⁴ Liikmete arvu väljaselgitamiseks on kasutatud ajalehes „Tööline“ novembrist 1917 kuni veebruarini 1918 avaldatud „Punakaardi teateid“, mis võimaldas välja selgitada rühmade arvu üksikutes linnajaoskondades. Rühma aga kuulus põhikirja järgi 53 punakaartlast. Arvule, mis saadi korrutades rühmade arvu liikmete arvuga rühmas, on arvatud umbes 50–85 inimest erialluksuste ja juhtkonna arvel.

⁹⁵ „Tööline“ nr. 122, 6. dets. 1917.

⁹⁶ Eesti NSV ORKA, fond 1687, nim. 1, sü. 2, lehed 3, 14; sü. 4, leht 207.

⁹⁷ Eesti NSV ORKA, fond 1687, nim. 1, sü. 21, lehed 1–8.

jaspool linna piire, maksti rohkem. Tasusaajate arv oli küllaltki suur. 1918. aasta jaanuari teise poole palgalehest nähtub, et tasu maksti 168 isikule. Väljatöötatud päevade arv kõikus 1—14-ni.⁹⁸

Nõukogude võimu kehtestamisest alates kadusid ka suuremad takistused Punakaardi relvastamiseks. Juba Oktoobrirevolutsiooni esimestel päevadel hakkas Eestimaa SRK käsutama Peeter Suure Merekindluse sõjariistade laos olevate relvade, tagavara, millest teatud arvu eraldas Punakaardi keskkomitee käsutusse.⁹⁹ Novembri lõpuks aga oli Punakaart niivõrd kasvanud, et ennast jällegi tunda andis relvade puudus ja talle eraldati samast laost veel 1000 vintpüssi koos laskemoonaga.¹⁰⁰ Pärast seda, kui Eestimaa SRK lõpetas oma tegevuse (13. jaanuaril 1918), hakkas Punakaardi relvadega varustamise küsimusega tegelema Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee, kelle kaudu Punakaart 1918. aasta jaanuari keskel sai veel 2000 vintpüssi.¹⁰¹ Pärast raskekuulipildujate saamist organiseeriti ka kuulipildujakomando.¹⁰² Kuulipildujakomando ülemaks oli bolševik A. Kruus, ühe toimkonna ülemaks A. Hendrikson, mõlemad „Dvigatelist“. Komando üks kuulipildujaid oli pidevalt Töölismajas, Suur-Karja t. 18, valvekorras.¹⁰³

Veebruaris hakati organiseerima ka suurtükiväe patareid, kuid sellega jõuti lõpule alles siis, kui Saksa okupatsiooniväed olid juba Tallinna piirile jõudnud.¹⁰⁴

⁹⁸ Eesti NSV ORKA, fond 1687, nim. 1, sü. 21, lehed 1—8.

⁹⁹ Eesti NSV ORKA, fond 1688, nim. 1, sü. 1, leht 5. Eestimaa SRK protokollist nr. 5, 30. okt. 1917 ei selgu, palju vintpüsse siis Punakaardi keskkomitee käsutusse eraldati, kuna aga Bekkeri tehase Vanemate Nõukogule otsustati teatada, et nende palve saada 150 vintpüssi rahuldatakse Punakaardi keskkomitee kaudu, siis pidi viimase käsutusse eraldatud vintpüsside arv olema tunduvalt suurem, et varustada ka teisi Punakaardi organisatsioone („Tööline“ nr. 91, 31. okt. 1917).

¹⁰⁰ Eesti NSV ORKA, fond 1688, nim. 1, sü. 1, leht 43 ja „Tööline“ nr. 112, 27. nov. 1917; nr. 119, 2. dets. 1917.

¹⁰¹ Eesti NSV ORKA, fond 1687, nim. 1, sü. 2, leht 12. Tallinna Punakaardil puudus sellise koguse järele tarvidus ja need relvad olid mõeldud ka teistes linnades ning maal organiseeritavale Punakaardile.

¹⁰² „Tööline“ nr. 6, 10. jaan. 1918. Kuulipildujakomando relvade arvu kohta puuduvad andmed („Tööline“ nr. 27, 12. veebr. 1918).

¹⁰³ A. Hendriksonilt isiklikult saadud andmed. A. Hendrikson on praegu Tallinna Linna TSN Täitevkomitee esimees.

¹⁰⁴ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 62.

Punakaardi ridadesse ei astunud mitte ainult mehed, vaid ka naised. Üksikud neist kuulusid võitlusüksustesse, näiteks Alice Tisler. Teised organiseerisid novembris Punakaardi sanitaarosakonna. Osakonda kuulusid Rosalie Tisler, Elviine Tederov, Ella Vaikull, Amanda Russman, Alma Krupp, Olga Vahmann, Aline Raudkell jt. Osakonda juhatas äsearst Jürgens. Õdedele korraldati ettevalmistuskursusi.¹⁰⁵ Osakond organiseeris ööpäevase valve punakaartlastele esmaabi andmiseks.¹⁰⁶

Rööbiti Punakaardi arvulise kasvu ja organisatsioonilise tugevnemisega toimus ka tema sisemine kasv nii poliitilise teadlikkuse, lahingulise väljaõppe kui ka distsipliini osas.

Punakaartlaste poliitilisele ja lahingulisele väljaõppele omistas kommunistlik partei erilist tähelepanu. Punakaardi ülesannetest avaldasid artikleid kohalikud bolševistlikud ajalehed „Tööline“ ja „Utro Pravdõ“.¹⁰⁷ Ajalehe „Tööline“ veergudel teatati järjekordsetest Punakaardi õppustest. Õppusi korraldati süstemaatiliselt novembrist alates.¹⁰⁸ Detsembris ja jaanuaris toimusid õppused kõigis jaoskondades 2—3 korda nädalas.¹⁰⁹ Punakaardi kogunemistel ja õppustel esinesid ettekannetega poliitilistel teemadel partei juhtivad seltsimehed, nagu V. Kingissepp, J. Anvelt, H. Pöögelmann, J. Sihver jt. Lahingulist väljaõpet korraldas Punakaardi keskkomitee instruktorite osakond. Instruktoriteks olid sõjaväelased ja sõjaväest vabastatud allohvitserid (paelamehed).¹¹⁰ Toimusid riviõppused, õpiti tundma relvade materjalosa ja nende käsitlemist, korraldati õppelaskmisi.¹¹¹ Kokkutulekute ja õppuste kohtadeks olid Töölismaja ruumid, endised Lausmanni vabriku ruumid (Soo tänaval), Dvinski polgu kasarmud (Roosi tänaval) ning Lutheri vabriku ruumid. Töölismaja ruumid jäid aga varsti Punakaardile kitsaks ja nii tuli uusi ruume otsida. Detsembri keskel toimus Punakaardi üldkoosolek „Olevi“ rahvamajas (Oleviste kirikus).

¹⁰⁵ „Tööline“ nr. 118, 1. dets. 1917 ja Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 145—146.

¹⁰⁶ „Tööline“ nr. 134, 21. dets. 1917.

¹⁰⁷ „Утро правды“ nr. 5, 24. jaan. 1918.

¹⁰⁸ „Tööline“ nov. 1917 kuni jaan. 1918.

¹⁰⁹ „Tööline“ nr. 92, 2. nov. 1917.

¹¹⁰ „Tööline“ nr. 122, 6. dets. 1917; nr. 126, 11. dets. 1917.

¹¹¹ „Tööline“ nr. 118, 1. dets. 1917; nr. 125, 9. dets. 1917 ja Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 31.

1918. aasta jaanuari lõpupäevadel asus Punakaardi keskkomitee uutesse ruumidesse — endisesse mõisnikkude Krediitühisuse majja (Estonia puisteel).

Vastavalt sellele, kuidas Punakaardi read kasvasid, kerksid ikka teravamalt päevakorda distsipliiniküsimused. Kонтрреволюtsioonilise kodanluse üheks võitlusvõtteks Punakaardi vastu oli selle ridadesse segadust külvata. Ta püüdis suunata sinna oma agente, kes laostasid organisatsiooni seestpoolt. Seepärast omandas võitlus distsipliini eest suure tähtsuse. Ajalehe „Tööline“ veergudel hoiatati korduvalt, et „liikmed, kes jäävad koosolekutele ja õppustele ilmumata, loetakse Punakaardist välja langenuks“.¹¹² Tööd alustas ka Punakaardi vahekohus (seltsimehelik kohus), kes valiti Punakaardi liikmete hulgast. Ta astus esmakordselt kokku 3. detsembril 1917.¹¹³ Istungid toimusid Töölistemajas, hiljem ringkonnakohtu ruumes.¹¹⁴ Vahekohus arutas asju kohtualuse juuresolekul, kuid, kui viimane korduvalt kohtusse ilmumata keeldus, tehti otsus tagaselja.¹¹⁵ Kuivõrd suurt tähelepanu omistas bolševike partei Punakaardi distsipliini küsimusele, nähtub ajalehe „Tööline“ veergudel avaldatud Tallinna Komitee 19. jaanuari koosoleku otsusest. Revolutsioonilistele tribunaliidele ja kohtutele tehti ettepanek nendele VSDT(b)P liikmetele ja punakaardiväelastele, „kes kuritegevuses ja korrarikkumises süüdi on, kõige valjem (kolmekordne) karistus määrata...“¹¹⁶

Tallinna Punakaart kasvas lühikese ajaga proletariaadi diktatuuri võimsaks toeks, mida olid sunnitud tunnistama ka vaenlased. Kui 1917. aasta detsembris Tallinna Punakaart saatis Püssis kontrrevolutsiooni kallaletungi ohvriks langenud organisatsiooni liikmeid viimsele teekonnale — organiseeritult, relvadega ja hästi distsiplineeritult, libises üle ehmunud kodanluse liidri Vilmsi huulte lause: „Ma poleks uskunud, et Punakaart nii suur on.“¹¹⁷

Tallinna Punakaardi väljakujunemisel võimsaks proletariaadi relvastatud jõuks oli suur tähtsus Punakaardi

¹¹² „Tööline“ nr. 128, 13. dets. 1917.

¹¹³ „Tööline“ nr. 118, 1. dets. 1917.

¹¹⁴ „Tööline“ nr. 138, 30. dets. 1917; nr. 3, 4. jaan. 1918; nr. 23, 30. jaan. 1918.

¹¹⁵ „Tööline“ nr. 15, 20. jaan. 1918.

¹¹⁶ „Tööline“ nr. 18, 24. jaan. 1918.

¹¹⁷ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 30.

organiseerimisele teistes Eesti linnades ja maal. Tallinna Punakaardi organisatsiooniline abi väljaspoole ei seisnud mitte ainult eeskuju näitamises, vaid ka vastutavate töötajate saatmises kohapeale.¹¹⁸

Narvas, teises Eesti tähtsas tööstuslinnas, võttis Punakaardi organiseerimise enda kätte VSĐT(b)P Narva Komitee poolt 26. oktoobril 1917 moodustatud Sõjaline Revolutsioonikomitee.¹¹⁹ Kuna Narva oma asendi tõttu omas suurt tähtsust Petrogradi kaitse süsteemis, siis omistasid Narva tööliste relvastatud jõu organiseerimisele suurt tähelepanu ka pealinna bolševikud. Novembris suunas Petrogradi SRK Narva linnakaitseülema ametikohale VSĐT(b)P liikme Žarnovetski, kes sai ühtlasi Narva Punakaardi ülemaks; tema abiks valiti Narva tööline Jaan Tõnisson.¹²⁰ Ka pärast nõukogude võimu kehtestamist võeti Narvas Punakaarti ainult bolševike partei liikmeid.¹²¹ Alles 1918. aasta jaanuaris hakati Narvas Punakaardi ridu komplekteerima ka parteitutest töolistest, kes pidid omama ametiühingu soovituse. Relvad sai Punakaart garnisoni väeosadest.¹²² Kui kaugele oli jõutud organiseerimistöödega detsembris 1917, selgub järgmisest lühiteatest, mille avaldas ajaleht „Tööline“ Narva kohta. „Pühapäeval, 10. detsembril pandi kohalise punase kaardiväe staabi poolt kaardiväelaste rongikäik läbi linna toime. Täidesaatvast komiteest anti kaardiväelastele püssid kätte, kes siis sõjariistadega ja korraldatud ridades, kohalise sõjaväe muusikakooriga eesotsas, läbi linna marssisid. Rongikäigu lõpul tervitati punaseid kaardiväelasi Peterburi punase kaardiväe esindaja ja Narva Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogu poolt...“¹²³

Detsembri keskel likvideeriti Narva linnamiilits ja selle funktsioonide täitmine läks Punakaardi kätte. Klassiteadlikud ustavad proletaarse päritoluga miilitsa liikmed võeti vastu Punakaardi ridadesse. Seni miilitsas pesitsenud menševikud aga lülitati selle aktsiooniga Narva

¹¹⁸ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 1, 1927, lk. 28.

¹¹⁹ Eesti NSV ORKA, fond 2997, nim. 1, sü. 12, leht 231.

¹²⁰ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 77.

¹²¹ „Tööline“ nr. 116, 29. nov. 1917.

¹²² V. A. Zubov, Kreenholmi Manufaktuuri ajaloolisest minevikust ja arengust, lk. 23.

¹²³ „Tööline“ nr. 129, 14. dets. 1917.

proletariaadi relvastatud jõudude ridadest täielikult välja.¹²⁴

Miilitsa ülevõtmise järel kujunes enam-vähem lõplikult välja Narva Punakaardi organisatsioon, millel oli Tallinna Punakaardiga võrreldes teatud omapära.

Narva Punakaart koosnes üksikute vabrikute (Kreenholmi Manufaktuuri, Narva Kalevivabriku jt.) Punakaardi salkadest ning Narva Linna Punakaardist.¹²⁵

Vabrikute Punakaardi organisatsioon oli analoogiline Petrogradi ja Tallinna Punakaardi organisatsiooniga. Kreenholmi Manufaktuuri Punakaardi salka kuulus mitusada töolist. Punakaardi ülemaks oli seal August Peis.¹²⁶

Hoopis midagi muud kujutas endast Narva linna Punakaart, mis organiseeriti üheaegselt miilitsa likvideerimisega viimase asemele. Narva linna Punakaart omas kinnitatud palgaliste ametikohtadega koosseisu. Ta koosnes juhatusel, neljast jaoskonnast ja arestimaja personalist. Olenevalt jaoskonna tähtsusest kuulus tema koosseisu 12 kuni 23 punakaartlast. Punakaardi kinnitatud koosseis oli 101 inimest. Ülemaks sai Linnakaitseülema abi tööline Jaan Tõnisson.¹²⁷ Sisuliselt oli Narva linna Punakaart töölistemiilits.

Narva linna Punakaardi loomine on märkimisväärne näide bolševike taktikast, sellest, kuidas võimsaks revolutsiooniliseks jõuks kujunenud Punakaarti kasutati vana kodanliku riigiaparaadi ühe lüli — miilitsa — likvideerimiseks ja selle asemele uue riigiaparaadi osa — tõeliselt proletaarse korralduse organisatsiooni loomiseks.

Nii vabrikute Punakaardi salgad kui ka Narva linna Punakaart allusid Narva Punakaardi ülemale, kes teostas juhtimist Narva Punakaardi staabi ja Narva Nõukogu Täitevkomitee ühiskondliku julgeoleku osakonna koosseisus moodustatud Punakaardi kantselei kaudu.¹²⁸ Jaanuaris 1918 oli Kreenholmi Manufaktuuri Punakaardil ja

¹²⁴ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 77.

¹²⁵ Viimast nimetati ametlikus kirjavahetuses ka „Narva Linna Kriminaal Punakaardiks“ (Eesti NSV ORKA, fond 2997, nim. 1, sü. 43, leht 35).

¹²⁶ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 81.

¹²⁷ Eesti NSV ORKA, fond 2997, nim. 1, sü. 43, lehed 35, 36, 38, 39. Palka said — Narva linna Punakaardi ülem 500 rubla, jaoskonna ülemad 450 rubla, punakaartlased 300—325 rubla.

¹²⁸ Eesti NSV ORKA, fond 2996, nim. 1, sü. 67, leht 12 ja „Tööline“ nr. 134, 20. dets. 1917.

Narva Kalevivabriku Punakaardil igäühel oma staap.¹²⁹
Jaanuari lõpul asutati ka Punakaardi kohus.¹³⁰

Veebruaris andis Narva revolutsiooniline tööliskond veel ühe uue Punakaardi organisatsioonilise vormi. 17. veebruaril 1918 otsustas Narva jaama tööliste ja teenistujate üldkoosolek asutada Narva vaksali Punakaardi ning määras selle suuruse 30 punakaartlase peale kindlaks. Juhatus (staap) koosnes ülemast ja kolmest abist. Vastuvõetud otsuses märgiti, et Narva vaksali Punakaart luuakse „rahva, raudtee varanduse ja seltskondlise heakorra kaitseks“.¹³¹

Sisuliselt oli see organisatsioon raudtee miilits.

Narva Punakaardi organiseerimine ja kasv toimus ägedas võitluses kodanluse ning tema käsilaste vastu. Pärast miilitsa likvideerimist astusid parempoolsed essee-rid kodanlikus linnavolikogus välja Punakaardi finantseerimise vastu linnavolikogu summadest.¹³² Laialdaselt praktiseeris kodanluse „mutsada“ soldatite ässitamist punakaartlaste vastu, levitades selleks valet nii oma provokaatorite kui ka oma kohaliku ajalehe „Uus Leht“ veergudel. Kõigile neile kontrevolutsioonilistele üritustele anti bolševike partei poolt otsustav vastulöök. Provokaatorid anti kohtu alla.¹³³ Rööbiti sellega arendasid bolševikud laialdast propaganda- ja agitatsioonitööd punakaartlaste ning soldatite hulgas, aidates viimastel poliitilises olukorras õigesti orienteeruda. Bolševikud Anni, Dauman, Karpov, Žarnovetski ja paljud teised esinesid peaaegu iga päev Kreenholmi koolimajas, Kalevivabriku rahvamajas ning tööliste ja soldatite klubis „Võitleja“ loengutega teemadel — „Partei programm“, „Bolševike partei ja praegune silmapilk“, „Üldine ja Vene ajalugu“, „Uulitsavõitluse taktika“ jne.¹³⁴

Narva Punakaart asus kindlalt nõukogude korra kaitsele.

Ka Tartus hoogustus Punakaardi organiseerimine. Lähtudes VSĐT(b)P Tartu Komitee otsusest moodustas Tartu TSS Nõukogu Täitevkomitee novembri alguses komisjoni

¹²⁹ „Rahvaleht“ nr. 5, 9. jaan. 1918; nr. 12, 17. jaan. 1918.

¹³⁰ „Rahvaleht“ nr. 19, 25. jaan. 1918.

¹³¹ „Rahvaleht“ nr. 28, 19. veebr. 1918; nr. 29, 20. veebr. 1918.

¹³² „Tööline“ nr. 134, 20. dets. 1917.

¹³³ „Rahvaleht“ nr. 4, 6. jaan. 1918; nr. 6, 10. jaan. 1918.

¹³⁴ „Rahvaleht“ nr. 5, 9. jaan. 1918; nr. 12, 17. jaan. 1918.

„avaliku“ Punakaardi organiseerimiseks. „Avalikuks“ nimetati Punakaarti sellepärast, et enne seda kuulusid sinna ainult partei liikmed. Komisjoni koosseisu valiti A. Lukin, V. Lemmats ja P. Pihho.¹³⁵ Punakaardi organiseerimist juhtis Tartu SRK, kelle esimees Liiger ja esimehe asetäitja A. Jea olid ühtlasi Punakaardi aktiivseid organiseerijaid.¹³⁶

Punakaardi organiseerimise komisjon arendas propaganda- ja agitatsioonitööd tööliste koosolekuil, miitingutel, vabrikutes. Liikmeks võeti vastu sotsialistlike (bolševike, internatsionalistide ja pahempoolsete esseeride) parteide või Punakaardi liikmete soovitusel. Detsembri alguseks kuulus organisatsiooni juba ligi paarsada liiget, jaanuaris suurenes liikmete arv veelgi.¹³⁷ Hiljem organisatsioon enam ei kasvanud. See oli tingitud eeskätt suurettevõtete puudumisest ja tööliste vähesusest linnas.

Suurt tähtsust Punakaardi edasisele organisatsioonilisele tugevdamisele omas 8. detsembril 1917 pritsimajas toimunud punakaartlaste üldkoosolek, kus valiti kollektiivne juhtimisorgan, nn. tegevuse korralduse komisjon. Punakaardi juhatajaks valiti bolševik E. Otter.¹³⁸ 1917. aasta detsembri teisel poolel, kui toimus juhataja ümbervalimine, sai Tartu Punakaardi ülemaks Tartu Nõukogu Täitevkomitee liige Sööder (parteitü). Sellal kujunes lõplikult välja ka Tartu Punakaardi organisatsioon. Organiseerimise aluseks ei olnud mitte töökoht, nagu Tallinas ja Narvas, vaid elukoht. Kokku moodustati neli rühma (igas linnajaoskonnas üks), mis paarikaupa ühendati roodudesse.¹³⁹

Tartus loodi 1917. aasta detsembris ka ratsapunakaartlaste salk, kelle peamiseks ülesandeks kujunes linna ümbruses esinevate kontrrevolutsiooniliste väljaastumiste likvideerimine ja ümbruskonna valdade abistamine. Salga koosseisu kuulusid peamiselt Tartu tagavarapataljoni revolutsiooniliselt meelestatud soldatid. Hobused ja rakmed konfiskeeriti ümbruskonna mõisnikelt. Ratsasalk kasvas kuni kahekümne viie liikmeni. Salga organiseerijaks

¹³⁵ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 47, A. Lukin oli ajalehe „Edasi“ üks toimetajaid Tartus.

¹³⁶ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 57.

¹³⁷ „Edasi“ nr. 6, 10. jaan. 1918; ajaleht „Молот“ nr. 2, 4. jaan. 1918.

¹³⁸ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 53—54.

¹³⁹ „Edasi“ nr. 5, 8. jaan. 1918; „Молот“ nr. 2, 4. jaan. 1918.

ja ülemaks oli P. Maurer. Salk allus maakonna täitevkomiteele.¹⁴⁰

Relvi sai Punakaart algul revolutsioonilistelt soldatitelt, hankis neid läbiotsimistel ja võttis ära vaenulikult meelestatud tagavarapataljoni soldateilt. Jaanuaris 1918 hakati relvi saama 12. armeest ja Petrogradi suurtükilaost.¹⁴¹

Detsembri lõpul hakati punakaartlastele teenistuspäevade eest Punakaardis täitevkomitee summadest tasu maksma.¹⁴² Tartus ei leidnud rakendamist moodus, et ettevõtjad oleksid töölistele palka maksnud päevade eest, mil nad Punakaardi ülesandeid täitsid. Selle asjaolu tõttu Punakaardi koosseis mõningal määral halvenes, kuna osa inimesi astus sinna sellepärast, et teenida. 20. jaanuaril 1918 tõsteti Tartu Nõukogu Täitevkomitee koosolekul see küsimus teravalt üles ja tunnistati tehtud viga. Et parandada Punakaardi koosseisu, otsustati ta komplekteerida ainult partei liikmeist.¹⁴³

Väga originaalselt lahendas Tartu Nõukogu raskused, mis kerkisid üles Punakaardi finantseerimisel ja relvastamisel.

Et kindlustada Punakaardile krediiti ja saada üle raskustest relvade hankimisel, võttis Tartu Nõukogu Täitevkomitee 2. jaanuaril 1918 vastu otsuse tunnistada Punakaart sõjaväeosaks, et tagada intendantuuri kaudu relvastamist ja krediteerimist. Sellega seoses allutati Punakaart vahetult Tartu SRK-le, kelle alluvusse ta jäi kuni selle likvideerimiseni.¹⁴⁴ Pärast seda allutati ta analoogiliselt teistele linnadele Tartu Nõukogu Täitevkomitee juurde moodustatud sõjaväeosakonnale.¹⁴⁵

Erinevalt Narva Punakaardist ei võtnud Tartu Punakaart enda kätte kõigi miilitsateenistuse funktsioonide täitmist.

Kolme Eesti suurema linna Punakaardi organisatsiooniga tutvumine viib meid lähemale selle revolutsioonilise organisatsiooni omapära mõistmisele. Erinevalt sõjaväe organisatsioonist on Punakaart palju tugevamini seotud kohaliku tootmis- ja valitsemisüsteemiga, mis piirab

¹⁴⁰ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 55.

¹⁴¹ „Утро Правды“ nr. 5, 24. jaan. 1918.

¹⁴² „Edasi“ nr. 32, 28. dets. 1917.

¹⁴³ Eesti NSV ORKA, fond R-1218, nim. 2, sü. 1, leht 37.

¹⁴⁴ Sealsamas, leht 2.

¹⁴⁵ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 57.

Arja kirj

Prataal

25 novembril 1919a Part Heenda Pomas
kardi wärlaste kassalikul

Kuusalen juhatajass walti H. Nura

Hej, a toimetajass H. Kruusari

Teie mees pänne norra punktis prataal
kass wäl norra kassime üles wälte, leidis
nassid et wabriku wälte äärl tarkuuri
täiult tarwis on. Sool. H. Nura teatas
et Heenda wabriku walitus lubas 300 rmp
wähtitele kaks prole mees tarkuuri peawas

Pragust arge äärmis pidades et äärl
wälgas alla ja pänne pri nägu too pänne
tunde as, ilms üli kiini tegemiseks, jätki
äärmis et 300 rmple wälte on, ja lehti
ette pänne wabrus walitsemult 100 r.

300 rmple juurde äärmis, teie 480 r. kass

nada kassaliku ühel kassal wälte

wälte, ja äärmis wabriku walitsem

rele ette pänne

kassaliku juhatajass äärmis kirj. äärmis

Algus kirjaga äige: W. Pranta

tema kasutamist territoriaalselt. Koosseisulise korravalve (miilitsa) organisatsioonist erineb ta aga oma ülesannete suurema revolutsioonilisusega. Vabatahtliku proletarse massiorganisatsioonina on ta eeskätt võitlusliit igasuguste sisemiste kontrevolutsiooniliste jõudude vastu revolutsiooni kaitseks. Selles osas on ta kasutamise võimalused koosseisulise miilitsaga võrreldes palju laiemad.

Mitte kõigis Eesti linnades ja tööstusasulates ei asunud Punakaarti organiseerima kohe pärast nõukogude võimu väljakuulutamist. Peale nimetatud kolme tähtsama linna algas novembris Punakaardi organiseerimine Viljandis ja Haapsalus ning hoogustus juba olemasolevate organisatsioonide kasv Kundas, Aseris, Järve vallas (praegu Kohtla-Järve), Kose-Uuemõisas (Harjumaal) ja mõnes teises kohas. Olulist abi Punakaardi organiseerimisele väikelinnades ja maal osutasid Tallinna, Narva ja Tartu punakaartlased. Näiteks Viljandisse suunas Eestimaa SRK J. Sihveri,¹⁴⁶ Virumaale O. Rästase,¹⁴⁷ Kose-Uuemõisas organiseeris Punakaarti juba enne Oktoobrirevolutsiooni algust H. Teder, kellel oli tihed side Tallinna Punakaardiga.¹⁴⁸

Maal hoogustus Punakaardi loomine alles detsembris ja jaanuaris, toimudes kõige tihedamas seoses nõukogude võimu levimisega valdadesse.

3. Punakaardi võitlus kontrrevolutsiooniliste jõududega

Kuigi Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon algas Eestis veretult, pidi Eesti proletariaat revolutsiooni esimestest päevadest alates nõukogude võimu kaitseks ja kindlustamiseks siiski kasutama relvastatud jõude, sealjuures ka Punakaarti.

See, et revolutsiooni esimesel päeval ei järgnenud Eesti kontrrevolutsioonilise kodanluse aktiivset relvastatud väljaastumist, on eeskätt seletatav sellega, et kodanlus tundis oma nõrkust, võrreldes revolutsiooniliste jõududega. Ka eelistas ta jääda äraootavale seisukohale, lootes, et temast tugevamad jõud teevad nõukogude võimule varsti niikuini lõpu. Ta lootis Kerenski-Krasnovi kasakaile, junkrute kui ka sõjavägede ülemjuhataja kindral Duhhonini mässule. Kuid see äraootav seisund ei tähendanud tegevusetust. Püüdes kõigi vahenditega säilitada endale juba formeeritud „ihukaitseväge“ polkude toetust, mis osutus raskeks selletõttu, et nende polkude soldatite enamus kaldus toetama nõukogude võimu,

¹⁴⁶ „Tööline“ nr. 91, 1. nov. 1917.

¹⁴⁷ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ 1928, nr. 4, lk. 44.

¹⁴⁸ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 60—62.

jätkas Eesti kodanlus samal ajal uute „rahvuslike“ väeosade loomist. Ilma igasuguse sanktsioonita kõrgemalt väejuhatusest hakati Paides formeerima uut jalaväepolku, Viljandis aga ratsapolku. Detsembri alguseks oli kodanlus oma „rahvuslikud“ väeosad paigutanud pea-aegu kõikidesse Eesti linnadesse: Tallinnas asus 3. polk, Haapsalus 1. polk, Viljandis ja Pärnus 2. polk, Rakveres ja Paides 4. polk, Tartus tagavarapataljon, osa sellest Võrus. Põltsamaal asus rood 2. polgust. 6. detsembril ühendati kõik need „rahvuslikud“ polgud ühise juhtimise alla — 1. Eesti diviisi koosseisu.¹⁴⁹ Diviisi selline laialipillatud dislokatsioon, mis takistas väeosade väljaõpetamist lahinguliseks koostööks, on parimaks tõendiks sellest, et see väekoondis polnud mõeldud võitluseks välisvaenlasega, vaid teda kujundati puhtal kujul kontrrevolutsiooni huvides.

Kuid kodanlus ei piirdunud ainult tegevusega linnades. Juba septembris-oktoobris maal loodud kaitsesalkade ja „öövahtide“ süsteemi otsustas ta toetada veel sõjalise jõuga. Väites, et korratusi tagalas, mis sagesid seoses rinde lähenemisega ja vana armee laostumisega, on suutelised ära hoidma ainult sõjaväelised kaitsesalgad rahvuslikest väeosadest, saavutas ta Tallinna Merekindluse komandandi toetusel loa paigutada Tallinna Eesti polgu soldateist 20—40-mehelisi „kaitsesalku“ 16-sse Harjumaa ja Läänemaa tähtsamasse maa-asulasse. Kokku saadeti neisse punktidesse 530 sõdurit 16 ohvitseri juhatusel.¹⁵⁰ Peale selle alustasid kodanluse tuusad Poska, Raamot, Hellat aktsiooni veel edasieksisteeriva kodanliku maamiilitsa toetamiseks „ustavate“ sõduritega.¹⁵¹ Sellist kaitset olid agarad endile paluma kulakud ja mõisnikud. Põranda-all korraldasid ennast ümber valgekaardiks ka laialisaadetud „Omakaitse“ tegelased.

¹⁴⁹ Eesti rahvusväeosade loomise ülevaade, Tallinn, 1927, lk. 28—30; Eesti vabadussõda 1918—1920 I, Tallinn, 1937, lk. 75—81. Omavolitsemisest kõnelevad järgmised faktid: Põhjarinde ülem ei luba 2. polku formeerida Paides; 12. armee täitevkomitee esimees Nahimson küsib eesti sõjaväelaste „Ulemkomiteelt“, miks paigutatakse eesti väeosi Pärnu linna. Ta kinnitab, et Pärnus valitseb täielik kord.

¹⁵⁰ SMLRKA, fond 353, nim. 1, sü. 24, lehed 29, 34, 35. „Kaitsesalgad“ saadeti Padisele, Ääsmäele, Kohilasse, Rapla, Keila, Raaskule, Kosele, Kuivjõe, Riisiperesse, Kullamaale, Märjamaale, Ristile, Vana-Vigalasse, Kalli külla, Lihulasse, Varbla.

¹⁵¹ Eesti NSV ORKA, fond 1373, nim. 1, sü. 11, leht 4.

Kõigele lisaks arendasid kodanlikud natsionalistid metsikut laimukampaaniat nõukogude võimu kohta, ergutasid sabotaazile ametnikke ja kulakuid, püüdsid kunstlikult põhjustada nälga, et töörahva võimu selle kondise käega lämmatada.

Kõiki kontrrevolutsioonilisi jõude juhiti ja käsutati kodanluse vana riigiaparaadi kaudu, mille juhtivaiks keskusteks olid maapäev ja maavalitsus, maakondades aga maakonna- ja vallavalitsused.

Nõukogude võim ei võinud ennast enne lugeda kindlustatuks, kuni kontrrevolutsiooni jõud polnud hävitatud. Viimaste purustamisele suunas kommunistlik partei Eesti töörahva jõud.

Algas ajajärk, mida V. I. Lenin nimetas tabavalt „punakaartlikuks“ rünnakuks kapitalile.¹⁵² See rünnak pidi murdma nii kapitali sõjalise kui ka kapitalistide poolt sabotaazi näol avaldatud vastupanu.

Rünnak algas keskuses, levis sealt maakonnakeskustesse, siis aga haaras kogu maa.

Tallinnas tagasid Punakaart ja sõjaväeosad kindla revolutsioonilise korra, mis oli tähtsaks eelduseks nõukogude võimu kindlustamisele kogu Eesti territooriumil. Punakaardi valve all olid nõukogude ja partei asutused, post, telefon, telegraaf, kohtuhooned, raudteejaamad, trükikojad, töölisorganisatsioonide ruumid, toitluslaod, tubakakauplused, tehased, vabrikud ja sadamad.¹⁵³ Alates novembrikuu teisest dekaadist hakkasid üksikute jaoskondade Punakaardi rühmad valveteenistuses käima kindla graafiku korras, mis töötati välja Punakaardi keskkomitee poolt. Korraga oli valves üks rühm, kusjuures valveteenistus kestis 12 tundi. Rühmad vahetusid hommikul kell 5.30 ja õhtul kell 17.30.¹⁵⁴ Vajaduse korral abistas Punakaart ka miilitsat.¹⁵⁵

Aktiivselt võttis Tallinna Punakaart osa eesti kodanlike natsionalistide tähtsamate kontrrevolutsiooniliste keskuste likvideerimisest. Kui kodanluse kontrrevolutsiooniliste jõudude peastaap maapäev keeldus Eestimaa SRK ja Eestimaa Nõukogu Täitevkomitee korraldustele allu-

¹⁵² V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., lk. 220.

¹⁵³ Eesti NSV ORKA, fond 1687, nim. 1, sü. 8, lehed 43—280.

¹⁵⁴ „Tööline“ nr. 110—138, nov. ja dets. 1917; nr. 1—30, jaan. ja veebr. 1918.

¹⁵⁵ Eesti NSV ORKA, fond 1688, nim. 1, sü. 1, leht 45.

mast, võttis viimane 12. novembril 1917 vastu otsuse saata maapäev laiali. Kui maapäev sellele otsusele vastas demonstratiivse kokkutulekuga erakorralisele istungile 15. novembril, kus püüdis ennast kuulutada „kõrgemaks võimuks“, nõudsid Toompeale koondunud töörahva massid tema laialiajamist. Töörahva nõude täitis Viktor Kingissepp punakaartlaste toetusel.

Punakaartlaste abil tehti lõpp ka kodanlikule maavalit-susele, kui see 20. novembril keeldus Eestimaa Nõukogu Täitevkomitee otsusele alistumast asjaajamise üleandmi-sel viimasele.¹⁵⁶

Nende kahe kontrrevolutsioonilise keskuse likvideeri-mine kindlustas tunduvalt nõukogude võimu positsiooni Eestis, eeskätt aga Tallinnas.

Kuid kontrrevolutsioonilise kodanluse ringkonnad ei mõelnudki töötava rahva enamuse tahtele alistuda. 18. novembril tunnistas kodanlik Tartu maakonnanõu-kogu väljakutsuvalt maapäeva kõrgemaks võimuks, 21. novembriks aga planeeris Tartu kodanlus Nõukogude-vastase meelevalduse. Eesti kodanlus, olles kaotanud oma juhtivad keskused Tallinnas, püüdis saada pere-meheks Tartus, kukutada seal nõukogude võim; seejärel aga haarata enda valdusse kogu ülejäänud Eesti.

Tartu 21. novembri väljaastumise kava valmis kodanlu-sel nähtavasti juba maapäeva laialiajamise päeval. Sel-lest sõitis osa võtma kodanluse liidreid isegi Tallinnast, muuseas ka polkovnik A. Tõnisson 1. Eesti polgust. Tagavarapataljon kavatseti relvastatult tänavale tuua. Need asjaolud lubavad oletada, et kavatsusel oli mitte ainult demonstratsioon, vaid midagi mässi-taolist nõu-kogude võimu vastu.

Èes seisid sündmused, mis nõudsid töörahva suurte jõudude mobiliseerimist. Punakaardil tuli valmis olla tõsisteks lahinguteks.

Tartu bolševikud, saanud andmeid kavatsetavast välja-astumisest, mobiliseerisid viivitamatult Punakaardi ja revolutsioonile ustavad väeosad. Juba 19. novembril saa-deti punakaartlasi ja agitaatoreid tagavarapataljoni, kus nad selgitasid soldatitele demonstratsiooni rahvavaenu-likku olemust.¹⁵⁷ 20. novembri õhtul likvideeris punakaart-

¹⁵⁶ „Tööline“ nr. 109, 21. nov. 1917.

¹⁵⁷ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 49.

laste salk koos revolutsiooniliste soldatitega A. Wingi juhtimisel valgete ohvitseride katse võtta relvastatud jõududega oma valdusse „Bürgermusse“ hoonet, mis oli Tartu Nõukogu käsutuses.¹⁵⁸ Häbematut laimu nõukogude võimu kohta levitava kodanluse häälekandja „Postimees“ sulgemisel tekkis Tartu punakaartlastel korduvalt kokkupõrkeid toimetust kaitsvate kontrrevolutsiooniliste soldatitega. Demonstratsioonipäeva hommikul sulges Punakaart „Postimehe“, hoolimata sellest, et kodanlus ka seekord selle takistamiseks tagavarapataljonist abijõud kohale kutsus. Punakaart vastas sellele oma varude kohaletoomisega ja koos revolutsiooniliste soldatitega sulges ajalehe ning vangistas ka selle toimetaja, kodanluse liidri Jaan Tõnissoni.¹⁵⁹

Tartu Nõukogu Täitevkomitee kuulutas linnas välja sõjaseisukorra ja pöördus abipalvega Tallinna Punakaardi poole. Kui V. Kingissepp tegi punakaartlaste koosolekul 21. novembril Töölismajas teatavaks appikutse, avaldasid punakaartlased viivitamatult valmisolekut oma Tartu seltsimeestele appi minna. Vabatahtlikkuse alusel komplekteeritud umbes 250-meheline relvastatud võitlus-salk sõitis samal õhtul V. Kingissepa juhtimisel erirongil Tartusse, kuhu jõuti järgmiseks hommikuks.¹⁶⁰

Vahepeal mobiliseeris Tartu Punakaart 21. novembriks kõik oma jõud ja võttis juba aegsasti enda kaitse alla partei ning nõukogude asutused, postkontori, telegraafi, elektriijaama ja teised tähtsad objektid. Korraldati läbiotsimisi. Täitevkomitee juurde (pritsimajja), raekoja platsile suunduvatele tänavatele ja sildadele saadeti Punakaardi salgad ning revolutsioonilise Läti polgu allüksused. Kodanlus suutis oma demonstratsiooni alustada alles keskpäeval. Selgus, et tagavarapataljonist oli väljunud demonstratsioonile ainult õppekomando, 4. rood ja osa 7. ning 8. roodust polgukomandör polkovnik Rosenbaumi juhtimisel.¹⁶¹ Bolševike agitatsioon eelmistel päevadel oli olnud viljakas. Demonstratsioon oli määratud nurjumisele. Kolonni lähenedes Kivisillale nähti, et tee on suletud punakaartlaste ning revolutsiooniliste soldatite poolt. Palju soldateid lahkus demonstrantide ridadest.

¹⁵⁸ „Молот“ nr. 9, 22. nov. 1917.

¹⁵⁹ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 50.

¹⁶⁰ Sealsamas, lk. 13—14, 31.

¹⁶¹ Sealsamas, lk. 51.

Punakaart ei takistanud kolonni liikumist Raekoja platsile. Kui aga seejärel sinna ilmus Tartu SRK korraldusel soomusauto, hakkas enamik demonstrante laiali valguma. Tagavarapataljoni õppekomando pöördus ainukesena rivi-korras kasarmusse tagasi. Revolutsioonilised jõud olid ainult oma organiseeritusega ja jõudude õigeaegse mobiliseerimisega viinud kodanluse kontrrevolutsioonilise väljaastumise nurjumisele.

Järnesid kontrrevolutsiooniliste ohvitseride vangistamised. Kokku vangistati 40 isikut, nende hulgas ka polkovnikud A. Tõnisson ja Rosenbaum.¹⁶²

Järgmisel päeval, Tallinna punakaartlaste kohale jõudes, taastati kord linnas täielikult. Tagavarapataljoni õppekomandolt võtsid punakaartlased relvad ära. Ule 200 püssi saadi kätte ka läbiotsimistel linnas.¹⁶³ Areteeritud väljaastumise juhid anti kohapeal moodustatud revolutsioonilise kohtu alla. Mõlemad väljaastumise peajuhi — Jaan Tõnissoni ja polkovnik Tõnissoni — aga võttis Tallinna Punakaardi salk vangidena Tallinna kaasa.¹⁶⁴

Tartu kontrrevolutsioonilise väljaastumise likvideerimisel oli määratu suur tähtsus nõukogude võimu kindlustamisele Eestis. Kodanlusele oli antud löök, mis teda mõneks ajaks, kuigi mitte kauaks, sundis avalikest võimuhaaramise katsetest loobuma. Eesti proletariaat veendus oma jõus. Punakaardi aktiivne väljaastumine nõukogude korra kaitseks nii sõnaga kui relvaga, solidaarsus, millega Tallinna seltsimehed Tartu proletariaadi üleskutsule vastasid, aga samuti Punakaardi organiseeritud, kiire ja operatiivne tegevus tõstsid tunduvalt tema autoriteeti töötava rahva silmis. Punakaardi organiseerimine hoogustus kogu maal.

Kommunistlik partei seisis uue tähtsa ülesande ees — kindlustada nõukogude võim maal.

See ülesanne osutus tunduvalt raskemaks kui eelmised. Pärast kaotusi linnades nihkus kulak kodanluse kontrrevolutsiooniliste jõudude esirinda. Maalt sai kodanlus endale ka liitlase balti-saksa paruni näol, kelle olemasolule nõukogude võim samuti lõppu kuulutas.

Terav võitlus puhkes maal seoses kohalike nõukogude

¹⁶² Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 32 ja „Tööline“ nr. 111, 23. nov. 1917.

¹⁶³ „Tööline“ nr. 113, 25. nov. 1917.

¹⁶⁴ „Tööline“ nr. 112, 24. nov. 1917.

valimise ja mõisate konfiskeerimisega. Kulakud ning nende käsilased püüdsid vallanõukogude valimisi kõigiti nurja ajada. Mõisnikud takistasid mõisate ülevõtmist. Enamikus valdades puudusid revolutsioonilised relvastatud jõud. Punakaardi salku oli maal suudetud novembri lõpuks organiseerida ainult üksikuid.¹⁶⁵ Kodanlik miilits maatameeste ja kehvtalupoegade huvisid ei kaitsnud.

Selles olukorras kutsuti bolševike algatusel Tallinnas 3.—4. detsembril kokku maatameeste konverents. Konverentsi delegaadid näitasid neid raskusi, mis takistasid mõisate ülevõtmist ja nõukogude moodustamist, ning avaldasid soovi, et linn neid abistaks.¹⁶⁶

Konverentsil esines Jaan Anvelt ettekandega maal kontrrevolutsiooniliste jõudude vastu võitluse organiseerimisest ja Punakaardist kui nõukogude võimu kaitsvast relvastatud jõust. Võeti vastu otsus: „Iga valla tööraha nõukogu juurde tuleb rahvamiilits (punase kaardiväe osad) asutada...“¹⁶⁷

Linn andis maale abi. Bolševike partei algatusel organiseeriti punakaartlastest ja revolutsioonilistest soldatitest salgad, kes pidid abistama maatöörahvast nõukogude valimiste läbiviimisel, mõisate ülevõtmisel, vana kodanliku miilitsa likvideerimisel ja Punakaardi organiseerimisel. Eesti põhjapoolsetesse maakondadesse — Harju-, Viru-, Järva- ja Läänemaale, aga ka Viljandimaale suunas Tallinn selliseid salku arvestusega — igasse kihelkonda üks.¹⁶⁸

Kohapeal antav abi kujunes väga mitmesuguseks. Punakaartlased esinesid koosolekutel selgitavate sõnavõttudega. Pärnumaal avas Käru valla Tööraha Nõukogu valimise koosoleku punakaartlane Ristikivi kõnega poliitilisest olukorrast...¹⁶⁹ Viljandimaal Säreveere vallas selgitasid Tallinnast kohale sõitnud organisaator ja punakaardiväelased kokkutulnud valijatele valimiste korda.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Harjumaal, näiteks Kose-Uuemõisas, Peningis, Ravilas, Alaveres ja Kiiu vallas (Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 60—62). Järvamaal ainult Tamsalus.

¹⁶⁶ „Tööline“ nr. 126, 11. dets. 1917.

¹⁶⁷ „Tööline“ nr. 121, 5. dets. 1917; nr. 129, 14. dets. 1917. Kuna konverentsi otsus samastab „rahvamiilitsa“ mõiste „punase kaardiväe“ mõistega, siis tuleb ka maal rahvamiilitsa nimetuse all formeeritavat relvastatud jõudu lugeda Punakaardiks.

¹⁶⁸ „Tööline“ nr. 126, 11. dets. 1917.

¹⁶⁹ Eesti NSV ORKA, fond R-1350, nim. 1, sü. 1, leht 41.

¹⁷⁰ Eesti NSV ORKA, fond R-1347, nim. 1, sü. 1, leht 1819.

Punakaartlased pidid maha suruma ka väga mitmesuguses vormis esinevat kontrrevolutsiooniliste jõudude vastutegevust. Harjumaa Rae valla kirjutaja toimetati Tallinna tribunali kohtu kätte sellepärast, et ta korduvalt keeldus kokku kutsumast töörahva koosolekut.¹⁷¹ Esna vallavalitsust (Järvemaal) tuli sundida koostama valijate nimekirju.¹⁷² Vana-Põltsamaal püüdis nõukogude valimisi takistada „rahvuslik“ rood.¹⁷³ Maa töörahvas hindas neile linna poolt osutatud abi väga kõrgelt. Valimiskoosolekud lõppesid sageli ülevas meeolus ja tänuavaldamisega kohalesõitnud seltsimeestele. Ajalehe „Tööline“ veergudel saatsid südamlikke tervitusi Vihula (Virumaal) töötajad Tallinna punakaardiväelastele, kes „töörahvale mitmes asjas head nõu ja abi andsid“.¹⁷⁴

Kuid esines ka neid juhtumeid, kus kontrrevolutsioonilised jõud olid ülekaalus ja ajasid nõukogude valimised nurja. Türi kihelkonnas avati Tallinnast kohale sõitnud komandole valgekaartlaste ja „rahvusliku“ väeosa soldatite poolt tuli; punakaartlased vastasid samaga, olid aga arvuliselt vähemuses ja pidid taanduma.¹⁷⁵

Võitluses selliste valgekaartlike gruppidega osutasid Punakaardile suurt abi maal asuvad Vene väeosad. Kõik maale saadetavad komandod varustati dokumentidega, mis võimaldasid neil pöörduda viimaste poole abi saamiseks. Kui Kullamaa vallas (Läänemaal) mitmekümneheeline valgekaardi jõuk püüdis vallanõukogu valimisi takistada, said punakaartlased abi kohapealses mõisas asuvailt vene soldateilt. Vahelesegamise katse likvideeriti ühisel jõul.¹⁷⁶

Kui vallavalitsuste ülevõtmisel ja nõukogude valimisel pidas Punakaart peamiselt kulakutega võitlust, siis mõisate ülevõtmisel olid peavastasteks balti-saksa parunid ja nende käsilased. Tarvastus organiseeris mõisnik mõisa kaitset oma käsilastega,¹⁷⁷ Vardi mõisa (Viljandimaal) omanik keeldus mõisat üle andmast,¹⁷⁸ Mäetaguse mõisas

¹⁷¹ „Tööline“ nr. 3, 4. jaan. 1918.

¹⁷² Eesti NSV ORKA, fond R-1349, nim. 1, sü. 1, leht 16.

¹⁷³ „Töörahva Hääl“ nr. 5, 3. jaan. 1918.

¹⁷⁴ „Tööline“ nr. 137, 28. dets. 1917.

¹⁷⁵ „Tööline“ nr. 132, 18. dets. 1917.

¹⁷⁶ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 10, 1931, lk. 42.

¹⁷⁷ „Töörahva Hääl“ nr. 4, 29. dets. 1917.

¹⁷⁸ „Töörahva Hääl“ nr. 5, 3. jaan. 1918.

aga ähvardas valitseja igäühe, kes tuleb mõisat üle võtma, maha lasta.¹⁷⁹ Sageli kutsusid mõisnikud kohale valgekaartlikke sõjaväeüksusi vastupanu avaldamiseks mõisate ülevõtjaile. Neil ja paljudel analoogilistel vastupanu avaldamise juhtudel osutus mõisate ülevõtmine võimalikuks alles Punakaardi abiga.

Detsembri algul saadi Läänemaalt andmeid kontrrevolutsionääride omavolitsemisest. Mihkel Aitsami ja Jüri Kalmuse juhatusel väljus Tallinnast Läänemaale 24-meeline punakaartlaste salk, kes likvideeris kontrrevolutsioonilised jõugud Vigalas ja Kullamaal, areteerides nende juhid: Kullamaa köstri H. Anniko ja pastor A. Brasche, kulak K. Tonkmanni jt.¹⁸⁰

Edukast võitlusest selliste valgekaartlike salkadega jutustab oma mälestustes ka Kose-Uuemõisa Punakaardi salga organiseerija ja ülem Heinrich Teder. Punakaardi salk, võtnud üle rea ümbruskonna mõisaid (Oru, Tuhala, Tammiku), võttis ära ka nende mõisate kaitseks kohalekutsutud sõjaväeüksustelt relvad. Valgetelt saadi 40 püssi ja 3 revolvrit.¹⁸¹ Salga edu üheks põhjuseks oli see, et suudeti koondada mõisate ülevõtmiseks mitu ümbruskonna Punakaardi salka, saavutada sellega jõudude ülekaal vaenlase suhtes ja sundida viimaseid relvi maha panema.

Nõukogude võimu kindlustamise eest peetav võitlus maal nõudis ka inimohvreid. Virumaa töörahvale Tallinnast abiks saadetud punakaartlaste salgale, mida juhtis Mihkel Aitsam, teostati 11. detsembril Püssis bandiitlik kallaletung. Surma said punakaartlased Mihkel Aitsam, Jüri Kalmus ja Rudolf Imberg. Selle terroristliku kallaletungi organiseerisid eesti kulakud-valgekaartlased ja balti-saksa parunid. Jõuku kuulus ka 9 soldatit 4. eesti polgust. Tabatud bandiidid toimetati Tallinna Revolutsioonilise Tribunali kätte.

Revolutsiooni võitluspostil langenud seltsimehed maeti Tallinnas töörahva suurte auavaldustega.

Üheks põhjuseks, mis nõukogude võimu kindlustamist maal pidurdas, oli endiste kodanlike maakonnanõukogude

¹⁷⁹ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 35—36.

¹⁸⁰ M. Aitsam, 1905. aasta Läänemaal. Eel- ja järellugudega, Tallinn, 1937, lk. 402.

¹⁸¹ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 61.

ja maakonnaavalitsuste edasiekstseerimine nõukogude organitega rööbiti.

Need vana riigiparaadi jäänused muutusid maakondades kontrrevolutsiooniliste jõudude mobiliseerimise keskusteks — õhutasid kulakuid terrorile, kutsusid üles keelduma osa võtmast vallanõukogude valimistest, boikoteerima maadekreeti. Püssi veretöö juurest läksid, jäljed Virumaa maavalitsusse.

Ootamata ära kõrgemate nõukogude organite otsust maanõukogude likvideerimise kohta, asus töörahvas ise neid kohapeal likvideerima. Suurt initsiatiivi ja enesalgatust näitasid selles suhtes üles Virumaa tööstuskeskuste — Kunda ja Aseri punakaartlased. Nad otsustasid lõpu teha Virumaa maavalitsusele ja uuendada Rakvere Nõukogu, kes nõukogude korra kindustamiseks linnas ja maakonnas midagi ära ei teinud.

13. detsembril sõitis 60-meheline Kunda Punakaardi salk V. Bautsi juhtimisel koos niisama suure Aseri punakaartlaste salgaga E. Linderi juhtimisel Kundast eriongiga, mis koosnes vedurist ja ühest vagunist, Rakverre. Jõudnud öösel kell kaks kohale, võtsid punakaartlased enda valve alla raudteejaama ja telefonikeskjaama ning löid sidemed kohalike töölistega. Hommikul võeti üle maavalitsus ning asuti kodanluse tegelasi vangistama. Kontrrevolutsioonilised jõud tegid katset suunata Punakaardi vastu „rahvusliku“ polgu osi, kes ka alustasid tegevust, kuid punakaartlased likvideerisid nende väljaastumise. Kontrrevolutsioonilise kodanluse juhtidest vangistati endine Viru maakonna komissar adv. Kalbus. Masside nõudmisel moodustati uus Virumaa Nõukogu Täitevkomitee, kes asus korraldama uue nõukogu valimisi.¹⁸² Aseri ja Kunda punakaartlaste initsiatiiv aitas nõukogude võimul Virumaal kindlustuda.

Kontrrevolutsioonilised jõud astusid tegevusse ka Viljandis, kui Viljandimaa nõukogude kongressi otsuse kohaselt detsembris kodanlik maakonnanõukogu ja maavalitsus laiali saadeti ja nende asutuste ninamehed areteeriti. Selle kontrrevolutsionäärade väljaastumise likvideerimisest võttis osa Viljandi Punakaart.

Kontrrevolutsiooniliste elementide aktiviseeruv vastupanu ja nende katsed nõukogude võimu üritusi relva jõul

¹⁸² „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 4, 1928, lk. 41—45.

nurja ajada tõtsid veelgi teravamalt üles küsimuse Punakaardi loomisest maal. Detsembris, vaatamata maameeste konverentsi otsusele, oli ainult vähestes valdades loodud Punakaart.¹⁸³ Maaproletariaat veendus aga oma kogemuste najal ikka enam sellise relvastatud jõu vajaduses. 5.—6. jaanuaril 1918 Tallinnas toimuval Eesti töörahva põllumajanduse kongressil tervitas Punakaarti Urvaste valla (Võrumaal) saadik ja teatas, et „sealsed maatamehed valmis olla kõik punasesse kaardiväkke astuma“.¹⁸⁴ Eraldi päevakorrapunktina arutas kongress nõukogude võimu kindlustamise, rahvamiilitsa ja Punakaardi küsimust. Kongressil esines sõnavõtuga Punakaardi tähtsusest Viktor Kingissepp, selle organiseerimisest J. Sihver. Uhel häälel võeti vastu otsus, milles öeldi: „Et töörahva võimu Eestis kindlustada ja ära hoida rahvakurnajate võimumeeste maksmapanemist, tuleb töörahvas viimase meheni sõjariistu panna. Selle sõjariistu panemise algaste on punane kaardivägi linnas ja maal...“¹⁸⁵ Kõiki valla töörahva nõukogusid kohustati kiiresti Punakaarti looma.

Kongressi otsus ja praktilised näpunäited, kuidas Punakaardi organiseerimist läbi viia, hoogustasid Punakaardi organiseerimist maal. Eriti hoogsalt kasvasid Punakaardi read Viljandimaal, kus selle organiseerimist juhtis Tallinnast Viljandisse suunatud bolševik Jaan Sihver. Kohalikus häälekandjas „Töörahva Hääl“ anti konkreetseid organisatsioonilisi juhiseid ning avaldati „Valla töörahva Punase Kaardiväe Põhjuskiri“ (20. jaan. 1918).¹⁸⁶ Põhikiri, mis üldjoontes vastas Tallinna Punakaardi põhikirjale, nägi ette Punakaardi komplekteerimise maatöolistest, taluteenijatest, väikemaapidajatest, kes võõrast tööjõudu ei kasuta, käsitöolistest jne. Põhikirjas öeldi: „Nimekirja võetakse need isikud, kes töörahva nõukogude valitsust toetavad ja tema eest valmis on kuni viimase hingetõmbeni võitlema.“¹⁸⁷ Jaanuari lõpuks oli Punakaart loodud

¹⁸³ Läänemaa Töörahva Nõukogu koosolekul 4. jaan. 1918 teadsid 19 valla esindajatest ainult 2 Punakaardi olemasolust („Tööline“ nr. 23, 30. jaan. 1918); samal ajal saadeti Harjumaale 10 valda Tallinna punakaartlasi töörahva nõukogude valimisi läbi viima („Tööline“ nr. 6, 10. jaan. 1918).

¹⁸⁴ „Tööline“ nr. 8, 12. jaan. 1918.

¹⁸⁵ Sealsamas.

¹⁸⁶ „Töörahva Hääl“ nr. 10, 17. jaan. 1918; nr. 12, 22. jaan. 1918.

¹⁸⁷ „Töörahva Hääl“ nr. 12, 22. jaan. 1918.

peaaegu kõigis Viljandimaa valdades. 15. veebruaril 1918 viidi Viljandis läbi ülemaakondlik Punakaardi esindajate kongress, millest võtsid osa 36 valla saadikud.¹⁸⁸ Selline edukas organiseerimistöo kulg ei tähenda aga sugugi seda, et Punakaardi organiseerimine poleks raskusi kohanud. Neid esines nii Viljandimaal kui ka teistes maakondades. Kontrrevolutsioonilised jõud levitasid nõukogude asutuste aadressil laimu, soovitasid valdadesse Punakaardi asemele eesti soldatitest „kaitsesalku“, ähvardasid sakslaste tulekuga, kutsusid üles kulaklikke elemente tihedat sidet pidama maakonna endiste juhtidega ja organiseerisid relvade peitmist.¹⁸⁹

Läänemaal arenes Punakaardi organiseerimine visas võitluses Haapsalus asuva 1. Eesti polgu kontrrevolutsioonilise ohvitserkonnaga ja maakonnas laiali paigutatud „kaitsesalkade“ võrgule toetuvate valgekaartlike jõududega.

Bolševikud paljastasid kodanluse laimu, linnast kohale kutsutud Punakaardi salgad aga aitasid jagu saada avalikust vastupanust ning relvadega vahelesegamisest. Läänemaal organiseeriti tugevad Punakaardi salgad Haapsalus, Vigalas (ligi 100 liiget), Massu vallas, Kirblas ja mõnes teises vallas.¹⁹⁰ Tekkisid Punakaardi organisatsioonid Tartumaal Vorbuses, Alatskivi, Kokora, Laiuse, Tähkvere, Puurmanni, Valguta ja Tähtvere valdades.¹⁹¹ Järvamaa suuremad Punakaardi organisatsioonid loodi Paides, Amblas, Järva-Jaanis, Tamsalus ja Türil.¹⁹² Pärnumaal olid tugevad Punakaardi organisatsioonid Sindis ja Kärus.¹⁹³ Punakaardi organisatsioonid tekkisid ja kasvasid ka teistes maakondades.

Ent oli ka valdu, kus ei jõutud Saksa okupatsioonivägede sissetungini Punakaarti organiseerida. Põhjused olid mitmesugused. Paljudes rindelähedastes valdades (Läänemaal, Pärnumaal, Võrumaal) asendasid Punakaarti sõjaväeosad.¹⁹⁴ Valdades, kus kulakluse mõju oli tugev,

¹⁸⁸ „Tööline“ nr. 30, 20. veebr. 1918.

¹⁸⁹ Eesti NSV ORKA, fond R-1358, nim. 1, sü. 1, lehed 3—5; fond 1362, nim. 1, sü. 1, leht 6; fond 1373, nim. 1, sü. 2, leht 20.

¹⁹⁰ „Tööline“ nr. 23, 30. jaan. 1918.

¹⁹¹ Teiste Tartumaa valdade suhtes puuduvad andmed.

¹⁹² Eesti NSV ORKA, fond R-1347, nim. 1, sü. 1, leht 49.

¹⁹³ „Tööline“ nr. 21, 27. jaan. 1918.

¹⁹⁴ Pärnumaa Nõukogu Täitevkomitee esimees bolševik Tarassov oli sõjaväelane Pärnus dislotseerivast sõjaväeosast ja rakendas ees-

kutsuti veel jaanuari teisel poolel Punakaardi asutamise asemel eesti sõjaväelasi korrapidamiseks.¹⁹⁵ Uheks põhjuseks aga oli kindlasti üldine hilinemine Punakaardi organiseerimise algusega. Kõigest sellest hoolimata olid jaanuari lõpuks Punakaardi organisatsioonid loodud Eesti territooriumi kõigis osades. Maal kindlustus nõukogude võim.

Tähtsaks Punakaardi tegevuslõiguks oli võitlus sabotaazi, spekulatsiooni ning igasuguse varjatud õõnestustegevuse vastu, millega kontrrevolutsioonilised jõud püüdsid nõukogude võimu kahjustada.

Pidevalt tuli Punakaardil teostada läbiotsimisi nii linnas kui maal spekulatsiooni eesmärgil toiduainete kokkustajate ja nende varjajate tabamiseks. Maal avastati suuri kulakute poolt peidetud viljatagavarasid.¹⁹⁶ Punakaartlased võtsid osa ka ülemaakondlikest vilja rekviireerimistest.¹⁹⁷ Spekulantide tabamisel tekkis ka relvastatud kokkupõrkeid, nagu 15. detsembril 1917 Tartu jaamas. Punakaardi poolt avastatud spekulantide grupp avas tule. Kaotusi oli mõlemal pool.¹⁹⁸

Omapärast kahjurluse- ja spekulatsioonivormi arendasid mõisnikud. Nad asusid laostama konfiskeeritavaid mõisaid, vedades toidu- ja seemneviljatagavarasid ning loomi linna ning realiseerides neid seal spekulatiivsete hindadega. Linnadesse suunduvate teede peale väljapandud Punakaardi valvepostid võtsid mõisnikelt ära suuri koguseid rahvalt röövitud vara. Ainuüksi nelja päeva jooksul, 1.—4. detsembrini 1917, tabati ja konfiskeeriti Tallinnasse viivail teedel 9 mõisniku poolt linna saadetud toiduvoorid, kus veeti sadasid puudasid vilja.¹⁹⁹

Olukorras, kus kulakul vilja müük „sobiva“ hinnaga raskenes, läks hoogu „puskari“ ajamine. Selle toiduainete hävitamise mooduse vastu tuli Punakaardil kogu aeg võitlust pidada. Perilas avastas Punakaart „puskarivabriku“.

kätt maakonnas sõjaväejõudu. Pärnu Punakaardi organiseerijalt Vaimanilt isiklikult saadud andmed.

¹⁹⁵ „Tööline“ nr. 16, 22. jaan. 1918.

¹⁹⁶ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 93, ja Eesti NSV ORKA, fond R-1347, nim. 1, sü. 1, leht 43.

¹⁹⁷ „Tööraha Hääli“ nr. 10, 17. jaan. 1918.

¹⁹⁸ „Tööline“ nr. 134, 20. dets. 1917.

¹⁹⁹ „Tööline“ nr. 121, 5. dets. 1917.

kus päevas töödeldi läbi 15 tündrit kartuleid.²⁰⁰ Tallinna punakaartlased teostasid korduvalt väljasõite maale salapiiritusvabrikute avastamiseks.²⁰¹ See, et Tallinna üürnikude selts, arutades spekulatsiooni vastu võitlemise küsimust, kutsus koosolekust osa võtma ka punakaartlasi,²⁰² kõneleb Punakaardi autoriteedist töörahva silmis.

Võitluses igasuguse kontrrevolutsioonilise tegevuse vastu Punakaart kasvas ja karastus. Kontrrevolutsiooniline eesti kodanlus ja tema käsilased veendusid, et nad on jõuetud sellest jõust omal käel jagu saama. Hädaga hakkas kodanlus abi otsima Läänest, astudes salajastesse läbirääkimistesse nii Entente'i jõudude kui ka imperialistliku Saksamaaga. Ta taotles liitlast, kes oleks taganud võimaluse töörahvast ekspluateerida.

Kuna detsembris 1917 ka Eestimaa rüütelkond hakkas taotlema abi Saksa keisrilt bolševike vastu, siis oli täiesti loomulik, et need kaks jõudu ühinesid.

Salajased läbirääkimised kodanluse esindajate ja Eestimaa rüütelkonna esimehe Dellingshauseni vahel algasid juba 1917. aasta detsembris.²⁰³

30. novembril võttis Eestimaa rüütelkond, 17. detsembril aga ka Liivimaa rüütelkond vastu otsuse lüüa lahku Venemaast ja avaldas soovi ühineda keiserliku Saksamaaga.²⁰⁴

Et anda sellisele otsusele veenvat kuju, organiseeriti kokkuleppel eesti kodanlusega kulakute hulgas salajane allkirjade kogumine selle otsuse toetamiseks.

Eesti kodanluse põrandaalune kontrrevolutsiooni pea-staap, nn. maapäeva vanemate kogu, asus ka omalt poolt „iseseisvuse“ väljakuulutamist ette valmistama.²⁰⁵ Selle kõigega kaasusid ettevalmistused relvastatud väljaastumiseks. Teoksil oli suur vandenõu nõukogude võimu vastu.

Vahepeal toimunud muudatused Eestis dislotseerivates sõjalistes jõududes sisendasid nähtavasti kontrrevolut-

²⁰⁰ „Tööline“ nr. 13, 31. jaan. 1918.

²⁰¹ „Tööline“ nr. 118, 1. dets. 1917.

²⁰² „Tööline“ nr. 124, 8. dets. 1917.

²⁰³ K. Siiliva s k, Eesti töörahva võitlus imperialistliku interventsiiooni ja kodanluse diktatuuri vastu kodusõja aastail 1918—1920 (kandidaadi dissertatsioon, Tartu, 1954, lk. 76).

²⁰⁴ Sealsamas, lk. 77.

²⁰⁵ Sealsamas, lk. 63.

sioonilistele jõududele usku edukaks relvastatud väljaastumiseks. Nimelt olid paljud vana armee osad Eesti territooriumilt lahkunud, kohalejäänud väeosad aga kuivasid kokku seoses armee lagunemise ja demobiliseerimisega. Näiteks 10. jaanuaril 1918 oli Tallinna kindlustatud rajoonis asuvas 173. Kamenski polgus ning 174. Romenski polgus kummaski järele jäänud ainult 150 tääki (3. nov. 1917 aga oli esimeses 1725, teises 1890 tääki).²⁰⁶ Analoogiline oli olukord teistes vana armee väeosades. Punaarmee aga oli alles loomisel. Olukorrast tingitult muutus proletariaadi peamiseks relvastatud jõuks Eesti territooriumil Punakaart. Viimasest lootsid kontrrevolutsioonilised jõud nähtavasti jagu saada.

Nõukogude võimuorganid hakkasid ikka sagedamini saama teateid kodanluse ja mõisnike valgekaartlikest lööksalkadest ja relvaladudest. Mobiliseeriti Punakaart võitluseks kontrrevolutsiooni sepitsuste vastu.

Punakaardi valvsus ja aktiivne vastutegevus kontrrevolutsioonilistele jõududele andis võimaluse paljastada ja likvideerida palju mässupesi. Vaivara mõisas Virumaal likvideeris Narva Punakaart valgekaardi relvalao, võttes ära 250 ameerika vintpüssi, kaks kuulipildujat ja hulk laskemoona.²⁰⁷ Saka külas Virumaal tabati valgekaartlik jõuk. Selle salga peamehed areteeris Järve valla Punakaart.²⁰⁸ Tallinna Punakaardi poolt tabati valgekaartlik salk Sael. Võeti ära 6 vintpüssi, lõhkeainet ja laske-moona.²⁰⁹ 28. jaanuaril avastas Holstre valla Punakaart relvalao — seitse vintpüssi, kuulipüssi ja 6 jahipüssi.²¹⁰ Hallparunitest ja mõisnikest koosnev salk, kel oli kuulipilduja ja muid sõjariistu, tegutses Vana-Suislepas. Punakaardi ridadesse pugenud provokaatori tõttu ei õnnestunud valla Punakaardil seda salka tabada, kuigi ta oli temal korduvalt jälil.²¹¹

14. jaanuaril 1918 tabati Haapsalus Punakaardi poolt grupp mõisnikke, kes tegid katset pääseda Eesti okupeeritud saartele Saksa sõjaväevõimude juurde. Kinnivõetud toimetati Tallinna, kus nende läbiotsimisel ja ülekuulami-

²⁰⁶ SMLRKA, fond 353, nim. 1, sü. 7, leht 31; sü. 35, lehed 2—5.

²⁰⁷ Eesti Punakaart ja Punavägi kodusõjas I, lk. 77.

²⁰⁸ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 7, 1929, lk. 34.

²⁰⁹ „Tööline“ nr. 15, 20. jaan. 1918.

²¹⁰ Eesti NSV ORKA, fond R-1364, nim. 1, sü. 1, leht 31.

²¹¹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 11, 1931, lk. 47.

sel tehti kindlaks nende sidemed Saksa võimudega. Paljastati laialdane vandenõu, mis haaras kogu Eesti. Selle osanikkudeks olid nii balti parunid kui ka eesti kodanluse tegelased.

Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee tegi Viktor Kingissepale ülesandeks teha sellele vandenõule lõpp, kasutades selleks Punakaarti.

Hoolikalt läbimõeldud plaani järgi ja aegsasti kohapeale kättetoimetatud korralduste kaudu mobiliseeriti 27. jaanuaril Punakaart kogu Eestis. 28. jaanuaril kuulutati välja piiramisreisikord. Kõik endisest balti mõisnikusooist meessoost isikud, kes olid üle 17 aasta vanad, ja naissoost isikud 20 aasta vanusest alates kuulutati lindpriiks, mis tähendas, et „seesugust isikut igaüks igal pool kinni võtta võib ja kinni võtma peab”.²¹²

Õöl vastu 28. jaanuari algasid parunite areteerimised. Areteeriti ka vandenõu osanikud eesti kodanluse hulgast. Areteeritud koondati Tallinna, kus neid mõnda aega kinni peeti sadamas, elevaatoris, seejärel aga saadeti parunid Nõukogude Venemaa kaugematesse rajoonidesse. Nende varandused konfiskeeriti.

Sellega anti purustav löök hiiglaslikule vandenõule, mille nõukogude korra vastu olid sepitsenud balti mõisnikud koos eesti kodanlusega.

Nõukogude võim kindlustus Eestis veelgi. Punakaart oli kasvanud noore Nõukogude riigi võimsaks löögijõuks ja tagas nõukogude korra kaitse igasuguste kontrrevolutsiooniliste kallaletungide vastu.

Eelnevaga Eesti Punakaardi võitlustee veel ei lõpe. Veebruaris 1918 astus Punakaart võitlusse Eestisse tungivate Saksa imperialistlike vägedega ja nende kohapealsete kontrrevolutsiooniliste käsilastega. Seejärel aga astusid punakaartlased Punaarmee ridadesse.

Käsitletud etapile tagasi vaadates tuleme kindlale veendumusele, et proletariaati ajendas endale relvastatud jõudu soetama revolutsiooni võitu ähvardav oht kontrrevolutsiooniliste jõudude poolt. Eesti kodanluse ja balti-saksa parunite vastupanu revolutsioonilistele ümberkorraldustele, sealjuures ka relvadega, sundis proletariaati kasutama vägivalda.

²¹² „Tööline“ nr. 22, 29. jaan. 1918.

Sellise revolutsioonilise vägivalla spetsiaalseks tööriis-
taks Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni konk-
reetsetes tingimustes kujunes Punakaart. Punakaarti ei
tohi ära segada sõjaväega ega ka koosseisulise korralduse
organiga — miilitsaga. Punakaart tähendas „kogu rahva
relvastamise“ loosungi elluviimist.

1918. aasta jaanuaris kerkis üles küsimus Punakaardi
muutmiseks üle-eestimaaliseks tsentraliseeritud organisat-
siooniks. Tähtsa sammu selles suunas astusid Viljandimaa
punakaartlased esimese maakondliku konverentsi kokku-
kutsumisega. Ühinemine ülemaalises ulatuses ei jõudnud
aga teostuda. Seda takistas Saksa imperialistide kallale-
tung.

Juhtiv osa Punakaardi organiseerimisel ja võitlustes
kuulus bolševikele. Suurt organisatsioonilist abi osutas
Eesti Punakaardile Petrogradi proletariaat. Suure Sotsia-
listliku Oktoobrirevolutsiooni löögijõuna, proletariaadi
diktatuuri relvana, võitles Eesti Punakaart nõukogude
korra eest ennastalgavalt. Oma võitudega kontrrevolut-
siooniliste jõudude üle Eesti territooriumil aitas ta kaasa
revolutsiooni keskuse — Petrogradi kaitsele.

REVOLUTSIOONILINE KOHUS EESTIS

(okt. 1917 — veebr. 1918)

E. KUKK

25. oktoobril 1917 saavutas Suur Sotsialistlik Oktoobri-revolutsioon võidu Petrogradis. Pärast proletaarse revolutsiooni võitu Petrogradis kehtestati nõukogude võim teistes Venemaa osades, sealhulgas ka Eestis. Juba 22. oktoobril oli Tallinnas Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee juurde moodustatud erakorralise organina Eestimaa Sõjaline Revolutsioonikomitee, kelle poolt 26. oktoobril kuulutati Eestis välja nõukogude võim.

Eestis võitis sotsialistlik revolutsioon võrdlemisi kergesti, sest Eesti kodanlus ei suutnud takistada nõukogude võimu kehtestamist. „Kontrevolutsioon ei julgenud tõsiselt revolutsioonile vasta hakata. Ta andis ilma püssipauguta võimu käest,“¹ kirjutab Jaan Anvelt.

Peale võimu ülevõtmist asus eesti töölisklass kommunistliku partei juhtimisel nõukogude võimu kindlustamisele. Töölisklassil tuli lõplikult murda ekspluataatorlike klasside vastupanu, tuli likvideerida arvukad katsed kapitali võimu taastamiseks. Et kindlustada nõukogude võimu ja maha suruda kontrevolutsioon, tuli lammutada vana, proletariaadi diktatuuriks kõlbmatu kodanlik riigiaparaat ja luua uus, nõukogude riigiaparaat.

Kodanliku riigiaparaadi purustamise alla kuulus ka kodanliku kohtu likvideerimine. Kohus, mis on alati olnud ja on valitsevate klasside huvide väljendajaks, oli tsaar-Venemaal ja kodanliku Ajutise Valitsuse ajal ekspluataatorlike klasside huvide kaitsjaks. „Kapitalistlikus ühiskonnas oli kohus peamiselt rõhumisaparaat, kodanliku ekspluateerimise aparaat. Sellepärast ei olnud proletaarse revolutsiooni ilmtingimatuks kohuseks mitte kohtuasutuste reformeerimine, ... vaid kogu vana kohtu ja tema

¹ „Klassivõitlus“ nr. 8/89, 1927, lk. 20.

aparaadi täielik hävitamine, maani maha lõhkumine. Oktoobrirevolutsioon täitis selle vajaliku ülesande edukalt. Vana kohtu asemel hakkas ta looma uut rahvakohtu, õigemini nõukogude kohtu, mis on rajatud töötavate ja ekspluateeritavate klasside — ja ainult nende klasside — riigivalitsemisest osavõtmise põhimõttele,"² kirjutas V. I. Lenin.

Käesolevas artiklis pööratakse peamist tähelepanu revolutsioonilistele tribunalidele kui nõukogude võimu peamistele kohtuorganitele käsitletaval perioodil Eestis. Rahvakohtule on antud tunduvalt vähem ruumi. Revolutsioonilise kohtu ajalugu Eestis on veel vähe käsitlemist leidnud ja vajab seepärast edaspidi senisest suuremat tähelepanu. Käesolev artikkel, mis on esimeseks üksikasjalisemaks uurimuseks sel alal, ei lahenda kaugeltki seda ülesannet.

Revolutsiooniliste tribunalide ja rahvakohtute loomine Eestis

Oma olemasolu esimestest päevadest peale tuli nõukogude võimul pidada võitlust kontrrevolutsiooniga. See võitlus nõudis kinnipidamist revolutsioonilisest korrast ja distsipliinist. Seepärast astusid Eesti bolševikud samme uue revolutsioonilise kohtu loomiseks. Uued revolutsioonilised kohtuorganid pidid kaitsma revolutsiooni saavutusi ja kindlustama neid.

Revolutsiooni päevil võtsid kontrrevolutsiooni vastu võitlemise ja revolutsioonilise korra kindlustamise ülesanded endale sõjalised revolutsioonikomiteed, kes sageli moodustasid endi juurde kohtumõistmiseks kontrrevolutsionääride üle revolutsioonilisi tribunale.³ 24. oktoobril⁴ arutas Eestimaa Sõjaline Revolutsioonikomitee seoses relvastatud ülestõusu läbiviimise viimaste ettevalmistustega ka revolutsioonilise tribunali asutamise küsimust.⁵ 26. oktoobril avaldatud Eestimaa Sõjalise Revolutsiooni-

² V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., Tallinn, 1955, lk. 192.

³ Eestimaa Sõjalise Revolutsioonikomitee tegevust on üksikasjalisemalt käsitletud J. Saati artiklis „Eestimaa Revolutsioonilise Sõjakomitee tegevusest Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni perioodil“, Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised nr. 3, 1956.

⁴ Kõik kuupäevad kuni 1. veebr. 1918 vana kalendri järgi.

⁵ Eesti NSV ORKA, fond 1217, nim. 1, sü. 1, leht 2.

komitee üleskutses rahvale öeldakse, et „Sõja-Revolutsiooni Komitee juurde on Revolutsiooniline Tribunal asutatud. Ainult sel tribunali on volitus isikute üle kohut mõista, keda vasturevolutsioonis süüdistatakse. Ei min-geid omakohtuid“.⁶

2. novembril võttis Eestimaa Sõjaline Revolutsioonikomitee vastu otsuse vanade kodanlike mittevalitud rahu-kohtute tegevuse seistamise⁷ ja uue ajutise kohtu orga-niseerimise kohta. Selleks tehti Jaan Anveldile ülesan-deks välja töötada määrus uute nõukogude rahukohtute kohta.⁸

Peale Eestimaa Sõjalise Revolutsioonikomitee Revolutsioonilise Tribunali loodi ka mujal Eestis revolutsioonilisi kohtuorganeid. Nii asutati Rakveres üheaegselt revolutsioonilise komiteega ka tribunal. „Tallinnast sõitis kohale (Rakverre — E. K.) sm. Rästas, kes siin seltsimeestele juhatusi andis, kuidas alguses tuleb tegutseda. Esiteks sai „revolutsiooniline komitee“ organiseeritud, siis töö-liste kontroll-komitee ja veel tribunal. Tribunali said tub-limad seltsimehed valitud: sm. Bauts, Järve ja Vanda. Kõigil eelpoolnimetatud organisatsioonidel oli nüüd tööd ööd kui päevad läbi,“ kirjutas hiljem üks revolutsioonili-sest võitlusest osavõtja oma mälestustes.⁹ Revolutsiooni-line tribunal moodustati ka Tartus, Viljandis jm. Esimene teade Tartu Sõja-Revolutsioonilise Tribunali kohta on pärit 31. oktoobrist. Viljandis valiti revolutsiooniline tri-bunal maakonna töörahva saadikute nõukogu kongressil,

⁶ „Tööline“ nr. 88, 27. okt. 1917.

⁷ 1889 viidi tsaarivalitsuse poolt Baltimaadel läbi kohtureform, mille järgi asutati ülem-talurahva kohus, rahukohus ja rahukohtu kogu. Kohtunikud nimetati ametisse kohtuministri poolt. Pärast tsaarivalitsuse kukutamist oli kodanlik Ajutine Valitsus töötavate hulkade survel sunnitud 4. mail 1917 välja andma määruse uute vali-tavate rahvakohtute loomise kohta. Viimaste kohtunikke ei määra-nud ametisse kohtuminister, vaid nad valiti. Kuigi Ajutise Valitsuse 4. mai 1917. aasta kohtumäärus jäi enamikus paberile, jõuti Eesti alal moodustada uued valitud rahukohtud Tallinnas ja Narvas. Tal-linnas moodustati linnavolikogu 12. oktoobri koosolekul Tallinna Ajutine Valitud Rahukohus. Valiti 2 rahukohtunikku (advokaat Paabo ja endine rahukohtunik Hintser), 4 kohtukaasistujat ning nende 4 asetäitjat.

Seega eksisteerisid Eestis enne Oktoobrirevolutsiooni valitud ja mittevalitud rahukohtud. Sisuliselt erinesid uued valitud rahukohtud endistest mittevalitavatest väga vähe.

⁸ Eesti NSV ORKA, fond 1217, nim. 1, sü. 1, leht 11.

⁹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 4 (5) 1928, lk. 44.

mis toimus 25. novembril. Tribunali ülesandeks oli võidelda kontrrevolutsiooni vastu. Esimeheks valiti V. Lombak.¹⁰

Suuremate keskuste kõrval loodi revolutsioonilisi kohtuorganeid ka Eesti väiksemates keskustes, nagu näiteks Aseris ja Kundas. „Võim võeti revolutsioonilisel teel oma kätte, asutati revolutsiooniline kohus ja valiti miilits,“¹¹ teatatakse ajalehele „Tööline“ novembris Aserist.

Oktoobris-novembris Eestis revolutsiooniliste rahvasside initsiatiivil loodud esimeste revolutsiooniliste kohtuorganite, tribunalide tegevuse kohta on väga vähe teateid. Näiteks Rakvere revolutsioonilise tribunaliga kohta on ainult teada, et ta asutati. Võib arvata, et revolutsioonilised tribunalid, ajavahemikul 25. oktoobrist 24. novembrini, s. o. nõukogude võimu kehtestamisest kuni Rahvakomissaride Nõukogu (RKN) Kohtudekreedi nr. 1 väljaandmiseni, Eestis suuremat tegevust arendada ei jõudnudki. Revolutsiooni käigus, kus sündmuste areng nõudis sageli kiiret ja otsustavat reageerimist, ei jõutudki kõiki asju tribunalide kätte anda.

Enne Rahvakomissaride Nõukogu esimese kohtudekreedi väljaandmist Eestis loodud revolutsiooniliste kohtuorganite osas on suhteliselt rohkem teateid Tartu Sõja-Revolutsioonilise Tribunali ja Eestimaa Sõjalise Revolutsioonikomitee juures asuva revolutsioonilise tribunaliga tegevuse kohta. Nii näiteks on teada, et Tartu tribunal oli loodud kolmeliikmelisena. Tribunali tähtsamaks kohtuprotsessiks perioodil 25. oktoobrist 24. novembrini võib nimetada 22. ja 23. novembril toimunud istungeid, kus arutati Tartus aset leidnud kontrrevolutsioonilise demonstratsiooni organiseerijate asja. Nimetatud kohtuprotsess oli üheks esimeseks sellelaadseks Eestis, kus kohtumõistmisel kontrrevolutsionäärade üle rakendati laialdaselt rahvakaasistujaid töötava rahva hulgast.¹²

Tallinna revolutsioonilise tribunaliga kätte anti uurimiseks Sankovski asi, kes võeti vastutusele kontrrevolutsioonilise tegevuse pärast posti-telegraafi töötajate streigi ajal. 2. novembril otsustas Eestimaa Sõjaline Revolutsioon

¹⁰ Eesti NSV ORKA, fond 1301, nim. 1, sü. 1641, leht 4.

¹¹ „Tööline“ nr. 103, 14. nov. 1917.

¹² Vt. käesolevas kogumikus lk. 74.

sioonikomitee teha tribunalile ettepaneku uurida kontr-revolutsionäär polkovnik A. Tõnissoni asja jne.¹³

Kuigi revolutsiooni läbiviimise ajal töötavate masside initsiatiivil loodud revolutsioonilised kohtuorganid veel ulatuslikult ei tegutsenud, oli nende olemasolul suur tähtsus. Eelkõige näitas see sotsialistliku revolutsiooni suurt loovat jõudu. V. I. Lenin kirjutas, et revolutsioonilised massid asusid „... pärast 1917. aasta 25. oktoobrit õigele teele ja tõestasid revolutsiooni elujõudu, hakates oma-enda, töolis- ja talurahvakohtuid asutama juba enne igasuguseid dekreete kodanlik-bürokraatliku kohtuaparaadi laialisaatmise kohta“.¹⁴

24. novembril 1917 avaldati Rahvakomissaride Nõukogu poolt väljaantud dekreet kohtu kohta, mida tuntakse kohtudekreet nr. 1 nimetuse all.¹⁵ Kohtudekreet nr. 1 järgi kuulusid seni olemasolevad vanad kodanlikud üldised kohtuasutused nagu ringkonnakohtud, kohtupalatid ja Valitsev Senat kõigi oma departemangudega, sõja- ja merekohtud ning kaubanduskohtud likvideerimisele. Nende asemele nähti ette uute kohtute loomine otseste demokraatlike valimiste teel. Edasi seistas dekreet olemasolevate rahukohtute tegevuse, seades nende asemele kohalikud kohtud.¹⁶

Peale kohalike kohtute loomise nähti dekreedis ette ka teise nõukogude kohtuharu — revolutsiooniliste tribunali-de asutamine. „Võitluseks kontrrevolutsiooniliste jõududega, revolutsiooni ja tema saavutuste kaitsmise abinõude tarvitamisele võtmise juhul nende vastu, aga samuti asjade lahendamiseks võitluseks marodöörluse ja röövimise, sabotaaži ja muude kaupmeeste, töösturite, ametnike ja teiste kuritarvituste vastu, asutatakse tööliste ja

¹³ Eesti NSV ORKA, fond 1217, nim. 1, sü. 1, lehed 10, 11, 19 ja 20.

¹⁴ V. I. L e n i n, Teosed, 27. kd., Tallinn, 1955, lk. 237.

¹⁵ Собрание узаконений и распоряжений правительства (edaspidi lühendatult CV), 1917, nr. 4, art. 50.

¹⁶ Nimetus „kohalik kohus“ asendati hiljem 7. märtsil 1918 RKN poolt väljaantud kohtudekreedis nr. 2 nimetusega „kohalik rahvakohus“. Eestis hakati kohalikke kohtuid juba varem nimetama „rahvakohtuteks“. 18. detsembril 1917 võttis Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee vastu järgmise otsuse: „Rahvakomissaride Nõukogu kohtudekreedi põhjal Eestis asutatavaid kohalikke kohtuid nimetada Rahvakohtuteks. Sellega tuleks neid nimetada: Tallinna (1, 2, 3 jne.) Rahvakohus, Virumaa (1, 2, 3 jne.) Rahvakohus“, „Eesti Teataja“ nr. 27, 20. det. 1917.

Käesolevas artiklis kasutatakse paralleelselt mõlemaid nimetusi.

talupoegade revolutsioonilised tribunalid, kubermangu ja linna tööliste, soldatite ja talupoegade saadikute nõukogude poolt valitutena, koosseisus üks esimees ja 6 järjekorralist kaasistajat," öeldi dekreedis.¹⁷

Hiljem anti Kohtu Rahvakomissariaadi poolt rida täiendavaid instruksioone tribunali moodustamise, kompetentsi, karistusabinõude jne. kohta.

Lähtudes RKN Kohtudekreedist nr. 1 võttis Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee 27. novembril vastu otsuse kohaliku kohtu sisseseadmise kohta Eestis.¹⁸ Uheaegselt selle otsusega asuti Eestis juba olemasolevate revolutsiooniliste tribunalide reorganiseerimisele ja uute tribunalide loomisele niisugustel alustel, nagu see oli ette nähtud kohtudekreedis nr. 1 ja hilisemates Kohtu Rahvakomissariaadi juhendites. Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee otsustas asutada iga maakonna ja linna töörahva ja sõjaväelaste saadikute nõukogu juurde revolutsioonilise tribunali, kes pidi arutama kõiki kohaliku tähtsusega asju, kusjuures kõige tähtsamad asjad tuli edasi saata Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Revolutsioonilisele Tribunalile.¹⁹

Revolutsioonilised tribunalid moodustati suuremas osas maakondades ja linnades. Loodi ka Eesti Tööraha ja Sõjaväelaste Saadikute Nõukogu Revolutsiooniline Tribunal, asukohaga Tallinnas. Eesti TSS Nõukogu Revolutsiooniline Tribunal alustas oma tegevust 14. detsembril. Sellele oli eelnenud suur organiseerimistöö Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee poolt, kelle ettepanekul Tallinna sõjaväe- ja laevastiku üksused, ametiühingud ja Töölisvanemate Kesknõukogu valisid kandidaate tribunali kaasistujateks. Nende tööliste ja soldatite poolt esitatud tribunali kaasistuja-kandidaatide hulgast valis Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee tribunali kaasistujad ja määras kindlaks nende kohtuistungitest osavõtmise aja. Kuus rahvakaasistujat pidid korruga osa võtma tribunali järjekorralistest istungitest. Nii näiteks valiti täitevkomitee istungil, mis toimus 7. detsembril, Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali kaasistujateks 10 Tallinna 2. Eesti polgu poolt soovitatud kaasistujat-kandidaati.²⁰

¹⁷ CV, nr. 4, 1917, art. 50.

¹⁸ „Eesti Teataja“ nr. 6, 25. nov. 1917.

¹⁹ „Eesti Teataja“ nr. 3, 4. jaan. 1918.

²⁰ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 1, leht 15 ja „Eesti Teataja“ nr. 16, 11. dets. 1917.

Linnades ja maakondades teostasid tribunalide organiseerimist kohalikud töörahva saadikute nõukogud, kelle poolt valiti või kinnitati ametisse tribunalide isikulised koosseisud. Nii näiteks kinnitati Tallinna nõukogu poolt 28. novembril Sõjalise Revolutsioonikomitee ettekande põhjal tribunal ja uurimiskomisjoni koosseisud. 29. detsembril teostas nõukogu tribunal I jaoskonna koosseisu ümbervalimise. Tribunali esimeheks valiti bolševik Lepikson, esimehe asetäitjaks bolševik Hansing ja kaasistujateks bolševikud Lesovski, Semjonov ja Maltšikov; esseerid Zukevitš ja Prostitenko ning parteitu Minnikov.²¹ Võrumaal valiti revolutsiooniline tribunal (nimetusega „Võru Sõja-Revolutsiooniline Kohus“) kohaliku maakonnanõukogu koosolekul, mis toimus 3. detsembril, järgmises koosseisus: kohtu eesistuja, selle asetäitja ja 36 rahvakaasistujat.²²

Mõned maakonnanõukogud viisid läbi revolutsioonilise tribunal valimise sel teel, et iga valla töörahva nõukogu pidi valima ühe rahvakaasistuja tribunal koosseisu. Nii näiteks teatati Viljandi kohalikus ajalehes selle kohta järgmist: „Iga valla töörahva nõukogu valib ühe kõrvalistuja, kelle järjekord loosi läbi kindlaks määratakse... Et revolutsiooniline tribunal oma tegevust kohe saaks alustada, peavad vallanõukogud viibimata kõrvalistujad ära valima.“²³

RKN Kohtudekreedi nr. 1 ja Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee korralduste alusel moodustati revolutsioonilisi kohtuorganeid peale Tallinna, Viljandi- ja Võrumaa veel Virumaal, Narvas, Haapsalus ja mujal. 2. detsembril alustas revolutsiooniline tribunal tegevust Rakveres. 7. detsembril valiti Narva Nõukogu poolt revolutsiooniline tribunal 12-liikmelises koosseisus ja 3-liikmeline tribunal uurimiskomisjon.²⁴ Haapsalus moodustati revolutsiooniline tribunal detsembri lõpul. Tribunal alustas siin oma tegevust jaanuari algul. „Tööd on küllalt, sest terve maakond kubiseb kontrrevolutsionääridest,“²⁵ teatatakse sel puhul Haapsalust.

²¹ Eesti NSV ORKA, fond 1216, nim. 1, sü. 4, lehed 191 ja 209.

²² „Rahva Hääel“ nr. 4, 20. dets. 1917.

²³ „Töörahva Hääel“ nr. 4, 29. nov. 1917.

²⁴ Eesti NSV ORKA, fond 1233, nim. 1, sü. 9, leht 110 ja „Eesti Teataja“ nr. 16, 11. dets. 1917.

²⁵ „Töörahva Hääel“ nr. 16, 13. veebr. 1918.

Ka mõningad vallanõukogud moodustasid kohalikke revolutsioonilisi tribunale, kuigi ametlikult polnud seda ette nähtud. Nii moodustas Harjumaal Nehatu valla töörahva nõukogu valla revolutsioonilise tribunali, kuhu valiti 7 liiget. Tribunali juures asus ka 3-liikmeline uurimiskomisjon. Tartumaal moodustasid Rasina ja Tähkvere vallanõukogu revolutsioonilised tribunalid.²⁶

Eespool öeldust selgub, et peaaegu kõigis Eesti maakondades ja suuremates linnades moodustati revolutsioonilised tribunalid, kelle tööst tõmmati osa võtma laiad töötajate hulgad. Esmakordselt kohtu ajaloos sai eesti töötav rahvas osa võtta kohtumõistmisest. Revolutsiooniliste tribunalide moodustamisel lähtuti klassiprintsiibist: tribunalidesse valiti peaaegu eranditult ainult töölisi, kehvikuid ning soldateid. Nii näiteks oli Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali esimeheks bolševik-sadamatöoline Kovi, kaasistujate seas oli peale tööliste, soldatite ning madruste kojamehi ja voorimehi. Revolutsiooniliste tribunalide liikmete hulgas oli ka naisi. Näiteks Narva Revolutsioonilise Tribunali kaasistujaks oli Leena Varman. Samuti oli ka Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali kaasistujate seas naisi.

V. I. Lenin hindas väga kõrgelt töötavate masside kaasatõmbamist õigusemõistmisele. „Ainult niisugused kohtud, tingimusel, et nende tööst võtavad osa kõige laiemad töötava ja ekspluateeritava elanikkonna hulgad, suudavad demokraatlikes vormides... saavutada seda, et distsipliini ja enesedistsipliini soovimine ei jääks paljaks sooviks. Ainult niisugused kohtud suudavad saavutada seda, et meil oleks revolutsiooniline võim...“²⁷ kirjutas Lenin 1918. aastal oma artiklis „Nõukogude võimu järjekordsed ülesanded“.

Revolutsioonilisi tribunale loodi nõukogude võimu poolt erakorraliste kontrrevolutsiooni ja teiste ohtlike kuritegude vastu võitlemise organitena. Revolutsiooniliste tribunalide moodustamise kõrval astuti nõukogude võimu poolt ka esimesi samme regulaarsete kohtuorganite — rahvakohtute loomiseks Eestis. Rahvakohtute loomisel lähtuti RKN Kohtudekreedist nr. 1, mis nägi ette rahvakohtute tegevuse lõpetamise ja nende asemele kohalike kohtute

²⁶ „Maatamees“ nr. 6, 28. jaan. 1918.

²⁷ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., Tallinn, 1955, lk. 193.

moodustamise alalise kohaliku kohtuniku ja kahe järjekorralise kaasistuja näol, keda igale istungjärgule kutsutakse järjekorraliste kohtunike nimekirja järgi. Dekreet nägi ette kohalike kohtunike valimise otseste demokraatlike valimiste teel, kuid sellise valimismääruse väljaandmiseni tuli kohalikud kohtunikud ajutiselt valida töörahva saadikute nõukogude poolt. Töörahva nõukogud pidid koostama ka järjekorraliste kaasistujate nimekirjad ja määrama kindlaks nende kohtuistungitele ilmumise järjekorra. Endistelt rahukohtunikelt ei võetud ära õigust saada valitud kohalikeks kohtunikeks.

Edasi määrati dekreediga kindlaks kohalike kohtute kompetentsi kuuluvad asjad. Nii kuulusid kohaliku kohtu alla kõik tsiviilnõudmised kuni 3000 rublani ja kriminaal-asjad, mille eest karistus võis ulatuda kuni 2-aastase vangistuseni. Endised kohtu-uurijate, prokuröride ja advokaatide ametid kaotati ära. Süüdistajateks ja kaitsjateks võisid olla kõik täisõiguslikud kodanikud.

Kohaliku kohtu õigusemõistmise aluste kohta nägi dekreet ette, et kohalikud kohtud juhinduvad oma õigusemõistmisel kukutatud valitsuste seadustest ainult niipalju, kui võrd need revolutsiooni poolt ära kaotatud ei ole ja revolutsioonilisele õigustundele vastu ei käi.

Apellatsioonikaebus kaotati ära. Väheste tähtsusega asjadele kassatsioonikaebuse esitamise õigust ei võimaldatud. Kohalike kohtute otsustele esitatud kassatsioonikaebuste läbivaatamiseks asutati kohalike kohtunike kogud. Seda aga, millised kohtud pidid arutama asju, mis ületasid kohaliku kohtu kompetentsi, kohtudekreet nr. 1 ette ei näinud.

Kohtudekreedist nr. 1 lähtudes nähti Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee poolt 27. novembril vastuvõetud otsustes ette järgmist:

- 1) viivitamatult sisse seada kohalik kohus;
- 2) alalised kohalikud kohtunikud valitakse Tallinnas, Tartus ja Narvas tööliste ja soldatite saadikute nõukogude poolt; maal — maakondade töörahva nõukogude poolt;
- 3) linnas valitakse tööliste ja soldatite nõukogude poolt mitte vähem kui 30 järjekorralist rahvakaasistujat iga kohtu jaoks, maaelanike asjade arutamiseks aga valla või alevi elanike üldkoosolekul, millest võtavad osa kõik mõlemast soost kodanikud, kes on saanud valimiste päevaks 18 aastat vanaks. Valimised viiakse läbi salajase

hääletamise teel. Iga valla või alevi kohta valitakse vähemalt 6 rahvakaasistujat;

4) kohtute asjaajamine toimub eesti keeles. Võimaluse korral mõistetakse kohut selles keeles, mida kaebealune või pooled mõistavad.²⁸

Nagu eespool toodust nähtub, tulid rahvakohtunikud Eestis nii linnas kui ka maal valida töörahva nõukogude poolt. Rahvakaasistujad tulid linnas valida nõukogude poolt, maal aga elanike üldkoosolekute poolt. Seega pidi rahvakaasistujate valimine maal toimuma otseste demokraatlike valimiste teel. Otseste valimiste läbiviimine oli aeganõudev, ja seda eriti maal. Olu-kord aga nõudis rahvakohtute kiiret töölerakendamist. Selleks, et kiirendada rahvakohtute organiseerimist, tegi Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee 29. detsembril otsuse, mille järgi muudeti ettenähtud rahvakaasistujate valimise korda maal. Varem ettenähtud otseste rahvakaasistujate valimise asemel valla või alevi kodanike üldkoosolekul, valiti nüüd rahvakaasistujad valla töörahva nõukogude poolt.²⁹

Peale Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee 27. novembri otsust asuti Eestis rahvakohtute moodustamisele. Rahvakohtute organiseerimisega käis kaasas vanade rahukohtute tegevuse seisma panemine. Teatavasti oli otsus rahukohtute tegevuse seistamise kohta vastu võetud Eestimaa Sõjalise Revolutsioonikomitee poolt juba 2. novembril. Nimetatud 2. novembri otsus aga käis ainult vanade kodanlike mittevalitud rahukohtute kohta, kuna aga uued, Ajutise Valitsuse 4. mai 1917. aasta määruse alusel loodud valitud rahukohtud jätkasid oma tegevust kuni rahvakohtu moodustamiseni. Rahvakohtute tööleasumisel anti valitud rahukohtute asjad neile üle. Nii näiteks Tallinna Ajutise Valitud Rahukohtu tegevus jätkus 1917. aasta detsembri lõpuni. Lõpetamata asjad anti üle Tallinna rahvakohtule. Narva ajutise kohtu poolt anti 27. jaanuaril asjad Narva rahvakohtule aktiga üle.³⁰

Pärast Eestimaa Revolutsioonilise Sõjakomitee 2. novembri otsust pidid mittevalitud rahukohtud oma tege-

²⁸ „Eesti Teataja“ nr. 6, 29. nov. 1917.

²⁹ „Eesti Teataja“ nr. 3, 4. jaan. 1918.

³⁰ Eesti NSV ORKA, fond 1403, nim. 1, sü. 752, leht 5.

vuse lõpetama. Tegelikult seda otsust kohe ei täidetud. Olemasolevate andmete järgi on teada, et ka mittevõlitud rahukohtud tegutsesid edasi. Näiteks on teada, et Tartu-Võru ringkonna 4. ja 6. jaoskonna rahukohtud lõpetasid ametlikult oma tegevuse alles 10. jaanuaril.³¹ Peale rahukohtute jätkus osaliselt ka endiste üldiste ja spetsiaalsete kohtute, nagu ringkonnakohtute, valla- ja ülemtalurahva kohtute tegevus. Sellised nähtused olid peamiselt tingitud vana kodanliku kohtuaparaadi vastupanust. Vanad kohtuasutused, saboteerides nõukogude võimu korraldusi ja ignoreerides töötava rahva umbusaldust enda vastu, püüdsid oma tegevust jätkata.

Nõukogude võimu tegevust kodanliku kohtuaparaadi lammutamisel lihtsustas mõnevõrra asjaolu, et osa kodanlike kohtuasutusi oli Eestist evakueeritud. Näiteks oktoobris oli rida kodanlike kohtuid Tallinnast ja mujalt evakueeritud Venemaa sisekubermangudesse, kust nad hiljem, vaatamata Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee korraldusele 7. detsembrist 1917, keeldusid Eestisse tagasi tulemast. Tagasituleku vastu olid kohtu juhtivad tegelased, kuna väikesed ametnikud tahtsid Eestisse tagasi tulla.³²

Rahvakohtu organiseerimise alal sammus Eestis esirinnas Tallinn. Juba 1. detsembril võttis Tallinna Nõukogu J. Anvelt ettepanekul vastu otsuse valida esialgselt 2 alalist kohalikku kohtunikku ja tegi linna töölisorganisatsioonidele korralduse koostada kaasistujate nimekirjad, võimaluse korral mitmetest ettevõtetest, ja esitada need nõukogule kinnitamiseks. Nõukogu valis alalisteks kohalikeks kohtunikeks R. Paabo ja W. Sternfeldi. Vastavalt täitevkomitee korraldusele esitati Tallinna ettevõtete ja asutuste poolt rahvakaasistujad. Nii näiteks esitati Tselluloosivabriku tööliste poolt rahvakohtu kaasistujateks K. Hegelberg ja H. Eisen.³³

2. jaanuaril moodustati kassatsiooni instants — Tallinna Rahvakohtunike Kogu, kuhu kuulus 3 rahvakohtunikku: R. Rimm, W. Sternfeld ja R. Paabo. Esimeheks valiti W. Sternfeld. Rahvakohtunike Kogu aitas kaasa rahvakohtute organiseerimisel Tallinnas. Nimetatud kogu poolt

³¹ Eesti NSV ORKA, fond 1301, nim. 1, sü. 1642, lehed 10 ja 11.

³² Eesti NSV ORKA, fond 1290, nim. 1, sü. 101, lehed 35 ja 62.

³³ Eesti NSV ORKA, fond 1216, nim. 1, sü. 4, leht 193 ja „Tööline“ nr. 12, 30. jaan. 1918.

otsustati moodustada 3 kohtujaoskonda. Oma 17. jaanuari koosolekul otsustas kogu teatada Tallinna Nõukogule, et iga kohtu peale määratakse 30 kaasistujat ja et nende kohtusse põhjusega mitteilmumist karistatakse.³⁴

Rahvakohus moodustati ka Narvas.

Maal toimus rahvakohtute loomine tavaliselt nii, et maakonna töörahva nõukogu või selle täitevkomitee valis oma koosolekul rahvakohtunikud. Igas vallas valiti 6 rahvakaasistujat, kes kinnitati ametisse maakonna nõukogu või selle täitevkomitee poolt. Rahvakaasistujad valiti kas valla töörahva nõukogu poolt või valla kodanike üldisel koosolekul. Vaatamata Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee 29. detsembri otsusele rahvakaasistujate valimise korra muutmise kohta maal, valiti paljudes valdades rahvakaasistujad valla kodanike üldkoosolekutel, s. o. otseste valimiste teel. Virumaal näiteks viidi jaanuaris olemasolevail andmeil rahvakohtu kaasistujate valimine läbi otseste valimiste teel Avanduse, Iisaku, Kunda-Malla, Mäetaguse ja Rägavere vallas. Haljala, Kohtla, Vihula ja Voka vallas valiti rahvakaasistujad aga töörahva nõukogu poolt.

Valimistel oli välja pandud tavaliselt 2 nimekirja: maatameeste ja maaomanike nimekirjad. Maatameeste nimekirja poolt anti tavaliselt rohkem häält. Nii näiteks sai Rägavere vallas maatameeste nimekiri 54 ja maaomanike nimekiri 29 häält.³⁵

Virumaal valiti rahvakohtunikud samuti jaanuaris. Rahvakohtud alustasid siin oma tegevust 3 jaoskonnas jaanuari lõpul.

Rahvakohtud moodustati ka teistes maakondades, nagu Võrumaal, Järvamaal ja Harjumaal. Võrumaal valiti veebruaris 9 rahvakohtunikku.³⁶

Kuid mitte kõikjal ei jõutud rahvakohtute moodustamiseni. Olemasolevail andmeil ei loodud Tartus rahvakohut. Tartu töörahva nõukogu täitevkomitee presiidium arutas rahvakohtu organiseerimise küsimust mitmel korral. Jaanuaris moodustati isegi selleks vastav komisjon, kuhu kuulusid Rimša, Sedor ja Tõškun.³⁷ Rahvakohtu loomise vajadust vähendas Tartus mõningal määral asjaolu, et

³⁴ Eesti NSV ORKA, fond 1398, nim. 1, sü. 1, leht 1 ja 2.

³⁵ Eesti NSV, ORKA, fond 1402, nim. 1, sü. 2, leht 7.

³⁶ „Rahva Hääli“ nr. 18, 19. veebr. 1918.

³⁷ Eesti NSV ORKA, fond 1218, nim. 1, sü. 3, leht 22.

rahvakohtu funktsioonid võttis siin endale Tartu Sõja-Revolutsiooniline Tribunal. Kohtu Rahvakomissariaadi kriminaalosakond pöördus 23. jaanuaril Tartu Sõja-Revolutsioonilise Tribunali poole järelepärimisega selle kohta, kas tribunal täidab rahvakohtu funktsioone.³⁸ Ei ole teada, mida tribunal vastas sellele järelepärimisele, igatahes ta jätkas rahvakohtu kompetentsi kuuluvate asjade arutamist.

Võrreldes revolutsiooniliste tribunalide asutamisega toimus rahvakohtute organiseerimine Eestis aeglasemalt. Kui detsembris oli enamik revolutsioonilisi tribunale juba alustanud tegevust, siis rahvakohtute organiseerimistöoga jõuti enam-vähem lõpule alles 1918. aasta jaanuari lõpuks ja veebruari alguseks. Umbes samal ajal alustasid nad ka tegevust. Rahvakohtute organiseerimise aeglast tempot võib seletada sellega, et revolutsiooniliste ümberkorralduste teostamise käigus tuli nõukogude võimul esmajärjekorras lahendada kõige kiirema iseloomuga elulised küsimused, nagu töörahva saadikute nõukogude moodustamine, mõisate ülevõtmine, Punakaardi organiseerimine. Kohtu alal tulid kõigepealt tööle rakendada revolutsioonilised tribunalid kui kontrrevolutsioonilise ja muu nõukogude korrale ohtlikuma kuritegevuse vastu võitlevad kohtuorganid. Kuna rahvakohtu võimupiirkonda kuulusid vähemtähtsad asjad, siis ei olnud selle organiseerimise vajadus nii tungiv. Ka võtsid revolutsioonilised tribunalid mõnes kohas, kas osaliselt või täielikult (Tartu) endale rahvakohtu funktsioonid, mis võimaldas rahvakohtu organiseerimist edasi lükata. Ei saa arvestamata jätta seda asjaolu, et osa endisi rahukohtuid, peamiselt just valitud kohtud, jätkas oma tegevust.

Vaatamata aeglasemale organiseerimistempole jõuti peaaegu kõikjal Eestis luua rahvakohtud. Uus kohus erines printsipiaalselt vanast kodanluse klassikohtust. Kohunike valitavus, rahvakaasistujate osavõtt kohtust, poolte võrdsus protsessis, süüaluste õigus kaitsele — need, ainult nõukogude kohtule omased põhimõtted; olid rahvakohtus ellu viidud. Õigusemõistmine rahvakohtus, mille tööst võttis laialdaselt osa töötav rahvas, toimus revolutsioonilise seaduslikkuse kindlustamise huvides noores Nõukogude riigis.

³⁸ Eesti NSV ORKA, fond 1301, nim. 1, sü. 1642, leht 45.

Niisiis: Oktoobrirevolutsiooni läbiviimise perioodil lammutati Eestis vana, kodanlik kohus ja loodi uus, nõukogude kohus revolutsiooniliste tribunalide ja rahvakohtute näol. „Tehtagu kisa,“ kirjutas V. I. Lenin, „et meie, reformeerimata vana kohut, lammutasime ta otsemaid. Me puhastasime sellega tee tõelisele rahvakohtule, ja mitte niivõrd repressioonide abil, kuivõrd masside eeskujuga, töötava rahva autoriteediga, formaalsusteta muutsime kohtu ekspluateerimise tööriistast kasvatusse tööriistaks sotsialistliku ühiskonna kindlatel alustel.“³⁹

Revolutsioonilise kohtu osa võitluses nõukogude võimu kindlustamise eest Eestis

Võiduka revolutsiooni poolt kukutatud klassid pole kunagi loobunud vastupanust, püüdes taastada oma võimu ja privileege. Sotsialistliku revolutsiooni ajal on see vastupanu kõige tugevam, sest töötava rahva võit tähendab ühiskonna põhjalikku ümberkujundamist ja ekspluaatorlike klasside likvideerimist. Kukatatud ekspluaatorlikud klassid kasutavad konkreetsest olukorrast tingituna vastupanu avaldamisel mitmesuguseid võitlusvorme ja -meetodeid, samuti nagu see vastupanu võib olla kord väga aktiivne, kord vähem aktiivsem.

Eesti suhteliselt nõrk kodanlus ei suutnud takistada nõukogude võimu kehtestamist Eestis, kuid ta ei loobunud vastupanust. Eesti kodanlus võis niisama vähe leppida töötava rahva valitsusega ja selle tegevusega, nagu iga teise rahva kodanluski, ja otsis võimalusi ning teid, et seda valitsust kukutada. Organiseerides vastupanu nõukogude võimule, ei pörganud ta võitlusabinõu valides millegi ees tagasi, olgu see sabotaaži ja kontrevolutsiooniliste mässukatsete organiseerimine, reeturliku kokkuleppe sõlmimine Saksa imperialistidega või tööliste ning kehvtalupoegade tapmine.

Kõigepealt püüdis kodanlus saboteerida. Kodanluse juhtivad tegelased kutsusid üles mitte tunnistama nõukogude võimu, lootes sellele, et bolševikud ei püsi kaua võimul. Seejärel kui proletaarse revolutsiooni võit sai ilmseks, läks kodanlus üle avalikule nõukogude võimu vastasele

³⁹ V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., Tallinn, 1954, lk. 427.

tegevusele. Nii näiteks kodanluse Tallinnas asuv kontr-revolutsiooniline keskus — Eestimaa Kubermangu Maanõukogu — keeldus laiali minemast ja teatas avalikult, et ta on „kõrgem võim“ Eestis ning kutsus üles nõukogude võimu vastasele tegevusele. Tartus püüdis kodanlus korraldada 21. novembril Nõukogude-vastast demonstratsiooni, kihutades selleks üles siin asuva eesti tagavara-pataljoni soldateid.

Tallinnas ja Tartus aeti kodanluse kontrrevolutsioonilised vastupanukatsed nurja, mispeale kodanlus hakkas organiseerima kontrrevolutsioonilisi mässukatseid seal, kus nõukogude võimul puudus kindel seljatugi arvuka tööliklassi ja revolutsioonile ustavate sõjaväeosade näol. Üks selline katse toimus 1918. aasta jaanuari algul Viljandis, kus kodanlus püüdis nõukogude võimu vastu üles ässitada seal asuvat eesti ratsaväepolku. Katset nõukogude võimule vastupanu osutada teostas ka kontrrevolutsiooniline ohvitserkond 1. eesti polgus Haapsalus ja 4. eesti polgus Virumaal. Märjamaal tegid kohalikud kulakud katset organiseerida valgekaartlikke salku.

Maal aktiveeris kontrrevolutsioon oma tegevust seoses mõisate ülevõtmisega. Mõisnikud ja kulakud hakkasid koguma jõudu võitluseks nõukogude võimu vastu ja organiseerisid relvastatud vastupanukatseid. Esimene selline katse toimus 10. detsembril 1917 Virumaal Püssi mõisas, kus parunite ja eesti valgekaartlaste käe läbi langes kolm Tallinna töelist, kes olid tulnud kohalikele mõisatöölilistele appi mõisa ülevõtmisel. Teine tõsine relvastatud kokkupõrge punakaardi ja kontrrevolutsiooniliste jõudude vahel toimus veebruaris 1918 Tartumaal Tähtverevallas von Bockile kuulunud Kulli talus. Siia kogunenud ümbruskonna mõisnike, valgekaartlike ohvitseride ja kulakute jõuk tappis ja haavas paarikümmend punakaartlast ja töelist.

Peale selle hakkas eesti kodanlus tihedas koostöös balti parunitega otsima abi Saksa imperialistidelt. Hakati koguma allkirju keiser Wilhelmile saadetavale palvekirjale Saksa okupatsioonivägede kutsumiseks Eestisse. Tegeldi salakuulamisega ja valmistati ette üldist kontrrevolutsioonilist mässu, mis pidi korraldatama ühenduses Saksa vägede pealetungiga, mille tähtjaks oli määratud 15. veebruar 1918. Kodanluse ja mõisnike väljaastumise ärahoidmiseks võttis nõukogude võim tarvitusele vajali-

kud ettevaatusabinõud. Nii kehtestati Eestis piiramiseseisukord. Kõik balti parunid kuulutati lindpriiks, areteeriti ja saadeti Eestist välja.

Peale läbirääkimiste saksa imperialistidega astus eesti kodanlus ühendusse ka teise imperialistide rühmaga — Inglise, Prantsuse ja Ameerika valitsustega nende välis-saatkondade kaudu. Kõik need sobingud välisimperialistidega, kontrrevolutsioonilised mässukatseid, nõukogude võimu saboteerimine jne. olid seotud kodanluse „Eesti ise-seisvuse“ propagandaga. „Tõnissonlaste „sõjariistus üles-astumine“ Tartus sini-must-valge lipu vinnamisega raatuse torni, Püssi mõrtsukatöö, Viljandi ratsaväepolk ja Märjamaa valgekaart, — need on esimesed telliskivid, millest 1918. a. veebruaris lapitakse kokku Eesti vabariigi savist jalad!“,⁴⁰ kirjutab V. Kingissepp.

Peale kodanluse otseste kontrrevolutsiooniliste välja-astumiste mahasurumise tuli nõukogude võimul võidelda spekulatsiooni, kodanluse majandusliku sabotaazi, sala-viinaajamise ja muude kuritegude vastu, mida kukutatud ekspluataatorlikud klassid ja väikekodanlikud elemendid selleks toime panid, et ajada nurja sotsialistlikku üles-ehitustööd ning mis käsitleta val perioodil olid ühiskonnale eriti ohtlikud.

Igasuguse kuritegevuse mahasurumiseks rakendas nõu- kogude võim tööle oma kohtuorganid — revolutsioonili- sed tribunalid ja rahvakohtud, kelle peatähelepanu tuli revolutsioonijärgsel perioodil suunata vaenulike klasside ja nende käsilaste mahasurumisele. Seda märkis ära ka V. I. Lenin, kirjutades, et „Uut kohut oli eelkõige vaja võitlemiseks ekspluataatorite vastu, kes püüavad taastada oma võimu või kaitsta oma privileege või salaja läbi viia, pettusega saavutada üht või teist osakest neist privileegi- dest.“⁴¹ Edasi märkis Lenin, et peale kukutatud klasside mahasurumise ülesande lasub uuel revolutsioonilisel koh- tul veel töötavate hulkade sotsialismi vaimus ümberkas- vatamise ülesanne, „— ülesanne kindlustada töötajate distsipliini ja enesedistsipliini kõige rangem elluvi- mine.“⁴²

Võitlust kontrrevolutsiooni vastu pidid teostama spet-

⁴⁰ Viktor Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike, Tal- linn, 1946, lk. 18.

⁴¹ V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., Tallinn, 1955, lk. 192.

⁴² Sealsamas.

siaalselt selle ülesande täitmiseks loodud kohtuorganid — revolutsioonilised tribunalid. Peale selle pidid revolutsioonilised tribunalid oma peaülesande kõrval teostama ka töötajate kasvatamist riiklikule distsipliinile allumise vaimus.

Seega pidid revolutsioonilised tribunalid üheaegselt täitma kahte ülesannet: klassivaenlase vastupanu mahasurumist ja töötajate kasvatamist. Kuid Kohtu Rahvakomissariaat tegi selles küsimuses vea, pidades revolutsioonilisi tribunale mitte niivõrd karistusorganeiks, kui võrd süüd paljastavaiks organeiks. Selline seisukoht oma olemuselt moonutas revolutsiooniliste tribunalide tõelist iseloomu.

Revolutsiooniliste tribunalide kompetentsi kuulusid kontrrevolutsioonilised ja eriti ohtlikud kuriteod, Kontrrevolutsiooniliste kuritegude all mõisteti selliseid kuritegusid nagu kontrrevolutsioonilise mässu organiseerimine, kontrrevolutsioonilise kihutustöö tegemine, nõukogude võimu vastane sabotaaž jne. Eriti ohtlike kuritegude hulka loeti eelkõige spekulatsiooni, marodöörlust, salaviinaajamist, riigivargust jt. Niisiis tuli revolutsioonilistel tribunalidel tegelda ka spekulantide, salaviinaajajate, varaste, huligaanide ja teiste taoliste kurjategijatega. Viimatiminetatud kurjategijatega pidasid võitlust ka rahva-kohtud.

Vastavalt Kohtu Rahvakomissariaadi poolt 19. detsembril väljaantud juhendile võisid revolutsioonilised tribunalid rakendada järgmisi karistusi: rahatrahv, vabadusekaotus, väljasaatmine, ühiskondliku noomituse avaldamine, rahvavaenlaseks kuulutamine, poliitiliste õiguste äravõtmine, varanduse konfiskeerimine ja ühiskondlikele töödele mõistmine.⁴³ Revolutsioonilistel tribunalidel ei olnud õigust rakendada surmanuhtlust. Oleks olnud aga loomulik, et revolutsioonilised tribunalid kui revolutsioonile kõige ohtlikumate kuritegude vastu võitlust pidavad organid, oleksid omanud õigust rakendada ka kõige kõrgemat karistust — surmanuhtlust. Alles 1918. aasta teisel poolel, kui Venemaal algas kodusõda ja välismaine sõjaline interventsioon, said revolutsioonilised tribunalid õiguse rakendada mistahes karistusviisi, surmanuhtlus kaasa arvatud. Selleks ajaks oli Saksa okupatsiooni all

⁴³ CY, nr. 12, 1917, art. 170.

vaevlevas Eestis nõukogude võim likvideeritud ja revolutsioonilised tribunalid, kes oma tegevuses juhindusid Kohtu Rahvakomissariaadi instruksioonidest, oma tegevuse juba ammu lõpetanud.

Eesti revolutsioonilistel tribunalidel tuli oma võrdlemisi lühikesel tegevusperioodil arutada kõige mitmekesisemaid kontrrevolutsioonilisi kuritegusid. Esmajoones andsid töötava rahva kohtus oma tegude üle aru nõukogude võimu vastaste mässude ja väljaastumiste organiseerijad, saboteerijad, kihutustöö tegijad jt.

Esimeseks suuremaks kontrrevolutsionääride protsessiks Eestis oli kohtumõistmine nõukogude võimu vastase demonstratsiooni organiseerijate üle 1917. aasta novembris Tartus. Tartu Sõja-Revolutsiooniline Tribunal arutas 2 päeva seda asja publikust täiskiilutud „Vanemuise“ ja „Bürgermuse“ saalis. Kohtualused, peale A. Tõnissoni, mõisteti õigeks. Kohus motiveeris õigeksmõistmist sellega, et kohtualused olevat langenud kodanluse provokatsiooni ohvriks. Tähtsat osa etendas siin ka soldatite energiline nõudmine vabastada kohtu all olevad eesti tagavarapolgu ohvitserid. Pärast seda, kui ohvitserid olid andnud lubaduse nõukogude võimule edaspidi enam vastupanu mitte osutada, nad vabastati. A. Tõnisson saadeti Tallinna, kus ka varsti vabastati.⁴⁴ Tallinnas lasti lahti ka Püssi mõisas toimepandud veretöös süüdi olevad isikud. Kuriteo toimepanemises süüdistati Püssi mõisaomanikku Stackelbergi, Erra mõisavalitsejat, Aleksander ja Erich Kurselle, Otto Aali ja üheksat 4. eesti polgu soldatit. Nagu soldatid Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali uurimiskomisjonile üles tunnistasid, olid nad kuriteo toime pannud vähese teadlikkuse tõttu ja mõisnike poolt purjujoodetutena. Ulejäänud süüalused aga eitasid oma süüd. Vaatamata sellele, et kõigi süü oli ilmne, vabastati nad uurimiskomisjoni poolt.⁴⁵

Stackelbergi ja teiste Püssi mõisa veretööst osavõtnud isikute vabastamine tribunalilise uurimiskomisjoni poolt kutsus Tallinna tööliste seas esile arvukaid protestiavaldusi. Nii avaldas Peetri laevatehase tööliste koosolek 20. detsembril ägedat protesti Stackelbergi ja teiste kurjategijate vabastamise puhul. Koosolekul vastuvõetud protesti-

⁴⁴ „Edasi“ (Tartu) nr. 5, 24. nov. 1917.

⁴⁵ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 17, leht 27.

resolutsioonis öeldakse, et tribunalil pole „...mingit järjekindlat taktikat meie praeguse silmapilgu ja demokraatliku korra maksmapanemiseks.“⁴⁶ Edasi nõutakse tribunali ümbervalimist selleks, et valida sinna kindlaid, revolutsioonilises võitluses järeleproovitud bolševikke. Lõpuks nõutakse Stackelbergi uuesti kinnivõtmist. Samasuguse nõudmisega esinesid ka „Dvigateli“ vabriku töölised, kelle protestiresolutsioonis öeldakse veel järgmist: „Kui tribunal seda meie nõudmist tähele ei pane, siis saame ise selleks abinõusid tarvitusele võtma, et meie seltsimeeste mõrtsukad kahjutuks teha.“⁴⁷

Eesti TSS Nõukogu Revolutsiooniline Tribunal arutas tööliste proteste ja nõudis, et töölised esitaksid täiendavat süüdistusmaterjali. Sellega asi lõppeski. Stackelberg ja teised süüdlased jäid vabadusse.

Kuna Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali alla kuulusid raskemad kontrrevolutsioonilised kuriteod kogu Eestist, siis saadeti siia arutamiseks veel hulga süüasju. Nii saadeti Tallinna rida kontrrevolutsioonilisi kurjategijaid Tartust, Viljandist, Haapsalust ja mujalt. 20. detsembril toodi näiteks Haapsalust Tallinna 5 Massu vallavalitsuse juhtivat tegelast, keda süüdistati kontrrevolutsioonilises tegevuses. Nimelt olid nad püüdnud organiseerida vallas kontrrevolutsioonilist „kaitseväge“. 17. detsembril oli Massu vallavalitsus saatnud välja ringkirja, milles öeldi, et „... kõik kõlbulised mehed, kes soovivad oma kaitseväge hulka astuda, tulgu kohe vallamajasse, kust nad Haapsallu lähevad Eesti polgu (kontrrevolutsiooniline 1. eesti polk — E. K.) staapi, kus vastu võetakse ja sõjariistu pannakse ja võimalikult ruttu oma valda tagasi käsutatakse“.⁴⁸ Tribunali uurimiskomisjon kuulas areteeritud üle ja otsustas asja pooleli jätta kuni täiendava süüdistusmaterjali saatmiseni kohapealt. Areteeritud vabastati. Hiljem neid enam vastutusele ei võetud. Umbes sama lugu kordus Viljandist Tallinna saadetud kontrrevolutsionääridega. Vahe seisnes ainult selles, et hiljem oli tribunal sunnitud algul vabastatud Viljandi kontrrevolutsionäärid laskma uuesti aretee-

⁴⁶ „Tööline“ nr. 136, 23. dets. 1917.

⁴⁷ „Edasi“ (Petrograd) nr. 30, 30. dets. 1917.

⁴⁸ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 24, leht 2.

rida ja Tallinna tagasi toimetada, kus üks nendest, nimelt A. Martinson mõisteti 6 kuuks ühiskondlikele töödele.⁴⁹

Leebe suhtumine poliitilistesse kurjategijatesse, töötava rahva vaenlastesse, polnud üksnes omane Tallinna ja Tartu revolutsioonilistele tribunalidele, vaid ka teistele tribunalidele. Nii näiteks areteeriti Rakveres üle kogu Virumaa oma julma tööliste ekspluateerimisega tuntud „rahvakurnaja“ Mõdriku mõisaomanik Dehn. 16. detsembril kuulati Dehn tribunalis üle ja vabastati „haiglase tervise“ pärast.⁵⁰ Kundas areteeriti kontrrevolutsioonilise tegevuse pärast kohaliku tribunali poolt tsemenditehase keemik von Bleese, sadamavalitseja Leithort ja depoo meister Tamberg ning saadeti Rakvere revolutsioonilisse tribunali. Veel enne, kui nende saatjad punakaartlased Kundasse tagasi jõudsid, olid areteeritud Rakvere tribunali poolt vabastatud ja kodus. Kunda tribunal areteeris von Bleese uuesti ja toimetas ta Rakverre.

Rakvere tribunali tegevust iseloomustab veel üks näide. Areteeriti üks Rakvere ümbruses tegutsenud organiseeritud röövliite jõuk. Läbiotsimisel leiti suur hulk peidetud toiduaineid ja varastatud kraami. Üks jõugu liige, nimelt keegi Võrno-nimeline, saadeti Rakvere tribunali. „Asi jäi seal soiku. Saadeti üks seltsimees asja järele kuulama, siis vastas Roots (tribunali esimees — E. K.) — tal ei olevat aega olnud seda asja otsustada,“⁵¹ kirjutas selle kohta üks kohalik revolutsionäär oma mälestustes.

Kuigi leebet suhtumist kontrrevolutsioonilistesse kuritegudesse tuleb mõningal määral seletada tribunalide isikulise koosseisu ebakindlusega (Rakvere tribunali esimeheks oli menševik Roots⁵², Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali uurimiskomisjoni liikmeteks olid pahempoolsed esseerid), oli siin määravaks asjaoluks Oktoobrirevolutsiooni esimestel kuudel Venemaal valitsev üldine olukord. Sel ajal valitses üldine leebe suhtumine revolutsiooni vaenlastesse. Nii näiteks vabastati

⁴⁹ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 1, leht 78.

⁵⁰ Eesti NSV ORKA, fond 1296, nim. 1, sü. 14, leht 3.

⁵¹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 4 (5), 1928, lk. 45.

⁵² Pärast kohtudekreedi nr. 1 väljaandmist moodustati ka Rakveres uudise oktoobri lõpul või novembri algul loodud tribunali asemele uus revolutsiooniline tribunal, mille liikmed valiti täitevkomitee esimesel koosolekul. Tribunali esimeheks valiti menševik Roots.

„Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 4 (5), 1928, lk. 45.

27. oktoobril Petropavlovski kindlusest „ausõna peale“ endised ministrid-sotsialistid. Kindral Krasnov lasti „kindrali ausõna“ peale minna Velikije-Lukisse jne. Kolmandal ülevenemaalisel nõukogude kongressil, mis toimus 1918. aasta jaanuaris, rääkis V. I. Lenin, et me olime liiga humaansed, liiga heasüdamlikud reetmise poolest kole tute kodanlik-imperialistliku korra esindajate vastu.⁵³ Selline olukord, mis soodustas kontrrevolutsiooni, mõjutas ka revolutsioonilise kohtu tegevust.

Eesti kodanlus, olles jõuetu suuremateks kontrrevolutsioonilisteks väljaastumisteks, tegi laialdast kihutustööd nõukogude võimu vastu. Ta kutsus üles nõukogude võimu mitte tunnistama, levitas laimu, kasutades selleks laialdaselt ära ühiskonna mahajäänud ja väheteadlikke elemente. Sellega on seletatav niisuguste kuritegude, nagu kontrrevolutsiooniline agitatsioon, nõukogude võimu laimamine jt., arutamise suur arv Eesti tribunalide praktikas. Nii näiteks karistati Tartu Sõja-Revolutsioonilise Tribunali poolt kontrrevolutsioonilise kihutustöö tegemise pärast Liivimaa kroonupalati osakonna ülemat Visborit töölt vallandamisega. Peale selle võeti kaebeluselt ära pensioni saamise õigus. Tal keelati astuda riigiteenistusse ja osa võtta demokraatlikest organisatsioonidest. 17. jaanuaril karistas Tartu tribunal suurvaluomanikku H. Pettaid kontrrevolutsioonilise agitatsiooni ja nõukogude võimu mittetunnistamise pärast väljasaatmisega Baltimaadelt 4 kuuks.⁵⁴ Endist Tartu maakonnaavalitsuse esimeest Jansi karistati Nõukogude-vastase tegevuse pärast poolteisekuulise vangistusega ja ühiskondliku noomitusega.⁵⁵ Need on üksikud näited Tartu Sõja-Revolutsioonilise Tribunali tegevusest, tema võitlusest kontrrevolutsioonilise kihutustöö tegijate vastu.

Ka teised tribunalid Eestis arutasid samasisulisi asju. Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali poolt mõisteti näiteks Hans Pisang Nõukogude-vastaste lendlehtede levitamise pärast 6 kuuks ühiskondlikele töödele.⁵⁶

Oma olemuselt oli kontrrevolutsioonilise agitatsiooni ja propaganda üheks liigiks nõukogude võimu diskredi-

⁵³ V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., Tallinn, 1954, lk. 439.

⁵⁴ Eesti NSV ORKA, fond 1301, nim. 1, sü. 245, leht 7; sü. 1, leht 202; sü. 5, leht 17.

⁵⁵ „Edasi“ (Tartu) nr. 22, 11. veebr. 1918.

⁵⁶ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 1, leht 48.

teerimine. See väljendus valelike ja laimavate teadete levitamises avalikes kohtades või ka ajakirjanduses nõukogude võimu või selle üksikute esindajate kohta. Isikud, keda süüdistati sellistes asjades, anti revolutsioonilise kohtu alla. Eesti TSS Nõukogu Revolutsiooniline Tribunal karistas 2-kuulise tegevusperioodi jooksul 16 inimest, keda süüdistati sellistes asjades, nagu Nõukogude valitsuse, Punakaardi, tribunali laimamises jne. Kõige kergemaks karistuseks selliste kuritegude eest oli ühiskondliku noomituse avaldamine. Kõige kõrgemaks karistuseks oli aga üheks kuuks ühiskondlikele töödele mõistmine. Nii näiteks karistati tribunali poolt 11. jaanuaril K. Aksbergi noomitusega punakaartlaste solvamise pärast. Uhtlasi tegi tribunal Aksbergile kohustuseks avalikult süüd tunnistada ajalehes.⁵⁷ Muide ilmus sellal ajalehtedes taolisi „patukahetsusi“ üsna tihti. 18. detsembril karistas tribunal „Uue Päevalehe“ toimetajat G. Luike ajalehes solvavate väljenduste avaldamise pärast nõukogude võimu aadressil. Nõukogude võimu vastaste teadete avaldamise pärast võeti kohtulikule vastutusele veel „Tallinna Teataja“ toimetaja Ed. Hubel ja „Viljandi Teataja“ vastutav toimetaja.⁵⁸

Peale kodanluse otseste kontrrevolutsiooniliste väljastumiste, kontrrevolutsioonilise agitatsiooni ja propaganda tuli nõukogude võimul juba alates revolutsiooni esimestest päevadest võidelda kontrrevolutsioonilise sabotaažiga. Sabotaaž oli nõukogude võimu eksisteerimise esimestel kuudel vaenlase vastupanu avalduste seas üheks kõige levinumaks vormiks. Kapitalistid ja mõisnikud ning nendega seotud ametnikud, avaldades nõukogude võimule vastupanu, panid seisma või kahjustasid asutuste ja ettevõtete tööd, organiseerisid streike, ei tunnistanud töölist kontrolli jne. V. I. Lenin rõhutas korduvalt sabotaaži ohtlikkust nõukogude võimule. Rahvakomissaride Nõukogu 7. novembri 1917. aasta läkituses „Elanikkonnale“ kutsuti revolutsioonilisi masse tihedamalt koonsuma nõukogude ümber, kehtestama ranget revolutsioonilist korda, areteerima ja andma kohtu alla saboteerijaid. Petrogradi Sõjaline Revolutsioonikomitee andis 26. no-

⁵⁷ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 1, leht 49.

⁵⁸ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 8, leht 17; sü. 9, leht 11 ja „Tööraha Hääl“ nr. 19, 20. veebr. 1918.

vembril välja määruse, milles saboteerivad ametnikud kuulutati rahva vaenlasteks.

Eesti kodanluse poolt toimepandud esimesteks suuremateks sabotaažiaktideks olid Tallinna posti-telegraafi ning maavalitsuse ametnike streik 1917. aasta novembris. Pärast kontrevolutsioonilise maanõukogu ja maavalitsuse laialisaatmist järgnes maanõukogu ja maavalitsuse asjaajamise segiajamine ning tähtsamate dokumentide kõrvaldamine ja hävitamine. Täielik vastutus selle eest langes endisele maavalitsuse esimehele K. Pätsile, kes võeti kohtulikule vastutusele. 28. detsembril võttis Eesti TSS Nõukogu Revolutsiooniline Tribunal vastu otsuse, milles öeldakse, et kuna „... kodanik Päts tõesti süüdi on saboteerimises töörahvavalitsuse vastu, Tribunal on otsusele tulnud teda üheks kuuks aresti alla mõista“.⁵⁹ Seega karistas kohus kodanluse juhtivat tegelast kergelt. Pealegi vabastati Päts hiljem karistusest halva tervise tõttu.

Palju tuli revolutsioonilisel kohtul ära teha võitluses nõukogude võimu majanduslik-poliitiliste aluste kindlustamise eest. Tuli võtta kohtulikule vastutusele saboteerivad ettevõtjad ja vabrikandid. Võitluses ettevõtjate sabotaaži ja kahjurlusega kuulub revolutsioonilistele tribunallidele tähtis koht.

Rida sellelaadseid kohtuprotsesse toimus Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilises Tribunalis. Näiteks 13. jaanuaril arutas tribunal „Volta“ tehase direktori Starki asja. Starki süüdistati tehase töölikontrolli poolt töölikontrolli mittetunnistamises, abirahasaajate nimekirja mitteesitamises ja palga kinnipidamises. Tribunal karistas Starki vallandamisega, ja ühekuulise vangistusega või 1000 rubla suuruse rahatrahviga.⁶⁰

Tartu Sõja-Revolutsioonilises Tribunalis oli kahel korral arutusel kohaliku paberossikestade vabriku direktori Willmanni asi. Esimesel korral mõisteti talle tööliste ekspluateerimise pärast 10 000 rubla suurune rahatrahv või 8 kuud ühiskondlikke töid. Teisel korral karistati Willmanni saboteerimise pärast 200 000 rubla suuruse rahatrahviga või ühiskondlike töödega vijeks aastaks. Vabrik aga konfiskeeriti.⁶¹ Kohalikku kinoomanikku Tippot karis-

⁵⁹ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 15, leht 17.

⁶⁰ „Tööline“ nr. 12, 30. jaan. 1918.

⁶¹ Eesti NSV ORKA, fond 1301, nim. 1, sü. 1, leht 147. ja sü. 2, leht 38.

tati nõukogude võimu korralduste mittetäitmise pärast kino võõrandamisega. Peale selle konfiskeeriti pool ülejäänud varandusest ja arvati „kontrrevolutsiooni vastu võitlemise raudseks kapitaliks“.⁶²

Ka teised Eesti revolutsioonilised tribunalid näitasid end tööliklassi majanduslike huvide kaitsjatena. Näiteks Võru revolutsioonilise kohtu poolt karistati kohalikku ettevõtjat Kalekauri tööliste palgalehtede võltsimise ja ekspluateerimise pärast poolteiseaastase vangistuse või 3000 rubla suuruse rahatrahviga.⁶³ Need on ainult mõningad iseloomustavamad näited revolutsioonilise kohtu tegevusest võitluses kodanluse sabotaažiga tema mitmetes esinemisvormides.

Vaadeldes revolutsiooniliste tribunalide võitlust kontrrevolutsiooniliste kuritegude vastu, ei saa mööda minna ühest kontrrevolutsioonilise kuriteo liigist — revolutsioonilise liikumise mahasurumisest tsaarivalitsuse ajal. Isikud, kes olid tsaarivalitsuse ajal aktiivselt osa võtnud võitlusest tööliklassi vastu nagu provokaatorid, salapolitseinikud jt. anti revolutsioonilise tribunali kohtu alla. Nii näiteks karistas Eesti TSS Nõukogu Revolutsiooniline Tribunal J. Reitelit, H. Valterit, K. Pommerit ja teisi aktiivse osavõtmise pärast 1905.—1907. aasta revolutsiooni mahasurumisest. J. Reitelit karistas tribunal karistussalkadele kaasaaitamise pärast 10-aastase väljasaatmisega Kroonlinna.⁶⁴

Oma lühikese tegevusperioodi vältel jõudsid revolutsioonilised tribunalid võtta arutusele hulga kõige mitmesugusemaid kontrrevolutsioonilisi kuritegusid, alates avalikust Nõukogude-vastasest väljaastumisest kuni aktiivse osavõtmiseni 1905.—1907. aasta revolutsiooni mahasurumisest.

Peale Oktoobrirevolutsiooni võitu valitses Nõukogude riigis tingituna sõjast ning majanduslikust laosest terav tööstuskaupade ja toiduainete puudus. Kasutades tootlusraskusi hakkasid kulakud ja kaupmehed varjama kaupu ning nendega spekulerima, püüdes sellega õhnestada ja laostada Nõukogude riigi majandust. Spekulatsioon võttis väga ulatuslikud mõõtmed. „Igal pool spekulereetakse,

⁶² „Edasi“ (Petrograd), nr. 18, 13. dets. 1917.

⁶³ „Rahva Hää!“ nr. 29, 21. veebr. 1918.

⁶⁴ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 1, leht 108.

alates paberossimüüjast uulitsäpoisist ja lõpetades kaupmehe ning vabrikandiga",⁶⁵ kirjutas Tartu ajaleht „Edasi“ 1918. aasta veebruaris.

Võitlusele spekulatsiooniga osutas nõukogude võim algusest peale suurt tähelepanu. Juba esimestes Nõukogude valitsuse dekreetides, kus spekulandid ja riisujad seatakse sageli ühte ritta kontrrevolutsionääridega, nõutakse otsustavat võitlust spekulantide vastu. 12. novembril 1917 avaldatud korralduses tegi Rahvakomissaride Nõukogu Sõjalisele Revolutsioonikomiteele ülesandeks võtta tarvitusele kõige energilisemad abinõud spekulatsiooni ja sabotaaži, tagavarade varjamise, veoste kuritahtliku kinnipidamise jne. väljajuurimiseks.⁶⁶

Rida samalaadseid otsuseid võeti vastu ka Eesti TSS Nõukogu ja Eestimaa Sõjalise Revolutsioonikomitee poolt. Nii võttis Eesti TSS Nõukogu 30. detsembril vastu otsuse, milles juhiti tähelepanu, et kohtadel võetakse tarvitusele kõige rangemad abinõud kontrrevolutsiooni mahasurumiseks toidulasjanduse alal, eriti aga vilja varjamise, salaviinaajamise ja loomade viljaga nuumamise vastu. Et takistada spekulatsiooni, keelati ära toiduainete müük ja väljavedu valla piiridest ilma valla tööraha nõukogu täitevkomitee loata. Eestimaa Sõjaline Revolutsioonikomitee andis välja määruse, millega keelati eraisikutel toiduainete suuremal hulgal väljavedamine Eesti piiridest. Mõnel pool võeti arvele kõik suuremad toidu- ja tarbeainete tagavarad. Toidulasjanduse alal kehtestatud eeskirjade rikkujailt konfiskeeriti vili ja mõnikord ka muu varandus ning nad anti revolutsioonilise kohtu alla.⁶⁷

Eesti TSS Nõukogu Revolutsiooniline Tribunal mõistis näiteks ühe Rakvere suurkaupmehe tarbeainete varjamise pärast 2 aastaks vangi või maksma 20 000 rubla suurust rahatrahvi. Tallinna võõrastemaja „Kuld Lõvi“ omanikke karistati samuti toiduainete varjamise pärast. K. Värk mõisteti spekulatsiooniga pärast 2 aastaks ühiskondlikele töödele või maksma 10 000 rubla suurust rahatrahvi.⁶⁸ Need on mõningad üksikud iseloomulikud näited Eesti

⁶⁵ „Edasi“ (Tartu), nr. 22, 12. veebr. 1918.

⁶⁶ V. I. Lenin, Teosed, 26. kd., Tallinn, 1954, lk. 302.

⁶⁷ „Eesti Teataja“ nr. 14, 31. det. 1917.

⁶⁸ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 1, lehed 47, 102 ja „Tööline“ nr. 20, 26. jaan. 1918.

TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali võitlusest spekulatsioonide vastu.

Tartu Sõja-Revolutsioonilise Tribunali poolt karistati näiteks 15. jaanuaril J. Munnat spekulatsioonide pärast 25 000 rubla suuruse rahatrahviga või mittemaksmise korral poolteiseks aastaks ühiskondlikele töödele saatmisega. Suurspekulant P. Munnale mõisteti spekulatsioonide pärast 200 000 rubla suurune rahatrahv või 10 aastat ühiskondlike töid.⁶⁹

Spekulatsioonide kõrval olid laialt levinud kuritegudeks salaviinaajamine ja müümine. Kuigi alkohoolseid jooke oli raske saada, tuli ette siiski palju joomise ja joobnud olekus toimepandud korrarikkumisi. Salaviinaajajad ja müüjad ning samuti ka joobnud isikud ja huligaanitsejad kuulusid aretusele ning revolutsioonilise kohtu alla andmisele. Nõukogude võim osutas Eestis suurt tähelepanu võitlusele selliste kuritegude vastu. Juba 1917. aasta novembris ajalehes „Edasi“ avaldatud teadaandes öeldakse, et revolutsioonilise korra kindlustamise ja alahoidmise huvides keelatakse „... joobnud olekus rahu rikkumine avalikes kohtades, keelatakse alkoholi tegemine, müümine ja hoidmine... Selle vastu eksinud kodanikud antakse revolutsioonilise tribunaliga kohtu kätte, kus trahvitakse: a) arestiga, b) seltskondlikele töödele mõistmisega kuni 6 kuuni, c) rahatrahviga kuni 3000 rubla.“⁷⁰

13. jaanuaril andis Eesti TSS Nõukogu Täitevkomitee välja salaviinaajajate kohta käiva karistusemääruse, milles revolutsioonilist kohut kohustati rangelt karistama salaviinaajajaid ja müüjaid ühiskondlike töödega kuni kolme aastani ja rahatrahviga kuni kogu varanduse konfiskeerimiseni.⁷¹ Ka kohalikud tööraha saadikute nõukogud astusid omapoolseid samme salaviinaajajate vastu. Nii võttis Harjumaa tööraha nõukogu 2. jaanuaril vastu spetsiaalse otsuse salaviinaajajate kohta.⁷²

Peaaegu kõikides Eesti revolutsioonilistes tribunalides olid arutusel kas salaviinaajamise või müümisega seotud asjad. Nii näiteks karistas Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali

⁶⁹ Eesti NSV ORKA, fond 1301, nim. 1, sü. 7, leht 4 ja sü. 2, leht 130.

⁷⁰ „Edasi“ (Tartu) nr. 8, 28. nov. 1917.

⁷¹ „Tööline“ nr. 13, 31. jaan. 1918.

⁷² „Eesti Teataja“ nr. 3, 4. jaan. 1918.

siooniline Tribunal J. Jänest salaviinaajamise pärast 2000 rubla suuruse rahatrahvi või 4 kuuks ühiskondlikele töödele mõistmisega. Tartu revolutsioonilise tribunali poolt karistati näiteks 24. jaanuaril 4 salaviinaajat 50—300 rubla suuruse rahatrahvi või ühest nädalast kuni ühe kuuni ulatuva arestiga.⁷³ Polnud sugugi haruldane nähtus, kui tribunalide süüpinkides istusid joodikud ja huligaanitsejad. Nii näiteks karistas Eesti TSS Nõukogu Revolutsiooniline Tribunal 31. jaanuaril A. Kipparit viinajoomise pärast 300 rubla suuruse rahatrahvi või selle mitte-täsumise korral kaheks nädalaks ühiskondlikele töödele mõistmisega.⁷⁴

Võitluses joomise ja huligaanitsejate ning üldse kõikide selliste kuritegudega, mida sageli pandi toime ka üksikute tööliste poolt, ja mis olid kapitalistlike igandite väljenduseks inimeste teadvuses, oli nõukogude võimu ajal otsustavaks faktoriks mitte sundus, vaid igapäevane kasvatustöö, mida teostasid riiklikud ja ühiskondlikud organisatsioonid kommunistliku partei juhtimisel. Sundus oli siin hädavajalik, kuid mitte peamine. Peamine, otsustav oli veenmine, töötajate kasvatamine ja ümberkasvatamine uue ühiskondliku distsipliini vaimus.

Spekulatsioon, salaviinaajamine, huligaanitsemine, toiduainete varjamine, joomine ja teised taolised kuriteod moodustasid suure protsendi tribunalides arutusel olnud asjadest. Nende kuritegude seas olid omakorda arvuliselt esikohal spekulatsioon ja salaviinaajamine. Eesti TSS Nõukogu Revolutsioonilise Tribunali säilinud protokolliraamatu järgi karistas tribunal kogu oma lühikese tegevusperioodi jooksul ligi 80 isikut, kelle hulgas oli spekulante ja toiduainete varjajaid — 13, salaviinaajajaid ja müüjaid — 29.⁷⁵ Umbes samasugune pilt oli ka teistes tribunalides. Nii oli näiteks Narva Revolutsioonilises Tribunalis arutusel palju spekulatsiooniasju. 20. detsembril olid siin arutusel järgmised asjad: 1 vargus, 1 kontrerevolutsiooniline kuritegu ja 5 spekulatsiooni. Ka teistel päevadel esines Narva tribunalis palju spekulantide protsesse.⁷⁶

⁷³ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 1, leht 37 ja fond 1301, nim. 1, sü. 5, leht 4.

⁷⁴ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 1, leht 41.

⁷⁵ Eesti NSV ORKA, fond 1295, nim. 1, sü. 1.

⁷⁶ „Rahvaleht“ nr. 8, 15. jaan. 1918.

Võru revolutsioonilises kohtus oli eriti palju salaviina ajamise ja müümisega seotud asju. Näiteks ajavahemikul 10.—13. jaanuarini oli 15-st tribunalis arutusel olnud asjast 11 seotud salaviinaajamise ja müümisega.⁷⁷

Revolutsiooniliste tribunaliide tegevus Eestis ei piirdu- nud ainult kontrrevolutsiooniliste ja eriti ohtlike kuri- tegudega. Revolutsioonilised tribunaliid arutasid sageli paralleelselt rahvakohtutega (kuni viimaste tööleasumi- seni rahvakohtutega) ka mitmesuguseid vähese tähtsusega kriminaalasju ja tsiviilasju, mis kuulusid kohtudekreet nr. 1 järgi rahvakohtu kompetentsi. Eriti on see kehtiv Tartu Revolutsioonilise Tribunali kohta, kes võttis endale algul rahvakohtu ja hiljem rahvakohtu funktsioonid, aru- tades kriminaalasjade kõrval ka tsiviilasju. Tartu tribu- nalis arutusel olnud tsiviilasjade hulgas oli eriti palju abielulahutuse asju, kusjuures abielulahutuse taotlused tribunali poolt enamikus rahuldati.

Revolutsioonilised tribunaliid olid käsitletaval perioodil peamisteks nõukogude võimu kohtuorganiteks Eestis. Nende kõrval eksisteerinud rahvakohtud ei suutnud oma olemasolu lühikesel perioodil kuigi suures ulatuses tege- vust arendada. Paljudes kohtades rahvakohtuid ei jõutud moodustadagi. Pealegi kuulusid rahvakohtu kompetentsi ainult vähese tähtsusega kriminaal- ja tsiviilasjad.

Siiski jõudis teatud osa rahvakohtutest, nagu Tallinna, Narva, Virumaa rahvakohtud, kes alustasid teistest varem tegevust, lahendada terve rea kohtuasju. Peamise osa nendes kohtuasjades moodustasid kriminaalasjad, mille suhtes rahvakohtud osutasid samasugust pehmust nagu revolutsioonilised tribunaliidki.

*

Proletariaadi diktatuuri tingimustes kohtu poolt raken- datavad repressiivsed abinõud sõltuvad klassivõitluse olukorrast antud etapil. Seepärast tuleb ka revolutsiooni- lise kohtu tegevuse hindamisel lähtuda konkreetsest aja- loolisest olukorrast.

Kontrrevolutsiooni vastupanu suruti Oktoobrirevolut- siooni esimestel kuudel Eestis võrdlemisi kergelt maha, sest see oli sel ajal tunduvalt nõrgem kui hilisemal perioo-

⁷⁷ „Rahva Häääl“ nr. 17, 16. veebr. 1918 ja nr. 18, 19. veebr. 1918.

dil. Kuigi vaenlase vastupanu suruti maha, ei olnud tema vastupanujõud veel kaugeltki murtud, nagu see ilmnes kodusõja ja välismaise sõjalise interventsiooni ajal. Revolutsiooni esimestel kuudel ei suudetud täielikult mõista ja ette näha vaenulike elementide tegevuse jõudu ja ägedust, nende võitlusmeetodeid. Sellest asjaolust tingituna suhtusid ka eesti bolševikud kontrrevolutsiooni organisatsioonidesse ja juhtidesse võrdlemisi leebelt.

Eesti bolševike viga mitte küllalt otsustava võitluse näol kontrrevolutsiooni vastu tunnistas hiljem Jaan Sihver — „Tallinn oli küll vahva eelvõitleja, kuid oma klassivaenlaste juhtide vastu oli ta liiga pehme. Tõnissonid, Pätsud ja teised kontrrevolutsiooni korraldajad lasti lahti. Ka Viljandi kodanluse ninamehed jõudsid Tallinnast õnnelikult tagasi.“⁷⁸ J. Sihver näitas ära ka sellise leebe suhtumise põhjuse: „Vist käis Eesti töörahvavalitsus klassivaenlastega sellepärast pehmelt ümber, et Eesti kodanluse jõud Eesti töörahva jõuga võrreldes nõrk oli, et Eesti töörahvas ja tema juhid olid liiga suuremeelsed oma klassivaenlaste vastu. Pärastpoole tuli aga Eesti töörahval oma suuremeelsuse pärast palju kannatada.“⁷⁹ Samas kirjutas J. Sihver — „Parunid, pastorid, Eesti kodanluse ülempealikud, kõik need isandad olid omal ajal Eesti töörahva käes vangis. Need ... isandad liputasid alandlikult saba ja kaapisid armuandmist paludes Eesti töörahva kintsu. Pehmesüdameline Eesti töörahvas unustas oma klassiviha ja laskis „vagad talled“ priiks ehk saatis nad Siberi poole lõbureisile. Selles näeme meie klassivõitluse lõdvalelaskmist.“⁸⁰

Sedasama märkis ka bolševik A. Jea oma mälestustes. Ta kirjutas: „Peame tunnistama, et töörahvavõim algul kodanlaste vastu haruldaselt pehme oli. Abinõud, mida nende vasturevolutsiooni õhutamise takistamiseks tarvitati, olid tagasihoidlikud ja ei avaldanud kuigi tuntavat mõju... Niisugune pehmus kasvatas aina kodanluse jultumust.“⁸¹

Nõukogude võimu esimestel kuudel valitsenud leebe suhtumine töötava rahva vaenlastesse peegeldus ilmekaalt nõukogude kohtuorganite, nii revolutsiooniliste tribuna-

⁷⁸ „Klassivõitlus“ nr. 11, 1919, lk. 13.

⁷⁹ Sealsamas.

⁸⁰ „Klassivõitlus“ nr. 11, 1919, lk. 13—14.

⁸¹ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 8, 1929, lk. 9.

lide kui ka rahvakohtute tegevuses. Revolutsioonilise kohtu repressiivsed abinõud kontrrevolutsionääride vastu olid liiga pehmed, liiga humaansed. Isegi kõige suuremate kontrrevolutsionääride suhtes rakendati kergeid kriminaalseid karistusviise, nagu ühiskondliku noomituse avaldamine, demokraatlikest organisatsioonidest osavõtmise õigusest ilmajätmine jne. Nii näiteks avaldati Tartu tribunaali poolt avalikule töötava rahva vaenlasele Jansile ühiskondlik noomitus.

Suureks puuduseks revolutsioonilise kohtu tegevuses oli see, et ei peetud silmas klassiprintsiipe. Uskudes, et inimesed ise tunnevad varsti õiglase sotsialistliku korra paremusi, karistati ühesuguselt nii tööliklassi avalikke vaenlasi kontrrevolutsionääre kui ka joomareid ja huligaane. Klassiprintsiipidest mitte kinnipidamine tulenes sellest, et klassivahekorrad ei olnud selleks ajaks veel omandanud nii selget ja teravat ilmet, nagu see oli hiljem Eesti Tööraha Kommuuni ajal.

Nõrk karistuspoliitika vähendas revolutsioonilise kohtu osa nõukogude võimu kindlustamise eest peetavas võitluses. Pole kahtlust, et revolutsioonilise kohtu kui proletariaadi diktatuuri tööriista tähtsus oleks pidanud selles võitluses olema suurem. Eesti kodanluse kontrrevolutsioonilisele tegevusele oleks pidanud andma kohus omapoolse tugevama vastulöögi.

Pehme karistuspoliitika oli käsitletaval perioodil omane nõukogude kohtule kõikjal. See kutsus esile V. I. Lenini terava kriitika rahvakohtute ja revolutsiooniliste tribunallide aadressil. Lenin nõudis otsustavat võitlust igasuguste kurjategijate, nii kontrrevolutsionääride kui ka huligaanide vastu. „Meie võim aga on üleliia pehme, sageli rohkem kiisli kui raua sarnane,“ kirjutas Lenin.

„... meie revolutsioonilised kohtud ja rahvakohtud on ülearu, uskumatult nõrgad,“ märkis ta 1918. aasta märtsis.⁸²

1918. aastal alanud kodusõja ja välismaise sõjalise interventsiooni ajal veendusid töötavad massid ise oma kogemuste põhjal revolutsiooni vaenlastesse pehme suhtumise lubamatuses. Kommunistliku partei poolt ettevõetud abinõude tulemusena muutus nõukogude kohus tööliklassi vaenlaste suhtes printsiipiaalsemaks.

⁸² V. I. Lenin, Teosed, 27. kd., Tallinn, 1955, lk. 237.

Sellesse nõukogude kohtu uude tegevusperioodi kuulus Eesti Tööraha Kommuuni erikomisjonide tegevus. Need kontrrevolutsiooni ja spekulatsiooni vastu võitlemiseks loodud erikomisjonid olid tol perioodil sisuliselt nõukogude võimu kohtuorganeiks Eestis. Eesti Tööraha Kommuuni erikomisjonide tegevuses näeme, võrreldes revolutsiooniliste tribunalide tegevusega, diametraalselt vastupidist suhtumist töölisklassi vaenlastesse. Kõiki nõukogude korra vaenlasi tabasid vastupanu puhul revolutsiooniliselt karmid karistused, mis vastasid ajajärgu nõuetele.

Vaatamata revolutsiooniliste kohtuorganite tegevuses esinenud puudujääkidele nõukogude võimu esimesel perioodil, olid nad esimesteks töötava rahva kohtuteks, nõukogude kohtuteks Eesti ajaloos. Nende tegevus oli rajatud laiade töötavate hulkade kaasatõmbamisele õigusemõistmisest, mis toimus töötava rahva huvides, nõukogude korra huvides. Nad andsid töölisklassile vajalikke kogemusi edasiseks võitluseks.

J. R A I D

Poliitiline olukord Eestis 1918. aasta algul

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon vabastas eesti rahva imperialistliku Ajutise Valitsuse ja kohaliku reaktioonilise kodanluse võimutsemisest. Noore nõukogude võimu edusammud rahvamajanduse ja kultuurielu aladel aitasid enneolematult tõsta töötava rahva tööalast ja poliitilist aktiivsust, valla päästa töötajate loovat initsiatiivi sotsialistliku korra ülesehitamisel. Kasvas kommunistliku partei autoriteet töötajate silmis, kes õigustatult nägid temas järjekindlat võitlejat rahva huvide eest.

Pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu püsis nõukogude võim Eestis kõigest ligi neli kuud. 1918. aasta märtsi alguseks okupeerisid keiserliku Saksamaa väed meie kodumaa ja Eestis kehtestati saksa sõduritääkidele toetuv vägivallarežiim, mis likvideeris kõik nõukogude võimu poolt kättevõidetud vabadused ja saavutused. Kuid vaatamata kogu maal valitsevale terrorile eesti töötav rahvas ei alistunud, vaid alustas otsustavat võitlust saksa okupantide vastu, kasutades selleks kõiki võimalikke vorme ja vahendeid. Selle võitluse innustajajaks ja organiseerijajaks olid eesti kommunistid, kes raskeis põrandaaluse töö tingimuses suutsid koondada oma ridu ja just okupatsiooni ajajärgu teisel poolel organiseerisid rea töötava rahva mõjuvaid väljaastumisi anastajate vastu.

*

Vaatamata sotsialistliku revolutsiooni võidule ja kodanluse võimu likvideerimisele oli poliitiline olukord Eestis 1917. aasta lõpul ja 1918. aasta alguses võrdlemisi keeru-

line. Pärast reaktsioonilise maapäeva laialisaatmist 1917. aasta novembris Eestimaa Nõukogude Täitevkomitee poolt asus eesti kodanlus ette valmistama kontrrevolutsioonilisi väljaastumisi, eesmärgil haarata võim enda kätte. Selleks püüti tugevdada oma mõju eesti rahvuslikes väeosades ning moodustati kulaklikest ja muudest klassivaenulikest elementidest jõuke, kes tungisid kallale nõukogude aktivistidele ja nõukogude korra poolda-jaile. Suuremad kodanluse väljaastumised leidsid aset Tartus, Püssis, Viljandis, Tartumaal Tähtvere vallas ja mujal. Kõik need kontrrevolutsioonilised väljaastumised suruti Punakaardi poolt maha. Kuid Eestimaa Nõukogu Täitevkomitee ja kommunistlik partei ei võtnud tarvitu-sele vajalikke abinõusid reaktsioonilise kodanluse tugi-punktide likvideerimiseks rahvuslikes väeosades ega vangistanud kodanluse liidreid, mis võimaldas neil jätkata rahvavaenulikku tegevust.

Uheaegselt eesti kodanlusega haudusid nõukogude korra kukutamise plaane ka balti parunid. 1917. aasta detsembris võttis Eestimaa rüütelkond vastu otsuse, milles teatati Eestimaa lahtilöömisest Venemaast ja paluti Saksa keisrit võtta eestlaste edaspidise saatuse kujundamine enda kätte.

Nii eesti kodanlus kui ka saksa parunid nägid Eestis nõukogude korra kukutamise ainsa võimalusena meie kodumaa kohest okupeerimist Saksa sõjavägede poolt. Seepärast pöördutigi palvetega Saksa keisri poole viivitamata okupeerida Eesti territoorium.

Lõppeesmärgid olid eesti kodanlusel ja rüütelkonnal erinevad. Eesti kodanlus lootis Saksa sõjaväe täakide abil hiljem kindlustada endale „iseseisvuse“, kuna aga rüütelkond püüdis Eestimaa ja Liivimaa okupeerimise järel luua nn. Balti hertsogiriigi. Kuid 1918. aasta alguses ühendas eesti kodanlust ja balti paruneid pime viha kommunismi ja nõukogude korra vastu, mis sundiski neid looma tegevusühtsust reas põhimõttelistes küsimustes.

Saksa keisririigile oli balti parunite ja eesti kodanluse pöördumine abi saamiseks teretulnud. Oli ju Saksa junkrlike ringkondade ammuseks igatsuseks tagastada Saksamaale niinimetatud Balti provintsid. Soodsaid võimalusi selleks pakkus üldine poliitiline olukord. Bresti rahuläbirääkimiste pikalevenimine ning nende ootamatu ja reeturlik katkestamine Trotski poolt andsid Saksa-

maale vabad käed tegutsemiseks. Jämedalt rikkudes Nõukogude Venemaaga sõlmitud vaherahu tingimusi, mille kohaselt lepinguosalisel kohustusid teatama vaherahu katkestamise vähemalt seitse päeva enne sõjategevuse jätkamist, teatas Saksamaa 16. veebruaril, et 18. veebruaril jätkab ta pealetungi. 22. veebruaril jõudsid lõunast pealetungivad Saksa sõjaväeüksused Eesti piirideni ja vallutasid Valga. Ööl vastu 20. veebruari alustasid Eesti saartel juba sügisest peale asuvad Saksa väeosad maabumisooperatsiooni Virtsus, kust liiguti edasi Tallinna poole. Kolmas sakslaste kolonn ületas Läti—Eesti piiri Ainaži juures ning liikus Pärnu suunas. Nii algas Eesti territooriumi vallutamine Saksamaa poolt, mis kestis märtsikuu alguseni, kuni noor, äsjaloodud Punaarmee peatas sakslaste pealetungi Pihkva ja Narva all. Lahinguist Eestimaa kaitsmisel võtsid aktiivselt osa ka eesti töötavast rahvast koosnevad Punakaardi ja partisanide üksused, kes koos Balti laevastiku meremeestega suutsid pidurdada sakslaste pealetungi, tekitades vaenlasele tõsiseid kaotusi lahinguis Risti, Riisipere, Keila, Võru, Orino mõisa, Sompä, Vaivara all ja reas teistes kohtades.

Kuid Esimese maailmasõja ja algava kodusõja pöörises tugevasti nõrgendatud Nõukogude Venemaa ei olnud suuteline vajalikku abi osutama Eestile Saksa sõjavägede tagasitõrjumiseks. 3. märtsil Saksamaa ja Nõukogude Venemaa vahel Brestis sõlmitud rahu tingimuste kohaselt kehtestati Eestis okupatsioonirežiim, mis kestis 1918. aasta novembrini. Alles novembris Saksamaal alanud revolutsioon, mis haaras ka Eesti territooriumil asuvaid Saksa okupatsioonivägesid, aitas kaasa vabanemisele sakslaste võimu alt.

Saksa okupatsioonivõimude poliitika

Saksa imperialistlikud ringkonnad kavatsesid muuta Eesti ja teiste Balti rahvaste maa-alad Saksamaa kolooniaiks ning asustada need rohkearvuliselt saksa asunikuga. Nii võis mõningate saksa sotsioloogide arvates Baltimaale vabalt ära mahutada üle 2 miljoni saksa asuniku. Kohalikku elanikkonda, s. o. eestlasi ja lätlasi, kavatsesid aga okupandid lühikese ajaga saksastada ja iseseisvate rahvastena likvideerida. Saksastamise protsess nägi ette õppetööd koolides ja kõrgemates õppeasu-

tustes saksa keeles, pärimisõiguse laiendamist vaid neile, kes valdavad täielikult saksa keelt, perekonnanimede, aga samuti ka geograafiliste nimetuste muutmist saksa-pärasteks jne. Lühidalt, asudes okupeerima Eestit, omasid sakslased laiaulatusliku tegevusprogrammi, mille eesmärgiks oli Baltimaade muutmine saksa enamurahvusega Saksamaa provintsiks. Selle programmi tegelik elluviimine algas Eestis kohe pärast sõjategevuse lõpetamist ja Bresti rahulepingu sõlmimist. Ametlikuks keeleks Eestis kuulutati saksa keel. Kogu asjaajamine pidi toimuma saksa keeles. Eesti ja läti keel olid esialgu lubatud kui „abikeeled“.¹ Isegi eraviisiline kirjavahetus pidi algul toimuma vaid saksa keeles. Okupatsiooni ajajärgu lõpu-poolle olid sakslased sunnitud avaliku arvamuse tugeva vastuseisu ja muutunud sõjalise ning poliitilise olukorra tagajärjel siiski lubama ka eesti keele tarvitamist eraviisilises kirjavahetuses. Õppetöö koolides viidi üle Preisi koolide programmidele. Juba algkoolide esimestes klassides pöörati suurt tähelepanu saksa keele õppimisele. Rahvakooli (algkooli) lõpetamisega pidi iga noor omandama küllaldasi teadmisi saksa keeles. Kes- ja kõrgemates koolides pidi õppetöö toimuma ainult saksa keeles.² Erandeid tehti vaid erakoolidele. Kuid samas püüdsid okupatsioonivõimud igati takistada erakoolide avamist. Nii näiteks anti luba erakooli avamiseks Pärnus alles lühikest aega enne Saksamaal alanud novembrirevolutsiooni.

Tartu ülikool kuulutati saksa ülikooliks. Suurem osa õppejõude kutsuti ülikooli tööle Saksamaalt.

Täiskasvanute ideoloogiliseks ümberkasvatamiseks organiseeriti Tallinnas, Tartus, Pärnus ja reas teistes linnades loengute tsüklid: „Ettekanded saksa vaimsest elust“ (Vorträge über deutsches Geistleben“). Neis ettekandeis, millega esinesid jällegi Saksamaalt kohalesõitnud lektorid, pöörati suurt tähelepanu sakslaste „ajaloolisele missioonile“ Baltimail ja püüti igati eitada baltisaksluse ja eesti rahva vahelisi vastuolusid.³

Ideoloogilise surve avaldamiseks eesti rahvale hakati okupatsioonivõimude poolt välja andma rohkesti saksa-

¹ Eesti NSV ORKA, fond R-1220, nim. 1, sü. 11, leht 8.

² Verordnungsblatt nr. 27. Eesti NSV TA Kirjandusmuuseumi kogust.

³ „Revaler Zeitung“ nr. 51, 11. mail 1918.

keelseid ajalehti ja ajakirju. Eestikeelsed ajalehed suleti hoopis. Kui aga sakslased valisid endale sobiva ajakirjanike kaadri, hakati Tallinnas ja Tartus välja andma ka üksikuid eestikeelseid ajalehti, mis aga loomulikult „üksmeelselt“ kiitsid heaks kõik okupatsioonivõimude üritused ja manitsesid rahvast sõnakuulelikkusele.

Eesti rahva igasuguse poliitilise tegevuse ärahoidmiseks suleti kõik poliitilised parteid ja teised ühiskondlikud organisatsioonid, sealhulgas aeti laiali ka ametiühingud.

Samal ajal soodustasid okupatsioonivõimud igati balti sakslaste tegevust, mis oli suunatud Eesti ja Läti liitmisele Saksamaaga niinimetatud Balti hertsogiriigi nimetuse all. Selleks võttis Eestimaa maapäev (Landtag) 28. märtsil vastu otsuse maakogu (Landesversammlung) kokkukutsumiseks, kus kavatseti vastu võtta otsus Venemaast eraldumiseks. Maakogu koosseis kuulus valimisele, kuid juba seisuste järgi ettenähtud esindusnormid pidid tagama sakslastele nende seisukohtade läbiviimist. Nii oli rüütelkonnal, mõisnikel ja kiriklikel ringkondadel maakogus 24 kohta, ja kuna 10 linna esindajate kohtadele valiti enamuses sakslastest linnaisad, siis ei saanud 16 valla esindajad küsimuste otsustamisel nimetamisväärselt kaasa rääkida. Pealegi oli enamuses neist kulakud, kes mingil juhul ei soovinud nõukogude korra taaskehtestamist. Seepärast pole ka imestada, et 9. aprillil Tallinnas kokkutulnud maakogu võttis eriliste raskusteta vastu otsuse Venemaast eraldumise kohta. Ühtlasi valiti maakogu poolt ka esindajad osavõtuks maanõukogu (Landesrat) kokkutulekust Riias, kus oli ette nähtud otsustada Baltimaade, s. o. Eesti ja Läti saatus. Valitud esindajad kuulusid samuti töötavale rahvale vaenulikesse klassidesse. Delegatsiooni juhiks oli eesti rahva tuntud vaenlane Eestimaa rüütelkonna pealik — parun Dellingshausen.

Pärast analoogilise maakogu koosolekut Riias, kus valiti Liivimaa esindajad, tuli 12. aprillil 1918 Riias kokku maanõukogu. Viimane kinnitas veel kord Venemaast eraldumise ja pöördus Saksa keisri poole palvega võtta Eestimaa ja Liivimaa oma kaitse alla. Ühtlasi avaldati arvamust luua Eestimaa, Liivimaa, Kuramaa ja Eesti saarte baasil konstitutsiooniline monarhistlik riik, mis oleks seotud Saksamaaga personaaluniooni kaudu. Selle kava ellurakendamine aga venis ja kuigi 1918. aasta sügisel püüti kiirendada Balti hertsogiriigi moodustamist, purustas

Saksamaal novembris alanud revolutsioon järjekordselt saksa parunite plaanid saada uuesti eesti ja läti rahvaste peremeesteks.

Okupatsioonivõimude majanduspoliitika oli algusest peale suunatud eraomandusõiguse taastamisele, hakati tagastama balti parunitele mõisu ning peatahelepanu majandusküsimustes oli pööratud tööstustoodangu ja eriti põllumajandussaaduste arvele võtmisele selleks, et neid välja viia Saksamaale. Veel enne sõjategevuse lõpetamist moodustati Eestis organisatsioon, mis pidi tegelema tööstustoorainega ja kaubandusega, ehk nn. ROHA-ga (Die Rohstoff und Handelsabteilung) ning kellele allutati kõik tööstuse ja kaubanduse tähtsamad küsimused. Oma tegevuse esimestest päevadest alates hakkas see organisatsioon Saksamaale välja vedama tööstuslike ettevõtete sisseseeadeid, valmistoodangut ja väärtuslikke tooraineid. Ainuüksi Tallinnast said sakslased sõjasaagiks mitmesuguseid väärtusi enam kui 40 miljoni rubla ulatuses. Samal ajal ei osutanud okupatsioonivõimud aga mingit tähelepanu eesti tööstuslike ettevõtete varustamisele vajaliku toorainega ja materjalidega, mille tagajärjel suur osa ettevõttest olid sunnitud seisma jääma või töötasid poole jõuga. Loomulikult tõi selline olukord enesega kaasa ka töötute arvu kiire kasvu ja töölisklassi edasise vaesumise. Isegi okupatsiooni ajal ilmuv saksasõbralik ajakirjandus oli sunnitud tunnistama rasket olukorda, mis valitses eesti tööstuses. Nii kirjutab „Tallinna Teataja“ artiklis „Teated Tartust“ — „Tööpuudus on ka üleüldine. Linna vabrikud kas seisavad ehk töötavad poolte jõududega, nõnda et töölistel seal midagi peale hakata ei ole. Paljud töölistel kolivad maale, et seal ennast ja pererahvast kuidagi viisi katsuda äraelatada... Mitte üksi kehalise töö tegijad pole tööta, vaid ka haritlased.“⁴

Iseloomustades olukorda, mis tekkis eesti tööstuses Saksa okupatsiooni tagajärjel, kirjutab V. Kingissepp, et „endise 40 000—50 000 vabrikutöölise asemel oli 1918. aasta novembris Tallinnas ja selle piirkonnas vaevalt 4000—5000 töölist tööl.“⁵

Parem polnud olukord ka põllumajanduses. Okupatsioonivõimud kehtestasid kõrged normid põllumajandus-

⁴ „Tallinna Teataja“ nr. 58, 23. märtsil 1918.

⁵ V. Kingissepp, Iseseisvuse ikke all, Tallinn, 1953, lk. 7.

saadustele ja rekvireerisid sel teel talurahvalt pea kõik toiduained. Eriti raskeks kujunes maaelanikele ajavahemik 1918. aasta kevadest uue saagini. Kuid ka uue saagi peale seati sakslaste poolt kõrged normid. Ajalehe „Tallinna Päevaleht“ andmeil pidi Viljandimaa 1918. aasta ja 1919. aasta esimesel poolel ära andma leivavilja (rukis ja nisu) — 187 000 tsentnerit, kaera ja segavilja — 124 800 tsentnerit, otri — 132 000 tsentnerit, kartuleid 396 000 tsentnerit jne. Alles seda osa saagist, mis üle jäi, tohtis taluomanik müüa.⁶ Ka teistes maakondades polnud viljanormid väiksemad.

Põllumajandussaaduste kõrgete kohustuslike müüginormide kehtestamine ei stimuleerinud talurahvast, ei loonud materiaalselt huvitatust põllumajanduslikus tootmises. Selle tulemusena vähenesid 1918. aasta kevadel külvipinnad ja linna turgudel müügiks toodavate põllumajandussaaduste hulk. See aga muutis raskeks linnaelanike toitlustamisolukorra, kuna sakslased hoolitsesid väga vähe kohaliku elanikkonna varustamise eest. Ka tööstuskaupu oli kaubandusvõrgus vähe müügil. Nii toiduaineid kui ka tööstuskaupu müüdi elanikele vaid okupatsioonivõimude poolt kehtimapanud normide ulatuses. Liivimaa kreisivalitsuse määruse nr. 3750 alusel anti iga inimese kohta 150 g leiba ja 400 g kartuleid päevas. Liha oli ette nähtud iga inimese kohta 150 g nädalas.⁷

Kehtestades vägivaldse okupatsioonirežiimi ja teostades Eesti rahvamajanduse hävitamise ning eesti rahva ümberrahvustamise poliitikat, ei lootnudki saksa võimud kogu rahva toetusele. Seepärast hirmuks neile, kes oleks avaldanud rahulolematust kehtestatud korra vastu, alustasid okupatsioonivõimud ja eriti Saksa sõjavägi verist terrorit rahva vastu. Sissetungimisel Eesti territooriumile tapsid sakslased rohkesti rahulikke elanikke, eriti neid, kes töötasid nõukogude organisatsioonides või keda tunti nõukogude korra pooldajatena. Nii hukati sakslaste poolt 5 Raadi valla nõukogu liiget, Rakveres poodi üles Sompas vangilangenud 12 haavatud punaväelast, mõrvati nõukogude aktiviste Paides, Võrus ja teistes Eesti linnades ning asulates.

Ka eesti kodanluse esindajad asusid sakslaste kõrval

⁶ „Tallinna Päevaleht“ nr. 84, 24. sept. 1918.

⁷ EKP Arhiiv, fond 27, nim. 27-1, sü. 544, leht 20.

kiiresti arveid õiendama töötava rahva esindajatega. Kõigis valdades koostati „umbusaldavate“ isikute nimekirju, keda hiljem areteeriti, paigutati koonduslaagritesse või saadeti maalt välja. Näiteks Tarvastu vallavalitsus võttis 17. aprillil 1918 vastu otsuse, millega kuulutati 17 kodanikku aktiivseiks nõukogude korra pooldajaiks, areteeriti nad ja saadeti Viljandisse.⁸ Inimesele esitatud süüdistuse tõestamiseks ei korraldatud mingit juurdlust, vaid tema vahistamiseks piisas üheainsa tunnistaja väitest, et ta on „punaste pooldaja“.

Sellisel teel vahistatud nõukogude patriootide kinnipidamiseks loodi Eesti territooriumil rohkesti koonduslaagreid. Neist suuremad olid Naissaarel, Pääskülas, Vääna-Peetril, Allikal ja mujal. Kokku viibis neis laagreis 1918. aasta kevadel üle 5000 inimese.⁹

Seega tõi Saksa okupatsioon eesti rahvale rohkesti kannatusi, kiskus teda tagasi selle õigusetu olukorrani, milles ta vaevles sadu aastaid ja millest ta vabastas alles Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon. Okupatsioonirežiimi kehtestamine likvideeris kõik sotsialistliku revolutsiooni saavutused ja tõi eesti rahvale tõsise füüsilise hävimise hädaohu. Kõik see teravdas äärmuseni vastuolusid ühelt poolt eesti töötava rahva ja teiselt poolt okupatsioonivõimude ning saksa parunite vahel. Nende vastuolude kasv tõi enesega kaasa eesti rahva ennastalgava võitluse alustamise okupatsioonirežiimi vastu ja nõukogude korra kehtestamise eest.

Eesti kodanluse reeturlik tegevus

Eesti territooriumi okupeerimise järel sattus eesti kodanlus täbarasse olukorda. Nagu eespool märgitud, lootis eesti kodanlus saksa okupantide kaasabil kukutada nõukogude korra. Üks eesti kodanluse liidreid A. Piip kirjutas hiljem oma mälestustes, et eesti kodanlus lootis saksa okupatsiooni abiga vabaneda nõukogude korrast ja hiljem, Saksa vägede lahkumise järele saada võimalusi Eesti „iseseisvaks“ arenguks.⁹ Seepärast püüdis eesti kodanlus teha kõik selleks, et saavutada sakslastega hea

⁸ Eesti NSV ORKA, fond nr. 1282, nim. 1, sü. 5, lehed 114—115.

⁹ A. Piip, Tormine aasta, Tartu, 1934, lk. 156.

kontakt. Eesti rahvuslikele väeosadele, kes olid reaktiooniliselt meelestatud ohvitseride mõju all, anti korraldus igati kaasa aidata Saksa sõjavägede pealetungile, mida nad ka tegid. Eesti kodanluse esindajad koos balti sakslastega tervitasid juubeldades saksa anastajaid nende sissetungimisel Eesti linnadesse. Püüti iga hinna eest võita okupatsioonivõimude usaldust ja osa võtta okupeeritud Eesti valitsemisest. Ühtlasi tuldi muidugi välja „iseseisva vabariigi“ loosungiga, mida mõni tund enne sakslaste sissetungimist Tallinnas, Pärnus ja veel üksikuis kohtades jõuti välja kuulutada.

Kuid okupatsioonivõimud ei kavatsenud sugugi arvestada „iseseisva vabariigiga“ ja tema autoritega. Rahvuslikud väeosad aeti laiali, eesti kodanluse esindajaist pääsesid vaid kõige saksameelsemad teisejärgulistele kohtadele linna- ja maavalitsustesse, kodanluse agaramatel tegelastel tuli aga kiiresti põgeneda, et mitte sattuda okupatsioonivõimude kätte, kes ei sallinud mängimist Eesti „iseseisvusega“. Olid ju sakslastel Eesti tuleviku suhtes hoopis teised plaanid.

Okupatsioonivõimudest pettunud eesti kodanlus ei alustanud koos rahvaga võitlust okupantide vastu, vaid manitses rahvast passiivsusele. 1918. aasta suvel hakati otsima toetajaid Inglismaal ja Prantsusmaal. Selleks suunas eesti kodanlus Lääne-Euroopa riikidesse delegatsioone, kes püüdsid saavutada „iseseisvuse idee“ toetust Saksamaaga vaenujalal olevatelt valitsustelt. Lõpuks see toetus saavutati, kuid alles siis, kui lääneriigid, kartes „kommunismi ohu“ levimist üle kogu Euroopa, otsustasid eralduda Nõukogude Venemaast väikeriikidest barjääri abil.

Käsikäes eesti kodanluse parempoolsete rühmitustega ka väikekodanlikud parteid — sotsialistid-revolutsionäärid ja menševikud (sotsiaaldemokraadid) asusid võitlema „iseseisvuse“ idee eest. Nende parteide liidrid kas reisisid poliitiliste proovireisijatena, nagu M. Martna, mööda Euroopat, pakkudes lääneriikide valitsuste ooteruumides „Eesti iseseisvust“, või istusid rahulikult kodus, oodates „paremaid aegu“. Aktiivne võitlus saksa okupantide vastu ei olnud nendele väikekodanlikele parteidele vastuvõetav, veel vähem meeldis neile nõukogude võimu kehtestamine. Seepärast saksa okupatsioonirežiimi lagunemisperioodil 1918. aasta hilissügisel olid need parteid jäl-

legi eesti reaktsioonilise kodanluse leeris, püüdes igati takistada nõukogude tegevust ja hääletasid kommunistliku partei ärakeelamise poolt. Seega kodanlikud ja väikekodanlikud parteid ning rühmitused ei tahtnud ära kasutada seda suurt meelepaha, mis kasvas eesti töötavas rahvas saksa anastajate vastu ja püüdsid allutada rahva huvid oma kitsastele klassi- ja parteihuvidele.

Eesti töötava rahva võitlus saksa okupantide vastu

Eesti territooriumi okupeerimise esimestest päevadest peale asus eesti töötav rahvas võitlema oma vabaduse eest, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga kättevõidetud saavutuste kehtestamise eest. Eesti töötajad teadsid väga hästi, mis neid Saksamaa provintsina ootab, kuna saksa mõisnike umbes 700-aastane hirmuvalitsemine Baltimail oli veel kõigil hästi meeles. Ka Saaremaal, Hiiumaal ja Muhumaal 1917. aasta septembris kehtestatud okupatsioonirežiim ei lubanud kahelda sakslaste kavatsustes ning tegudes. Teadaanne sakslaste sissetungimisest Eesti territooriumile kutsus esile patriootliku liikumise, mille tulemusena astusid tuhanded töötajad Punakaardi üksustesse või partisanisalkadesse. Vaatamata sellele, et punakaartlastel tuli taganeda Saksa sõjaväe ees ja hiljem lahkuda Eesti territooriumilt, otsustati üksmeelselt jätkata võitlust keiserliku Saksamaaga oma kodumaa lõpliku vabastamiseni. Nii näiteks Tallinnast Helsingisse evakueerunud punakaartlased võtsid 2. märtsil 1918 vastu otsuse organiseerida Punaarmee eesti väeosad. Üle 300 punakaartlase esitas samas avaldused formeeritavatesse üksustesse astumiseks.¹⁰

Väga aktiivselt toimus Punaarmee eesti väeüksuste formeerimine Petrogradis ja reas teistes Venemaa linnades.

Kui aga punakaartlased ja Eestist evakueerunud partei ja nõukogude aktiiv võtsid osa eesti väeüksuste loomisest ja valmistusid eelolevaiks võitlusteks, et vabastada oma kodumaa, siis okupeeritud Eesti territooriumil arenes üldrahvalik võitlus Saksa anastajate vastu. Sellest võitlusest võtsid osa Eesti proletariaadi kui kõige teadli-

¹⁰ J. Tipner, Eesti töörahva relvastatud võitlus nõukogude võimu eest kodusõja aastail, Tallinn, 1953, lk. 57.

kuma klassi kõrval ka kehvikud ja kesktalurahvas ning progressiivne intelligents. Kõiki neid ühendas vaen Saksa anastajate vastu ja kindel soov taastada nõukogude korra ajal kättevõidetud vabadused. Muidugi kõige rohkem oli huvitatud nõukogude korra kehtestamisest eesti töölisklass, kuna ta teadis, et ainult nõukogude kord kindlustab tööliste pidevat tööd ja vabanemist igasugusest ekspluateerimisest. Kehv- ja kesktaluraha hulgas oli ka selliseid, kes suhtusid kahtlevalt nõukogude korra kehtestamisele. Selle põhjuseks oli asjaolu, et eesti bolševikud pärast Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitu ei võtnud suunda mõisamaade jaotamisele maata ja vähese maaga talupoegadele, vaid otsustasid säilitada mõisaid, millest taheti luua eeskujulikud sotsialistlikud suurmajandid. Revolutsiooni sel etapil oli aga niisugune seisukoht ebaõige, kuna ta tegi lõpu tuhandete talupoegade unistusele maa järele. Pealegi läks niisugune seisukoht lahku bolševike revolutsiooniaegsest loosungeist, kus lubati maad talurahvale. Talupoegade pettumus eesti kommunistide tegevuses kutsuski esile nende hulgas äraootava seisukoha nõukogude võimu suhtes, kuid see ei takistanud neid välja astumast saksa okupantide vastu.

Jälgides eesti töötava rahva okupatsioonivastase võitluse vorme ja meetodeid, peab märkima, et need olid õige mitmesugused — alates okupatsioonivõimude korralduste ignoreerimisest kuni avalike väljaastumisteni ja partisanitegevuseni. Isegi okupatsiooniaegne saksameelne ajakirjandus pidi oma veergudel tunnistama seda, et rahvas pole kaugeltki rahul oma saatusega, vaid igal sammul püüab avaldada vastupanu okupatsioonivõimudele.

Väga aktiivselt astus välja okupantide poolt kehtestatud põllumajandussaaduste müüginormide vastu eesti talurahvas. Püüti ette võtta kõik, et neid mitte tasuda või tasuti madalakvaliteediliste ainetega. Okupatsioonivõimudel tuli kõvasti tööd teha, toetudes nende poolt vallavalitlustesse upitatud kulaklikele elementidele, et kätte saada vajalik kogus põllumajandussaadusi Saksamaale vedamiseks. Et ära hoida riknenud saaduste laekumist, nõudsid okupatsioonivõimud näiteks, et iga antud kanamuna kannaks taluperemehe nime, kes selle tõi. Juhtus hiljem, et osa mune osutus riknenuiks, siis võeti taluperemees vastutusele.

Üldse püüdsid sakslased igal sammul rakendada trahvide ja karistuste süsteemi, millega taheti eesti talurahvast vaos hoida ja sundida vastuvaidlemata täitma kõiki okupatsioonivõimude korraldusi. Kuid need ähvardused ja karistused ei suutnud hirmutada eesti talurahvast. Kui kaugele ulatus eesti talupoegade vastupanu okupantidele mõnel juhul, seda võib kujukalt näha Voltveti valla näitest, kus pea kogu valla taluomanikud keeldusid sakslastele põllumajandussaadusi andmast. Talurahva selline üksmeelne vastupanu ajas okupatsioonivõimud marru, kes karistuseks otsustasid mitte vähem ega rohkem kui kogu vald aresti alla panna. Pärnu maakonna okupatsioonivõimude sellekohane korraldus väärrib seda, et teda siinkohal tervenisti ära tuua:

Div. St. kort. 13. Juunil 1918.

19. Maaväe — Divisjon
O s a k. I P ä e v a r. Nr. 12604
Pärnu Maakonna Päälik
Päevar. Nr. 1867

1. Voltveti vald jätab suurel määral oma kohustused täitmata, iseäranis ei olda kuidagi viisi vastutulelik valitsuse käskudele.

2. Voltveti valla ringkonnas saab sest ajast peale, kuni iseäralise korralduseni, Maakonna Pääliku ja tema abikondade valitsus äralõpetatud ja vald läheb nüüd kõigil tingimustel sõjaväevõimude kätte üle.

3. Piiramise grupe A saab Saarde sõjaväe ringkonna omale abiks olema, ühe rootuga, mis ainult Voltveti valla jaoks jääb.

4. Kõik vastupanemises süüdi isikud saavad kohe kinni pandud ja karistuseks ehk maalt väljasaatmiseks Pärnu saadetud.

5. Kus sõjaväe Ringkonna või Kohalikud Kommendandid tarvilise leiavad olevat, seal võib Kindralkomando 60. lubaga väljaantud tuleriista kandmise lubad ühes tuleriistadega Iseäraliste Korralduste põhjal 7. juunist 1918. a. Nr. 64, järjetükk 3, ärvõtta.

6. Kõik loomade võtmised jne. saavad väevõimude poolt ilma armuta läbiviidud.

7. Ennemalt pealepandud rahatrahvid saavad ajaviitmata sisse nõutud, vastupanijad vahi alla võetud ja Pärnu saadetud.

8. Voltveti valla elanikkule ei saa sest ajast peale enam ühtegi reisiraha väljaantud. On keelatud hobustega rohkem liikuda, kui seda kohalikud tingimused nõuavad, ja Ringkonna poolt tarvitusele võetud abinõud peavad, seda takistama.

9. Tuleb aga ette, et seda keelu tähele ei panda, siis saab sõidukoorem kõige kraamiga äravõetud ja Saksa valitsuse korraldusesse saadetud. Selle üle tuleb kirjalikult kindlaks teha.

10. Vastu paneku korral saavad sõjariistad kõige valjemalt tarvitusele võetud.

11. See käsk tuleb igas talus Saksa ja Eesti keeles avalikult välja panna.

Allakirjutanud:
GRAF VON BREDOW
Maakonnapäälük

Allakirjutanud:
PRINTS REUSS XXX
Kindralmajor¹¹

Selliste surveabinõudega püüti maha suruda eesti töötava rahva vastupanu okupatsioonivõimudele, kuid nime-tamismäärset mõju nad ei avaldanud ja talurahvas leidis üha uusi võimalusi vastupanu avaldamiseks saksa anastajatele.

Usna intensiivne oli okupatsiooni ajal ka partisanitegevus. Algul avaldus see tagalassejäänud Punakaardi väiksemate üksuste kallaletungimises Saksa sõjaväeosadele, raudteede rikkumises jms.¹² Kui nimetatud salgad suuremalt osalt suutsid tungida läbi saksa rinde Nõukogude Venemaale, siis kohapeal tekkisid uued partisansalgad, kes tekitasid kahju Saksa sõjaväeüksus-tele ja okupatsioonivõimudele, rikkudes sideliine ja tungides kallale üksikuile sõjaväe- ning okupatsioonivõimude esindajaile. Ajakirjanduse andmeil rikuti lühikese aja jooksul sakslaste telefoniühendusi Pärnumaa Suigu, Audru, Tammiste vallas jm.¹³ Vaatamata sakslaste püüetele avastada partisane, ei õnnestunud see pea kunagi. Rahvas varjas neid ega andnud välja okupatsioonivõimudele. Sel juhul trahviti kogu valla elanikke. Näiteks Suigu valda trahviti 6000 Saksa margaga, Audru valda isegi 10 000 margaga.¹⁴

Töötava rahva aktiivne okupatsioonivastane võitlus toimus ka Eesti linnades. 1918. aasta esimesel poolel viisid Tallinna töölised läbi esimese mai streigi, millest võtsid osa pea kõigi linna ettevõtete töölised. Streigid toimusid ka Narvas ja mõnedes teistes tööstuslikes keskustes.

¹¹ Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi kogudest.

¹² «Разгром немецких захватчиков в 1918 г.», Сборник материалов и документов, М., 1943, lk. 58 — 59.

¹³ „Tallinna Päevaleht“ nr. 33, 43.

¹⁴ Sealsamas.

Okupatsiooni ajajärgu alguses omas suur osa töötava rahva väljaastumisi stiihilist iseloomu. Hiljem aga, alates 1918. aasta suvest, asusid töötajate väljaastumiste etteotsa üha sagedamini kommunistid, andes neile teadliku võitluse iseloomu.

Teatavasti sakslaste pealetungi päevil veebruaris ja märtsis evakueerus suurem osa partei- ja nõukogude aktiviste Nõukogude Venemaale, et seal organiseerida Punaarmee eesti rahvuslikke väeüksusi ja ette valmistada meie kodumaa vabastamist. Evakueerumisel ei pööratud vajalikku tähelepanu tugeva põrandaaluse organisatsiooni moodustamisele, mille tagajärjel okupeeritud Eestisse jäänud kommunistid ei suutnud algul organiseeruda ja välja töötada õiget tööplaani põrandaaluseks tegevuseks. See asjaolu mõjus kahtlemata halvavalt okupatsioonivastase võitluse teostamisele esimeste kuude jooksul. Kuid õige pea suutsid eesti kommunistid koondada oma read, luua kindlad sidemed partei keskusega Petrogradis ja asuda okupatsioonivastase võitluse etteotsa.

Uks esimesi põrandaaluse partei organisatsiooni koosolekuid toimus 26. aprillil Narvas, kus moodustati VSDTP Narva Komitee organisaatorite kolleegium ja lepitati kokku organisatsiooni edaspidise tegevuse kohta. Nii näiteks otsustati 1. mai puhul levitada põranda all ilmuvat ajalehte „Kommunist“ jne.¹⁵

Märksa aktiivsemaks muutus eesti kommunistide tegevus suve lõpul, mil Eestisse saabus tagasi rida juhtivaid seltsimehi nagu Likemets, Kuppar ja teised. Eriti aktiivseks muutus partei tegevus Tallinnas, kus moodustati partei rakukesed pea kõigis suuremates ettevõtetes. Nii oli 1918. aasta augusti alguses Tselluloosivabrikus 5 partei liiget, Noblessneri tehases — 4 liiget, Lutheri vabrikus — 6 liiget, sadamas — 20 liiget jne. Parteitööd Tallinnas juhtis selleks moodustatud linnakomitee, kes peale parteiorganisatsiooniliste küsimuste lahendamist hakkas aktiivselt ette valmistama linna töötajaid väljaastumiseks saksa okupantide vastu. Linnakomitee koosolekul 1. septembril 1918 otsustati moodustada täitevkomitee, kelle ülesandeks tehti alustada üldstreigi ettevalmistamist, milleks soovitati ühendusse astuda tööstuslike ettevõtete kollektiividega üksikasjaliste plaanide väljatöötamise ees-

¹⁵ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 6, 1928, lk. 20.

märgil. Olgu märgitud, et augustikuu jooksul kasvas linna ettevõtteis kommunistide arv tunduvalt, nii ulatus see Tselluloosivabrikus juba 20 liikmeni, „Dvigateli“ vabrikus samuti 20 liikmeni, Noblessneri tehases — 10 liikmeni jne. Ka järgnevatel linnakomitee koosolekutel arutati pidevalt üldstreigi väljakuulutamise küsimusi. Algul määrati streigi väljakuulutamise päevaks 9. september, kuid hiljem lükati see tähtpäev edasi, kuni see 12. ja 13. septembril läbi viidi.¹⁶ Streigi kohta kirjutas ajaleht „Pravda“ järgmist: „Rahvusküsimuste rahvakomissariaadi eesti osakond sai andmeid Tallinnas 12. ja 13. septembril toimunud streigist, millest võtsid osa kõik suuremad ettevõtted, kaasa arvatud raudtee töökojad. Streik algas majanduslikul alusel, kuid päeva jooksul omandas poliitilise iseloomu. Sellele aitas kaasa täiendav leping Saksamaa ja Venemaa vahel, milles avaldus Saksamaa röövellik isu Eestimaa ja Liivimaa suhtes.“¹⁷ Ajaleht „Tööline“ teatas mõningaid üksikasju. Töölised nõudsid palga kõrgendust, kuid ettevõtete peremehed vastasid sellele 10-tunnilise tööpäeva kehtestamisega. Töölised esitasid omapoolseid nõudmisi. Algas streik. Töötasid vaid üksikud. Streigi alguseks oli välja lastud lendleht saksa sõduritele ja töölistele. Lendlehel oli edu. Suurem osa soldateid ja madruseid tundsid töölistele kaasa. Noblessneri tehase juures korraldasid saksa soldatid streikijatega solidaarsuse demonstratsiooni.

Läbiviidud streik ei andnud nimetamisväärseid tulemusi, kuna tööliste nõudmisi ei rahuldatud. Kuid ta demonstreeris okupatsioonivõimudele Tallinna tööliklassi võitlusvaimu ja otsustavust võidelda oma õiguste ja huvide eest. Teiselt poolt näitas streik, et Tallinna kommunistliku partei organisatsioon on küllaltki tugev, et ette valmistada ja läbi viia selliseid suuri üritusi, nagu seda on üldstreik.

Streigile järgnenud repressioonid okupatsioonivõimude poolt ei heidutanud Tallinna töölisi, kes parteiorganisatsioonide juhtimisel jätkasid võitlust okupatsioonivõi-

¹⁶ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 6, 1928, lk. 23—25.

¹⁷ Tsiteeritud — Разгром немецких захватчиков в 1918 г. Сборник материалов и документов, 1943, стр. 92 — 93.

Jutt on täiendava lepingu sõlmimisest 28. augustil 1918 lisaks Bresti rahulepingule, millega sunniti Nõukogude Venemaad tunnistama Eestimaa ja Liivimaa eraldumist Venemaast.

mude vastu. Pärast septembrikuu streigi läbiviimist hakkasid Tallinna kommunistid suurt tähelepanu pöörama oma mõju tugevdamisele parteituis legaalseis organisatsioonides. Nii otsustati võtta enda kätte „Valvaja“ karskusselts, mille ümber oli koondunud rohkesti linna töotajaid ja mis võimaldas hästi teostada poliitilist ning organisatsioonilist tööd massides. Peab märkima, et Eestimaa Kommunistlik Partei pööras väga suurt tähelepanu poliitilisele tööle rahvahulkades. Vaatamata rasketele põrandaalustele tingimustele anti välja rida „Kommunisti“ numbraid, rohkesti saksakeelseid lendlehti okupatsioonivägede soldatite jaoks. Väljaantud ajalehe numbrites ja lendlehtedes selgitas partei rahvale rahvusvahelist olukorda, paljastas eesti reaktsioonilise kodanluse reetlikku tegevust, kutsus üles okupatsioonirežiimi kukutamiseks ja nõukogude võimu taaskehtestamiseks. Näiteks ühes lendlehes pealkirjaga „Eesti töörahvale“ selgitatakse preisi junkrute ja saksa röövkapitalistide tegelikke plaane eesti rahva suhtes, näidatakse, kuidas eesti kodanlus püüdis sakslastega saavutada kokkuleppe. Lendlehes öeldakse: „Mitte Venemaast lahkulöömine, vaid kõige lähedam ja vennalikum liit Venemaa töörahvaga on selle vastu meie lipukiri“, ja edasi, „Me kutsume teid oma rahvusvahelise punase lipu alla. Meie kutsume teid võitlusesse kodanluse vastu . . .“ Lendlehele on alla kirjutatud Venemaa sotsiaaldemokraatlik tööliste partei (enamlaste) Eestimaa Komitee ja Venemaa partei (enamlaste) Tallinna Komitee.¹⁸ Ajalehed ja lendlehed trükiti osalt Petrogradis, kust nad toimetati Eestisse, osalt aga valmistati kohapeal põrandaalustes trükikodades. 1918. aasta revolutsioonilisest liikumisest osavõtnud Helene Killi (Leimani) mälestuste järgi asus üks esimesi põrandaaluseid trükikodasid Graniidi tänaval nr. 13 keldrikorteris.¹⁹ Hiljem moodustati Tallinnas veel teisigi põrandaaluseid trükikodasid.

Kommunistlik partei tegutses okupatsiooni perioodil mitte ainult Tallinnas ja Narvas. 1918. aasta oktoobris Moskvas toimunud sakslaste poolt okupeeritud alade kommunistlike organisatsioonide esindajate konve-

¹⁸ Lendleht „Eesti Töörahvale!“ Eesti NSV TA Kirjandusmuuseumi kogudest. Lendlehele on tehtud pliatsiga märkus: „Liikus Kaarepere ja Luua mõisa ümbruses 20-nda aprilli ümber 1918.“

¹⁹ EKP Arhiiv, „Mälestused“ 2, lk. 106.

rentsil märgiti, et kommunistlikud organisatsioonid tegutsevad pea kõigis Eesti linnades ja paljudes asulates. Eriti tugevaks olid muutunud Pärnumaa ja Harjumaa kommunistide organisatsioonid. Üldse, nagu märgiti konverentsil, kuulus Eestis põrandaall tegutsevasse organisatsiooni selleks ajaks ligi 400 kommunisti.²⁰ See oli juba üsna suur jõud, kes võis läbi viia tähtsamaid okupatsioonivastaseid üritusi. Seda enam, et iga kuuga saabus tagasi Nõukogude Venemaale evakueerunud kommuniste, kes aktiivselt lülitusid põrandaalusesse tegevusse.²¹

Samal ajal Nõukogude Venemaal asuvad partei- ja nõukogude töötajad koondasid oma jõudusid ja suurendasid abi Eestis põrandaall tegutsevale parteiorganisatsioonile. Eespoolmainitud konverentsil võeti vastu üleskutse Soome, Läti, Eesti, Poola, Leedu ja Valgevene töölistele, milles kutsutakse neid üles viivitamata alustama võitlust vabanemise eest imperialistlikust orjusest. Üleskutses avaldatakse kindlat veendumust selles, et võitlus leiab toetust ja arusaamist Saksa proletariaadi poolt, kellele on kallis tööliklassi vabanemine igasuguse militaristliku ja kodanliku surve alt.

Teostades poliitilist tööd rahva hulgas pööras põrandaall tegutsev Eestimaa Kommunistlik Partei ka suurt tähelepanu selgitustööle meie kodumaa okupeeritud Saksa sõjaväeosades. Eesti kommunistid lähtusid sellest, et saksa soldatite hulgas kasvas meelepaha seoses sõja pikalevenimisega, tekkisid arusaamatused ohvitseridega jne. Kõik see pidi looma soodsad tingimused selleks, et veenda saksa soldateid kõrvale jääma tööliste väljaastumiste puhul okupatsioonivõimude vastu. Eesti kommunistide seda ülesannet kergendas asjaolu, et Saksa okupatsioonivägedes, eriti mereväeosades tegutsesid põrandaalused revolutsioonilised rakukesed, kes omakorda selgitasid soldatitele ja madrustele sõja imperialistlikku iseloomu ja okupatsioonirežiimi vaenulikkust eesti töötavale rahvale. Saksa soldatite ja madruste seas tehtava töö vormid olid samuti väga mitmesugused. Mõnedega viidi läbi individuaal- ja grupivestlusi töötajate kodudes, kuhu nad selleks külla kutsuti. Tööliste väljaastumiste eel aga anti välja saksakeelseid lendlehti, mis olid määratud saksa

²⁰ „Жизнь национальностей“ nr. 1, 9. nov. 1918.

²¹ ЕКР Арhiiv, kast 20, sü. 9, leht 175.

soldatitele ja madrustele. Nii näiteks enne septembris 1918 toimunud streiki Tallinnas andis parteikomitee koos grupi saksa sõjaväelaste-kommunistidega välja lendlehe, milles teatati, et Tallinna ettevõtete töölised raskete majanduslike tingimuste tagajärjel on sunnitud alustama streiki ja kutsuvad üles saksa soldateid kõigi maade tööliste solidaarsuse nimel ühinema, toetama streikijaid, kui nad aga seda teha ei suuda, siis jääma erapooletuks. Saksa sõjaväes teenivad kommunistid teatasid omakorda, et nad ühinevad tööliste nõudmistega ja kutsuvad selleks üles ka teisi.²² Nagu teada, aitas see lendleht kaasa sellele, et Saksa sõjaväeosad, keda toodi tänavale streigi mahasurumise eesmärgil, keeldusid seda tegemast. Nagu kirjutati ajalehes „Pravda“, sattusid okupatsioonivõimud paanikasse saksa soldatite sellisest käitumisest,²³ seda enam, et mõni aeg varem esines juhus, mil garnisoni väeosad Tallinnas astusid välja saksa sõjaväe üksuste ümberpaigutamise vastu Läänerindele. Selle väljaastumise aktiivsemad osavõtjad olid vahistatud ja paigutatud Kopli kasarmutesse. Seepärast, lootmata sõjaväe abile, kasutasid okupatsioonivõimud streigi mahasurumiseks vaid politseiüksusi. Saksa võimud püüdsid igati takistada oma sõjaväelaste läbikäimist töölistega. Karmilt karistati neid töölisi, kes tegid poliitilist tööd soldatite ning madruste seas. Nii areteeriti ja anti kohtu alla okupatsioonivõimude poolt 6 Franz Krulli tehase töölist selle eest, et nad levitasid lendlehti soldatite seas.²⁴ Lisaks Eestis koostatud ja trükitud lendlehtedele levitati saksa sõjaväelaste seas ka Petrogradist saadavaid saksakeelseid lendlehti. Okupatsioonivägede soldatite ja madruste hulgas liikus ka saksa kommunistide poolt koostatud lendlehti. Uhes sellises lendlehes kutsuti saksa soldateid üles pöörama relvad ohvitseride vastu, astuma ühendusse õigusetu olukorras okupeeritud maa-aladel elavate tööliste ja talupoegadega ühisteks väljaastumisteks. Edasi antakse selles lendlehes juhiseid revolutsioonilise tegevuse taktika kohta. Soldatitele soovitatakse organiseerimise eesmärgil luua kompaniides väikesed, revolutsiooniliselt meelestatud seltsimeestest koosnevad grupid. Nende gruppide ülesandeks

²² EKP Arhiiv, fond 27, nim. 27-1, sü. 818, lk. 4.

²³ „Pravda“ nr. 12, 29. sept. 1918.

²⁴ „Proletaarne Revolutsioon Eestis“ nr. 6, 1928, lk. 23—29.

on laiendada oma mõju teistele soldatitele ja teostada relvastatud väljaastumiste ja ülestõusude ettevalmistamist. Lendleht pöördub kõigi saksa ja austria-ungari armeede soldatite poole, kes teostavad politseiteenistust Ukraina, Soome ja Baltimaade territooriumil.²⁵ Eesti kommunistide poolt okupatsioonivägedes läbiviidud poliitiline selgitustöö andis kahtlemata soodsaid tulemusi ja aitas kaasa saksa soldatite ja madruste revolutsiooniliste meeleolude tõstmisele, mis saavutasid oma haripunkti Saksamaal toimunud novembrirevolutsiooni päevil ja mis avaldusid avalikes väljaastumistes keisririigi ning ohvitseride vastu. Saksa soldatite ja madruste revolutsioonilised väljaastumised algasid Tallinnas 8. novembril 1918, mil sõjalaevadel heisati punased lipud ja alustati nõukogude moodustamisega. Sõjalaevadele järgnesid ka maaväe üksused, kus hakati samuti nõukogusid moodustama. Peagi lagunes Saksa kurikuulsaks saanud distsipliin, saksa soldatid ja madrused esitasid ohvitseridele nõudmisi kodumaale tagasipöördumiseks. Saamata jaatavat vastust asusid paljud Saksa sõjaväelased omavoliliselt rongidele ja lahkusid Saksamaa suunas. Hilisemates dokumentides novembrirevolutsiooni kulgemise kohta Baltimaades on sakslased ise omistanud suurt tähtsust just Tallinna sündmustele. Uks selle perioodi uurijaid kirjutab, et kuigi revolutsioonilised väljaastumised algasid Liibavis ja Vindavis (Liepaja ja Ventspils, Läti NSV-s) omasid „poliitiliselt otsustavaid tagajärgi siiski väeüksuste mässud Revalis (Tallinnas)“.²⁶

Okupatsioonivõimude olukord kujunes väga tõsiseks. Seda enam, et soldatite ja madruste revolutsioonilised väljaastumised langesid ühte üldstreigiga Tallinnas, mis algas juba 8. novembril ja kestis kuni 12. novembrini. Nagu märgib V. Kingissepp, võtsid sellest streigist osa „Dvigateli“, Tselluloosivabriku, Lutheri ja Johansonitehase, Balti puuvillavabriku, Noblessneri tehase, raudtee töökodade, sadama ja paljude teiste ettevõtete töölised. Streigist osavõtnute arv ulatus 6585 töölisel.²⁷ Seega võib öelda, et streikisid peaaegu kõik Tallinna töölised.

²⁵ EKP Arhiiv, fond 27, nim. 27-1, sü. 818, leht 5.

²⁶ Claus Grimm, 1918—1919 Jahre Deutscher Entscheidung im Baltikum, Essen, 1939, lk. 118.

²⁷ Viktor Kingissepp, Kellele iseseisvus, kellele ike, Tallinn, 1946, lk. 69—70.

Streik kandis algusest peale poliitilist ilmet, kuna üheks põhiliseks loosungiks oli nõudmine okupantide lahkumise kohta Eestist. Tööliste väljaastumise algus oli edukas, kuna streigi ja demonstratsioonide esimestel päevadel Saksa sõjaväeüksused keeldusid täitmast oma juhatuse ja okupatsioonivõimude korraldusi demonstrante laiuli ajada. Endine saksa ohvitser, kes nägi pealt 8.—9. novembril Tallinnas arenenud sündmusi, kirjutab, et madrused keeldusid välja astumast eestlaste vastu ning sulgusid sadamasse, püstitades barrikaade. Saksa jalaväe baieri üksused, keda saadeti madruseid korrale kutsuma, keeldusid tuleavamisest.²⁸ Seega tekkis olukord, mis pidi igati soodustama okupatsioonirežiimi kukutamist ja nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis. Kuid sündmused võtsid siiski teise pöörde.

Okupatsiooni ajajärgul tugevasti nõrgendatud Tallinna proletariaat ei suutnud revolutsioonilisi väljaastumisi viia võiduka lõpuni ja moodustada tööliste ja talupoegade valitsust. Vahepeal jõudsid eesti kodanluse esindajad okupatsioonivõimudega, kellega neil olid ühised klassihuvid, kokku leppida võimu üleandmise kohta eesti kodanlusele ja ühtlasi ka tööliste väljaastumiste mahasurumise kohta. Küsimuse sellisele lahendamisele aitas kaasa ka asjaolu, et eesti sotsid, kes kogu okupatsiooni aja seisid tööliklassist eemal ja ootasid vaikselt tegutsemiseks sobivat aega, astusid nüüd kodanluse poolel välja ja püüdsid lõhestada tööliste ühtsust. Nad kuulutasid, et revolutsiooniliste väljaastumiste peaeesmärk on saavutatud ja sakslased lahkuvad Eestist, mis puutub aga valitsuse kujundamise küsimusse, siis tuleb see „demokraatlikul“ alusel valida. Lühidalt näitasid eesti sotsid veel kord oma reetlikku nägu ja tõestasid oma seisukohtade ühtsust kodanlusega kõigis tähtsamates küsimustes. Juhtides tööliste revolutsioonilisi väljaastumisi 8.—12. novembrini toimunud üldstreigi päevil, ei andnud Tallinna kommunistid rahvale õigeaegselt loosungit võidelda ka kodanluse vastu. Kui aga 12. novembril tulid töölisel tänavail revolutsioonilise loosungiga „Maha kodanlik valitsus“, oli juba hilja. Okupatsioonivõimud saavutasid kontakti soldatite ja madruste nõukogudega, kus juhtimine läks üle

²⁸ L. Schücking, „Ein Jahr auf Oesel“, Berlin, Riga, Leipzig, 1920, lk. 103.

parempoolsete sotsialistide kätte ning viimaste kaudu veensid sõjaväeüksusi välja astuma Tallinna tööliste vastu. Omamata relvi võitluseks Saksa armee kahurite ja kuulipildujate vastu, olid Tallinna töötajad sunnitud laiali minema ja jätkama võitlust teiste meetoditega. Nii nurjus eesti ja saksa parempoolsete sotsiaaldemokraatide reeturliku tegevuse tulemusena eesti töörahva katse kukutada okupatsioonirežiim ja taastada nõukogude võim.

Eesti ja saksa parempoolsete sotsialistide ühine poliitika töölisklassi suhtes ei olnud juhuslik. Revolutsiooniliste sündmuste keerises komandeerisid saksa sotsiaaldemokraadid Eestisse oma esindaja August Winnigi, kes pidi kohtuma ka eesti sotsidega ja nendega kokku leppima valitsuse moodustamises. Oma mälestustes kirjutab Winnig, et ta kohtus Tartus kohalike sotside Jansi ja Luhtiga, kellega arutas võimu ülevõtmise küsimusi Tartus. Analoogilisi läbirääkimisi pidas Winnig ka Tallinnas.²⁹ Uhtlasi kohtus Winnig ka parempoolsetest sotsialistidest soldatite ja madruste nõukogude juhtidega, kellega töötati välja ühised seisukohad saksa sõjaväelaste edasise revolutsioneerumise vastu. Sel eesmärgil andsid nõukogud välja lendlehti, mis kutsusid üles saksa soldateid ja madruseid distsipliini säilitama,³⁰ see tähendab endiselt alluma ohvitseridele, manitsesid eesti töötajaid säilitama rahu, see tähendab loobuma revolutsioonilistest väljaastumistest ja jätkama saksa sõjavägede varustamist.³¹ Kuidas aga saksa parempoolsed sotsialistid püüdsid nurja ajada soldatite ja madruste edasist revolutsioneerumist, sellest jutustab Winnig küüniliselt, et juhtides Riias toimunud Eestit ja Lätit okupeerinud 8. armee soldatite delegaatide kongressi, kus tuli valida nn. „Suur Nõukogu“ (armee nõukogu), tegi ta ettepaneku valida selle koosseisu delegaate kõige kaugematest ja erinevamatest kohtadest, mis pidi takistama nõukogude tegevust!³²

Seega saksa parempoolsete sotsialistide poliitika tagajärjel soldatite ja madruste nõukogude tähtsus vähenes. Tek-

²⁹ A. Winnig, Am Ausgang der deutschen Ostpolitik, Berlin, 1921.

³⁰ Eesti NSV ORKA, fond R-1279, nim. 1, sü. 3, leht 290.

³¹ „Pernausche Zeitung“ nr. 164, 14. nov. 1918.

³² A. Winnig, Heimkehr. Hanseatische Verlagsanstalt, Hamburg 1955, lk. 19.

kinud kui revolutsioonilise võitluse juhtimise organ, ei suutnud nad selleks jääda ja kujunesid varsti kuulekaks riistaks parempoolsete sotsialistide käes, kes juhtisid neid vastavalt okupatsioonivõimude soovidele. Ainult veel üksikutel juhtudel esinesid saksa väeosade nõukogud revolutsiooniliselt ja otsustavalt, eriti siis, kui Saksa väejuhatuse ja eesti kodanluse püüdsid neid väeosi kasutada novembri lõpul pealetungi alustanud Punaarmee vastu.

Pärast Saksamaal toimunud revolutsiooni, 1918. aasta novembris saabus Eestisse V. Kingissepp, kes asus juhtima Eestimaa Kommunistlikku Parteid. Kingissepa algatusel viidi läbi Tallinnas partei konverents, kus valiti Eestimaa Kommunistliku Partei ajutine Keskkomitee,³³ mille koosseisu kuulusid peale V. Kingissepa veel R. Vakmann, M. Likemets, J. Rästas ja R. Vennikas. Ühise partei keskorgani valimine aitas kaasa revolutsioonilise töö parandamisele. Eesti kommunistid paljastasid rahva silmis eesti kodanluse mahhinatsioone, mille eesmärgiks oli kodanliku valitsuse moodustamine. Eesti töötavale rahvale adresseeritud lendlehes partei kirjutas: „Tööraha revolutsioon Saksamaal tegi Seckendorfi ja parunid jõuetuks. Poska agendid võtavad neilt nüüd nende asjaajamise üle, et seda teha, mida Seckendorf enam ei jaksa“. Lendleht kutsus rahvast üles relvastatud vastupanuks ja lõppes sõnadega: „Elagu Eesti Nõukogude Vabariik!“³⁴ Partei selgitustööd kergendas see asjaolu, et 13. novembril 1918 Ülevenemaaline Kesktäitevkomitee tühistas Nõukogude Venemaale pealesunnitud röövelliku Bresti rahu lepingu, samuti ka lisalepingu, mida sõlmiti Berliinis 27. augustil 1918. Kesktäitevkomitee otsuses önnitletakse kõigi okupatsiooni all olnud maa-alade elanikke ja lubatakse toetust nende maa-alade töötajatele võitluses tööliste ja talurahva sotsialistliku valitsuse loomise eest.

Võitluses eesti kodanluse vastu pööras kommunistlik partei suurt tähelepanu tööliste nõukogude taastamisele linnades. 19. novembril 1918 tuli pikema vaheaja järel kokku Tallinna Tööliste Saadikute Nõukogu, kes töötas välja tegevusprogrammi lähema aja peale ja pöör-

³³ EKP Arhiiv, kast 20, sü. 9, leht 15.

³⁴ Lendleht „Eesti Töörahvale!“ Eesti NSV TA Kirjandusmuuseumi kogudest.

dus üleskutsega Venemaa proletariaadi poole. Selles üleskutses märgiti, et tänu Saksamaal toimunud revolutsioonile omandasid Tallinna töölised uuesti õiguse avalikult alustada poliitilist võitlust. Kuna aga saksa okupatsioonivõimud andsid valitsemise üle eesti kodanlusele, keda toetasid inglise-ameerika imperialistid, kes otsustasid Saksa väed Eestisse jätta, et takistada nõukogude korra taaskehtestamist, siis sirutas eesti töötav rahvas oma käe Vene töörahva poole abi saamiseks võitluses ühise vaenlase vastu.

Kuid samal päeval, s. o. 19. novembril 1918 toimus Riias saksa valitsuse ja eesti kodanluse vahelise tehingu vormistamine, millega anti võim Eestis niinimetatud ajutise valitsuse kätte. Vastavasisulisele kokkuleppele kirjutasid alla Saksamaa valitsuse nimel — parempoolne sotsialist August Winnig, eesti kodanluse poolt tuntud natsionalistlikud tegelased ja rahatuusad A. Peterson, W. Puhk, dr. Konik, H. Luht ja A. Birk. Kokkuleppe kohaselt pidid Saksa sõjaväeüksused jääma Eesti territooriumile, kuid valitsuse ja administratsiooni tegevusse end mitte vahele segama. Tegelikult omandas eesti kodanlus koos riigivõimuga sellised politseijõud, kellega võis hirmutada rahvast ja kellele võis vajaduse korral toetuda. 20. novembril tuli peaaegu aastase vaheaja järel kokku maapäev, mis aeti laiali nõukogude võimu poolt 1917. aasta detsembris, kuid nüüd Saksa okupatsioonivõimude lahkkel toetusel alustas uuesti oma tegevust. Tallinna Tööliste Saadikute Nõukogu tegi katset vastata eesti kodanluse ja okupatsioonivõimude kokkumängule ning maapäeva kokkukutsumisele tööliste üldstreigiga. Küsimuse otsustamisel hääletasid sellele ettepanekule vastu küll ainult 2—3 sotsi, kuid puuduliku ettevalmistuse tagajärjel ei saavutanud streik vajalikku ulatust. Sellest võtsid osa kõigest 3942 töolist³⁵ ehk umbes kaks kolmandikku 8.—12. novembrini toimunud streigist osavõtnute üldarvust. Seega õnnestus eesti kodanlusel esialgu kindlustada oma positsiooni, kuid kindlat jalgealust tal siiski polnud.

Kasutades Saksa okupatsioonivägedes toimuvat distsipliini lagunemist ja saksa soldatite kasvavat rahulolematust politseiteenistuse vastu, alustasid Petrogradis asuva eesti partei ja nõukogude aktiivi algatusel formee-

³⁵ „Sotsiaaldemokraat“ nr. 176, 1919.

ritud eesti punased polgud pealetungi sakslaste positsioonidele, et vabastada oma kodumaa ja kehtestada nõukogude kord. Sõjategevus algas novembrikuu lõpul Narva ja Võru suunas. Vaatamata oma juhtkonna otsesetele korraldustele avaldasid Saksa väeüksused vaid kohati vastupanu pealetungivaile eesti punaväelastele. Paljudes kohtades ei avaldatud aga hoopiski vastupanu ja saksa soldatid lahkusid tervete üksustena rindelt, et tagasi pöörduda oma kodumaale.

Hiljem võtsid sakslased ka ise omaks okupatsiooniväeüksuste täieliku demoraliseerumise ja soovi iga hinna eest lõpetada sõjategevus. Tunnistatakse ka seda, et kokkupuutumise tagajärjel Punaarmee kasvasid revolutsioonilised meeled Saksa sõjaväeüksustes ja reas rindelõikudes, eriti Peipsi ümbruses, kus toimus saksa soldatite ja punaarmee vaheline vennastumine. Huvi-
tav vahejuhtum toimus Võru lähistel.

Pealetungiva Punaarmee väeosa staapi saabus grupp saksa ohvitseri ja Võrus asuva saksa üksuse soldatite nõukogu esindajaid. See delegatsioon teatas oma nõusolekust loovutada Võru linn lahinguta, kuid seadis oma-
poolse nõudmise, et sakslastele oleks antud 2 nädalat aega sõjalise varustuse ja tagavarade väljaviimiseks. Punaarmee juhtkond ei olnud sellega nõus ja nõudis sakslaste kohest lahkumist Võrust. Hetkel, mil näis, et läbirääkimised nurjuvad, saabus ruumi, kus toimusid läbirääkimised, grupp saksa soldateid, kes teatasid, et neid on volitanud läbirääkimisi pidama kaevikus viibivad soldatid. Nimetatud grupiga saavutati kiiresti kokkulepe.³⁶ See näide kõneleb ühtlasi kujukalt sellest, kuid võrd väikest autoriteeti omasid Saksa väeüksuste nõukogud lihtsate rindevõitlejate seas ja kuid võrd vähe nad tundsid huvi revolutsiooniliste nõudmiste elluviimise vastu.

Taganedes pealetungiva Punaarmee ees ei hoolinud sakslased suurt eesti kodanluse huvidest. Viimane aga, nähes, et sakslased ei kavatse kaitsta isehakanud vabariiki ja et punased polgud iga päevaga lähenevad Tallinnale, sattus paanikasse. Kodanluse esindajad välismaal arendasid palavikulist tegevust selleks, et saavutada inglise, ameerika ja prantsuse imperialistidelt abi, esitades kaebusi ühtlasi sakslaste peale, kes ei täitnud neile pan-

³⁶ Н. Кондратьев, Ян Фабрициус, Рига, 1954, lk. 100—102.

dud kohustusi võidelda Punaarmee vastu. Üks tuntumaid eesti kodanluse tuusasid A. Piip andis 14. detsembril 1918 Briti valitsusele noodi, milles nõudis viivitamata abi osutamist, kuna Saksa sõjaväeüksused seisvat ikka veel sündmustest kõrval ja isegi kooskõlas bolševikega rikkuvat raudtee ning telegraafi ühendust Tallinna ja Sonda vahel.³⁷

Üheaegselt diplomaatilise aktiivsusega püüdis eesti kodanlus luua oma sõjajõude. Kuulutati välja üldine mobilisatsioon. Kuid eesti rahvas ei tahtnud sõdida Punaarmee ja seepärast mobilisatsiooni alla kuuluvad mehed kas hoidsid end mobilisatsioonist kõrvale, või astusid vabatahtlikena eesti Punaarmee üksustesse. Esinedes kõnega maapäeva koosolekul pidi tolleaegne kodanliku Eesti sõjaminister Päts tunnistama, et „vabatahtlikute mobilisatsioon ei ole seda andnud, mida temast alguses loodeti. Mõnisada üle 1000 mehe tuli ainult kokku. Valitsusel ei jäänud muud teha kui sundusliselt mobilisatsioon välja kuulutada. Ka selle tagajärjed ei olnud tarvidustele vastavad... Ei ole huvi oma riigi vastu. Valitsus oli sunnitud valjud abinõud maksma panema, sest mehed läksid kasarmutest kõige kroonu kraamiga koju.“³⁸ Vaevalt võib veel keegi paremini iseloomustada olukorda, kui seda tegi kibedusega üks kodanliku Eesti autoreid oma sõnavõtus!

Olukorda ei aidanud parandada ka valitsuse „täiendavad“ abinõud ja alles Lääne imperialistide avaliku vahelesegamise tagajärjel, mis tõi kaasa laenu andmise kodanlikule valitsusele, Inglise laevastiku saabumise Tallinna ning Soome, Taani ja Rootsi vabatahtlike saabumise Eestisse, toimus pööre sõjasündmustes.

Nii lõppes eesti ajaloos novembris-detsembris 1918 Saksa okupatsiooni periood ja algas ameerika-inglise interventatsioon Nõukogude Venemaa vastu, millest kodanlik Eesti, vastutasuks Lääne imperialistidelt saadud abile, aktiivselt osa võttis. Välisriikide, eriti soome vabatahtlike kaasabiga, keda rahvas õigustatult nimetas soome lihunikeks, asus kodanlus arveid õiendama töötava rahvaga, trumbates oma metsikusega ja halastamatusega üle saksa okupantide teod. Koos kodanlusega omavolitsesid eesti sotsiaaldemokraadid. Agaruse eest võitluses töölisklassi

³⁷ „Tallinna Teataja“ nr. 98, 28. dets. 1918.

³⁸ A. Piip, Tormine aasta, Tartu, 1934, lk. 382.

vastu usaldas kodanlus hiljem ühele sotside liidritest Hellatile isegi siseministri portfelli. Ja peab ütleva, et Hellat õigustas täiel määral seda usaldust, olles Irboska veretöö ja rohkete tööliste hukkamiste algatajaks. Eestimaa Kommunistlik Partei, vaatamata rohketele repressioonidele, jätkas raskeis põrandaalustes tingimustes võitlust, selgitades rahvale kodanliku valitsuse vaenulikkust iseloomu.

*

Kokkuvõttes tuleb märkida, et peaaegu 9 kuud kestnud saksa okupatsioon 1918. aastal oli üheks raskemaks perioodiks eesti rahva ajaloos. Kaotanud okupatsioonirežiimi kehtestamisega kõik Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga kättevõidetud õigused ja vabadused, sattusid eestlased rohkem kui kunagi varem hädaohtu olla hävitatud iseseisva rahvusena. Saksa okupatsioonivõimude ja balti parunite suureulatuslik ja läbimõeldud programm eesti rahva vägivaldseks saksastamiseks nägi ette lühikese aja jooksul Eesti ja Läti ümber kujundada Saksamaa provintsi, milles rahvaenamuse moodustavad Balti sakslased ja Saksamaalt sissesõitnud kolonistid. Mis puutub aga eestlastesse ja lätlastesse, siis pidid nad vähemusrahvustena rahvusliku diskrimineerimise olukorras kaotama varsti oma keele ja teised rahvuslikud iseärasused.

Suur süü Eesti okupeerimises keiserliku Saksamaa vägede poolt langeb eesti kodanlusele, kes koos balti parunitega, oma klassi huvide rahva huvidest kõrgemale seades, pöördus Saksa valitsuse poole palvega okupeerida Eesti territoorium. Kuigi kodanlus hiljem püüdis eitada oma aktiivset osa ja veenda avalikkust arvamust, et need eestlased, kes käisid Saksa keisri ja Saksa väejuhatust palumas Eestit okupeerida, tegutsesid omal algatusel ja mitte kodanluse juhtivate ringkondade initsiatiivil, on dokumentaalselt kindlaks tehtud just eesti kodanluse juhtivate isikute aktiivne osa selles. Eesti kodanlus ei oma ka mingeid teeneid okupatsioonirežiimist vabanemisel, kuigi kodanluse ajaloolased püüavad näidata kodanlust eesti rahva päästjana. Okupatsioonirežiim langes eelkõige tänu sellele, et Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon lõi kõikuma reaktioonilise kodanluse ja kapitali võimu paljudes Euroopa maades, eriti aga pikaleveninud

sõja tagajärjel majanduslikult ja poliitiliselt ummikusse sattunud keiserlikul Saksamaal. Saksa töölised, revolutsioonilised madrused ja soldatid kommunistide (pahempoolsete sotsialistide) juhtimisel teostasid 1918. aasta novembris revolutsiooni ja sundisid Saksa valitsust sõja lõpetama. Seetõttu pidid Saksa sõjaväed kõikjalt oma kodumaale pöörduma. Eesti kodanlus aga oli just selleks jõuks, kes püüdis igati pikendada Saksa sõjavägede viibimist Eestis, et nende kaasabil maha suruda eesti tööliklassi väljaastumisi.

Kõigi nende sündmuste puhul etendasid reeturlikku osa eesti väikekodanlikud parteid — sotsiaaldemokraadid ja sotsiaalrevolutsionäärid, kes armastasid end nimetada küll töölisparteideks, kuid ei teinud midagi ära eesti töötava rahva mobiliseerimiseks võitlusele saksa okupantide vastu. Veel enam. Paljud nende parteide liidrid, eriti sotsiaaldemokraadid koos parempoolse kodanlusega sõitsid proovireisijatena ringi mööda Euroopa riike, anudes abi mitte niivõrd keiserliku Saksamaa, kuivõrd Nõukogude Venemaa ja eesti kommunistide vastu. Pärast Saksamaal toimunud novembrirevolutsiooni kutsusid eesti sotsiaaldemokraadid rahvast toetama eesti kodanlust ja ei pidanud ka endale põhimõttevastaseks osa võtta niinimetatud ajutise valitsuse moodustamisest ja tegevusest. Esseerid ei võtnud küll osa sellest valitsusest, kuid nad ei kritiseerinud tema tegevust ega paljastanud ka tema rahvavaenulikku iseloomu. Seega olid esseerid solidaarsed tööliklassi timukate valitsusega.

Ainsaks poliitiliseks parteiks, kes jäi ustavaks eesti rahvale ka väga rasketel ja otsustavatel päevadel, oli Eestimaa Kommunistlik Partei. Eesti kommunistid selgitasid rahvale, millise hädaohu toob kaasa sakslaste sissetungimine Eestisse ja meie kodumaa okupeerimine. Eesti kommunistid organiseerisid töötava rahva võitlust okupantide vastu kohapeal ja valmistasid ette Nõukogude Venemaal punaseid polke Eestimaa vabastamiseks. Kuid eesti kommunistid ei suutnud hoiduda mõningaist vigadest, mis aga soodustasid okupatsiooni ajajärgu lõpul võimu üleminekut eesti kodanluse kätte. Uheks selliseks veaks oli ebaõige suhtumine maa küsimusse. Viivitamine mõisamaade jaotamisel vähese maaga ja maata talupoegadele kutsus talurahva seas esile kibeduse ja pettumuse. Tagajärjeks oli aga see, et otsustava võitluse silmapilku-

del eesti kodanluse vastu jäi küllaltki suur osa talurahvast kõrvale. Teiseks tõsiseks veaks oli see, et sakslaste sissetungimisel Eestisse ei võtnud kommunistlik partei tarvitusele küllaldasi abinõusid põrandaaluse töö organiseerimiseks. Tulemuseks oli see, et partei ja nõukogude aktiivi evakueerimise järele jäi küll Eestisse seltsimehi, kes pidid teostama põrandaalust tööd, kuid neil puudus seda tööd koordineeriv ja juhtiv keskus. Tekkis olukord, kus kommunistid viisid küll kohtadel suure töö läbi, kuid igauks tegutses oma äranägemise järgi, mis muidugi vähendas sellise töö tulemusrikkust. Alles 1918. aasta suve lõpul hakkas Tallinnas kujunema tugev parteitöö keskus, kelle töö kogemusi omandasid ka mujal tegutsevad kommunistid. Kommunistliku partei juhtimisel viis eesti töötav rahvas läbi rida poliitilisi ja majanduslikke streike ning demonstratsioone. Seepärast pole õige väita, et okupatsiooni ajal eesti töötava rahva poliitiline tegevus vaibus.

Võimu üleminek okupantide lahkumisel kodanluse kätte pole seletatav mitte niivõrd eesti töölistklassi nõrkusega, kuivõrd asjaoluga, et eesti kodanlust tõstsid riigipukki okupatsioonivägede täagid ja aitasid seal kindlustada ameerika-inglise imperialistid, kes andsid eesti kodanlusele abi nii rahas kui ka relvadega ja inimjõuga. Pidi ju kodanlik Eesti täitma imperialismi ketikoera osa Nõukogude Venemaa läänepiiril ja moodustama soodsa baasi sõjaliseks interventsiooniks sotsialismimaa vastu.

Kuid võimu üleminek 1918. aasta lõpul eesti kodanluse kätte ei heidutanud eesti töötavat rahvast ja tema avan gardi — Eestimaa Kommunistlikku Parteid. Vaatamata kodanliku diktatuuri rasketele tingimustele paljastasid eesti kommunistid järjekindlalt rahva silmis kodanluse reaktsioonilist iseloomu, kasvasid töötajate poliitilist teadlikkust ja valmistusid uuteks võitlusteks nõukogude võimu eest. 1940. aasta suvel, õigesti ära kasutades tekkinud revolutsioonilist situatsiooni, kukutas eesti töötav rahvas kommunistliku partei juhtimisel kodanluse diktatuuri ja kehtestas Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitlustules kättevõidetud nõukogude võimu.

SISUKORD

<i>Eessõna</i>	3
H. Moosberg, Eesti kodanluse kontrrevolutsioonilisest tegevusest ja töörahva võitlusest selle vastu sotsialistliku revolutsiooni rahuliku arengu perioodil (märts—juuli algus 1917)	7
K. Siilivask, Võitlus Oktoobrirevolutsiooni teostamise ja nõukogude võimu kindlustamise eest Tartu linnas ja maakonnas (märts 1917 — veebr. 1918)	37
S. Endrikson, Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon ja nõukogude võimu ülesehitamine Viljandi linnas ning maakonnas (nov. 1917—veebr. 1918)	88
I. Paul, Punakaart võitluses nõukogude võimu eest Eestis (1917—1918)	111
E. Kukk, Revolutsiooniline kohus Eestis (okt. 1917 — veebr. 1918)	164
J. Raid, Eesti töötava rahva võitlus kommunistliku partei juhtimisel saksa okupantide vastu 1918. aastal	195

Великая Октябрьская социалистическая
революция в Эстонии

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Ladumisele antud 30. V 1957. Trükkimisele
antud 9. IX 1957. Paber 54:84, $\frac{1}{16}$.
Trükipoognaid 14. Formaadile 60:92 kohal-
datud trükipoognaid 11,48. Arvutuspoog-
naid 13,22. Trükiarv 3000. MB-00239. Tell-
mise nr. 980. Trükikoda «Punane Täht»,
Tallinn, Pikk tän. 54/58.

Hind rbl. 4.—

1—9

Trüklvigu

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
60	23. ülalt	nõudis	nõudes
77	6. alt	¹⁵⁷ V. Reiman, «Eesti Bolševik» nr. 10, 1950, lk. 48.	¹⁵⁷ V. Reiman, Võitlus nõukogude võimu eest aastail 1917—1918, «Eesti Bolševik» nr. 10, 1950, lk. 48.
122	3. alt	⁴⁴ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1957 году, Москва, 1955,	⁴⁴ А. В. Богданов, Моряки-балтийцы в 1917 году, Москва, 1955,
200	22. ülalt	olid sunnitud seisma jäama või töötasid	oli sunnitud seisma jäama või töötas

Rbl. 4. -

A-21712

VI

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00337134 3